

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 15

Частина 4

Херсон
2015

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович, доктор економічних наук, професор (декан факультету економіки і менеджменту, професор кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Заступник головного редактора:

Соловійова Ніна Ігорівна, доктор економічних наук (професор кафедри менеджменту і адміністрування Херсонського державного університету).

Відповідальний секретар:

Станкевич Юлія Юрївна, кандидат економічних наук (доцент кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Члени редакційної колегії:

Мохненко Андрій Сергійович, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Херсонського державного університету).

Мармуль Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Державного університету телекомунікацій).

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор (ректор Херсонського державного університету).

Іртищева Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор (професор кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського).

Сарапіна Ольга Андріївна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри обліку та аудиту Херсонського національного технічного університету).

Хрущ Ніла Анатоліївна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри фінансів та банківської справи Хмельницького національного університету).

Князева Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор (професор кафедри економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова).

Скидан Олег Васильович, доктор економічних наук, доцент (проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку Житомирського національного агроекологічного університету).

Лозова Тамара Іллівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри бухгалтерського обліку Бориспільського інституту муніципального менеджменту Міжрегіональної академії управління персоналом).

Грегори Гарднер, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью-Йорк у Потсдамі, США.

Едвін Португал, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью-Йорк у Потсдамі, США.

Римантас Сташис, Ph.D, професор економіки, завідувач кафедри менеджменту Клайпедського університету, Литва.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»

включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу МОН України від 14 лютого 2014 року № 153

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Херсонським державним університетом
на підставі Протоколу № 3 від 14.12.2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 19747-9547Р,
видане Державною реєстраційною службою України 15.03.2013 р.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Броницкая В.В.

ДУХОВНОЕ ПРОИЗВОДСТВО КАК ФАКТОР
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНЫ.....9

Чинчик А.А.

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОЇ РЕФОРМИ 1863 РОКУ
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ.....13

СЕКЦІЯ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Гончар О.М.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ.....18

Сідоров В.І., Макарчук К.О.

МОТИВИ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ БАНКІВ У МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ..... 22

Чичина О.А., Сідоров В.І.

ЕНЕРГЕТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ДОМІНАНТА ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ..... 25

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Бервено О.В.

МОДЕЛЬ ЧЕЛОВЕКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ
УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ЖИЗНИ..... 29

Григоренко А.А.

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ
У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ..... 34

Літвак О.А.

ДЕКАПЛІНГ-АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ.....40

Таран Г.В.

СЦЕНАРНІ МОДЕЛІ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....44

Фещенко Л.В., Полупан П.М., Гусаковська А.В.

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ І МОДЕЛЕЙ
ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ..... 47

Хадарцев О.В.

ПОЛІТИКА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В УКРАЇНІ
В АСПЕКТІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ 50

Чикало І.В.

УПРАВЛІННЯ РЕСУРСОЄМНІСТЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА
НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЙ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ.....53

СЕКЦІЯ 4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Бохонко І.В.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 59

Жван В.В., Юр'єва С.Ю., Железнякова І.Л.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ АВТОРСЬКОГО
ТА ТЕХНІЧНОГО НАГЛЯДУ ЗА БУДІВНИЦТВОМ.....62

Колесник М.В., Командровська В.Є., Пунда О.В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....65

Норкіна О.М. ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СТАНУ ЕКОНОМІКИ	69
Продіус О.І., Васіна В.В., Богословова А.А. СИСТЕМА КОНТРОЛІНГУ ЯК СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ.....	72
Ращупкіна В.М., Козлова Л.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРЕВЕНТИВНО-КОМПЕНСАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ПРОЦЕСАМИ.....	76
Терещенко С.І. АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО РІВНЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	80
Цыбульская Э.И., Волошина В.Р. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОГО РАВНОВЕСИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	84
СЕКЦІЯ 5	
РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Базецкая А.И. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА ПУТЕМ АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИННОВАЦИОННОЙ СФЕРЕ.....	88
Веденеев С.С. УДОСКОНАЛЕННЯ МИТНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.....	93
Чайкіна А.О. ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСОБЛИВИЙ МЕДІАТОР ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ.....	98
СЕКЦІЯ 6	
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Кучер М.М., Гречухіна Т.І. КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ.....	102
СЕКЦІЯ 7	
ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Величко Є.О. УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ МАЙНА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ.....	106
Карпа І.С. ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ СТИМУЛИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ.....	111
Кашеева В.Ю., Швидкий В.О. УПРАВЛІННЯ РЕНТАБЕЛЬНІСТЮ БАНКУ НА ОСНОВІ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ.....	114
Нестор О.Ю. СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	118
Нужнова Ю.А., Павлов А.Ю. ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	122
СЕКЦІЯ 8	
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Блакита А.В., Поляк Р.С. НЕФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ.....	126
Дубовая В.В., Бабенко К.В. ВІДОБРАЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ В БАЛАНСІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЗА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ.....	130
Зелінський А.Ю. ДО ПИТАННЯ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ.....	133

Копотієнко Т.Ю. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В КОРПОРАТИВНИХ УТВОРЕННЯХ.....	137
Лабунська С.В. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИХ ФУНКЦІЙ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	141
Марків М.М. ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ТВЕРДОГО БІОПАЛИВА НА ПОБУДОВУ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕРЕВООБРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	145
Плотніченко І.Б. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ УКРАЇНИ.....	149
Предко І.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПРИ ОБРАННІ СТРАТЕГІЇ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ.....	153
Стельмах Н.Є. БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ.....	156
СЕКЦІЯ 9 СТАТИСТИКА	
Милашко О.Г., Піскун А.В. КОМПЛЕКСНИЙ СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАОЩАДЖЕНЬ УКРАЇНИ.....	161
СЕКЦІЯ 10 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Сергєєва В.В., Попов О.І., Злепко С.М. УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗА РАХУНОК ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ НАОЧНОСТІ.....	165

CONTENTS

SECTION 1

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Bronitskaya V.V. INTELLECTUAL PRODUCTION AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC MODERNIZATION OF UKRAINE.....	9
Chynchyk A.A. FEATURES TAX REFORM OF 1863 AND ITS IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE.....	13

SECTION 2

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Honchar O.M. COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY IN TERMS OF GLOBALIZATION: ESSENCE AND THE KEY FACTORS.....	18
Sidorov V.I., Makarchuk K.A. MOTIVES OF BANKS MERGER AND TAKE OVER IN INTERNATIONAL BUSINESS.....	22
Chychyna O.A., Sidorov V.I. ENERGY RESOURCES AS DOMINANT FORMATION OF COUNTRY'S NATIONAL SECURITY.....	25

SECTION 3

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Berveno O.V. MODEL HUMAN IN THE NATIONAL SYSTEM OF LIFE QUALITY MANAGEMENT	29
Grigorenko A.A. DETERMINING THE PLACE OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE WORLD ECONOMY USING THE CLUSTER ANALYSIS METHOD.....	34
Litvak O.A. DECOUPLING-ANALYSIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND RATIONAL RURAL LAND USING IN AGRARIAN SECTOR.....	40
Taran G.V. SCENARIO MODELS OF ACTIVATION OF INNOVATIVE ACTIVITY	44
Feshenko L.V., Polupan P.M., Husakovska A.V. APPLICATION OF MATHEMATICAL METHODS AND MODELS FOR FORECASTING REVENUES OF LOCAL BUDGETS.....	47
Khadartsev A.V. RESOURCE SAVING POLICY IN UKRAINE BY FOREIGN EXPERIENCE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	50
Chykalo I.V. REGIONAL ECONOMY RESOURCE INTENSITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF PROVIDING ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE ON THE BASIS OF RISK MANAGEMENT.....	53

SECTION 4

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Bokhonko I.V. ESSENCE AND FEATURES OPERATING POWER PLANTS	59
Zhvan V.V., Yuryeva S.Yu., Zheleznyakova I.L. ECONOMIC ASPECTS OF AUTHOR SUPERVISION AND TECHNICAL SUPERVISION.....	62
Kolesnyk M.V., Komandrovskaya V.E., Punda O.V. METHODOLOGICAL ASPECTS OF PERMANENT DEVELOPMENT INNOVATIVE-INVESTMENT ACTIVITIES ON THE BASIS OF ENTERPRISES CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY.....	65
Norkina O.N. PROBLEMS OF FINANCIAL INVESTMENT IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMIC CRISIS STATE.....	69
Prodius O.I., Vasina V.V., Bogoslovova A.A. SYSTEM OF CONTROLLING AS MODERN CONCEPT OF MANAGEMENT.....	72

Rashchupkina V.N., Kozlova L.V. THEORETICAL ASPECTS OF PREVENTIVE AND COMPENSATORY PROCESS CONTROL.....	76
Tereshchenko S.I. DETERMINATION OF OPTIMAL ALGORITHM RESOURCE POTENTIAL AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	80
Tsybul'skaya E.I., Voloshyna V.R. THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL EQUILIBRIUM OF THE ENTERPRISE	84
SECTION 5 DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY	
Bazetskaya A.I. ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE REGION THROUGH INTENSIFICATION OF INVESTMENT ACTIVITY IN INNOVATION SPHERE.....	88
Vedeneev E.E. IMPROVEMENT OF CUSTOMS IN THE CONTEXT OF ITS MODERNIZATION.....	93
Chaikina A.O. ENTREPRENEURIAL POTENTIAL AS THE SPECIAL MEDIATOR IN FORMING COMPETITIVENESS OF THE REGION.....	98
SECTION 6 DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS	
Kucher M.M., Grechukhina T.I. STAFF POTENTIAL OF PUBLIC SOCIAL SERVICE WORKERS IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE SYSTEM OF HR-MANAGEMENT.....	102
SECTION 7 MONEY, FINANCES AND CREDIT	
Velychko I.O. IMPLEMENTATION THE SYSTEM OF REINSURANCE RISKS IN PROPERTY INDUSTRIAL INSURANCE IN UKRAINE.....	106
Carpa I.S. FINANCIAL AND CREDIT INCENTIVES FOR THE DEVELOPMENT REAL ESTATE MARKET.....	111
Kasheeva V.Yu., Shvydkiy V.A. THE MANAGEMENT OF BANK'S PROFITABILITY ON THE BASIS OF FACTOR ANALYSIS.....	114
Nestor O.Yu. THE SYSTEM OF INFORMATION PROVIDING OF STRATEGIC FINANCIAL PLANNING OF ENTERPRISES.....	118
Nuzhnova Yu.A., Pavlov A.Yu. THE FORMATION OF CAPITAL'S OPTIMAL STRUCTURE OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE	122
SECTION 8 ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Blakita A.V., Poliak R.S. NON FINANCIAL REPORTING AS A TOOL OF ASSESS THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS.....	126
Dubovaia V.V., Babenko K.V. REPRESENTATION OF INVESTMENT PROPERTY IN THE BALANCE SHEET OF ENTITIES OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH IFRSS	130
Zelinskyy A.Yu. TO THE QUESTION OF QUANTITATIVE EVALUATION OF TRANSACTION COSTS.....	133
Kopotiyenko T.Yu. CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE INTERNAL AUDIT IN THE CORPORATE FORMATIONS.....	137

Labunska S.V. METHODICAL APPROACHES FOR ACCOUNTING-ANALYTICAL FUNCTIONS OF MANAGEMENT COST OF INNOVATION IN THE INCREASE OF ECONOMIC SECURITY.....	141
Markiv M.M. INFLUENCE OF PRODUCTION TECHNOLOGIES OF SOLID BIOFUELS FOR CONSTRUCTION MANAGEMENT ACCOUNTING WOODWORKING ENTERPRISE.....	145
Plotnichenko I.B. ASSESSMENT OF CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF ELECTRONIC COMMERCE OF UKRAINE.....	149
Predko I.Yu. ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF INTERNAL CONTROL FOR ENTERPRISES WHEN SELECTING RESTRUCTURING STRATEGIES.....	153
Stelmah N.Ye. THE ACCOUNTING EXPERTISE AS A SOCIAL AND ECONOMIC INSTITUTION.....	156
 SECTION 19 STATISTICS	
Mylashko O.G., Piskun A.V. COMPLEX STATISTICAL ANALYSIS OF NATIONAL SAVINGS OF UKRAINE.....	161
 SECTION 10 MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Syerhyeyeva V.V., Popov A.I., Zlepko S.M. MANAGEMENT TRAINING COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN INFORMATION TECHNOLOGY THROUGH THE USE OF THE PRINCIPLE OF VISIBILITY.....	165

СЕКЦИЯ 1 ЭКОНОМИЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 378.4

Броницкая В.В.*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономической теории
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого*

ДУХОВНОЕ ПРОИЗВОДСТВО КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНЫ

В статье определены основные направления модернизации социально-экономической системы в условиях тесной конвергенции материального и духовного производства. Конвергенция духовного и материального производства, осуществляясь в свободных формах, приводит к повышению качества потребительной стоимости, очеловечивающему слиянию процессов производства материальных и духовных благ. Если конвергенция осуществляется в превращенных формах, она приводит к ухудшению качества потребительной стоимости, ее дематериализации и виртуализации и возникновению дополнительных измерений социально-экономических отчуждений.

Ключевые слова: духовное производство, модернизация, социально-экономическая система, конвергенция, потребительная стоимость.

Броницка В.В. ДУХОВНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті визначено основні напрямки модернізації соціально-економічної системи в умовах тісної конвергенції матеріального і духовного виробництва. Конвергенція духовного і матеріального виробництва, що здійснюється у вільних формах, призводить до підвищення якості споживчої вартості, олюднюючому злиттю процесів виробництва матеріальних і духовних благ. Якщо конвергенція здійснюється в перетворених формах, вона призводить до погіршення якості споживчої вартості, її дематеріалізації та віртуалізації і виникнення додаткових вимірювань соціально-економічних відчужень.

Ключові слова: духовне виробництво, модернізація, соціально-економічна система, конвергенція, споживча вартість.

Bronitskaya V.V. INTELLECTUAL PRODUCTION AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC MODERNIZATION OF UKRAINE

The article defines the main directions of modernization of the social and economic system in the close convergence of the material and spiritual production. The convergence of the spiritual and material production, carried out in a free-form leads to improving the quality of consumer value, humanizes the merger process of production of material and spiritual wealth. If convergence is carried out in the conversion of forms, it leads to deterioration of the use value, its dematerialization and virtualization, and the emergence of additional dimensions of social and economic exclusion.

Keywords: spiritual production, modernization, socio-economic system, convergence, the use value.

Постановка проблеми. Духовное производство раскрывает непосредственную связь природных и социально-экономических процессов, тем самым выступая платформой поступательного развития человечества. Модернизация социально-экономических систем должна опираться на глубокое понимание социально-экономического содержания и противоречия духовного производства, которое должно определять будущие контуры человеческой цивилизации.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемами духовного производства и развития социально-экономических систем занимались и занимаются такие исследователи, как А. Бауэр, А. Гальчинский, А. Гриценко, А. Колот, А. Панарин, А. Субетто, В. Тарасевич и многие другие. Актуальные проблемы модернизации социально-экономических систем широко представлены в работах следующих исследователей: С. Блэка [1], А. Гриценко [2], Т. Малеевой [3], Л. Овчаровой [3], И. Побережникова [4]. Однако усложнение и многовекторность процессов развития превращают данное направление исследований в актуальное и неисчерпаемое.

Цель статьи заключается в определении основных направлений модернизации социально-экономической системы в условиях тесной конвергенции материального и духовного производства.

Изложение основного материала исследования.

Вопросы модернизации очень активно обсуждаются и дискутируются как в политических, так и в научных кругах, однако ни четкой стратегии, ни субъектов, ни даже целей модернизации политические лидеры четко не определили. Для того чтобы решить, для чего нужна модернизация, на каких условиях, какими средствами ее осуществлять, необходимо, на наш взгляд, сначала понять внутреннюю логику социально-экономического развития, ее вписанность в Большую Логику Социоприродной Эволюции, наличные несоответствия и отклонения от магистрального, с точки зрения этих логик направления. Следующим серьезным моментом, на наш взгляд, и это переворачивает привычную логику планирования и прогнозирования, должен стать момент создания идеального образа, идеальной модели социально-экономической системы, в которой будут учтены все ноосферные моменты. Далее, осуществление стратегического планирования на очень длительный, не менее 50–100 лет период на основе такой модели. Затем установление субъектов модернизации, возможностей, условий и ресурсов, необходимых для ее осуществления. Необходимо также определить риски инноваций и возможности их избегания. Здесь необходимо оговориться, что логика движе-

ния стран «постиндустриального ядра» может быть тупиковой и повторять путь их движения не имеет смысла, необходимо искать свой, соответствующий реальному движению к ноосферизму. Рассматривать проблему необходимо, четко понимая, какие вызовы стоят перед человечеством и перед духовным производством, чтобы не совершать лишних шагов в сторону тупикового пути.

А. Субетто определяет следующие внешние вызовы, обращенные к теоретической рефлексии экономической науки: вызовы, определяемые Большой Логикой Социоприродной Эволюции. Это экологический тупик экономической истории человечества в парадигме капитализма, частной собственности и рынка, первая фаза Глобальной Экологической Катастрофы, диктатура лимитов природы; вызовы, определяемые Внутренней Логикой Социального Развития, – антропологическая катастрофа, духовная и информационная катастрофа, глобальная интеллектуальная черная дыра, императив управления социально-экономическим развитием как часть императива управления социоприродной ноосферной эволюцией, опасность экологической гибели человечества в XXI в. [5, с. 14].

Вызовы, обращенные к экономической науке, суть вызовы, брошенные человечеству. Здесь совершенно очевидным становится понимание комплексной системной связи социально-экономических и природных процессов. Примером поиска путей движения к ноосферной экономике с учетом национальной специфики является монография П.Г. Никитенко [6], директора Института экономики, академика Национальной академии наук Республики Беларусь, доктора экономических наук. К путям движения к ноосферной экономике им отнесены: интеграция науки и производства; соединение научных знаний с трудом; формирование национальной инновационной системы с учетом взаимодействия с природой; рационализация использования земельных ресурсов; соединение собственности и инновационности экономики; развитие растительного покрова Беларуси, в том числе увеличение видового состава лесов; формирование соответствующих системных мониторингов. П.Г. Никитенко, напоминая слова К. Маркса, что «...общество никак не сможет прийти в равновесие, пока не станет вращаться вокруг солнца труда», подчеркивает, что «только разум и научный труд являются той фундаментальной генетической основой – важнейшим человеческим свойством, которое позволяет универсально осуществлять реализацию монистического принципа субстанционального единства материального и нематериального, социально ориентированного воспроизводства и всех его социально-экономических форм» и, соответственно, – ноосферной экономики [6, с. 19].

В долгосрочном стратегическом планировании необходимо осуществить ноосферизацию всех сторон и сфер общественного воспроизводства. Материальное производство необходимо делать максимально безотходным и экологичным. Для этого вопрос утилизации и использования отходов должен решаться на стадии производства, что предполагает использование соответствующих материалов и соответствующих способов. Энергетика должна быть с использованием биоотходов и возобновляемых природных источников. Примерами такой экологической политики прежде всего могут служить Скандинавские страны. Естественно, что материальное производство должно меняться вместе со структурой общественных потребностей. Материальные блага должны под-

чиняться не моде, а принципам функциональности, удобства, экологичности, эстетики. Нарращивание вещей, их искусственное устаревание, рост отходов, отравляющих почву, воду и атмосферу – результат роста вмененных потребностей, производимых капиталом, для возможностей собственного расширенного воспроизводства. Все сомнительные, не говоря о вредных, добавки необходимо запретить.

Ноосферизация жилья предполагает не расширение мегаполисов, а улучшение условий жизни на селе и в мелких населенных пунктах, озеленение территорий, включая крыши домов. Развитие сельской местности позволит решить проблему качественного, экологически чистого питания. Ноосферизация медицины предполагает переориентацию на целостный подход к организму и приоритет профилактики, развитие условий для массовой рекреации. Одним из крупных революционных направлений является клеточная технология в медицине. С одной стороны, она позволяет заменить дорогостоящие методы лечения, которые не давали хороших результатов и требовали больших затрат. Этот комплекс, по мнению многих исследователей, образующий ядро нового технологического уклада, хоть и невелик по объему, но его взрывной рост и всепроникающий характер дадут, несомненно, большой экономический эффект уже в обозримом будущем. С другой стороны, прогрессивность и состоятельность точечной медицины, использование стволовых клеток не так однозначны. Прежде всего проблема заключается в том, что источником стволовых клеток выступает не только кровь живых и здоровых доноров, которые не страдают от процедуры, а абортивный материал, что предполагает связь в решении одной проблемы с созданием другой. Может, проблему необходимо решать таким образом, чтобы нравственных дилемм при этом не возникало, и соответственно искать те направления, которые не рассматриваются в мире как перспективные. Ноосферизация потребительной стоимости предполагает девиртуализацию продукции, постепенный переход от частного капитала, преимущественное движение которого описывается формулой Д-Д*, к преимущественному движению потребительных стоимостей. Как более значительный этап А. Субетто определяет потребительно-стоимостную форму социализированной экономики, в которой действует форма обращения: Ч-П-Ч*, Ч-Ч* (Ч – человек, П – потребительная стоимость, Ч-Ч* – «человек – развитый человек») [5, с. 14].

Ноосферизация духовного производства предполагает его социализацию, освобождение от превращенных форм и максимальное производство духовного капитала. Кроме того, в духовном производстве должна осуществиться его интеграция и обретение им целостности, для того чтобы все общественное воспроизводство обрело целостное развитие.

Определившись с идеалами общественной жизни, можно конкретизировать задачи, понимая, на что делать ставку и какие серьезные препятствия необходимо преодолеть. Сфера духовного производства должна пройти процесс самоочищения от превращенных форм, чтобы в первую очередь создать массовую мотивацию к модернизации. Маловероятно, что политическая элита на это способна, скорее этот вопрос может решаться за счет самоорганизации социально активных творческих субъектов с патристической мотивацией. Правда, С.Г. Кара-Мурза в статье «Аномия России – заслон модернизации» [7] убедительно показал критическое состояние общества по следующим причинам: 1) реформа была основана на обмане, который потряс и оскорбил всех, это был «момент гибели богов»; 2) реформа разрушила

образ жизни всех, демонтировано народное хозяйство, стерты системы координат и критерии различия добра и зла; 3) реформа разрушила «социальное время», стерла память и образ будущего, разорвана связь поколений, страшно заводит детей и не очень хочется жить самим; 4) реформа подняла наверх нравственных париев, отдала население в лапы «братвы», пропитала уголовной культурой все сферы бытия; 5) реформа и ее идеологическая машина разожгли в молодежи несбыточные потребительские притязания, одновременно лишив ее легитимных способов их удовлетворения [7, с. 206].

К симптомам аномии С. Кара-Мурза относит аномальный уровень преступности, особенно с применением насилия и числа самоубийств, массовую жестокость и «страх перед жизнью», мощную доминанту пессимизма в восприятии будущего, резкое сокращение диапазона жизненных планов, неопределенность и дезорганизацию жизни и отношений [7, с. 206–207].

Н. Шульга отмечает, что большинство населения Украины погружено в состояние бедности. «По данным Госстата Украины, в 2009 г. 30% населения имели среднедушевые денежные расходы ниже прожиточного минимума. А на селе доля такого населения составляла 46%. Особенно деградировало за последние 11 лет украинское село. С развалом крупного сельскохозяйственного производства существенно выросла безработица. Разрушена социальная сфера села, особенно медицина. Во многих сельских населенных пунктах нет фельдшерско-акушерских пунктов, там не работает ни один медицинский работник. В результате этой и других причин уровень смертности сельского населения превышает уровень смертности горожан в полтора раза. В возрастной структуре сельского населения слишком малой является прослойка детей и молодежи. Треть сельского населения составляют пенсионеры. Многие села состоят из одних стариков и постепенно вымирают. За первое десятилетие независимости исчезло свыше 300 населенных пунктов. А в 8 тыс. сел (из 28,7 тыс.) демографическая ситуация такова, что они уже потеряли способность самовоспроизводства. В последующие десять лет процесс вымирания сел продолжался. В итоге за двадцать лет независимости страна потеряла 504 населенных пункта» [8, с. 440–441]. Ученый отмечает, что к 2009 г. ВВП Украины составлял только 63,3% ВВП в 1990 г. [8, с. 441], за последние пять лет отставание так и не было ликвидировано, произошло только его небольшое сокращение: к 2014 г. – \$371,8 млрд. по паритету покупательной способности (49-е место в мире, а в 1990 г. было 6-е), что составляет 64,8% от ВВП 1990 г. [9].

Модернизация, о которой активно говорят во властных структурах Украины, предполагает значительные изменения в сфере общественного воспроизводства, в материальном и духовном производстве. Изменения должны быть сопряжены с возрастанием реальных, имеющих очеловечивающий, социальный, охранительный и экологический характер инноваций, с созданием и развитием (актуализацией) институциональной среды их формирующей, среды и системы институтов, исследующих последствия инноваций, активно способствующих продвижению инноваций, прошедших соответствующие социальные и гуманитарные фильтры, содействующих их скорому внедрению. Однако если даже допустить, что в государстве заявление о модернизации носит не декларативный характер и политической воли хватит на преодоление транснационального давления и давления глобализаторской логики ведущих субъек-

тов, явно не заинтересованных в развитии постсоветского пространства, исследование рисков, связанных с переходом к инновационной модели развития, необходимо осуществлять обязательно.

Необходимо определить качество институциональной среды инноваций в условиях глобализации и определить социально-экономические, экологические и духовные риски инноваций. Существует значительное количество работ, в которых риски инноваций исследуются скорее на микроуровне, и в значительной степени в связи с возможными прибылями от внедрения инноваций. Однако, несмотря на комплексные, системные и глубокие исследования в этой области, общественные трансформации создают новые предпосылки для обнаружения ранее не исследованных проблемных полей.

В первую очередь необходимо поставить вопрос о том, с какой целью осуществляются инновации и на что они направлены. Целью инноваций для производства (материального, духовного, виртуального (включенного и в то и в другое и составляющее подавляющую часть финансового сектора)) в рыночной экономике является тактическое или стратегическое получение прибыли, а для создателя инноваций в этой ситуации – интеллектуальной ренты. Каким образом возможно извлекать прибыль и интеллектуальную ренту – удовлетворяя, развивая и поощряя какие-либо индивидуальные и общественные потребности, – зависит от огромного количества факторов: сложившейся социально-экономической системы, уровня и направления развития, роли государства в процессе глобализации, общественного и государственного контроля, ценностей, доминирующих в обществе и т. д. Во-вторых, инновации сопряжены с рисками, даже если предположить, что они осуществляются с изначально благими намерениями в государстве, имеющем антропоцентричную ценностную установку развития, занимающем устойчивую сильную позицию в процессе глобализации. Государств, соответствующих всем этим условиям в полной мере, пожалуй, нет. Отсутствие реальных ценностных установок развития и лидирующих позиций в процессе глобализации определяют современную ситуацию в Украине. Она характеризуется значительным внешним давлением, препятствующим становлению инновационной модели, отсутствием национальной элиты как сильного субъекта, способного противостоять власти транснационального капитала, отстаивая интересы народа, преобладанием спекулятивного капитала и ориентацией бизнеса преимущественно на спекулятивные цели. Кроме этого, духовное неблагополучие общества, атомизация, доминирование временных, извращенных, чуждых человечности ценностей, идущих вразрез с сущностными глубинными ценностями народа, закрепленными в коллективном бессознательном, ограничивает возможность создания и внедрения созидательных инноваций. В целом очеловечивающий или расчеловечивающий характер инноваций связан с функционированием духовного производства как одной из сфер общественного воспроизводства, по принципу голографичности отражающем общественное воспроизводство в целом, что и обуславливает риски. Наряду с масштабом инноваций (от микро-инноваций до эпохальных, приводящих к смене технологического уклада), в зависимости от целей их создания, характера и сферы влияния на человека, можно классифицировать как биоочеловечивающие, социоочеловечивающие, духовноочеловечивающие и аналогично – биорасчеловечивающие, социорасчеловечивающие и духов-

норасчеловечивающие. Современная стадия капитализма, представленного взаимовложением своих обликов – культурного, презентуемого постмодерном и социально-экономического, представленного глобализмом транснационального капитала, явно тяготеет к инновациям расчеловечивающего характера. Соответственно, задачей капитализма является прямое расчеловечивание всех видов, в том числе с целью сокращения «избыточного» населения [5, с. 17].

Создание расчеловеченного человека, формирование деградационно-паразитических потребностей, их поощрение и создание соответствующей продукции для их удовлетворения – то, на что направлены современные инновации в значительной степени. Как справедливо отмечает И. Теняков, «осуществление «новых комбинаций» не означает неперменного внедрения новых прогрессивных технологий и развития НТП, на что обычно указывается, когда разговор заходит об «инновационной экономике», а если говорить по-русски – экономике нововведений. Возьмем в качестве примера Россию 1990-х годов: разве мало было у нас нововведений, новых способов коммерческого использования товаров, реорганизации предприятий и целых отраслей, носивших, как правило, разрушительный характер без всякого созидания? А уж сколько «новых комбинаций» провинули в свое время «прихватизаторы всяя Руси» в ходе дележа общенародной собственности? Но не дали такие инновации положительного результата ни для экономики, ни для населения, значительная часть которого очутилась вдруг за чертой бедности и вот уже почти 20 лет никак не может ее покинуть. А инновации тем временем идут: нововведения в здравоохранении, нововведения в образовании и других сферах. Инновации есть, рост экономики есть, а развития страны, повышения качества жизни – нет. Так что приходится констатировать – сами по себе инновации никакого развития, повышения уровня и качества жизни не обеспечивают, напротив – в ряде случаев оказывают разрушительное воздействие на благосостояние» [10, с. 117].

Эпоха Модерна, предполагавшая интенсивное инновационное развитие, вела к некоторому улучшению благосостояния общества в целом, не только в результате социального творчества народа, его попыток отстаивать свои интересы и выстраивать более справедливое общество, но и в силу выгоды капитала улучшения жизни.

Ситуация в Украине в целом характеризуется отсутствием достаточных условий для модернизации, которые связаны с низким уровнем духовной безопасности, отсутствием стратегического ноосферного планирования и уровнем несамостоятельности. Для того чтобы модернизация стала стратегическим этапом ноосферизации, необходимо создать все условия для комплексного развития духовного производства.

Все вышеизложенное обосновывает приоритетность человеческого развития, которое должно осуществляться через тенденции гуманизации и социализации в сферах семейного воспитания, образования, социально-трудовых отношений, что возможно осуществлять в условиях духовной безопасности. Формирование этих условий должно осуществляться посредством социализации всего общественного воспроизводства, ограничения ценностноискажающей и знаниеотчуждающей информации, формирования и актуализации сущностных ценностей, проводимого через все социально-экономические институты.

Обоснование актуализации духовного производства в условиях глобализации связано с объектив-

ными закономерностями ускорения технологических циклов, усилением противоречивой конвергенции духовного и материального производства, а также с необходимостью перехода на путь гуманного ноосферного развития, как в силу угрозы физического исчезновения человечества вследствие обострившихся социально-экономических противоречий и противоречий общественного воспроизводства с логикой социоприродного развития, так и в связи с угрозой потери человечеством биологической и социально-духовной идентичности в силу потребительских доминант поведения и мотивации. Конвергенция духовного и материального производства, осуществляясь в свободных и превращенных формах, приводит в первом случае к повышению качества потребительской стоимости, очеловечивающему слиянию процессов производства материальных и духовных благ, а во втором – к ухудшению качества потребительской стоимости, ее дематериализации и виртуализации и возникновению дополнительных измерений социально-экономических отчуждений. Конвергенция духовного и материального производства сочетается с контртенденцией – отчуждением духовного производства от материального, вынесением индустрии за пределы постиндустриальных стран, оттоком человеческого капитала в сферы превратного сектора – финансовых спекуляций и масскультуры. При этом происходит деградация человеческого капитала как вследствие минимизации предметно-деятельностного подхода в инженерных и производственных специальностях в областях отделения индустрии от духовного производства, так и в силу обострения противоречия между реализующимися на практике подходами к человеческому капиталу как к самоценным и доходобразующим свойствам личности. Ориентация на доходобразующие характеристики человеческого капитала в сочетании с ранжированием подходов к его формированию в зависимости от места страны в глобальной процессе приводит к возникновению превращенной формы человеческого капитала и различной его концентрации по странам постиндустриального ядра и периферии.

Выводы. Обоснована приоритетность человеческого развития, осуществляемого через тенденции гуманизации и социализации в сферах семейного воспитания, образования, социально-трудовых отношений. Такая направленность развития должна подкрепляться возможностью осуществлять развивающую деятельность в условиях духовной безопасности. Формирование этих условий должно осуществляться посредством социализации всего общественного воспроизводства, ограничения ценностноискажающей и знаниеотчуждающей информации, формирования и актуализации сущностных ценностей, проводимых через все социально-экономические институты.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Black C. The Dynamics of Modernization. A Study in Comparative History. / C. Black. – N.Y.: Harper Colophon Books, 1975. – 207 p.
2. Грищенко А. Методологічні основи модернізації України / А. Грищенко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4–12.
3. Малеева Т.М. Социальный контекст модернизации. Модернизация России: условия, предпосылки, шансы. Социальные аспекты модернизации / Т.М. Малеева, Л.Н. Овчарова; под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Центр исслед. постиндустриал. об-ва, 2009. – 272 с.
4. Побережников И.В. Модернизация: определение понятия, параметры и критерии / И.В. Побережников // Проект Архей: мультимедиа-журн. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mmj.ru/index.php?id=36&article=112>.

5. Субетто А.И. Ноосферная теоретическая экономия – основание экономики цивилизаций в XXI веке (часть первая) / А.И. Субетто // Вестник Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. – 2010. – № 921. – С. 8–23.
6. Никитенко П.Г. Ноосферная экономика и социальная политика. Стратегия инновационного развития / П.Г. Никитенко. – Минск: Белорусская наука, 2006. – 479 с.
7. Кара-Мурза С.Г. Аномия России – заслон модернизации / С.Г. Кара-Мурза // Экономическая теория в XXI веке – 8 (15): Экономика модернизации. – М.; Ростов н/Д: Вузовская книга, 2011. – С. 204–207.
8. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.: Бізнесполіграф, 2011. – 448 с.
9. The World Factbook 2015: UKRAINE [Internet resource]. – Access mode: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>.
10. Теняков И.М. Инновации и развитие: философско-хозяйственный подход / И.М. Теняков // Философия хозяйства. – 2008. – № 3. – С. 116–120.

УДК 330.8:338.1 (477)

Чинчик А.А.
здобувач,

Харківський державний автомобільно-дорожній університет

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОЇ РЕФОРМИ 1863 РОКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні аспекти і напрями здійснення податкової реформи 1863 р. у Російській імперії. Визначено комплекс факторів, які безпосередньо вплинули на процес формування імперської податкової політики. Акцентовано увагу на регіональних особливостях податкових нововведень на території українських губерній держави. Здійснено спробу оцінити й узагальнити наслідки податкової реформи 1863 року, що здійснює на економічний та соціальний розвиток України.

Ключові слова: податкова реформа, податкова система, податкова політика, соціально-економічний розвиток, українські губернії, податок, акцизний збір.

Чинчик А.А. ОСОБЕННОСТИ НАЛОГОВОЙ РЕФОРМЫ 1863 ГОДА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены главные аспекты и направления осуществления налоговой реформы 1863 г. в Российской империи. Определено комплекс факторов, которые непосредственно повлияли на процесс формирования имперской налоговой политики. Акцентируется внимание на региональных особенностях налоговых нововведений на территории украинских губерний страны. Осуществлена попытка оценить и обобщить итоги налоговой реформы 1863 года, влияющей на экономическое и социальное развитие Украины.

Ключевые слова: налоговая реформа, налоговая система, налоговая политика, социально-экономическое развитие, украинские губернии, налог, акцизный сбор.

Chynchuk A.A. FEATURES TAX REFORM OF 1863 AND ITS IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article discusses the main aspects and directions of tax reform in 1863 in the Russian Empire. The complex factors that directly influenced the formation of the imperial tax policy. The attention to regional peculiarities of tax innovations Ukrainian provinces in the territory of the state. An attempt was made to evaluate and summarize the effects of tax reform in 1863, the year the economic and social development of Ukraine.

Keywords: tax reform, tax system, tax policy, social and economic development, Ukrainian province, tax, excise duty.

Постановка проблеми. У сучасний період трансформаційних перетворень економіки України, у процесі яких реформування податкової системи виступає одним із пріоритетних напрямів державної економічної політики, важливого значення набуває історичний досвід проведення податкових та інших економічних реформ. Так, внаслідок зміни методологічних підходів до вивчення власної історії, з'являються ширші можливості для правильного розуміння, осмислення й переосмислення як історичного процесу загалом, так і окремих його етапів, періодів, подій, фактів. Варто зазначити, що особливого, підвищеного зацікавлення у сучасних науковців набуває період 1860–1870-х рр., так звана «епоха великих реформ» у Російській імперії, яка дала найпотужніший імпульс модернізаційним процесам, зокрема в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження податкової реформи 1863 р. характеризувалося лише епізодичним і досить суб'єктивним характером. Частково висвітлення цього питання можна зустріти, зокрема, у працях таких україн-

ських науковців, як В.М. Шевченко, О.П. Реєнт, В.А. Смолій та ін. Окремі аспекти даної епохи і, зокрема, податкової реформи 1863 р. вивчали В.М. Бойко, А.В. Ващенко, Ю.О. Нікітін, а також І.С. Бліох, Б.Б. Веселовський, І.Х. Озеров та ін.

Постановка завдання. Нині не існує комплексного аналізу змісту податкової реформи 1863 р., її характеру та наслідків для соціально-економічного розвитку тогочасної України, що й обумовило актуальність даного дослідження. Метою статті є дослідження основних аспектів та напрямів впровадження податкової реформи 1863 р. у Російській імперії, визначення характеру її впливу на соціально-економічний розвиток українських земель, які перебували у її складі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою здійснення комплексної характеристики податкової реформи 1863 р. вважаємо за доцільне розглянути основні групи факторів формування даного процесу. Історичні передумови впровадження податкової реформи були зумовлені історико-політичними факторами. Тут варто виокремити, по-перше, деформативні загрози, за яких велика імперія могла втра-

тити свої передові позиції, перетворившись в другорядну країну. Податкова реформа виступала однією з пріоритетних у переліку решти необхідних реформ. А вже на той час (середина XIX ст.) Російська імперія залишалася чи не єдиною європейською країною, в якій продовжувало панувати кріпосне право [1]. На думку вчених, відносна стабільність Росія утримувала за рахунок експлуатації приєднаних земель (Закавказзя, Середня Азія, Південна Україна [2, с. 120], проте економічне відставання від провідних країн дедалі зростало.

По-друге, необхідність зміни системи оподаткування, яка базувалася на архаїчному подушному оподаткуванні, обумовлювала відміна кріпосного права в Російській імперії. Над цим питанням працювала спеціально створена 10 липня 1859 р. при Міністерстві фінансів комісія з перегляду системи податків та зборів. У високому указі про створення цієї комісії було чітко сформульовано її завдання: «... знищення податної становості і відміна подушної податі зі зниженням усіх видів зборів і повинностей, які лежали на селянах, до розмірів, посильних для їхніх платіжних сил» [3].

По-третє, нівелювання впливу польських землевласників на території Правобережної України, навернення селян на бік імперії. Так, улітку 1863 р. уряд видав закон, який змушував поміщиків Південно-Західного краю припинити тимчасові зобов'язання селян і негайно перевести їх у категорію власників. Запроваджувався обов'язковий викуп наділів, а викупні платежі зменшувалися на 20%. У підсумку, на Правобережжі селяни отримали земельні наділи не менші, ніж вони мали до 1861 р., відповідно до інвентарних правил 1847–1848 рр. [4].

Основними соціальними факторами формування процесу податкової реформування можна вважати, по-перше, неоднозначну селянську реформу 1861 р. Законодавчі акти цієї реформи мали вирішити такі питання:

- відміна кріпосного права й визначення нового правового статусу селян;
- організація самоуправління селян і створення інституту мирових посередників;
- наділення селян землею і визначення повинностей тимчасовозобов'язаних селян;
- викуп землі селянами.

Завдяки цій реформі становище селян істотно змінилось. Проте селяни деяких регіонів, зокрема Придніпровської України, втратили більше землі, оскільки земля тут була набагато кращою, аніж в інших регіонах імперії. Введення загальної форми землеволодіння та землекористування пригнічувало ініціативу селян, заважало становленню ринкових відносин у сільському господарстві. Необхідність дорого платити за землю унеможливлювала розвиток власних господарств. Реформа не створила у селян відчуття того, що вони є власниками землі. За таких умов викупні платежі сприймалися як новий податок, а не часткові виплати за отриману землю. Реформа проводилась насамперед в інтересах поміщиків. Взамін за отриману у своє володіння землю селяни повинні були виплачувати поміщику компенсацію грошима або відробляти повинності. Виплата селянами компенсації боргів була розтягнута на 48 років. Ціна землі свідомо була завищена; тому селянству довелося заплатити поміщикам на 50% більше від її справжньої вартості. Нарешті, існували цілі категорії кріпаків, які зовсім не отримали землі.

По-друге, запізнилу індустріалізацію, зумовлену аграрною реформою, яка вивільнила селян від осю-

бистої залежності, прискоривши формування ринку вільної робочої сили. Потенційно цей ринок був дуже містким: незадовго до звільнення, у 1853 р., селянські кріпаки становили трохи більше половини населення у Київській, Волинській і Подільській губерніях і приблизно третину у Чернігівській, Полтавській і Катеринославській губерніях. Лише у Херсонській губернії їхня кількість була незначною (6%) [5, с. 58].

Як наслідок – в українських селах виникла земельна криза, за якої селянам не вистачало земельних наділів. Криза загострювалася швидким демографічним зростанням сільського населення. У результаті аграрне перенаселення стало однією із найхарактерніших ознак господарського стану українського села у пореформенні десятиліття. Так, у 1914 р. із 9,5 млн. жителів українських сіл 6 млн. були нащадками кріпаків. Вони жили на тих самих 4 млн десятинах землі, що у 1860-х роках належало вдвічі меншому числу їхніх предків. А 7 тис. російських і польських поміщиків жили на 7,5 млн десятинах землі [5, с. 58].

Аналіз фінансово-економічних факторів показав, що на необхідність здійснення податкової реформи вплинули, по-перше, глибока економічна криза й, зокрема, дефіцит державного боргу.

По-друге, розладнана фінансова система Російської імперії, за якої виникла необхідність поповнення дефіциту бюджету за рахунок внутрішніх фінансових резервів, що спричиняло додаткову емісію паперових кредиток. Європейські грошові ринки були недоступними. При бюджеті 300-400 млн руб. протягом 1855–1857 рр. було випущено майже півмільярда кредиток [6, с. 488]. Станом на 1 січня 1863 р. в обігу їх було 698,9 млн руб. Для підняття курсу кредитних білетів шляхом збільшення розмірного грошового фонду у квітні 1862 р. було укладено договір 5% зовнішньої позики на суму 15 млн фунт. стерлінгів, відповідно, в обіг надійшло додатково 88,5 млн руб. [7, с. 49]. Цільове призначення цієї позики «виключно на підкріплення розмірного фонду кредитних білетів» було закріплено спеціальним Указом «Про розмін державних кредитних білетів», в якому було зазначено, що видачу з державного банку срібла і золота в монеті та злитках в обмін на кредитні білети, і, навпаки, кредитних білетів в обмін на срібло і золото в монеті і злитках, розпочати з 1 травня 1862 р., розраховуючи на півімперіал в 570 коп., а срібну рубльову монету в 110,5 коп. Протягом 1862 р. прогнозований курс було утримано, але у 1863 р. підвищення ціни кредитного (паперового) рубля призвело до спекуляції на ринку цінних паперів, а нестабільна політична ситуація (зокрема, польське повстання 1863–1864 рр., негативний вплив селянської реформи 1861 р.) сприяла неконтрольованому вивезенню капіталу (золота) за кордон. Тимчасові заходи для стабілізації курсу, які вживало Міністерство фінансів, на короткий час стримувало падіння рубля, проте з листопада 1863 р. цей процес став незворотним [8].

По-третє, зміна пропорції експортно-імпортного балансу: вивіз товарів значно скоротився порівняно із ввозом, що сприяло вимиванню грошової маси з обігу. Крім цього, у 1863 р. відбулося значне збільшення витрат державного бюджету на придушення польського повстання та військові витрати, пов'язані з можливістю втручання західних держав у внутрішній конфлікт.

По-четверте, нерівномірність економічного становища в різних регіонах країни. Звідси, доцільно говорити про регіональні особливості проведення подат-

кових реформ у Російській імперії. Поява у складі імперії таких регіонів, як Південь, свідчила про переваги вільнонайманої праці й водночас свідчила про значну невідповідність між відносинами, які тут існували, і правилами в інших частинах імперії. Проте поміщицькі господарства давали близько 50% товарного хліба, і їхня швидка й одночасна ліквідація могла мати катастрофічні наслідки.

Таким чином, проблеми в суспільно-політичній та соціально-економічній сферах життя, кризовий фінансовий стан великої держави потребували особливих заходів, зокрема щодо збільшення прибуткової частини бюджету, оптимізації обліку державних доходів та витрат шляхом посилення контрольних функцій, звідси – стабілізувати фінансову систему країни. Усі ці завдання уряд планував вирішити за допомогою податкової реформи. Пошук альтернативи в оподаткуванні не завжди мав економічне обґрунтування, часто спостерігався фіскальний підхід.

Основними напрямками податкової реформи 1863 р. стали, по-перше, запровадження з другої половини 1863 р. нового податку з нерухомого майна в містах, посадах і містечках. Цьому податку, згідно з затвердженими Правилами про знімання у 1863 р. податку з нерухомого майна в містах, посадах і містечках від 1 січня 1863 р., підлягало усе нерухоме майно, що перебувало у приватній власності, а також нерухоме майно чи його частина, яке належало земству, містам, духовним відомствам як Християнських, так і нехристиянських віросповідань, благочинним, ученим спільнотам, установам, навчальним закладам, і здавалося в оренду та приносило дохід [9]. Не підлягало даному податку майно, що утримувалося безпосередньо на рахунку державного казначейства, та нерухоме майно чи його частина, яке належало земству, містам і зазначеним вище відомствам, установам і закладам, і не приносило доходу. Податковим збором, який ввели з 1 липня 1863 р., займалися Повітові казначейства, які зобов'язувалися вести спеціальні окладні книги домовласників, котрі підлягали оподаткуванню. Значення цієї податкової реформи полягало у подоланні феодальної умовності: новий податок мали платити усі власники міської нерухомості.

Цей податок справлявся методом розкладання: щорічно визначалася сума на кожну губернію; губернські земські збори розподіляли її по містах і містечках, враховуючи вартість майна; в містах місцеві органи самоуправління проводили розкладання на окреме майно. Проте основною проблемою при справлянні цього податку була відсутність єдиної досконалої методики оцінки міського майна. Це призвело до низької ефективності цього джерела поповнення казни [10, с. 189].

По-друге, нові митні правила за право торгівлі та інші промисли, затверджені спеціальним Положенням від 1 січня 1863 р. [11]. Ці правила набули суперечливого характеру, адже, з одного боку, вони знижували збір з великих оптових торговців, залишали майже без змін оподаткування середніх торговців, а також підвищували суму збору з найдрібніших промисловців та ремісників, котрі досі оплачували лише певні міські повинності. Таким чином, простежувалася невідповідність даного закону основним правилам закону про податок з нерухомого майна в містах, позаяк обидва ці закони мали полегшити людську працю, натомість відбувся зворотній ефект.

Пізніше, у 1865 р., ці митні правила були доповнені й згідно з ними оподаткуванню підлягала купівля гільдійських та промислових свідоцтв на право торгівлі і промислів, а також купівля білетів

на торгівлі та промислові установи. Збір за купецьке свідоцтво I гільдії для оптової торгівлі, незалежно від місцевості, становив 565 рублів, а за свідоцтво II гільдії для роздрібною торгівлі міг становити, залежно від класу місцевості, від 40 до 120 рублів. Аналогічно диференціювались і збори за промислові свідоцтва. За кожну промислову або торгову установу власник повинен був також придбати білет. Залежно від класу місцевості і виду гільдійського чи промислового свідоцтва збір коливався від 2 до 55 рублів. Однак було визначено, що власник одного свідоцтва I гільдії не може придбати більше 10 білетів на торгівлі установи, а власник свідоцтва II гільдії – більше 5 білетів. На свідоцтво щодо дрібною торгівлі дозволялося придбати лише 1 білет [10, с. 189].

Ось як оцінювали дане нововведення сучасники: «...Закон цей, майже не торкаючись капіталу, що перебував в обороті, обкладає працю. Він не вніс жодних істотних змін. Основи оподаткування залишилися майже такими самими, що й раніше» [12]. «Система бюджету залишилась попередньою, тобто, отримання головного доходу з бідного класу й засобами несхвальними. Розхід отриманих коштів, переважно, у невиробничий спосіб, і намагання досягнути економії дрібними засобами...» [13].

По-третє, акцизна система в оподаткуванні алкогольних напоїв та пива «питейний податок». Положення про даний збір, затверджене 1 січня 1863 р., вводило вільний продаж спиртних напоїв зі зніманням обов'язкових державних платежів й розподіляло доходи на користь казни на: 1) акциз із виробленої кількості спиртних напоїв і 2) патентний збір з заводів на приготування напоїв та виробів з вина і спирту, а також з закладів для продажу спиртного [14, с. 5]. Дане Положення назавжди відмінило винні відкупи. Досі відкупщики наживались на своєму промислі, систематично підкуповуючи усіх місцевих чиновників, оплачуючи «додаткову платню», яка часто перевищувала платню державну. Даний податок полягав в акцизному зборі зі спиртних напоїв: 4 копійки за 1 градус міцності. До кінця XIX століття він поступово підвищувався і досяг 10 копійок за градус. Окрім цього, існували акцизи на тютюн, сірники, цукор, гас, сіль, пресовані дріжджі та багато інших товарів. Політика уряду полягала в тому, що на дешеві товари встановлювалися вищі ставки акцизу, ніж на дорогі.

Уже 1863 року «питейні» прибутки казни становили 138 млн рублів, тоді як попереднього року від відкупників було отримано 126 млн рублів [4].

Щодо наслідків впливу основних засад податкової реформи 1863 р. на соціально-економічний розвиток України, то варто відзначити таке:

1. Зміни організаційно-правового характеру. Дані зміни торкнулись усіх регіонів Російської імперії, зокрема, й українських земель. По-перше, податкова система того періоду набуває чіткого законодавчого врегулювання. По-друге, натуральні податки замінено грошовими й істотно підвищено роль непрямих податків (акцизів), які у 1863 р. значно переважають у доходах бюджету. По-третє, пріоритетність прибутково-майнового податку (промисловий, поземельний, на нерухомість).

2. Збереження економічної залежності України від Росії. Після здійснення податкової реформи економічний розвиток України відбувався прискореними темпами й, завдяки своєму економічному потенціалу, Україна поступово зайняла передові позиції у промисловому виробництві Російської імперії. Внаслідок економічної політики царизму, за якої імперія сприяла розвитку винятково тих галузей

промисловості, які або неможливо було розвивати у самій Росії через відсутність відповідних природних умов (наприклад, цукрова галузь), або ж з метою постачання сировини чи напівфабрикатів для російської індустрії (металургія, кам'яновугільна промисловість), економічна залежність України від Росії лише зростала. Окрім цього, Україна втрачала значні капітали. Цьому сприяли, зокрема, низька вартість сировини і висока – готової продукції, нерівномірність економічної модернізації, високий ступінь концентрації виробництва, дешева робоча сила.

3. Інтенсивний розвиток галузей важкої промисловості в Україні. Розвиток економіки України у межах загальноросійського господарства визначали, насамперед, галузі важкої промисловості, а саме вугільна, залізорудна і металургійна. Як уже зазначалось вище, Росія була зацікавлена отримувати дешеву сировину, тому сприяла активному перетворенню України в головну вугільно-металургійну базу Російської імперії. З часом, після 1863 р., завдяки інтенсивному розвитку Донецько-Криворізькому вугільно-залізорудному басейну, Україна давала половину загальноросійської виплавки чавуну, сталі, стільки ж видобутку залізної руди, майже з вугілля і виробництва рейок.

Незважаючи на прискорені темпи розвитку важкої індустрії машинобудування продовжувало відставати, за винятком сільськогосподарського машинобудування.

4. Трансформація українського суспільства з традиційного аграрного в аграрно-індустріальне. Як уже зазначалось вище, характер впливу податкової реформи 1863 р. на розвиток сільського господарства (селянства) в Україні був неоднозначним і дещо суперечливим. З одного боку, прискорювалося формування ринку вільної робочої сили, створювалися умови для продуктивної господарської діяльності. А з іншого – зберігалось поміщицьке землеволодіння. Втративши можливості позаекономічного примусу і не маючи належного досвіду та необхідних капіталів для ведення ринкового господарства, поміщики вдавалися до так званої відробіткової системи, що стала поширеною формою переходу поміщицьких господарств від панщизняно-кріпосницького до ринкового способу господарювання. Такий перехід відбувся у всіх українських регіонах.

Основні недоліки відробіткової системи полягали, по-перше, у гальмуванні розвитку продуктивності праці у землеробстві, істотному обтяжуванні селян; по-друге, у перешкоджанні впровадженню сільськогосподарських машин та інших агротехнічних новацій; по-третє, в нерациональному використанні землі.

З метою подолання цих недоліків, розпочалась поступова еволюція відробіткової системи у систему вільного найму селянської праці. Цьому процесу сприяло також впровадження в сільськогосподарське виробництво новітньої техніки, яка потребувала постійних робітників. Фактично відбувалася перебудова господарств на ринкових засадах, у процесі якої поміщики перетворювалися на підприємців-землевласників.

Таким чином, в Україні розпочалося виникнення нових моделей агрокультури, зокрема, аграрно-індустріальної моделі, яка передбачала створення великих машинізованих сільськогосподарських підприємств і модернізованих господарств економічно активних селян, а також орієнтувалася на товарне виробництво. Основними районами розповсюдження масштабних сільськогосподарських підприємств на базі великих поміщицьких економій стали Правобережжя та Південь України. Нові сільськогосподарські підприємства капіталістичного типу згодом стали основними

постачальниками товарного зерна та технічних культур на внутрішній і зовнішній ринки.

Висновки. Податкова реформа 1863 р., виступаючи одним із основних важелів економічних та суспільно-політичних перетворень в Російській імперії, а, отже, і в українських губерніях, мала сприяти нівелюванню кріпосних пережитків з імперської дійсності й одночасно залишити незмінними основи російського самодержавства. Здійснюючи цю та інші реформи, імперія використовувала адміністративно-командні методи управління, підтримувала становий лад у всіх сферах суспільно-політичного життя. Над новоствореними органами місцевого самоврядування, судами, пресою тощо зберігався контроль імперської адміністрації. Тобто податкову реформу 1863 р. можна трактувати як тимчасову поступку з боку Російської імперії, а не комплексний механізм для створення повноцінних умов розвитку українського чи будь-якого іншого народу, пригнічених імперією.

Основними позитивними аспектами податкової реформи 1863 р. можна вважати частковий позитивний вплив на економічне зростання імперії загалом та України зокрема, встановлення дієвого контролю за витратами державних коштів, зменшення казнокрадства, зниження дефіциту бюджету за рахунок зростання податків, розвиток банківської системи, зростання капіталовкладень у промисловість, підтримка державою розвитку відсталих галузей, наприклад залізничного будівництва.

Отже, в результаті здійснення податкової реформи 1863 року в Україні активізувався процес налагодження ринкових виробничих відносин. Прискореними темпами відбувалися урбанізаційні процеси, спричинені динамічним розвитком промисловості та торгівлі. Згодом економіка українських земель (зокрема, східних), майже повністю інтегрована з економікою Російської імперії, інтенсивно включалася в систему загальноєвропейського ринку. У структурі загальноросійської економіки більшість регіонів України вважалися розвинутими та благополучними.

На нашу думку, податкова реформа 1863 року досі не отримала належної комплексної оцінки з боку українських науковців. Зокрема, є потреба в деталізації позитивних й негативних чинників кожного з напрямів даної податкової реформи та наслідків їхньої практичної реалізації щодо соціально-економічного розвитку України; системному дослідженні регіональних особливостей впровадження податкових новацій; аналізі методологічних підходів до інтерпретації податкової реформи 1863 р. науковцями й ідеологами різних періодів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пресняков А.Е. Российские самодержцы. – Москва, 1990. – С. 291.
2. Шевченко В.М. Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування // Український історичний журнал. – 2013. – № 5. – С. 117-123.
3. Захаров В.Н. История налогов в России. IX–начало XX в. / В.Н. Захаров, Ю.А. Петров, М.К. Шацилло. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 296 с.
4. Донік О.М. Україна: у переддень та в добу ліберальних реформ 1860–1870-х років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/knyga-donik-om-ukrayina-u-peredden%60-ta-v-dobu-liberal%60nykh-reform-1860-1870-kh-rokiv-kyuiv-2012/glava-4-epokha-velykykh-reform/>.
5. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посібник. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.
6. Ананьїн Б.В. Нариси історії Росії / Б.В. Ананьїн, Є.В. Анісімов. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 800 с.

7. Блюх И.С. Финансы России XIX столетия: История – статистика: в 4 т. / И.С. Блюх. – СПб, 1882. – Т. 2. – 295 с.
8. Орлик С.В. Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 33. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 259-262.
9. Высочайше утвержденные 1 января 1863 года «Правила о взимании в 1863 году налога с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках». 2-е ПСЗРИ. Т. XXXVIII. Отд. I. ст. 39119.
10. Цимбал П.В. Правові наслідки податкової реформи другої половини XIX століття // Право і безпека. – 2007. – Т. 6. – № 2. – С. 189-192.
11. Высочайше утвержденное 1 января 1863 года «Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов». 2-е ПСЗРИ. Т. XXXVIII. отд. I. ст. 39118.
12. Головачев А. Десять лет реформ. – СПб., 1872. – С. 71.
13. Исторический архив. Т. V. – М., 1950. – С. 375.
14. Талапина Э.В. Публичное право и экономика: курс лекций / Э.В. Талапина. – М., 2011. – 520 с.
15. Положение о питейном сборе, высочайше утвержденное 4 июля 1861 года, с присовокуплением высочайше утвержденного 20 марта 1862 года правил о взысканиях за нарушение постановлений о питейном сборе и судопроизводстве по сим делам. – Москва: Тип. Ал. Семена, 1862.

СЕКЦІЯ 2 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.9

Гончар О.М.*асистент,**аспірант кафедри міжнародної економіки та туризму
Донецького національного університету економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ

У статті проаналізовано вітчизняний та міжнародний досвід щодо трактування сутності конкурентоспроможності національної економіки. Проаналізовано методику, яку використовує Всесвітній економічний форум для розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності. Визначено основні фактори конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентоспроможність національної економіки, ключові фактори конкурентоспроможності, Всесвітній економічний форум, глобалізація, індекс глобальної конкурентоспроможності.

Гончар А.М. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: СУЩНОСТЬ И КЛЮЧЕВЫЕ ФАКТОРЫ

В статье проанализирован отечественный и международный опыт трактовки сущности конкурентоспособности национальной экономики. Проанализирована методика, которую использует Всемирный экономический форум для расчета индекса глобальной конкурентоспособности. Определены основные факторы конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность национальной экономики, ключевые факторы конкурентоспособности, Всемирный экономический форум, глобализация, индекс глобальной конкурентоспособности.

Honchar O.M. COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY IN TERMS OF GLOBALIZATION: ESSENCE AND THE KEY FACTORS

Domestic and international experiences in the interpretation of the essence of competitiveness of the national economy were analyzed. The method used by the World Economic Forum to calculate the global competitiveness index was analyzed too. The major factors of competitiveness of the national economy were determined.

Keywords: competitiveness, competitiveness of the national economy, the key factors of competitiveness, the World Economic Forum, globalization, Global Competitiveness Index.

Постановка проблеми. Для країн світу зміцнення їхньої конкурентоспроможності за рахунок таких заходів, як розвиток суспільства, цифрової економіки та інших факторів зростання, орієнтованих на майбутнє, є необхідною умовою в глобалізованому просторі.

Для координації дій на національному рівні створюються організації, діяльність яких направлена на виявлення майбутніх тенденцій та консультування підприємств і державних установ з питань політики і стратегії розвитку для зміцнення конкурентоспроможності національних економік.

Дослідження конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації є важливим завданням, оскільки дозволяє виявити основні конкурентні переваги та недоліки, зміцнити позиції національної економіки у провідних світових рейтингах і тим самим привернути увагу найбільших світових інвесторів. Конкурентоспроможна економіка сприяє більш ефективному використанню продуктивних сил через інновації, є одночасно передумовою та стимулом сталого економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення питання конкурентоспроможності національних економік на глобальному рівні зробили групи зарубіжних вчених з Міжнародного інституту розвитку менеджменту (IMD) (А. Bris,

J. Caballero, С. Cabolis та ін.), Всесвітнього економічного форуму (WEF) (С. Browne, G. Corrigan, R. Crotti, X. Sala-i-Martin та ін.). Зазначені організації є найвідомішими центрами з дослідження конкурентоспроможності на глобальному рівні. На основі власних методологій IMD та WEF складають рейтинги конкурентоспроможності, які публікують у щорічниках World Competitiveness Yearbook та Global Competitiveness Report відповідно.

Усе більшого впливу у питанні дослідження конкурентоспроможності національних економік набуває Глобальна федерація рад з конкурентоспроможності (GFCC), яка об'єднує зусилля дослідників конкурентоспроможності з різних країн (Alessandro Golombiewski Teixeira, Lori Schmidt, Alexander Idrisov, H.E. TaeshinKwon, Deborah L. Wince-Smith та ін.). GFCC розроблено власну методику оцінки конкурентоспроможності на основі восьми груп показників, а також створено програмний продукт (The Decoder), який дозволяє аналізувати конкурентоспроможність національної економіки у різних вимірах. Організація щорічно публікує Принципи глобальної конкурентоспроможності (GFCC Global Competitiveness Principles), які узгоджуються більш ніж 30 національними організаціями з конкурентоспроможності, та Найкращі практики зі стратегій конкурентоспроможності (Best Practices in Competitiveness Strategy).

Серед центрів дослідження конкурентоспроможності одне з провідних місць займає Інститут Стратегії та Конкурентоспроможності (ISC) Гарвардської школи бізнесу на чолі з М. Портером. Науковцями Інституту досліджуються питання факторів впливу на конкурентоспроможність національних економік, теоретичні аспекти визначення конкурентоспроможності, питання конкурентоспроможності регіонів, міст та окремих територій.

Серед вітчизняних науковців, які досліджують питання конкурентоспроможності, зокрема, теоретичні підходи до визначення поняття конкурентоспроможності, можна назвати В.О. Морохову, О.О. Масляєву, О.М. Загурського та ін. Дослідженню факторів конкурентоспроможності національної економіки присвячено роботи, М.І. Синюченко, Ю.В. Гончарова, О.Б. Чернеги, Ю.Г. Бочарової та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців немає єдиної думки щодо трактування поняття «конкурентоспроможність національної економіки». Зі змінами у глобальному середовищі змінюються і фактори, які визначають конкурентоспроможність національних економік на глобальному рівні, тому думки науковців щодо їх кількості, вагомості, класифікації різняться. Таким чином, набуває актуальності аналіз існуючих трактувань поняття «конкурентоспроможність національної економіки», визначення таких, що відповідають сучасним тенденціям розвитку глобального середовища. Не менш важливим є аналіз факторів конкурентоспроможності національних економік, що дозволить знайти можливості для її підвищення.

Мета статті полягає в аналізі сутності конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації, вивченні визначальних факторів конкурентоспроможності національних економік через методологію, яку використовує Всесвітній економічний форум при визначенні рейтингу глобальної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив процесів глобалізації, який сприяє виникненню економічних відносин між країнами, регіонами, глобальними містами, транснаціональними корпораціями, розвиток інформаційних технологій та боротьба у сфері інновацій виводять вивчення конкурентоспроможності на найвищий глобальний рівень.

Розглянемо різні трактування поняття «конкурентоспроможність національної економіки» зарубіжними дослідниками (табл. 1).

Аналіз зарубіжних джерел вказує на відсутність єдиного підходу до трактування конкурентоспроможності національної економіки, проте схожим за змістом є визначення IMD та GFCC. М. Delgado в основу свого визначення закладає показник рівня виробництва на душу працездатного населення, тобто конкурентоспроможність визначається здатністю країни максимально ефективно використовувати працездатне населення. National Competitiveness Council в основі національної конкурентоспроможності вбачає мікроекономічну складову.

Найбільш повним та одночасно лаконічним, на нашу думку, є визначення, що наводить WEF у звіті про глобальну конкурентоспроможність, характеризуючи її як набір інститутів, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності в економіці, яка, у свою чергу, встановлює рівень добробуту, якого країна може досягти [6]. Конкурентоспроможність національної економіки – багатозначний термін, який найчастіше означає: здатність країни домогтися високих темпів економічного зростання, які були б стійкими в середньостроковій перспективі; або рівень продуктивності факторів виробництва в даній країні; або здатність компаній даної країни успішно конкурувати на тих чи інших міжнародних ринках [8].

Вітчизняні економісти, досліджуючи питання трактування поняття «конкурентоспроможність національної економіки», наводять наступні формулювання:

- обумовлені економічними, соціальними і політичними факторами позиції держави або товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. Для відкритої економіки це поняття включає здатність країни чи фірми протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках третіх країн [7];
- здатність економіки в умовах вільної конкуренції виробляти товари і послуги, що задовольняють вимогам світового ринку, реалізація яких збільшує добробут країни й окремих її громадян і підвищує соціально-економічну оптимальність, яка виявляється у високому суспільному ефекті [8];
- характеристика, що визначає обумовлене економічними, соціально-демографічними, політичними, екологічними факторами стійке становище країни на внутрішньому ринку, спроможність долати бар'єри виходу на зовнішній ринок та здатність вести конкурентну боротьбу [9];
- спроможність країни створювати правові, інфраструктурні, наукові, фінансові та в цілому весь спектр інституційних умов, які дають змогу економіці розвиватися динамічно, використовуючи інноваційні технології на всіх рівнях, і на цьому фунда-

Таблиця 1

Трактування поняття «конкурентоспроможність національної економіки» в зарубіжних джерелах

Трактування	Дослідник або група дослідників
Національна конкурентоспроможність є довгостроковим зростанням рівня життя за рахунок поліпшення продуктивності [1].	GFCC
Складне поняття, яке включає безліч взаємопов'язаних і взаємозалежних факторів. Конкурентоспроможність визначається здатністю фірм конкурувати на ринках. Національна конкурентоспроможність країни – здатність підприємств країни конкурувати на міжнародних ринках [2].	National Competitiveness Council (Ireland)
Поле економічних знань, на якому аналізуються факти і політики, які формують здатність нації створювати і підтримувати умови, які дозволяють підприємствам створювати більшу вартість та збільшувати добробут народу [3].	IMD
Конкурентоспроможність країни залежить від здатності її промисловості до інновацій і модернізації [4].	ISC (M. Porter)
Очікуваний рівень виробництва на душу працездатного населення, урахування загальної оцінки країни як місця для ведення бізнесу [5].	M. Delgado, C. Ketels, M. Porter, S. Stern
Набір інститутів, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності в економіці, яка, у свою чергу, встановлює рівень добробуту, якого країна може досягти [6].	WEF

менті створювати умови для збільшення добробуту громадян країни та підвищенні соціально-економічної результативності, яка виявляється у високому суспільному ефекті. Тобто конкурентоспроможність країни – це її здатність забезпечити стає економічне зростання та високу соціальну спрямованість національної економіки [8].

Отже, погляди вітчизняних науковців на визначення конкурентоспроможності національної економіки в цілому збігаються з поглядами провідних зарубіжних дослідників. Підходи до трактування даного поняття відрізняються рівнем конкурентоспроможності, який береться за основу, або факторами, що визначають національну конкурентоспроможність.

Більшість науковців схиляються до думки, що конкурентоспроможність є багаторівневим поняттям, при цьому виділяють від двох до п'яти рівнів. Кожен попередній рівень обумовлює наступний, фундаментом або найнижчим рівнем конкурентоспроможності виступає рівень товару (рис. 1).

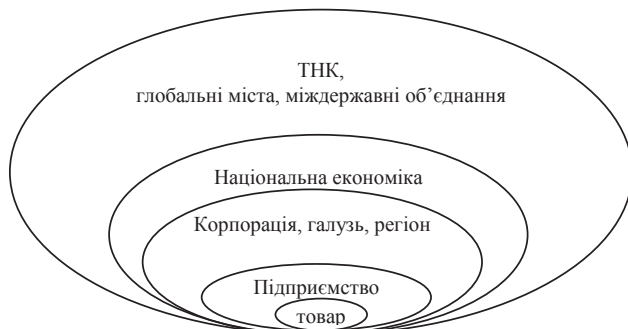

Рис. 1. Рівні конкурентоспроможності

Складено автором на основі джерела [10]

Між окремими рівнями конкурентоспроможності існує зв'язок, конкурентоспроможність вищих рівнів відрізняється більшим масштабом та включає попередні рівні.

Деякі вчені вважають за доцільне розглядати конкурентоспроможність на двох рівнях: макроекономічному (як конкурентоспроможність країни) та мікроекономічному (як конкурентоспроможність галузі, окремого товаровиробника чи товару) [7].

Аналіз підходів до визначення показників міжнародної конкурентоспроможності національних економік вказує на те, що переважна більшість вчених схиляється до багатфакторності процесу визначення міжнародної конкурентоспроможності. Це зумовлено процесами глобалізації, прискоренням темпів науково-технічного прогресу і т. д. Найпоширенішими є наступні групи факторів: економічні, соціальні, політичні, інформаційні та ін.

М. Портер виділяє п'ять головних факторів, які впливають на конкурентоспроможність країни: рівень розвитку науки і технології, обсяг капіталу, кількість робочої сили, розвиток інфраструктури, інформація [11, с. 34]. Вчений вводить поняття «національний ромб» – система, компоненти якої взаємно підсилюються. Кожний детермінант впливає на всі інші. Останній елемент, необхідний для повної картини, – дії уряду. Державні установи будь-якого рівня можуть і підсилити, і послабити конкурентні переваги країни [11, с. 92–94]. Таким чином, саме системний підхід, на думку М. Портера, є визначальним для характеристики конкурентних переваг країни [12].

Значна увага серед економістів приділяється різним механізмам підвищення конкурентоспроможності, наприклад, освіті та навчанню, технологічному

прогресу, макроекономічній стабільності, високому рівню державного управління, розвиненості бізнесу й ринкової ефективності. І хоча всі зазначені фактори є важливими для конкурентоспроможності й економічного зростання, вони не виключають один одного. Два або більша частина з них можуть відігравати важливу роль одночасно, що підтверджується різними науковими працями з економіки [13]. Слід виокремити ряд неекономічних факторів, що чинять значний вплив на конкурентоспроможність національної економіки, які об'єднують в окремий клас цивілізаційних детермінант [14].

Розглядаючи фактори конкурентоспроможності макrorівня, дослідники погоджуються, що оскільки в конкурентній боротьбі між країнами беруть участь підприємства, то ці фактори залишаються незмінними, проте з урахуванням особливостей і масштабності макrorівня (історія країни; рівень відкритості економіки; політична кон'юнктура; наявність сильної держави; наявність союзників; відсутність потужних об'єднаних конкурентів; екологічна ситуація та багато інших елементів у різноманітному поєднанні) коригуються відповідно до умов функціонування всієї господарської системи [10].

Рівень конкурентоспроможності країни визначається за різними методиками. У наукових дослідженнях глобальної конкурентоспроможності найчастіше згадуються методики Всесвітнього економічного форуму та Міжнародного інституту розвитку менеджменту. Відштовхуючись від них, здійснюються спроби вдосконалення або пошуку нових методик розрахунку.

При розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності (GCI) до уваги береться складність економічних процесів і пропонується виважене середнє значення великої кількості різних компонентів, кожен з яких відбиває один з аспектів конкурентоспроможності [13].

У звіті з глобальної конкурентоспроможності WEF аналізується конкурентоспроможність відповідно до 12 складових: інститути, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я та початкова освіта, вища освіта і перепідготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку, рівень розвитку бізнесу та інновацій. Вони, у свою чергу, об'єднані в три субіндекси відповідно до трьох основних стадій розвитку: основні вимоги, підсилювачі ефективності та інноваційні фактори та вишуканості. Три підіндекси наведені з різними ваговими коефіцієнтами при розрахунку загального індексу, залежно від стадії розвитку кожної економіки, яка визначається показниками ВВП на душу населення і часткою в експорті мінеральної сировини [6]. Усі 12 складових конкурентоспроможності пов'язані між собою і можуть чинити взаємний вплив.

На думку учасників Всесвітнього економічного форуму, в основу теорії конкурентоспроможності країн покладено три стадії розвитку:

- факторна – поширюється на країни з найнижчим рівнем розвитку, для яких мобілізація основних виробничих факторів (земля, природні ресурси, сировинні товари та некваліфікована праця) – головна умова макроекономічного зростання;

- інвестиційна – стосується країн, де економічне зростання залежить від інвестицій, а конкурентоспроможність досягається через використання світових технологій у внутрішньому виробництві. Прямі іноземні інвестиції, спільні підприємства та аутсор-

синг дають можливість інтегрувати національну економіку в світову виробничу систему;

– інноваційна – поширюється на країни з високим рівнем економічного розвитку, які перейшли від економіки, що імпортує технології, до економіки, котра їх створює [16].

Слід зазначити, що у звіті з глобальної конкурентоспроможності WEF у 2015 р. рейтинг найбільш конкурентоспроможних економік очолюють Швейцарія, Сінгапур, Сполучені Штати Америки та Німеччина. Також у топ-10 увійшли Нідерланди, Японія, Гонконг, Фінляндія, Швеція та Велика Британія.

Критика методики розрахунку GCI здебільшого пов'язана з великою кількістю показників, що визначаються методом експертних оцінок, а не об'єктивними числовими характеристиками.

Окрім перерахованих багатофакторних методик, існують однофакторні, які ранжують національні економіки виходячи з одного показника. Зокрема, одним з показників, який характеризує конкурентоспроможність економіки, згідно з методологією Світового банку, є індекс інноваційної економіки. Також використовують індекс людського розвитку та ін. Проте і дані показники розраховують виходячи з ряду факторів.

Окрім перерахованих методик, існує підхід, відповідно до якого національна конкурентоспроможність зводиться до питання знаходження продуктивності або ж загальної ефективності економіки країни [17].

Висновки. Конкурентоспроможність національної економіки на світовому ринку відіграє важливе значення, визначаючи економічний стан та показники економічного розвитку країни. Питання трактування конкурентоспроможності національної економіки розглядається крізь призму інституційних та ринкових механізмів, а також факторів, які її визначають. Конкурентоспроможність національної економіки найбільш влучно визначає Всесвітній економічний форум як набір інститутів, політик і факторів, що визначають рівень продуктивності в економіці, яка, у свою чергу, встановлює рівень добробуту, якого країна може досягти. Думки вітчизняних дослідників, по суті, збігаються із трактуванням конкурентоспроможності зарубіжними авторами.

На даний момент питання підвищення рівня конкурентоспроможності є одним з найактуальніших. Одним із методів підвищення конкурентоспроможності національних економік є вплив на фактори, які її зумовлюють. Проблеми національних економік є прихованим резервом підвищення конкурентоспроможності, їх вирішення створює конкурентні переваги для країни. Системний підхід до усунення недоліків дозволяє підсилити ефект за рахунок взаємопов'язаності факторів конкурентоспроможності національної економіки, що дозволить вийти

на вищий рівень розвитку і отримати додаткову синергетичну складову.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Глобальної федерації рад з конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thegfcc.org>.
2. Офіційний сайт Національної ради з конкурентоспроможності (Ірландія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.competitiveness.ie/>.
3. Офіційний сайт Міжнародного інституту розвитку менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imd.org/wcc/>.
4. Офіційний сайт Інституту Стратегії та Конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isc.hbs.edu/>.
5. The Determinants of National Competitiveness. Mercedes Delgado, Christian Ketels, Michael E. Porter, and Scott Stern. NBER Working Paper № 18249.– July 2012.
6. World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/faqs/>.
7. Морохова В.О. Конкурентоспроможність: аналіз теоретичних підходів до визначення поняття / В.О. Морохова, О.О. Нужний // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Вип. 9 (2). – С. 443–451.
8. Синюченко М.І. Конкурентоспроможність національної економіки: дослідження ефективності факторів зростання / М.І. Синюченко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 7. – С. 14–17.
9. Масляєва О.О. Економічна сутність категорії «конкурентоспроможність»: дефініція та систематизація / О.О. Масляєва // Ефективна економіка. – 2011. – № 10.
10. Загурський О.М. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорії «конкурентоспроможність» / О.М. Загурський // Наукові праці НДФІ. – 2014. – Вип. 3. – С. 38–49.
11. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
12. Романенко В. Конкурентоспроможність національної економіки: системний підхід / В. Романенко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – № 2. – С. 21–28.
13. Паламарчук О.М. Міжнародна конкурентоспроможність України: оцінка проблем та шляхи покращення конкурентних позицій / О.М. Паламарчук // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип. 20 (1). – С. 111–115.
14. Чернега О.Б. Аналіз та оцінка впливу цивілізаційної складової на параметри розвитку та рівень конкурентоспроможності країн / О.Б. Чернега, Ю.Г. Бочарова // Журнал європейської економіки. – 2012. – Т.11. – № 1. – С. 55–91.
15. Назиров К.З. Конкурентоспроможність економіки України на сучасному етапі / К.З. Назиров // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Економічна теорія та право». – 2013. – № 4. – С. 165–172.
16. Вальтер Ж. Конкурентоспособность: общий подход / Ж. Вальтер. – М.: РЕЦЭП, 2005. – 52 с.
17. Швайка Л.А. Конкурентоспроможність національної економіки: теоретичний аспект / Л.А. Швайка // Квалілогія книги. – 2009. – № 2. – С. 127–130.

УДК 339.9:[336.71:334.758]

Сідоров В.І.*кандидат економічних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних
відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна***Макарчук К.О.***викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

МОТИВИ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ БАНКІВ У МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ

У статті проаналізовано сутність процесу злиття та поглинання банків у світі. Визначено основні мотиви угод M&A банків у міжнародному бізнесі. Наведено статистику угод злиття та поглинання банків за період 2000–2015 рр. Наведено характеристику 10 найбільших банків світу за розміром капіталу.

Ключові слова: угода, злиття, поглинання, ТНБ, фінансовий сектор, банк, міжнародний бізнес.

Сідоров В.И., Макарчук Е.А. МОТИВЫ СЛИЯНИЯ И ПОГЛОЩЕНИЯ БАНКОВ В МЕЖДУНАРОДНОМ БИЗНЕСЕ

В статье проанализировано сущность процесса слияния и поглощения банков. Определены основные мотивы сделок M&A банков в международном бизнесе. Приведена статистика сделок слияния и поглощения банков в 2000–2015 гг. Рассмотрена характеристика 10 крупнейших банков мира по размеру капитала.

Ключевые слова: сделка, слияние, поглощение, ТНБ, финансовый сектор, банк, международный бизнес.

Sidorov V.I., Makarchuk K.A. MOTIVES OF BANKS MERGER AND TAKE OVER IN INTERNATIONAL BUSINESS

The meaning of banks merger and takeover process in the world is analyzed in the article. The main motives of «M & A» banks transactions in international business are viewed. Statistics of banks merger and takeover deals in 2000-2015's are presented. The characteristic of the 10 largest banks in the world in terms of capital is viewed.

Keywords: transaction, merger, takeover, TNB, the financial sector, bank, international business.

Постановка проблеми. Основним напрямком розвитку сучасної світової економіки є міжнародні фінанси, розвиток яких випереджає зріст світового виробництва та експорту. В умовах глобалізації розвиток фінансової сфери у світовій економіці привів до мотивів злиття та поглинання фінансових інститутів – банків, які, маючи великі активи, контролюють економічні процеси усередині окремих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти функціонування угод злиття та поглинання досліджувались вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як П.А. Гохан, Д. Депаффіліс, Ф. Рід, П. Моросіні, К.С. Шапошников, С. Сіденко, В.А. Черненко, А. Рогач, О.А. Довгаль, В.І. Сідоров, А.П. Голіков.

Мета статті полягає у виявленні та систематизації мотивів злиття та поглинання банків у міжнародному бізнесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші фінансові установи з міжнародними зв'язками та зарубіжними відділеннями з'явилися ще в XV–XVI ст. Наприкінці XIX – початку XX ст. їх розвиток призвів до виникнення банківських монополій, які зрощувалися з промисловими монополіями. Роль банків поступово зростала, транснаціональні банки (ТНБ) стали центрами господарського життя та фінансовими інститутами, які контролюють фінансові операції у світовій економіці [1, с. 423].

Свій розвиток транснаціональні банки отримали на основі існуючих комерційних банків розвинених країн світу. У 60–70-х роках XX ст. приналежність банківського капіталу була національною, а у даний час отримало тенденцію перетворення у багатонаціональну.

За визначенням ООН, транснаціональними вважаються банки з обсягом активів не менш 2 млрд. дол. США і власною мережею філій (не менше ніж у п'яти іноземних державах). Транснаціональний банк є складною структурою, що відображає багатопланові і

багаторівневі процеси, що відбуваються у світі, рівень конкурентної боротьби, ступінь зв'язку банківського та промислового капіталу, контролює валютні і кредитні операції на світовому ринку [2, с. 67].

Характеризуючи транснаціональний банк, можна зазначити, що це різновид міжнародної кредитно-фінансової організації, контрольна частина капіталу є національною, яка має широко розгалужену мережу національних та закордонних підрозділів, діяльність яких сприяє посиленню міжнародних зв'язків фінансового капіталу і взаємодію національних економік.

Транснаціональні банки сьогодні являють собою різновид міжнародної банківської організації, який має зарубіжну інституційну мережу, формує депозитну базу, здійснює фінансові операції та переносить частину власного капіталу за кордон, виступає посередником у міжнародній міграції капіталу для ведення міжнародного бізнесу [2, с. 372; 3, с. 130].

Посилення міжнародних зв'язків фінансового капіталу банків на сучасному етапі розвитку світової економіки досягається у процесі злиття та поглинання у міжнародному бізнесі. Для аналізу мотивів злиття та поглинання банків у міжнародному бізнесі необхідно з'ясувати сутність цього процесу. Зарубіжний науковець П. Гохан у своїх наукових роботах визначає поняття «злиття» як об'єднання акціонерів у межах нової організації, ресурси якої вони розподіляють між собою [4, с. 12].

Д. Депаффіліс дає визначення поняття «злиття» як об'єднання двох компаній, у результаті якого тільки одна з них зберігається як юридична особа [4, с. 12].

Визначення поняття «поглинання» П. Гохан дає як вороже злиття. Д. Депаффіліс визначає, що поглинання відбувається, коли одна компанія стає основним власником і набуває контроль над іншою компанією, її дочірньою фірмою або окремими активами, наприклад виробничим підприємством [4, с. 12]. Поглинання

може бути здійснено у покупці активів або акцій іншого банку, в результаті якої, будучи поглиненою, зможе функціонувати в якості філіалу або дочірньої установи. Слід зазначити, що «поглинання» визначається як об'єднання фірм в одну, при цьому фірма, яка поглинає, зберігається, а компанія-ціль, як юридична особа, припиняє свою діяльність [4, с. 12].

Операції злиття та поглинання є найбільш зручним способом входження іноземного капіталу до вітчизняних суб'єктів господарювання. Розглядаючи дану форму концентрації капіталу, слід зауважити, що в англійській термінології вживається вираз merger and acquisition (M&A) [5, с. 130].

Сучасна практика злиттів та поглинань банків та компаній переслідує цілий ряд причин. Слід зауважити, що такі причини, як прагнення отримати в результаті злиття та поглинання банків синергетичний ефект, а саме прибуток після злиття двох банків, переважає суму прибутків цих банків до об'єднання.

Зазначимо, що існують певні мотиви M&A, які представлено на рис. 1.

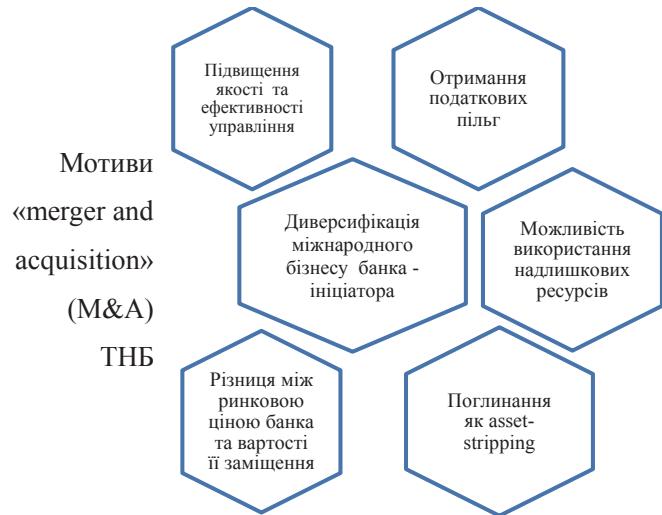

Рис. 1. Мотиви merger and acquisition (M&A) ТНБ

Джерело: [6, с. 56]

Таблиця 1

Топ-10 найбільших банків світу (станом на 01.12.2014 р.)

№	Банк	Країна	Капітал, млрд. дол. США	Характеристика банку
1	Industrial & Commercial Bank of China	Китай	248 608	Найбільший у світі банк за розміром прибутку і по капіталізації у 2014 р. ICBC має стабільну клієнтську базу, диверсифіковану структуру бізнесу, потужний інноваційний потенціал та конкурентоспроможність на світовому ринку. Банк має філії у 41 країні світу
2	China Construction Bank	Китай	202 119	Мережа China Construction Bank налічує 14 925 відділень на території материкового Китаю, а також 10 зарубіжних філій, а саме у Гонконзі, Сінгапурі, Франкфурті, Йоганнесбурзі, Токіо, Сеулі, Сідней, Тайбеї, Нью-Йорку та Хошиміні та ряд дочірніх, таких як CCB Principal Asset Management (послуги регулювання активами), CCB Financial Leasing (кредитування), CCB Trust (трастовий фонд), CCB Life (страхування), Sino-German Vausparkasse (китайсько-німецький кооператив), CCB Asia, CCB London, CCB Russia, CCB Dubai) і CCB International
3	JP Morgan Chase & Co	США	186 632	Є першим з крупних та найбільш видатних фінансових установ у світі. Впливає на всі світові фінансові процеси і є абсолютним світовим лідером за обсягом інвестиційних і комерційних банківських послуг. Банк збудовано на основі злиття та поглинання 1 200 установ: JP Morgan, Chase Manhattan, Chemical, Bank One та ін.
4	Bank of China	Китай	184 231	Найстаріший банк Китаю було засновано у лютому 1912 р. Від фінансових послуг Китаю він зріс до лідируючих позицій китайської фінансової системи та отримав стабільну репутацію у міжнародному фінансовому середовищі. Контрольний пакет акцій належить уряду Китаю. Банк має представництва у 41 країні
5	Bank of America	США	168 973	Поглинувши у свій час банк Merrill Lynch, став одним з дуже великих у США
6	Agricultural Bank of China	Китай	167 699	Сільськогосподарський банк Китаю – це державний комерційний банк, який надає спектр корпоративних та роздрібних банківських послуг для клієнтів
7	Citi group	США	166 519	Великий міжнародний фінансовий конгломерат, який є світовим лідером у сфері фінансового обслуговування. Банк було створено 7 квітня 1998 р. у результаті злиття Citicorp і Travelers Group. Має регіональні роздрібні та комерційні банки у США, Азії, Латинській Америці, Центральній та Східній Європі, а також на Близькому Сході.
8	Wells Fargo & Co	США	154 666	Wells Fargo було створено у результаті злиття каліфорнійської компанії Wells Fargo & Co та Norwest, компанії з Мінеаполіса 1998 р. Ім'я Wells Fargo було вирішено залишити, тому що банк має видатне ім'я з 150-літньою історією. Придбання Wachovia наприкінці 2008 р. дало змогу отримати місце серед чотирьох за розміром великих банків США, до яких відносять Bank of America, Citigroup та JP Morgan Chase. Wells Fargo має 6 062 відділення, які обслуговують більше 23 млн. клієнтів
9	HSBC Holdings	Великобританія	152 739	Було створено у 1865 р. для фінансування торгівлі між Азією та Заходом. Сьогодні HSBC є одним з великих у світі банківських установ, який обслуговує 48 млн. клієнтів через мережу близько 6 100 офісів у 72 країнах
10	Mitsubishi UFJ Financial Group	Японія	117 645	Mitsubishi UFJ Financial Group – найбільший японський банк, який було створено 1 жовтня 2005 р. шляхом злиття токійської Mitsubishi Tokyo Financial Group (MTFG) та осацької UFJ Holdings. Банк Японії володіє 21% в американському банку Morgan Stanley

Джерело: складено автором за даними [9; 10, с. 159–160]

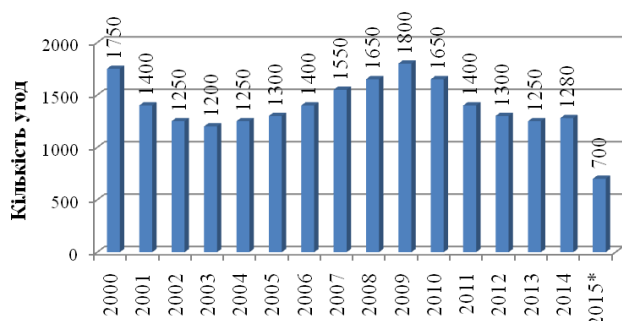
З існуючого різноманіття мотивів здійснення угод злиття та поглинання банків все ж таки є можливість отримання синергетичного ефекту, який виникає завдяки сукупній дії активів двох або більше фінансових установ, сукупний результат від якої перевищує суму результатів окремих дій цих установ [6, с. 56].

Злиття та поглинання банків реалізується переважно у двох формах:

– відкриття нових банків (а в майбутньому і дочірніх філій), це означає початок діяльності практично з нуля;

– купівля і розвиток діючих місцевих банків, яка може здійснюватися як купівля «бренду» банку, що дає змогу іноземному банку уникати процедури рестрації, яка необхідна при використанні інших форм входження на ринок; відбувається поглинання власного дочірнього банку, що вже здійснює діяльність у країні.

Статистику кількості угод злиттів та поглинань банків у світі за період з 2000 р. і до середини 2015 р. відображено на рис. 2.

* До 18 серпня

Рис. 2. Кількість угод злиттів та поглинань банків у світі за період з 2000 р. і до середини 2015 р.

Джерело: [7; 8]

Згідно з дослідженнями Thomson Financial, Institute of Mergers, Acquisitions and Alliances (IMAA) analysis, починаючи з 2000 р. кількість угод М&А ТНБ у світі склала 1 750, та вже у 2003 р. показник знизився до 1 200, але потім відстежується поступове зростання до 1 900 угод у 2009 р. У 2010 р. зафіксовано 1 650 угод, та у 2013 р. цей показник склав 1 250. За даними агентства, за перше півріччя 2015 р. кількість угод злиття та поглинання банків у світі дорівнювала 700 угод, але, за прогнозами даними дослідження, можливе зростання кількості угод уже наприкінці цього року [7; 8].

За даними проведеного дослідження ІМАА, загальна вартість операцій М&А банків на світовому ринку у 2012 р. склала 325 млрд. дол. США, у 2013 р. обсяг зменшився до 100 млрд. дол. США. У 2014 р. зафіксовано угод на 110 млрд. дол. США та у першому півріччі 2015 р. – на 60 млрд. дол. США [7; 8].

Причиною зниження кількості угод зі merger and acquisition банків у світовій економіці за останні роки було існування фінансових проблем у країнах Єврозони та США.

Видання The banker склало рейтинг 50 найбільших банків світу у 2014 р. за різними показниками: величиною активів, капіталу, прибутку і т. д. (табл. 1) [9].

Як бачимо з табл. 1, лідируючу десятку очолюють банки Китаю. У Піднебесній рентабельність банків-

ського бізнесу сьогодні набагато вище, ніж у США та Єврозоні. Китайські банки займають перші місця в рейтингу Топ-1000 банків світу вперше.

Світові банки за допомогою угод (М&А) створюють глобальні мотиви розвитку світового фінансового ринку. Вони спроможні розширювати економічний, а потім і політичний вплив, а також встановлювати контроль над економікою деяких зарубіжних країн [10].

У сучасному світі міжнародні злиття та поглинання великих банків вартістю понад 1 млрд. дол. США стали успішною практикою. На практиці реалізація угод (М&А) у банківській сфері досягла успіху, чисельність злиттів і поглинань банків у першому півріччі 2015 р. у світі складає 60 млрд. дол. США. Світова практика засвідчує, що тільки частина цих угод досягає успіху, хоча чисельність злиттів і поглинань залишається великою. Банки, які частіше вдаються до злиттів і поглинань, є більш конкурентоспроможними на глобальних ринках і переважають у списку Top-1000 World Banks.

Висновки. Таким чином, банки, які здійснюють угоди злиття та поглинання, керуються сучасними мотивами, а саме збільшенням доходів та капіталу від розширення своєї мережі, зниженням витрат, досягненням оптимального розміру банку завдяки ефекту масштабу, податковими пільгами, підвищенням конкурентоспроможності та отриманням стійкого місця у фінансовому секторі.

Приймаючи рішення про вихід банків на ринок (М&А), доцільно проаналізувати доцільність мотивів та майбутні вигоди від цієї угоди.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міжнародний бізнес: [підручник] / В.А. Вергун, А.І. Кредісов, О.І. Ступницький [та ін.]; за ред. проф. В.А. Вергун. – К.: ВАДЕКС, 2014. – 810 с.
2. Воробйов Е.М. Економічна теорія / Є.М. Воробйов [та ін.]. – Х.: Чиженко С.Ю., 2006. – 396 с.
3. Світова економіка: [підручник] / За ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 268 с.
4. Максименко А.В. Тенденції та стратегічні мотиви злиття і поглинання міжнародних корпорацій / А.В. Максименко // Економічний часопис-XXI. – 2013. – Вип. 9–10 (1). – С. 11–141.
5. Сіденко С. Стратегія і тактика міжнародних злиттів і поглинань / С. Сіденко, Д. Кір'яков // Міжнародна економічна політика. – 2012. – № 1–2. – С. 55–82.
6. Шапошников К.С. Сучасні тенденції злиття і поглинання в корпоративному секторі національної економіки / К.С. Шапошников // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – Вип. 1. – С. 55–58.
7. Announced Mergers & Acquisitions: Banks, 1985–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imaa-institute.org>.
8. Mergers & Acquisitions review financial advisors, First Quarter 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmi.thomsonreuters.com/Content/Files/2Q2015_Global_MandA_Financial_Advisory_Review.pdf.
9. Top-1000 World Banks 2014 // TheBanker. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thebanker.com/Top-1000-World-Banks>.
10. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: [колективна монографія] / За ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 316 с.
11. Шутаева. Е.А. Транснаціональні банки в умовах фінансової глобалізації / Е.А. Шутаева, В.В. Побирченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2009. – Т. 22 (61). – № 1. – С. 149–164.
12. Міжнародні економічні відносини: [підручник] / За ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 464 с.

УДК 338.24(477)

Чичина О.А.*аспірант, викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна***Сідоров В.І.***кандидат економічних наук,
професор кафедри туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ЕНЕРГЕТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ДОМІНАНТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу впливу енергетичних ресурсів на процес формування національної безпеки країни. У статті розглянуто основні фактори забезпечення енергетичної безпеки країни скрізь призму концепція сталого розвитку. В продовження дослідження зроблено SWOT-аналіз енергетичної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, енергетична безпека, глобалізація, технологічний уклад, економічна безпека, енерго-ресурси, енергетична стратегія, соціально-економічний розвиток, світогосподарські процеси.

Чичина О.А., Сідоров В.І. ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ КАК ДОМИНАНТА ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Статья посвящена анализу влияния энергетических ресурсов на процесс формирования национальной безопасности страны. В статье рассмотрены основные факторы обеспечения энергетической безопасности страны сквозь призму концепция устойчивого развития. В продолжение исследования сделан SWOT-анализ энергетической безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, энергетическая безопасность, глобализация, технологический уклад, экономическая безопасность, энергоресурсы, энергетическая стратегия, социально-экономическое развитие, мирохозяйственные процессы.

Chychyna O.A., Sidorov V.I. ENERGY RESOURCES AS DOMINANT FORMATION OF COUNTRY'S NATIONAL SECURITY

The article analyzes the influence of energy resources on the development of national security. The article discusses the main factors ensuring energy security through the prism of the sustainable development concept. Research concludes SWOT-analysis of Ukraine's energy security.

Keywords: national security, energy security, globalization, technological structure, economic security, energy resources, energy strategy, national security, social and economic development, world economic processes.

Постановка проблеми. Сучасні явища глобалізаційного світу вимагають від держави чіткої організації функціонування усіх сфер господарювання. Нестабільність та відсутність механізмів національної безпеки, робить країну вразливою до глобальних кризових явищ.

Питання національної безпеки нині є вкрай актуальним, оскільки воно набуває значення елементу міжнародних відносин та є фундаментом майбутнього розвитку країни. Сьогодні надає іншого сенсу поняттю «національна безпека», тим паче найважливішими завданнями у сфері національної безпеки залишається визначення національних інтересів, конкретизація їхнього змісту, характеру та пріоритетності, виявлення загроз національних інтересів, їх класифікація; пошук оптимальних за складом та використанням ресурсів, які дають змогу забезпечити їх реалізацію та захист.

Світ вступив в еру «полювання на ресурси», які стають причиною глобальних проблем людства та водночас є запорукою постійного розвитку цивілізації [9, с. 234]. Обмеженість природних ресурсів є каталізатором розвитку науково-технічного прогресу та економічного розвитку, котрий забезпечує раціонально-економічне використання ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці такого бачення національної безпеки присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників: І. Бінько, О. Бодрука, З. Варналія, О. Воловича, В. Геєця, М. Ермошенка, В. Ліпкана, І. Мішина, О. Павленка, В. Третяка та ін.

Проте відсутні єдині підходи як до визначення основних понять, так і щодо механізмів забезпечення,

що, на нашу думку, мають впливати із сформованих тенденцій, рівня розвитку, можливостей держави.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає у визначенні ролі та місця енергетичних ресурсів у формуванні національної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною рисою сучасного світу є швидке зростання науково-технічного рівня забезпеченості економіки та прискорення глобалізаційних процесів, що робить економіки країн більш уразливими. Найбільш актуальним стає питання національної безпеки країни, яка базується на соціально-економічному розвитку. Аналізуючи стан соціально-економічного розвитку багатьох країн, що розвиваються, констатуємо, що у країнах спостерігається криза, що обумовлена застарілістю стратегії економічного розвитку.

Провідною складовою національної безпеки країни є економічна безпека, що супроводжується загошенням питань в енергетичній сфері. У цьому сенсі концепція сталого розвитку, а саме передове питання впровадження постулатів «зеленої економіки» є основним вектором ефективного функціонування економіки країни [16, с. 44].

Таким чином, поняття «національна безпека» стає організаційним поняттям, яке об'єднує стан ситуації щодо об'єкта відносин (економічна, енергетична, екологічна, інформаційна, воєнна та ін.).

В. Ліпкан національну безпеку розуміє як систему (процес) управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується розвиток національних інтересів народу України, джерел його духовного і внутріш-

нього добробуту, а також забезпечується ефективно функціонування самої системи національної безпеки [12, с. 142]. О. Бодрук вважає, що національна безпека – це певний стан конкретної соціальної системи, що характеризує ступінь її стабільності. Колишній міністр оборони США Г. Браун свого часу зазначав, що національна безпека – це «здатність зберігати фізичну цілісність і територію, підтримувати економічні відносини з іншими державами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути і систему управління, контролювати свої кордони» [2, с. 204].

Таким чином, виходячи саме із цих визначень ми робимо висновок, що економічна безпека країни, з одного боку, є важливою складовою системи національної безпеки, що формує захист національних інтересів, з іншого – є безпосередньою умовою дотримання і реалізації національних інтересів щодо забезпечення фінансування, формування доходів та витрат тощо.

Найяскравіший взаємозв'язок між національною безпекою та її економічною складовою проводять такі вчені.

В. Шлемко, І. Бінько розглядають економічну безпеку як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [8]. Взаємозв'язок економічної безпеки та соціально-політичної та національно-етнічної стійкості доводить І. Мішина, що трактує її з боку економічних відносин, горизонтальних і вертикальних, між різними суб'єктами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [16, с. 145].

М. Єрмошенко зазначає, що економічна безпека характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [10, с. 276].

Саме на цьому визначенні економічної безпеки ми повинні зупинитися та підкреслити його ємкість, на основі котрої ми вважаємо, що економічна безпека – це свого роду забезпечення у довгостроковій перспективі таких систем показників, як:

1. Економічна незалежність (фінансова, сировинно-ресурсна, інноваційна тощо).

2. Економічна стабільність (рівень розвитку, що гарантує відчуття безпеки сьогодні та в майбутньому).

3. Економічний розвиток (інноваційно-інвестиційна активність, реструктуризація, фінансове оздоровлення).

Економічна безпека держави вимагає наявності достатньої кількості ресурсів для реалізації відтворювальних процесів і забезпечення соціальної стабільності, зокрема енергетичних ресурсів. Тому з-поміж окреслених показників ми звертаємо увагу на сировинно-ресурсний фактор, який є своєрідним фактором розвитку суспільства в цілому. В Україні цей фактор найяскравіше проявляється в енергетичній безпеці країни, яка є запорукою самодостатності економічного розвитку.

Цей взаємозв'язок ми простежили в працях зарубіжних та українських вчених, зокрема: Л. Абалкіна, М. Кизима, Н. Резнікової, Г. Пастернак-Гарнушенко, Є. Сухіна, В. Шлемко.

Провівши аналіз сутності визначень терміну «енергетична безпека» вищезазначених учених, ми дійшли до висновку. Енергетична безпека є однією із найважливіших функціональних складових економічної безпеки [20, с. 198]. Енергетична безпека – стан захищеності національних інтересів в енергетичній сфері [13], від загроз енергетичного характеру [4, с. 56], стан забезпечення економіки енергетичними ресурсами або забезпеченість економіки паливно-енергетичними ресурсами [5]. Враховуючи нерівномірне розташування паливно-енергетичних ресурсів за країнами світу, енергетична безпека для країн-імпортерів – це забезпечення надійності їх енергопостачання, для країн-експортерів – закріплення на стратегічних ринках за економічно вигідними цінами [6, с. 34]. Енергетична безпека – система поєднання потенціалів [14, с. 41].

Підсумовуючи усі наведені визначення національної безпеки, її складових, ми визначили мету дослідження: розгляд шляхів забезпечення енергетичної безпеки країни за посередництвом концепції економічного розвитку в умовах глобалізації (на прикладі України).

Саме на цьому постулаті необхідно формувати нову енергетичну стратегію України. Для розробки основних тезисів стабілізації енергетичної безпеки України зробимо SWOT-аналіз енергетичного сектору.

Виходячи із зробленого аналізу стану енергетичної безпеки України, ми підкреслимо основні шляхи забезпечення стабільності національної безпеки держави.

Таблиця 1

SWOT-аналіз енергетичної безпеки України

	Сильні сторони (Strength)	Слабкі сторони (Weaknesses)
Внутрішні фактори	<ul style="list-style-type: none"> - потужні запаси традиційних енергоресурсів; - великий обсяг нетрадиційних видів ресурсів; - розвинена газотранспортна інфраструктура (ГТС та підземні сховища); - вигідне географічне розташування та важелі геополітичного впливу; - високий науково-технологічний потенціал; - промислово-орієнтована економіка; - стратегічний розвиток держави. 	<ul style="list-style-type: none"> - монополізація інституціональної структури енергетики; - низький технологічний рівень видобутку; - низький рівень умов праці; - нераціональне використання (низький рівень енергоспоживання); - екологічна небезпека; - низький рівень розвитку альтернативних джерел енергоресурсів; - низький інвестиційний рівень; - слабка промислова політика; - негативна демографічна динаміка.
Зовнішні фактори	Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
	<ul style="list-style-type: none"> - диверсифікація джерел постачання (СПГ-термінали, TANAP, Казахстан); - залучення інвестиційних проектів; - видобуток нетрадиційних видів енергоресурсів (сланцевого газу, газу щільних порід, газогідрату); - модернізація ГТС; - зменшення споживання традиційних ресурсів за рахунок енергоефективності. 	<ul style="list-style-type: none"> - залежність від єдиного постачальника (РФ); - втрата позицій головного транзитера; - подальша дестабілізація внутрішньої ситуації; - посилення монополізації енергетичної політики; - втрата підтримки ЄС та США в енергетичних питаннях.

Україна протягом останніх років змінила своє місце на енергетичній мапі світу. Україна займала роль країни-транзитера та були геополітичним мостом між Європою та Росією.

Зі зміною ситуації в регіоні Україна повинна зберегти свою транзитну привабливість, але акцентувати увагу на диверсифікації шляхів постачання та видобутку енергоресурсів, що забезпечить енергетичну самодостатність країни.

Тобто згідно з існуючим SWOT-аналізом Україна повинна використовувати існуючі сильні сторони для запобігання створення умов загрози енергетичної безпеки та розвивати можливості для зміцнення слабких позицій енергетичного сектору України.

За економічною оцінкою 2014 року, Україна не знизила свою пропускну спроможність, але дохід від використання ГТС знизився на 15% (щодо 2013 року), це пов'язано з реверсним постачанням та зниженням обсягів газу Європою з РФ. Існують 2 межі пропускну спроможності ГТС [26]:

1. Межа нульової рентабельності.
2. Технологічна межа [4].

В Україні існує загроза технологічної неспроможності ГТС України внаслідок неефективного управління системою.

Для стабілізації енергетичного сектору України необхідно диверсифікувати джерела постачання основних видів енергоресурсів через приєднання до нових міжнародних проектів, таких як:

- трансанатолійський газопровід, що дозволить робити поставки з одного із найкрупніших джерел природного газу Азербайджану «Шах-Деніз» та використовувати потужність ГТС України за рахунок побудови гілки з Болгарії;
- будівництво СПГ-терміналів на кордоні із Польщею та у м. Одесі, що забезпечить поставки скрапленого газу в будь-який період часу та ціна на газ залежатиме від ринкових коливань цін на нафту [7, с. 10].

Стабілізація енергетичного сектору та зменшення енергозалежності України можливо через:

- збільшення обсягів добування нафти і газу;
- будівництво нових потужностей і модернізацію старих для збільшення видобування бурого вугілля та його спалення [18, с. 78];
- використання транспортного потенціалу;
- зменшення споживання газу до 45-48 млрд м куб. до 2020–2030 рр. [27, с. 38];
- збільшення обсягів споживання електроенергії;
- виробництво елементів ядерного палива (окрім збагачення) [27, с. 46];
- модернізацію атомних електростанцій;
- розвиток альтернативних джерел енергії [14, с. 47].

Таким чином, цей альтернативний погляд на проблему дозволяє знайти нові шляхи її вирішення. Криза, дорожнеча і дефіцит енергетичних ресурсів та ринків збуту для продукції індустрії в сучасних умовах не є нерозв'язною проблемою, а навпаки, відкриває принципово нові перспективи для формування системи сталого розвитку в Україні.

Висновки. З наведеного вище можна зробити певні висновки. Енергетична безпека – це не тільки запорука національної безпеки країни, а й основа соціально-економічної організації якості життя населення.

Підсумовуючи усі зазначені визначення національної безпеки та її складових та зважаючи на те, що Україна є країною – імпортером паливно-енергетичних ресурсів, доцільно визначити енергетичну безпеку як стан захищеності держави або регіону

в енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру шляхом диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, забезпечення безпеки енергетичної інфраструктури, впровадження нових технологій для зниження залежності від імпорту енергоресурсів за рахунок розвитку нетрадиційної енергетики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 18.
2. Бодрук О.С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. – К.: Національний ін-т проблем міжнародної безпеки, 2001. – 299 с.
3. Варналій, З.С. Світовий дохід як критерій забезпечення економічної безпеки держави / З.С. Варналій // Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 77.
4. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.; за ред. Гейця В.М.: монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
5. Грязнов Л. Тезиси по енергокризису / Л. Грязнов // Эско. – 2002. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2002_2/art34.htm.
6. Денчев К. Мировая энергетическая безопасность: история и перспективы / К. Денчев. – Новая и новейшая история. – 2010. – № 2. – С. 34-77.
7. Диверсифікація джерел постачання природного газу в Євразії. – Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 6. – С. 10-26.
8. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Білько. – К.: НІСД. – 1997. – С. 8-9.
9. Енергетична безпека України: зб. ст. та аналітичних матеріалів / за заг. ред. О.О. Воловича / Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у м. Одесі. – Одеса: Фенікс, 2009. – 356 с.
10. Ермошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Ермошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
11. Земляний М.Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М.Г. Земляний // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 56-64.
12. Ліпкан В.А. Національна безпека України у світлі теорії самоорганізації / В.А. Ліпкан // Держава і право. – 2002. – № 16. – С. 142-148.
13. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.
14. Микитенко В.В. На чому базується енергетична безпека держави / В.В. Микитенко // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 41-47.
15. Міжнародні економічні відносини: підручник / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 464 с.
16. Мішина І.Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.01 / І.Г. Мішина. – Донецьк, 2007. – 235 с.
17. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.; за ред. Гейця В.М.: монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
18. Морозов В.В. Стратегическое инновационное управление в электроэнергетике: монография / В.В. Морозов. – М.: Альфа-М, 2004. – 280 с.
19. Павленко О. Простір енергетичної безпеки // Політика і час. – 2008. – № 7. – С. 22-29.
20. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття // за заг. ред. А.К. Шидловського, М.П. Ковалка. – К.: УЕЗ, – 2001. – 398 с.
21. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко – К.: Київський ек-ний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.

22. Політика протекціонізму як складова економічної безпеки України / І.Ф. Бінько, Я.Б. Базиліук, С.О. Коваленко; Рада нац. безпеки і оборони України. – К.: НІСД, 1997. – 78 с.
23. Регіональна економіка та природокористування / за ред. Голікова А.П.: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
24. Резнікова Н.В. Забезпечення енергетичної безпеки України в контексті досвіду країн ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2007. – Вип. 71. Ч. 1. – С. 107-113.
25. Сак Т.В. Інформаційні технології та економічна безпека / Т.В. Сак // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 336-340.
26. Стан енергетичної безпеки України (оцінка та методологія розрахунку) [Електронний ресурс] // Управління макроекономічного прогнозування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
27. Сухін Є.І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / Сухін Євген Ілліч // Рада національної безпеки та оборони України; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2005. – 38 с.
28. Третяк В.В. Економічна безпека: сутність та умови формування // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6-8.

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.59

Бервено О.В.
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента
Харьковского торгово-экономического института
Киевского национального торгово-экономического университета*

МОДЕЛЬ ЧЕЛОВЕКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ЖИЗНИ

В статье представлены концептуальные представления о качестве жизни как факторе национального развития. Обоснована глубокая корреляция качества жизни, развития человека и национального экономического развития. Представлены управленческие рекомендации по совершенствованию качества жизни через развитие человеческого потенциала способностей.

Ключевые слова: качество жизни, человеческий потенциал, человеческое развитие, модель человека, инновации, стратегия национального развития.

Бервено О.В. МОДЕЛЬ ЛЮДИНИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЖИТТЯ

У статті представлено концептуальні уявлення про якість життя як фактор національного розвитку. Обґрунтовано глибоку кореляцію якості життя, розвитку людини і національного економічного розвитку. Представлено управлінські рекомендації щодо вдосконалення якості життя через розвиток людського потенціалу здібностей.

Ключові слова: якість життя, людський потенціал, людський розвиток, модель людини, інновації, стратегія національного розвитку.

Berveno O.V. MODEL HUMAN IN THE NATIONAL SYSTEM OF LIFE QUALITY MANAGEMENT

The article presents the conceptual idea of the quality of life as a factor in national development. In the article the deep correlation of quality of life, human development and national economic development. Presents recommendations for improving the management of quality of life through the development of human potential abilities.

Keywords: quality of life, human potential, human development, model of human, innovation, national development strategy.

Постановка проблемы. К проблемам качества жизни в последнее время все чаще обращаются не только в поиске новых методологических ее решений, но для разрешения актуальных практических задач развития экономики и общества. Такая актуальность проблематики определяется не только многомерностью и комплексностью самого понятия, но и глубоким пониманием того, что решение важных задач социально-экономического развития невозможно без учета реалий качества жизни.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования по проблемам качества жизни, его сущности и формирующим его компонентам являются актуальным направлением отечественной и западной экономической науки. Среди исследователей, внесших фундаментальный вклад в разработку комплексных представлений о качестве жизни, следует отметить: И. Бестужева-Ладу, В. Бобкова, Д. Богиню, Дж. Боноли, Дж. Гелбрейта, В. Жеребина, М. Кизима, М. Кима, А. Колота, Э. Либанову, В. Мандыбуру, В. Пономаренко, П. Рэстроджи, А. Сена и др. Накопленные на сегодняшний день объемные знания по проблемам качества жизни не только не снижают потребности в дальнейшем исследовании данной проблемы, а, наоборот, актуализируют их, обнаруживая новые противоречия данного феномена.

Цель статьи заключается в отражении трехмерной сущностной природы человека в концептуальных представлениях о качестве жизни как факторе национального развития. Для реализации данной цели в статье будут последовательно решены научные задачи: обоснование необходимости субъектного измерения качества жизни, выявление тесной корреляции

качества жизни и национального экономического развития, выработка управленческих рекомендаций по совершенствованию качества жизни через развитие человеческого потенциала способностей.

Изложение основного материала исследования. В современных исследованиях качества жизни серьезным пробелом, по нашему мнению, является недооценка роли человеческого фактора в его формировании. Большинство исследователей концентрирует внимание на внешних факторах формирования качества жизни, оставляя за пределами своих научных изысканий многогранный и неисчерпаемый потенциал его внутренних факторов – внутренний мир человека, сингулярность его способностей и возможностей по самосовершенствованию и преобразованию окружающей среды. Такое игнорирование человеческого фактора повышения качества жизни приводит к утрате содержательной ценности данной категории, упрощению ее восприятия и потери субъектности. Именно человеческий фактор качества жизни является тем связующим механизмом, который обеспечивает тесную корреляцию данной проблемы с актуальными проблемами современного развития.

Следует согласиться с мнением М. Кима и О. Комаренко, что «качество жизни представляет собой наиболее обобщенный комплексный критерий состояния общества. Оно характеризует своеобразный итоговый результат социально-экономического развития общества в той или иной стране, состояние всей жизнедеятельности индивида, социальных групп и общества в целом» [1, с. 85]. Действительно, качество жизни имеет широкие рычаги воздействия на все социально-экономические процессы, это как

раз и обусловлено тем, что в нем просвечивается сам человек с его волей и стремлением совершенствовать себя и окружающий мир. Качество жизни человека не может не отражать человеческую природу и сущность. Именно субъектность качества жизни создает наибольший потенциал его возвышения.

Мы рассматриваем процесс совершенствования качества жизни как гармоничное развитие биологических, социальных и духовных компонентов жизнедеятельности человека, что соответствует био-социодуховной сущности человека и создает наиболее благоприятные условия всестороннего развития человека, раскрытия и реализации его потенциала. Гармонизация биологической, социальной и духовной составляющих человеческого бытия путем обеспечения логического единства их развития порождает синергию взаимодействия – повышение качества жизни, воплощающего принципы совершенствования человека. Человек как сложная потенциально неограниченная система и формирует важнейшие механизмы самовоспроизводства качества жизни, осуществляя его переходы на новые качественные уровни. Совершенствование социально-экономического феномена качества жизни как ретранслятора эталонных образцов, смыслов и ценностей, формирующих историческое самосознание и механизмы реализации человеческой идентичности, создает предпосылки для обеспечения высокого качества социально-экономического развития. С такой точки зрения процесс совершенствования качества жизни является абсолютно вложенным в процесс развития и создающим его основные ориентиры.

Такая модель человека формирует основные контуры современного развития, нацеливая его на формирование трех ведущих подсистем, обеспечивающих гармоничное совершенствование человека как био-социодуховного существа. К ведущим подсистемам формирования и реализации человеческого потенциала в многомерной социально-экономической реальности мы относим экономику, создающую условия реализации витальной природы человека, социальную среду, формирующую социальную его сущность и духовную сферу, в которой происходит производство и совершенствование человека.

Остановимся подробнее на этих базисных сферах, в которых и замещивается квинтэссенция современного развития. Важнейшей особенностью современного развития является сочетание его стихийного, неуправляемого характера с целенаправленными усилиями субъектов хозяйствования и их социальных групп по обеспечению его результативности. Такие усилия могут иметь позитивный характер при двух основополагающих условиях: во-первых, при постижении сущностей и закономерностей развития, а во-вторых, при его ориентированности на ценности созидания человека, разделяемые всеми участниками такого процесса. Экономическая подсистема является тем базисом, который создает внешние материальные условия для реализации человеческого потенциала. Витальная сущность человека предполагает необходимость ежедневного удовлетворения разнообразных потребностей, без которого человек не сможет полноценно существовать. Эффективность экономики, ее производительность и качество распределительных механизмов создают условия для реализации витального в человеке, а также являются предпосылкам формирования социальной и духовной подсистем, что приобретает особую актуальность при переходном состоянии стран, которое можно охарактеризовать как зависание между двумя

альтернативными вариантами развития. Украина, как и другие трансформационные страны, сегодня осуществляет выбор между догоняющей стратегией развития и инновационной. Хотя именно инновационный путь развития кажется нам безальтернативной необходимостью, обеспечивающей устойчивость социально-экономической системы. Инновационный путь развития это всегда свой собственный путь, без подражания и копирования. Заимствование в нем является формой взаимообогащения, а не превентивного следования за лидером. Инновационный путь развития также создает резерв инновационного потенциала развития, который существенно облегчает задачу государственного регулирования экономических процессов. Качество жизни является фундаментальным основанием инновационных преобразований, формирующих матрицу национального развития. Государство в этом отношении выступает в роли регулятора институциональной матрицы экономического развития.

Экономическая подсистема, направленная на получение ресурсов жизнедеятельности человека, ориентированная системой ценностей, формирует внешние и внутренние сетевые эффекты развития. Важным процедурным моментом функционирования экономической подсистемы национального хозяйства является формирование ее ядра – среднего класса. Средний класс является социально-экономической группой субъектов национального хозяйствования, которые обладают высоким экономическим, социальным и инновационным потенциалом, достаточным уровнем и качеством жизни, стабильным социальным положением, высоким уровнем образования и возможностями реализации трудового потенциала высокопроизводительным трудом. В этой связи нам видится важная задача экономической подсистемы по институциональному обеспечению условий жизнедеятельности среднего класса. В таких условиях средний класс становится эффективным проводником инновационных преобразований экономики.

Человек может быть удовлетворен своей жизнью только в том случае, когда содержание условий его существования и развития благоприятствует удовлетворению его разнообразных потребностей. Развитие человеческих способностей направлено на повышение качества как основы собственного совершенствования, сохранения собственной природы. Воспроизводство человеческого потенциала является многофакторным процессом, объединяющим интеллектуальное и физическое развитие человека, приобретение разнообразных навыков, умений и знаний, оказывающих непосредственное воздействие на качество человеческой жизни. Человеческий потенциал является основной ценностью личности и общества, обеспечивающей в результате созидательного использования повышение качества жизни и обеспечение реализации сценария устойчивого национального развития. Системообразующим ядром человеческого потенциала являются знания, опыт и ценности, которые формируют предпосылки для трансформации индустриальной экономики в экономику знаний, ориентированную на созидание человека и раскрытие его внутреннего богатства. К новым актуализированным качествам человеческого потенциала мы относим интеллектуально-духовные и нравственно-ценностные созидающие.

Наряду с прогрессивным вкладом в развитие экономическая подсистема порождает и множество противоречий, которые негативно влияют на качество жизни. «Происходящие в социально-экономиче-

ских системах изменения, – отмечают В. Михайлов и О. Глушакова, – оказывают разнонаправленное воздействие на формирование и развитие человеческого капитала, а значит, на воспроизводство качества жизни населения» [2, с. 4]. Тем самым авторы подчеркивают необходимость обеспечения устойчиво-сбалансированного развития экономической подсистемы, а посредством ее и всех остальных подсистем, обеспечивающих качественное воспроизводство человеческого потенциала и совершенствование качества жизни. Цели и ограничения экономической подсистемы, не взаимоувязанные с целью системы, приводят к дисбалансу развития. Экономическая система, стремясь к доминированию, подчиняет своим целям общие цели развития, превращая качество жизни в одну из составляющих экономического развития. На самом деле, качество жизни является наиболее общей целью развития и нуждается для своего качественного совершенствования в соподчинении и согласовании всех подсистем жизнедеятельности общества. Поэтому качество жизни необходимо рассматривать как важнейшую цель при разработке стратегии развития и ведущий критерий эффективности управления экономическими процессами.

Кризис украинской экономики не может быть преодолен путем использования традиционных подходов, необходимо создание антикризисной программы действий, основанной на инновационных приоритетах развития, обеспечивающей не только устойчивый рост экономики и укрепление финансового положения государства, но и задачи формирования и реализации человеческого потенциала нации. Человек является основным инновационным ресурсом и богатством общества, обладающим потенциалом самосохранения и самовоспроизводства, способным включаться в сложных экономических условиях. Разрушение человеческого потенциала в условиях закрытых перспектив его развития создает эффект экономического отката, следовательно, его сохранение и расширенное воспроизводство является приоритетной задачей, требующей инновационных инструментов и институтов [3].

Человеческий потенциал также выступает носителем определенной культуры и системы ценностей, воспроизводство которых формирует духовную среду общества. Человеческий потенциал проходит определенный цикл развития, в котором закладываются ценности и ориентиры нового витка развития, отражающие опыт предыдущих поколений в накоплении и реализации человеческого резерва развития социально-экономических систем. Духовное производство, внутреннее развитие человека и развитие его способностей изменять и совершенствовать мир становятся основой инновационной модернизации всех сфер человеческой жизнедеятельности. Под воздействие развития духовного производства качество жизни наполняется новым обогащенным содержанием. «Качество пронизывает все стороны общественной жизни и имеет фундаментальное значение для понимания сущности человеческого бытия, для развития духовной культуры общества. Качество охватывает все стороны мироздания и является ключевым фактором социального устройства и деятельности людей» [4, с. 6].

На основании ценностных ориентиров человек выстраивает свою жизненную стратегию, формирует свое качество жизни. Как справедливо отмечает В. Тарасевич, человек должен «формировать и активно продвигать великие созидательные идеи, пусть даже утопичные, на взгляд политикума. Овла-

дев умами критической массы граждан, они неизбежно станут реальной преобразующей силой» [5, с. 91]. На этой основе человек преобразует не только собственный мир, но и всю глобальную хозяйственную практику, созидая высокое качество жизни для себя и для будущих поколений людей.

Духовная сфера общества – это не только организация досуга человека, но и его совершенствование как человека хозяйственного, развитие его трудового и интеллектуального потенциала. Досуг в этом процессе играет важную роль. Досуг человека определяется тремя главными факторами: наличием свободного времени; состоянием и развитием уровня культуры; степенью погруженности (включенности) человека в культуру. «Но ценность досуга, – отмечают А. Бабаева и Т. Сметанина, – изначально заключалась не только в самовыражении на уровне индивидуального бытия. Институционализация свободного времени, причем как развлекательная составляющая, так и информационная, – важнейший момент социокультурных практик, поскольку посредством организационных форм досуга личностью усваиваются социальные значимые нормы, ценности и идеалы. В свете этого абсолютно нерентабельно отпускать эту сферу в «свободное плавание»» [6, с. 117]. Национальное развитие берет свои истоки в культуре. Духовная сфера продуцирует национальные идеи и цели развития, выражающие присущие стране ценности, что становится основой формирования новых организационных форм и методов управления.

В интеграции духовной и экономической подсистем общества в единый механизм гармоничного национального развития ведущую роль играет само общество. Э. Фромм, рассуждая об индивидуализации человека, формирующей атомизацию современного общества, подчеркивает, что человек все больше действует независимо от традиционных коллективных структур – общин, групп, кланов и иных сообществ. Это приводит к ослаблению сложившихся веками социальных связей, которые основаны, в том числе, и на взаимопомощи [7]. По мнению А. Рубинштейна, преодолеть атомистическую модель общества и погрузить экономику в социодинамическую общественную среду, где индивидуумы действуют и взаимодействуют в составе определенных социальных групп, можно только на основе установления баланса сил и интересов. Равновесие в обществе формируется в результате столкновения интересов индивидуумов, их социальных групп и общества в целом [8].

Эти сложные и противоречивые явления, характеризующие современную социокультурную среду, можно преодолеть только на основе формирования и институционального обеспечения высокого уровня социальной сплоченности. Важнейшими механизмами формирования социальной сплоченности общества являются общность системы ценностей и институт доверия. В свою очередь, доверие возникает и формируется в той среде, которая отличается справедливостью и ответственностью.

Много новых позитивных идей о взаимосвязи социальной и экономической подсистем можно найти в последнем исследовании Дж. Рифкина [9]. Беспрепятственность информационного обмена миллиона людей, налаживание тесного взаимодействия между людьми с помощью новых сетевых возможностей дают основания автору предположить, что в дальнейшем социальная подсистема преодолет доминирование экономической. Сегодня более 40% человеческой расы производит свою собственную музыку, видео, новости и знания на относительно дешевых

мобильных телефонах и компьютерах и обмениваются ими на практически нулевой предельной стоимости в совместном сетевом мире. А теперь революция нулевой предельной стоимости начинается влиять на другие коммерческие сектора, в том числе на возобновляемые источники энергии, на 3D-технологии, на высшее образование. Мощная новая технологическая платформа, по мнению Дж. Рифкина, становится потенциалом снижения предельных издержек во всех секторах экономики, что уже сформировало ряд преимуществ для общества [9].

Логистика Интернета и «бесшовная» интеллектуальная инфраструктура формируют новые возможности людей в участии во всех социальных аспектах жизни, создавая новые самоуправляемые социальные сети и сообщества людей, генерирующих социальный капитал. Социальное сотрудничество глубоко влияет на экономическую жизнь – экономика меняет конфигурацию под напором социальных сетей. Все большее число людей сотрудничают в решении актуальных проблем образования, здравоохранения, экологической безопасности, поиске альтернативных источников энергии и формировании социально ответственных предприятий. Такой всплеск социального инновационного творчества, радикально меняет действительность: социальный капитал обретает не менее значимую роль, чем финансовый, что объективно характеризует стремление человечества к устойчивому качеству жизни.

Однако наряду с позитивными тенденциями формирования новых контуров социальной среды прослеживаются и крайне негативные современные тенденции. По мнению В. Туманяна, «в условиях глобализации и массовых трансформационных процессов все более значительные слои населения оказываются отчужденными от результатов социально-экономического развития» [10, с. 14]. Автор указывает, что самодовлеющий характер современного развития, не соответствующий культурно-цивилизационным кодам, формируется под воздействием десубъективизации системы через отчуждение ценностных оснований развития. Преодоление проблемы ограничения роли человека в проектировании собственного развития, проблемы размывания ценностных оснований хозяйственной деятельности возможно только на основе социализации всей хозяйственной системы, являющейся эффективным механизмом формирования и направления социальной энергии в русло позитивных изменений. Человек, ответственный за свой выбор и свою деятельность, становится главным субъектом управления развитием и формированием нового качества жизни.

Социальное взаимодействие – это не только путь социализации отдельной личности, но и способ институционализации доверия, снижения транзакционных издержек взаимодействия людей по формированию устойчивого качества жизни, снижения социального неравенства и роста общественного благосостояния населения. Процесс воспроизводства человеческого капитала происходит в первую очередь именно в социальной подсистеме, поэтому первым приоритетом государственного регулирования и бюджетного финансирования должна выступать именно социальная подсистема, включающая образование и науку.

Процесс управления воспроизводством качества жизни населения в социально-экономических системах связан с последовательной реализацией функций управления, важнейшей из которых является мотивация развития качества интеллектуальной состав-

ляющей человеческого потенциала, который не только обеспечивает конкурентные преимущества на рынке труда, но повышает качество жизни через его базовые компоненты: качество рабочей силы, качество трудовой жизни, высокопроизводительный труд и др. Важной задачей управления является выбор из диалектической игры множества случайностей, общесистемных закономерностей, реализация которых в наибольшей степени содействует развитию. По нашему глубокому убеждению, именно человеческий потенциал является сосредоточием (ресурсным, импульсным, координационным) современного развития, его движущей силой. Основная задача управления может быть сведена к управлению качественным воспроизводством человеческого потенциала, обладающего самостоятельными возможностями инициирования развития социально-экономических систем. По нашему мнению, человеческий интеллектуальный и инновационный потенциал является внутренним источником саморазвития, позволяющим обеспечить удовлетворение потребностей системы, в том числе и в финансовых ресурсах, для достойного уровня качества жизни каждого индивида.

Качество жизни придает целеустремленность системе, обеспечивая повышение внутреннего порядка путем целесообразного реагирования, основанного на способности ведущего субъекта к целесообразному рациональному поведению. Это обеспечивает адаптацию к изменению внешних параметров развития системы и репарацию нарушенных функций и структур за счет активации внутреннего потенциала. Внутренним потенциалом возможностей (окном возможностей) качества жизни являются социализация человеческих способностей, инновационные и институциональные резервы качества жизни. Социализация человеческих способностей является мощным инициирующим развитием импульсом, формирующим благоприятную социальную среду. Инновационная активность хозяйствующих субъектов содействует качественному обновлению всех параметров развития, лучшие образцы которой закрепляются в качестве элементов новой институциональной структуры общества. Вся совокупность внутренних факторов и ресурсов субъективированного качества жизни обеспечивает свободу инновационного хозяйственного поведения в рамках действующих институтов. Социализация качества жизни на уровне единичного осуществляет подталкивание данного процесса на уровне всеобщего, что является процессом формирования глобального качества жизни на основе интеллектуализации, гуманизации и социализации всего жизненного пространства по голографическому принципу. Матрицей феноменального мира служит качество жизни как некий «скрытый» порядок, проекцией которого является не только практическая жизнедеятельность человека, но и сознание, расширяющее информационную ёмкость системы.

Качество жизни благодаря своим ценностно-фундаментальным основаниям может играть роль фактора автокаталитических процессов национального саморазвития (развитие порождает развитие), когда рост качества жизни формирует институциональную среду своего расширенного воспроизводства. Несмотря на высокий потенциал самовоспроизводства, качество жизни нуждается в целенаправленных мерах по своей защите и обеспечению. Важнейшим институтом обеспечения качества жизни является государство, ведущей функцией которого является поддержание и развитие человека как наивысшей ценности общества. Институционализация принципов качества жизни на

государственном уровне обеспечивает высокий уровень социальной сплоченности и доверия, образующих компенсационные механизмы развития. Формирование государством приоритетов долгосрочного социально-экономического развития, проектирование будущего национальной социально-экономической системы должно проводиться с учетом восприятия населением своего текущего состояния (маятник социального самочувствия) и предпочтений в отношении будущего (социальный выбор перспективных направлений развития) на основе максимально эффективного использования имеющихся ресурсов. К таким приоритетам мы относим: расширение пространства качественного экономического роста инновационного типа (интеграция науки в производственную сферу, технологическое обновление всей производственной сферы); повышение производительности труда (развитие творческого потенциала, его позитивная социализация); увеличение совокупного спроса (развитие новых форм занятости); наращивание инвестиционной активности (трансформация сбережений в инвестиции); насыщение экономической системы качественными ресурсами (доступ к научным знаниям и достижениям). Единство качества жизни и человеческого развития как взаимообуславливающих процессов и взаимодополняющих сложных систем непрерывного взаимодействия формирует интегральные эффекты развития, обеспеченные ролью качества жизни как целевого ориентира и базиса стратегии социально-экономического развития и совершенствования человека. Качество жизни выступает инструментом сопряжения, селекции изменений разнонаправленных противоположных процессов на основе единства базовых целей и совпадения их пространственно-временного поля. Исходя из этого, важной задачей государства является мониторинг долгосрочных тенденций качества жизни, связанный с оценкой основных критериев, приносящих максимальный эффект повышения качества жизни с долгосрочным лагом: финансирование образования и науки, инновационная ориентированность экономики, эффективность и долгосрочная целеориентированность трансмиссионного механизма денежно кредитной политики и нравственно-ценностная ориентированность развития. Данные критерии являются целевым ориентиром долгосрочной стратегии социально-экономического развития государства, отражающим комплекс долгосрочных мер по повышению качества жизни населения.

Выводы. Обоснование трехмерной природы качества жизни, соответствующей био-социо-духовной сущности человека, дает основание сформировать методологические предпосылки модели управления национальным экономическим развитием на основе качества жизни: качество жизни является мегасетевой структурой управления национальным экономическим развитием благодаря своим ценностно-фунда-

ментальным основаниям; качество жизни является фактором автокаталитических процессов национального саморазвития, когда рост качества жизни формирует институциональную среду своего расширенного воспроизводства. Вышеизложенное обосновывает необходимость формирования трехмерной методики измерения национального качества жизни, основанной на комплементарном единстве трех комплексных индикаторов: индикатора социального благополучия, индикатора витального благополучия, индикатора духовного благополучия. Мониторинг текущего качества жизни по трем ведущим составляющим человеческого развития не только позволит концентрировать позитивные эффекты качества жизни в текущем управлении процессом развития, но и сформировать его устойчивые позитивные перспективы. Такой мониторинг будет иметь позитивный эффект при установлении обратной связи, если его результаты найдут отражение в управлении социально-экономическими процессами, в обеспечении их ориентированности на совершенствование человека и его жизнедеятельности.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Ким М.Н. Уровень и качество жизни: теоретический анализ, состояние и факторы в Украине / М.Н. Ким, О.А. Комаренко // Соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 85–94.
2. Михайлов В.В. Институциональное обеспечение процессов инновационной модернизации социально-экономических систем / В.В. Михайлов, О.В. Глушакова // Инновационная экономика: от теории к практике: сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции. – Новосибирск: САФБД, 2011.
3. Тютюнникова С.В. Антикризисное регулирование занятости / С.В. Тютюнникова, О.В. Бервено // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Державне антикризове управління економікою в умовах глобалізації». – К.: КНЕУ, 2013. – С. 316–319.
4. Качество жизни: краткий словарь / Под ред. Е.Е. Задесенец [и др.]. – М.: Смысл, 2009. – 168 с.
5. Тарасевич В. Будущее наступает не внезапно / Т. Тарасевич // Мир перемен. – 2014. – № 1. – С. 89–92.
6. Бабаева А.В. Проблема качества жизни сквозь призму культурных предпочтений жителя мегаполиса: Нижний Новгород / А.В. Бабаева, Т.А. Сметанина // Философия хозяйства. – 2015. – № 1. – С. 113–122.
7. Фромм Э. Берство от свободы / Э. Фромм; пер. с англ. Г.Ф. Швейника; общ. ред. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1990. – 269 с.
8. Рубинштейн А.Я. К проблеме общего социального анализа / А.Я. Рубинштейн // Новая экономическая ассоциация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.econorus.org/sub.phtml?id=179>.
9. Rifkin J. The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism / Jeremy Rifkin. – N. Y.: Palgrave Macmillan, 2014. – 356 p.
10. Туманян В.Э. Социализация и экономическое отчуждение в постиндустриальном обществе / В.Э. Туманян // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 14–19.

УДК 338.4:519.237.8(477+100)

Григоренко А.А.

здобувач

Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ГОСПОДАРЬСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснено багатофакторну класифікацію 57 країн світу задля порівняльної оцінки соціально-економічного розвитку національних економік. За допомогою методу кластерного аналізу проведено групування вибраних країн та проаналізовано отримані однорідні кластери. Визначено місце господарського комплексу України у світовій економіці та надано висновки щодо його сучасного стану.

Ключові слова: кластерний аналіз, господарський комплекс, соціально-економічний розвиток, показники, світова економіка, класифікація.

Григоренко А.А. ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕСТА ХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА

В статье осуществлена многофакторная классификация 57 стран мира для сравнительной оценки социально-экономического развития национальных экономик. С помощью метода кластерного анализа проведена группировка выбранных стран и проанализированы полученные однородные кластеры. Определено место хозяйственного комплекса Украины в мировой экономике и предоставлены выводы относительно его текущего состояния.

Ключевые слова: кластерный анализ, хозяйственный комплекс, социально-экономическое развитие, показатели, экономика, классификация.

Grigorenko A.A. DETERMINING THE PLACE OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE WORLD ECONOMY USING THE CLUSTER ANALYSIS METHOD

This article offers a multifactor classification of 57 countries of the world used for the comparative assessment of socioeconomic development of national economies. The cluster analysis method helped classify the selected countries into groups and analyze the resulting homogeneous clusters. The place of Ukraine's economy in the world economy was determined, and conclusions regarding its today's state were provided.

Keywords: cluster analysis, economic complex, the socioeconomic development, indicators, the global economy, classification.

Постановка проблеми. Однією зі складових успіху країн, які створили значний економічний потенціал і забезпечили для свого населення гідне життя, є обрання ними ефективної національної моделі соціально-економічного розвитку. Отже, для економіки України актуальним є вивчення досвіду провідних країн, щоб із урахуванням історичних, соціально-економічних і національних особливостей нашої країни запровадити доцільну модель господарського комплексу, яка б сприяла соціально-економічному розвитку. Це необхідно для реальної оцінки ситуації та може слугувати відправним пунктом для вибору оптимальних рішень щодо подальшої перспективи розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-економічного розвитку національної економіки досліджували у своїх роботах такі зарубіжні вчені: Й. Шумпетер, З. Бжезинський, В. Леонтьєв, У. Ростоу, С. Кузнець. У вітчизняній економічній науці проблеми соціально-економічного розвитку вивчали С.В. Мочерний, В.Д. Базилевич, В.М. Геєць, Ю.М. Пахомов, А.К. Василевський. Однак мало уваги приділяється дослідженню багатофакторної характеристики господарського комплексу країни. Слід зауважити, що науковці ще недостатньо уваги приділяють застосуванню методів кластерного аналізу для вирішення конкретних практичних проблем.

Мета статті полягає у дослідженні та здійсненні багатофакторної характеристики національного господарства зарубіжних країн та України, визначенні місця господарського комплексу України у світовому господарстві за допомогою методу кластерного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристика соціально-економічних процесів і явищ залежить від великої кількості параметрів, що зумов-

лює труднощі, пов'язані з виявленням структури взаємозв'язків цих параметрів. У подібних ситуаціях, тобто коли рішення приймаються на підставі аналізу стохастичної, неповної інформації, використання методів багатовимірної статистичного аналізу є не тільки виправданим, але й істотно необхідним. Для визначення множини змінних, за якими порівнюються країни, на основі даних світової статистики за 2012 р. відібрано 40 показників, що характеризують різні аспекти розвитку національної системи (табл. 1).

Вибір такої множини показників обумовлений основними закономірностями економічних процесів. При відборі показників урахувалися дослідження з історії економічного зростання розвинених країн С. Кузнеця [1].

До складу вибірки дослідження увійшли 57 різноманітних країн, такі як: країни колишнього СРСР, постсоціалістичні країни Європи, країни «Великої сімки», економіки країн ЄС, країни БРІКС, країни – члени ОЧЕС. До складу вибірки для проведення кластерного аналізу також були включені країни, які, за даними Всесвітнього банку, мали найбільше значення ВВП на душу населення [3], а саме: Швейцарія, Норвегія, Сінгапур, Ізраїль, Ісландія, Південна Корея.

Республіку Македонія та Південно-Африканську Республіку не було включено до складу вибірки через відсутність статистичних даних за 2012 р.

Кластерний аналіз господарського комплексу країн був проведений за методом Уорда. Принцип Уорда (Ward) слід уважати найкращим принципом відстані між кластерами, оскільки два кластери вважаються найближчими у разі мінімізації приросту загальної дисперсії. Такий критерій об'єднання об'єктів у групи є вигірним, оскільки наявна функція якості, яка досліджується на екстремум [4].

Таблиця 1

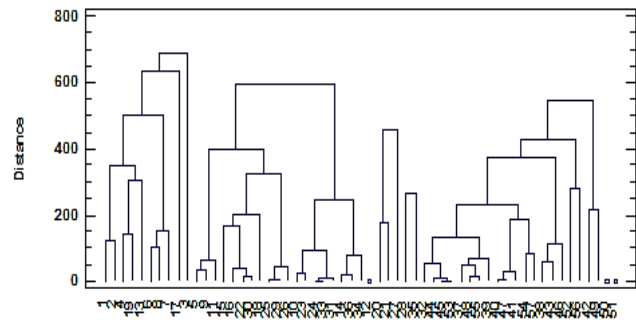
**Системні показники
соціально-економічного розвитку країн**

Групи показників	Показники	Одиниця виміру
Природні	X ₁ – загальна площа країни	тис. км ²
	X ₂ – земельна площа країни	тис. км ²
	X ₃ – оброблювана площа країни	%
Населення	X ₄ – чисельність населення	млн. ос.
	X ₅ – щільність населення	ос. /км ²
	X ₆ – частка міського населення	%
	X ₇ – частка населення, зайнятого у сільському господарстві	%
	X ₈ – частка населення, зайнятого у промисловості	%
	X ₉ – частка населення, зайнята у сфері послуг	%
	X ₁₀ – грамотність населення	%
Демографічні	X ₁₁ – тривалість життя чоловіків	років
	X ₁₂ – тривалість життя жінок	років
	X ₁₃ – народжуваність на 1000 жителів	ос. /1000
	X ₁₄ – смертність на 1000 жителів	ос. /1000
	X ₁₅ – природний приріст населення	%
	X ₁₆ – дитяча смертність на 1000 жителів	ос. /1000
Економічні	X ₁₇ – обсяг ВВП	млрд. дол.
	X ₁₈ – ВВП на душу населення	тис. дол.
	X ₁₉ – річне зростання ВВП	%
	X ₂₀ – обсяг імпорту	млрд. дол.
	X ₂₁ – обсяг експорту	млрд. дол.
	X ₂₂ – державний бюджет	млрд. дол.
	X ₂₃ – державні резерви	млрд. дол.
	X ₂₄ – золотий запас	млн. унц. т
	X ₂₅ – частка доданої вартості сільського господарства, мисливство, лісове господарство, рибальство	%
	X ₂₆ – частка доданої вартості добувної промисловості	%
	X ₂₇ – частка доданої вартості обробної промисловості	%
	X ₂₈ – частка доданої вартості будівництва	%
	X ₂₉ – частка доданої вартості оптової та роздрібної торгівлі, ресторанів і готелів	%
	X ₃₀ – частка доданої вартості транспорту, складського господарства і зв'язку	%
	X ₃₁ – частка доданої вартості інших видів діяльності	%

Для обчислення кластерного аналізу ступня близькості різних країн за рівнем соціально-економічного розвитку був використаний ППП Statgraphics Centurion Special/Multivariate, а саме меню Methods/Cluster Analysis.

Результатом кластерного аналізу є ієрархічне дерево. На рис. 1 представлено дендрограму кластеризації 57 досліджуваних країн.

За даними дендрограми кластерного аналізу можна зробити висновок, що досліджувана сукупність країн розбивається на вісім кластерів: п'ять груп і три країни – унікуми, кожна з яких утворює особливий кластер (табл. 2).

 Dendrogram
Ward's Method, Squared Euclidean

Рис. 1. Дендрограма кластерного аналізу країн за визначеними змінними

Джерело: власні дослідження

Таблиця 2

Склад кластерів країн за їх соціально-економічними показниками, 2012 р.

№ кластера	Кількість країн кластера	Країни, що увійшли до кластера	Класифікація країн Світового банку за розміром ВВП на душу населення
1	10	Таджикистан, Киргизія, Індія, Узбекистан, Вірменія, Грузія, Албанія	бідні країни
		Туркменістан, Азербайджан	країни нижче середнього рівня розвитку
		Туреччина	країна вище середнього рівня розвитку
2	19	Молдавія, Україна, Боснія і Герцеговина	бідні країни
		Сербія, Чорногорія, Білорусь, Болгарія, Румунія	країни нижче середнього рівня розвитку
		Угорщина, Польща, Хорватія, Латвія, Литва, Естонія, Чехія	країни вище середнього рівня розвитку
		Португалія, Словенія, Греція, Республіка Кіпр	високорозвинена країна
3	1	Китай	країна нижче середнього рівня розвитку
4	3	Бразилія, Казахстан, Росія	країни вище середнього рівня розвитку
5	2	Словацьчина	країна вище середнього рівня розвитку
		Південна Корея	високорозвинена країна
6	20	Мальта, Іспанія, Ізраїль, Італія, Великобританія, Франція, Німеччина, Ісландія, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Нідерланди, Австрія, Японія, Канада, Швеція, Данія, Швейцарія, Норвегія, Люксембург	високорозвинені країни
7	1	США	високорозвинена країна
8	1	Сінгапур	високорозвинена країна

Джерело: власні дослідження

За отриманими результатами кластерного аналізу можна зробити висновок, що до кластеру № 1 увійшли країни, які характеризуються найменш задовільними показниками соціально-економічного розвитку. У таких країн, як Таджикистан, Киргизія, Узбекистан, Вірменія, Грузія, Албанія, показник ВВП на душу населення складає менше ніж 5 тис. дол. на рік. За класифікацією Світового банку ці країни відносяться до бідних. У свою чергу, за цією ж класифікацією Туркменістан та Азербайджан відносяться до країн нижче середнього рівня розвитку. Що стосується Туреччини, то вона відноситься до країн з вище середнього рівнем розвитку.

Те, що Індія потрапила до групи бідних країн, можна розглядати як нонсенс. Адже Індія є країною з потужним економічним потенціалом і диверсифікованою галузевою структурою. Індія – третя економіка світу за паритетом ВВП. У даному випадку відіграла роль висока чисельність населення країни.

Країни кластера № 2 мають більш-менш задовільні показники і займають середню позицію між кластером країн-лідерів (кластери № 6, 7, 8) та країнами з незадовільними показниками (кластер № 1). До цього кластеру увійшла Україна.

Сусідами України в кластері № 2 виявилися країни, що утворилися з колишніх республік СРСР – Естонія, Латвія, Литва, Молдова (до них Україна

знаходиться ближче), нещодавно прийняті до ЄС Болгарія та Румунія.

Також до кластеру № 2 увійшли всі колишні постсоціалістичні країни Європи, окрім Албанії, яка увійшла до кластеру № 1. Португалія, Греція, Республіка Кіпр увійшли до кластеру № 2 як країни з найбільшими показниками ВВП на душу населення. Таке групування країн за відібраними показниками свідчить про схожу структуру господарських комплексів національних економік. Потрапляння ж до кластеру № 2 Португалії, Греції та Республіки Кіпр свідчить про кризу в структурі економік цих країн.

За результатами кластерного аналізу можна виділити унікальні країни, які не мають мінімальних відстаней із жодною з країн вибірки та утворюють свій окремий кластер – це США, Сінгапур, Китай. Ці країни значно випереджають за рівнем соціально-економічного розвитку інші регіони планети.

До складу кластеру № 4 увійшли Казахстан та дві країни БРИКС – Росія та Бразилія. Бразилія та Росія – держави з величезними природними й людськими ресурсами, зі значним виробничим потенціалом і великими абсолютними розмірами ВВП. За розміром території Російська Федерація є найбільшою державою світу, за кількістю населення посідає шосте місце (після Китаю, Індії, США, Індонезії та Бразилії). У свою чергу, Бразилія за розміром території та чисельністю населення займає п'яте

Таблиця 3

Центроїдні значення показників у кластерах, 2012 р.

Показники	Кластери								Відхилення $\Delta = 6 \text{ гр} - 2 \text{ гр}$
	1	2	3	4	5	6	7	8	
x ₁	556,42	121,40	9 596,96	9 446,01	74,38	698,16	9 826,68	0,70	576,76
x ₂	517,94	117,98	9 569,90	9 178,95	72,51	646,10	9 161,97	0,69	528,12
x ₃	17,43	28,43	11,80	7,77	22,55	19,81	17,80	0,70	-8,62
x ₄	137,05	10,31	1 377,06	119,37	27,22	27,79	321,31	5,30	17,48
x ₅	106,54	84,62	140,40	12,93	309,05	225,63	34,60	7 792,60	141,01
x ₆	47,34	62,86	50,60	70,67	68,95	82,12	82,40	100,00	19,26
x ₇	45,34	12,12	36,70	18,57	4,95	3,01	0,70	0,10	-9,11
x ₈	16,02	27,11	28,70	17,80	25,60	22,65	20,20	19,60	-4,46
x ₉	38,64	60,77	34,60	63,63	69,45	74,34	79,10	80,30	13,57
x ₁₀	94,65	98,64	94,30	96,53	0,00	98,34	99,00	95,90	-0,30
x ₁₁	68,85	71,26	72,80	65,73	74,10	78,12	76,10	81,50	6,86
x ₁₂	74,84	79,20	77,10	75,60	81,40	83,60	81,10	86,20	4,40
x ₁₃	17,83	9,86	12,30	15,97	9,40	11,16	13,70	7,70	1,30
x ₁₄	7,04	11,80	7,20	9,70	8,00	8,93	8,40	3,40	-2,87
x ₁₅	1,08	-0,19	0,51	0,63	0,14	0,22	0,53	0,43	0,42
x ₁₆	27,52	7,36	15,60	16,97	5,30	3,73	6,00	2,70	-3,63
x ₁₇	286,91	106,14	8 358,40	1 495,53	610,47	1 201,00	16 244,60	276,52	1 094,86
x ₁₈	4,08	12,45	6,07	12,66	19,91	49,92	51,16	52,14	37,47
x ₁₉	4,40	-0,39	7,70	3,11	1,92	0,44	2,78	1,32	0,83
x ₂₀	92,06	57,37	2 070,07	274,95	343,46	412,18	2 743,10	493,55	354,81
x ₂₁	75,09	55,87	2 312,77	325,87	363,25	426,84	2 195,90	554,86	370,97
x ₂₂	54,91	42,28	1 700,00	439,23	139,90	515,13	3 500,00	37,20	472,85
x ₂₃	65,80	17,37	3 200,00	276,50	152,58	112,02	139,10	237,70	94,64
x ₂₄	2,45	1,46	33,90	10,70	1,41	19,37	261,50	4,10	17,91
x ₂₅	15,76	5,83	10,10	4,53	2,85	1,80	1,10	0,00	-4,04
x ₂₆	8,40	5,82	7,40	14,07	4,00	5,00	3,70	1,70	-0,82
x ₂₇	15,78	16,70	31,10	13,47	26,40	14,21	12,30	20,70	-2,49
x ₂₈	8,46	5,68	6,80	6,30	7,00	5,61	3,70	4,40	-0,07
x ₂₉	15,49	16,44	11,50	19,60	19,25	14,56	14,50	19,50	-1,88
x ₃₀	9,91	10,80	4,80	8,87	3,55	8,68	5,70	11,50	-2,12
x ₃₁	26,20	38,73	28,30	33,17	36,95	50,15	59,00	42,20	11,42

Джерело: власні дослідження

місце у світі. Обидві країни володіють найбільшими сумарними запасами природних ресурсів, особливо паливно-енергетичних. Однак за розміром ВВП на душу населення Бразилія та Росія відносяться до країни вище середнього рівня розвитку.

Казахстан потрапив по кластеру № 4 через схожі показники структури валової доданої вартості ВВП з Росією та Бразилією. Також країни схожі за показником оброблювальної площі країни, загальною структурою зайнятості населення.

До складу кластеру № 5 увійшли Республіка Корея та Словаччина. Ці країни за показниками рівня розвитку відрізняються. Так, Словаччина відноситься до країн з вище середнього рівня розвитку, в той час як Республіка Корея – до високорозвинених країн. Різниця за показником ВВП на душу населення складає 6,28 тис. дол. США. Однак за демографічними показниками та структурою зайнятості населення країни дуже схожі.

Найбільша кількість високорозвинених країн увійшла до складу кластеру № 6. Це такі країни, як: Мальта, Іспанія, Ізраїль, Італія, Великобританія, Франція, Німеччина, Ісландія, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Нідерланди, Австрія, Японія, Канада, Швеція, Данія, Швейцарія, Норвегія, Люксембург. Показник ВВП на душу населення у цих країн складає більше 20 тис. дол. та досягає більше 100 тис. дол. у Норвегії та Люксембурзі.

Таким чином, за допомогою кластерного аналізу ми отримали вісім груп країн, які відрізняються за показниками соціально-економічного розвитку. Це свідчить, з одного боку, про близькість і однорідність національних економік із невисоким рівнем розвитку, а з іншого – про зростаючу поляризацію між різними країнами і макрорегіонами світу в глобальному цивілізаційному просторі.

Кластерний аналіз дозволив поглибити порівняння країн за наявним потенціалом держави, її природними, виробничими, людськими ресурсами, економіко-географічними факторами тощо. У рамках проведення кластерного аналізу були розраховані центроїдні, тобто середні значення системних показників соціально-економічного розвитку країн у кожному кластері. Також визначено відхилення між кластером № 2, до якого входить Україна, та кластером № 6, до якого входять високорозвинені країни, які є еталоном в нашому дослідженні. Результати приведено в табл. 3.

За умовами дослідження показник x_1 – загальна площа країни. Порівняння середнього значення цього показника між кластерами є некоректним. Тому визначимо місце України серед інших країн за загальною площею.

Територія України – 603,6 тис. км². За площею, яку вона займає в Європі, Україна посідає друге місце після Росії. Для порівняння: територія Франції – 547,0 тис. км², Німеччини – 357,0 тис. км², Іспанії – 505,4 тис. км², Польщі – 312,7 тис. км² [3]. Забезпеченість громадян України територіальними ресурсами приблизно в 1,25 рази вище, ніж у пересічних європейців. Отже, і антропогенне навантаження на одиницю площі території країни теоретично повинне бути в 1,25 рази менше, ніж у закордонній Європі. Це є сприятливою передумовою для забезпечення стійкого розвитку її економіки.

Орні землі – показник x_3 – займають 56,1% усієї земельної площі України. По цьому показнику Україна перебуває в одному ряді з такими країнами як Польща, Молдавія, Данія, Угорщина, що виокремлюються високою питомою вагою орних земель серед інших держав Європи і навіть світу.

Значна питома вага орних земель, з одного боку, говорить про значні можливості сільськогосподарського виробництва в Україні, з другого – про високу ступінь господарського освоєння території країни та значне антропогенне навантаження.

Зазначимо, що середнє значення показника x_3 у групі розвинених країн – кластера № 6 – 19,81%. Відстань кластера № 2 від кластера № 6 складає 8,62%. Така різниця свідчить про перехід високорозвинених країн до постіндустріальної стадії розвитку та про особливості географічного розташування країн.

Україні необхідно більш ефективно використувати свій природний потенціал – чорноземи. На таких родючих ґрунтах на основі високої механізації, енергоозброєності праці, застосування сучасних агротехнологій можна створити високопродуктивне і конкурентоздатне зернове господарство і з ним увійти до світового ринку. А цей ринок у перспективі розширюватиметься у міру глобального зростання чисельності населення, поліпшення його харчування.

Населення дозволяє збільшувати ВВП і внутрішнє споживання. Найбільші шанси на верховенство у світовій економіці отримують країни, що нарощують населення. Лідерами по населенню у світі є Китай та Індія – дві потужні країни, що розвиваються.

За показником x_4 можна зазначити, що населення України сягає 45,5 млн. осіб. Це також відносить її до крупних європейських держав. За чисельністю населення в Європі вона поступається лише Німеччині (82,8 млн.), Франції (66,2 млн.), Великій Британії (63,0 млн.), Італії (60,9 млн.) [3].

Україна відносно щільно заселена. Густина її населення (показник x_5) складає біля 78 осіб на 1 км², що в два-три рази вище, ніж у світі в цілому, але значно нижче, ніж у більшості країн Європи. Середнє значення цього показника в цілому в кластері № 2, до якого входить Україна, складає приблизно 85 осіб на 1 км², що на 142 осіб на 1 км² менше, ніж у високорозвинених країнах кластеру № 6.

За показником x_6 – частка міського населення можна зробити висновок, що групи країн кластерів № 6, 7, 8 є урбанізованими країнами, бо в містах мешкає близько 80–100% населення. Країни кластеру № 2 характеризуються відносно високим рівнем урбанізації, однак середня частка міського населення в них значно нижча і складає 62,9%.

Найбільший вплив на структуру зайнятості населення справляє рівень розвитку економіки країни, ступінь просування до постіндустріального суспільства. Зростання суспільної продуктивної сили має своїм наслідком вивільнення населення зі сфери матеріального виробництва, перетікання його у сферу послуг, духовного виробництва, переважно інтелектуальної праці.

Показники структури зайнятості населення в кластерах № 6, 7, 8 свідчать про зниження частки зайнятості в матеріальній сфері виробництва, що є в даний час загальною тенденцією у світі. Так, середнє значення частки населення, зайнятого у сільському господарстві (показник x_7) та частки населення, зайнятого у промисловості (показник x_8) у кластері № 6 складає 3,01% та 22,65% відповідно. У свою чергу, частка населення, зайнята у сфері послуг (показник x_9), складає 74,34%.

Однак в Україні збільшення зайнятості населення у сфері послуг відбувається, на жаль, переважно за рахунок зниження частки зайнятих у промисловому комплексі. Ще в 1995 р. у галузях промислового комплексу країні було зайнято 24,3% усіх працюючих, а в 2012 р. – тільки 18,5%. Велика частина тих,

хто працював у матеріальному виробництві, перемістилася в третинну і четвертинну сфери економіки (переважно в торгівлю та посередницькі послуги), збільшивши тим самим невиробничу сферу. Однак структура зайнятості в даній сфері далека від досконалості (у порівнянні з іншими європейськими країнами). У сфері послуг, особливо в соціальній і ринковій інфраструктурах, побутовому обслуговуванні йде складна і хвороблива перебудова. Значення частки населення, зайнятого у сільському господарстві України, складає 15,8%, а у Канаді – 2%, Франції – 3,8%, Німеччині – 1,6%, США – 0,7% [3]. Така структура зайнятості України ще не відповідає інноваційній стратегії розвитку національної економіки, перешкоджає вирішенню соціальних проблем.

За середніми значеннями структури зайнятості населення країни кластеру № 2 також не відповідають світовим тенденціям.

Україна характеризується високим рівнем інтелектуального потенціалу. Грамотність її населення (показник x_{10}) складає 99,7%, що є навіть більшим, ніж середнє значення по всім групам країн восьми кластерів.

Досить важливе місце серед показників соціально-економічного характеру займають показники тривалості життя, народжуваності та смертності, природний приріст населення. Як і більшість країн Європи, за станом демографічної ситуації сучасна Україна відноситься до так званого «французького типу» відтворення населення, основною домінантою якого є процес депопуляції, що характеризується перевищенням смертності над народжуваністю і, як наслідок, зниженням загальної чисельності населення і його «старінням».

Середня тривалість життя чоловіків та жінок у країнах кластеру № 6 на 6,9 року та 4,4 року відповідно більша, ніж у групі країн кластеру № 2.

Досить великою є різниця між середнім значенням показника x_{16} – дитяча смертність на 1 000 жителів в досліджуваних країнах. Відомо, що в тій же мірі, в якій демократія є прелюдією людського розвитку, здорові діти – у повному розумінні цього слова – є основою для розвитку країни. У розвинених країнах показник дитячої смертності складає приблизно чотири особи на 1 000 жителів, тоді як в Україні – майже дев'ять. Середнє значення по групі країн кластера № 2 складає майже вісім осіб на 1 000 жителів. Такі високі показники дитячої смертності свідчать про незадовільну роботу системи охорони здоров'я країни та відсутність достатнього рівня добробуту населення.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) є одним з найважливіших показників розвитку економіки, який безпосередньо впливає на визначення основних соціально-економічних параметрів життєдіяльності країни. Про це свідчить порівняння обсягів валового внутрішнього продукту країн, розрахованого за міжнародними стандартами (млрд. дол. США) у 2012 р.: Україна – 176,3; Франція – 2 611,2; Німеччина – 3 426,0; Італія – 2 013,4; Росія – 2 029,8; Польща – 489,9 [3]. Для досягнення країн кластеру № 2 рівня високорозвинених країн необхідно збільшити обсяг ВВП у середньому на 1 094,86 млрд. дол. США.

За річним темпом зростання ВВП (показник x_{19}) країни кластерів № 2 та № 6 також відрізняються. У групі країн, до яких увійшла Україна, спостерігається спад економічного зростання ВВП та становить -0,39%, в той час як у високорозвинених країнах простежується незначне зростання на рівні 0,44%.

Досить великий розрив між зазначеними країнами спостерігається за розміром державного

бюджету (x_{22}) – 472,8 млрд. дол. США. Бюджет використовується державою в якості інструменту регулювання економіки, стимулювання виробничих та соціальних процесів. Завдяки бюджетному перерозподілу національного доходу вдається удосконалити структуру громадського виробництва. Саме тому країнам кластеру № 2 необхідно нарощувати розмір показника x_{22} .

Також спостерігається відставання країн кластерів № 2 та № 6 за розміром державних резервів (x_{23}) та золотих запасів (x_{24}) – на 94,6 млрд. дол. США та на 17,9 млн. унц. т. Відомо, якщо держава має у своєму розпорядженні значні обсяги державних резервів, то вона може регулювати дію будь-яких факторів, що спричиняють порушення рівноваги на фінансовому ринку. У свою чергу, золотовалютні запаси є важливим інструментом Національного банку країни для забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності грошової одиниці. До їх складу включають стабілізаційні фонди, призначенням яких є згладжування коливань доходів і витрат у період несприятливої кон'юнктури. Саме тому в державній політиці країн кластеру № 2 необхідно проводити заходи щодо підвищення державних та золотих запасів.

Україна та взагалі кластер № 2 відстає від найближчих сусідів по обсягу валового внутрішнього продукту на душу населення (показник x_{18}). Значним є відставання від розвинених країн Європи й світу. Це свідчить про те, що першочерговим завданням, яке повинна в процесі розвитку національної економіки вирішити Україна для вступу у Європейське співтовариство й отримання пристойної позиції у глобалізованому світі, є значне підвищення продуктивності суспільної праці, досягнення середньоєвропейського рівня валового внутрішнього продукту на душу населення, який сягає біля 25 тис. дол. У свою чергу, відстань країн кластеру № 2 від кластеру № 6 за величиною ВВП на душу населення становить 37,47 тис. дол. США.

За показниками доданої вартості галузей у структурі ВВП (показники x_{25} - x_{31}) можна зробити висновок, що основними загальносвітовими тенденціями макроструктурних зрушень є стає скорочення у виробництві ВВП частки аграрного сегменту економіки та зростання частки послуг, які притаманні країнам як з високим, так і з низьким рівнем доходу на душу населення.

У цьому ж напрямі відбувається і зміна пропорцій української економіки, де частка сільського господарства у структурі ВВП займає 8,9%. Структурування української економіки є менш ефективним, ніж у успішних трансформаційних країнах.

Ураховуючи природно-кліматичні особливості України, скорочення частки аграрного сектора економіки повинно носити відносний характер і відбуватися на тлі збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок випереджаючого розвитку інших секторів, насамперед високотехнологічної промисловості, соціально орієнтованих видів економічної діяльності, а також фінансових і ділових послуг. Це потребує впровадження ефективної аграрної політики. Проте за оцінками, зробленими Світовим економічним форумом у межах рейтингового визначення конкурентоспроможності національних економік за 2014–2015 рр., українська аграрна політика визнана як занадто обтяжлива для економіки і така, що не балансує інтересів платників податків, споживачів та виробників [2]. У рейтингу країн за якістю аграрної політики Україна посіла 104-е місце (із 144-х), залишивши після себе Словенію, Італію,

Японію. Але якщо Японія, що відноситься до найбагатших країн світу, може дозволити собі неефективне витрачання коштів на підтримку власного сільськогосподарського виробництва, то для нашої країни таке марнотратство є згубним і не стимулює прогресивних структурних зрушень.

Іншою відмінністю структурних процесів в українській економіці від загальносвітових тенденцій є скорочення внеску обробної промисловості у виробництво ВДВ, що свідчить про деградацію структури українського промислового комплексу і є наслідком насамперед структурних зрушень, які відбуваються безпосередньо всередині самої обробної промисловості на користь виробництв з низькою часткою валової доданої вартості у валовому випуску, тобто енергомістких виробництв сировинного характеру.

Як свідчать дані показників експорту та імпорту ($x_{20}-x_{21}$), ступінь прив'язки економічно розвинених країн до світового ринку різна. Проте для високо-розвинених країн міжнародна торгівля – це взаємні потоки високотехнологічних товарів, що сприяють розвитку національних економік. Чого не скажеш про Україну.

Нераціональна експортноорієнтована промислова політика України на потреби зовнішнього ринку, поглиблення сировинної спеціалізації в промисловості не тільки прив'язують національну економіку до її індустріальних партнерів, але й призводять до дезінтеграції промислового комплексу країни.

Висновки. Порівняльний аналіз показників соціально-економічного розвитку в розрізі основних складових національних економік у різних типах країн показує, що в даному відношенні господарство України за багатьма параметрами знаходиться ще десь між економічно середньорозвинутими країнами і країнами, що розвиваються з низьким доходом. Урядом країни не приділяється уваги ядру господарського комплексу – промислового комплексу. Одним із наслідків економічної політики, що ігнорує цю важливу принципову вимогу, є розбалансування економіки, її деіндустріалізація, перетворення на малогалузеву економіку, в сировинний придаток транснаціональних корпорацій у процесі глобалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Cimon Kuznets. Modern Economic Growth: Findings and Reflections / Cimon Kuznets // American economic. – Review 63. – September, 1973. – 159 p.
2. The Global Competitiveness Report 2014–2015 World Економик Форум, 2015, 479 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
3. World DataBank [Electronic resource]. – Mode of access: <http://data.worldbank.org/>.
4. Малярєць Л.М. Вимірювання об'єктів в економіці: методологія та практика. Наукове видання / Л.М. Малярєць. – Х.: ХНЕУ, 2006. – 384 с.
5. Світова економіка: [навч. посіб.] / За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, Н.С. Логвінової. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 328 с.

УДК 330.3:631.1

Літвак О.А.

здобувач

Миколаївського національного аграрного університету

ДЕКАПЛІНГ-АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Статтю присвячено дослідженню процесів розмежування економічного зростання в аграрному секторі економіки регіону та інтенсивності використання земельних ресурсів. Проаналізовано тенденції у виробництві сільськогосподарських культур у порівнянні з динамікою зміни посівних площ. На основі аналізу зроблено висновок про наявність відносного декаплінгу у використанні земельних ресурсів в аграрному виробництві Миколаївської області.

Ключові слова: економічне зростання, декаплінг за екологоємністю, декаплінг за природоємністю, землекористування, виробництво сільськогосподарської продукції.

Литвак О.А. ДЕКАПЛИНГ-АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И РАЦИОНАЛЬНОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Статья посвящена исследованию процессов рассогласования экономического роста в аграрном секторе экономики региона и интенсивности использования земельных ресурсов. Проанализированы тенденции в производстве сельскохозяйственных культур по сравнению с динамикой изменения посевных площадей. На основе анализа сделан вывод о наличии относительного декаплинга в использовании земельных ресурсов в аграрном производстве Николаевской области.

Ключевые слова: экономический рост, декаплинг экологоемкости, декаплинг природоемкости, землепользование, производство сельскохозяйственной продукции.

Litvak O.A. DECOUPLING-ANALYSIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND RATIONAL RURAL LAND USING IN AGRARIAN SECTOR

The article is dedicated to studying of the processes of decoupling of economic growth rates in the regional economics agricultural sector and intensity of use of land resources. There were analyzed the trends in production of agricultural crops in comparison with dynamics of change of the crop acreage. As per the results of the analyses, a conclusion regarding existence of relative decoupling in utilization of land resources in agricultural production of Mykolayiv Region was made.

Keywords: economic growth, decoupling in environmental capacity, decoupling in nature capacity, utilization of land, production of agricultural products, crop acreage.

Постановка проблеми. Стратегічною метою розвитку аграрного сектора є формування конкурентоспроможного на світовому ринку та екологічно безпечного виробництва сільськогосподарської продукції, необхідних для підтримки досягнутого рівня продовольчої безпеки, забезпечення повноцінного харчування та здорового способу життя населення за умови збереження родючості ґрунтів. При цьому економічне зростання як і раніше залишається найважливішим критерієм державного та регіонального розвитку, але визначальним фактором для нього все більше стає відсутність екологічних ризиків та покращання якості життя населення. Такий підхід відповідає принципам екологоорієнтованого розвитку економіки. Одним із критеріїв формування екологоорієнтованого підходу у діяльності підприємств може слугувати оцінка впливу економічного розвитку на процес ресурсвикористання та екологічний стан території.

Оцінити результат модернізації виробництва з урахуванням екологічних вимог можливо через ефект декаплінга. Англійське слово *decoupling* у перекладі означає «відмежування, розмежування, роз'єднання, відділення, порушення зв'язку». Поняття «декаплінг» застосовується у випадках, коли два процеси або низка показників, які повинні б мати визначену залежність, на практиці рухаються у різних напрямках [1].

Першою міжнародною організацією, що запропонувала концепцію екологічного декаплінгу стала Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [2]. За визначенням ОЕСР декаплінг – це розрив зв'язку між «негативним екологічним впливом» та «економічними благами» [3].

У доповіді ЮНЕП *Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth*

зазначається, що фундаментальним чинником для майбутнього добробуту людей, є прискорення процесу декаплінга. В еколого-економічних відносинах декаплінг повинен стати ключовим принципом, що складається у неузгодженості традиційно сформованих взаємопов'язаних процесів розвитку економічного зростання, обсягів споживаних природних ресурсів і забруднень навколишнього середовища та передбачає задоволення зростаючих потреб суспільства при мінімізації витрачання природного капіталу [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки концепція декаплінгу набула значної популярності у наукових працях. Численні дослідження, присвячені аналізу взаємозв'язку між економічним зростанням та процесами ресурсвикористання і антропогенного навантаження на екосистеми, представлені у роботах таких зарубіжних вчених, як: Й. Вехмес, П. Тапіо, Ф. Клімент, Д. Медоуз, А. Пардо, І. Лу, Р. Бекон, М. Суструм, Г. Устблом.

Екологічні й економічні аспекти ефективності у використанні природних ресурсів та формуванні процесу сталого розвитку з урахуванням екологічних наслідків розглянуті у наукових дослідженнях вітчизняних вчених: О.Ф. Балацького, Б.М. Данилишина, О.О. Веклича, Л.Г. Мельник, І.М. Сотник, О.М. Тур.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті загострення екологічних ризиків існує необхідність у продовженні досліджень і проведенні декаплінг-аналізу на регіональному рівні з урахуванням кількісного розподілу і якісного використання природних ресурсів, а саме земельних ресурсів, які виступають основною складовою ресурсного потенціалу аграрного сектора.

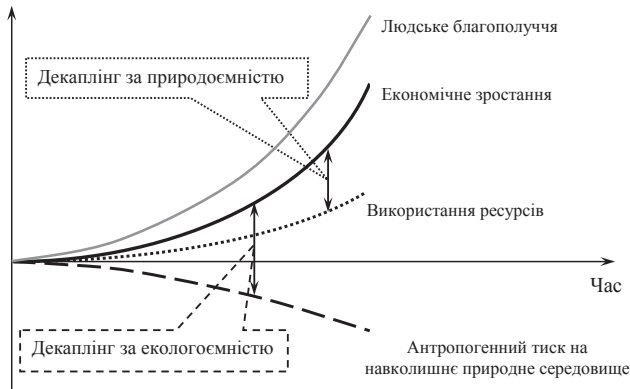
Мета статті полягає в оцінці тенденцій у сільськогосподарському землекористуванні з урахуван-

ням його економічної ефективності на основі проведеного декаплінг-аналізу економічного зростання у взаємозв'язку з показниками рівня використання земельних ресурсів в аграрному секторі.

Вклад основного матеріалу дослідження. Здатність економіки держави до нарощування економічного потенціалу, що не супроводжується посиленням тиску на довкілля, відображається в ефекті декаплінга. Для того щоб виявити декаплінг, необхідно зафіксувати взаємозв'язок між показником економічних рушійних сил (найчастіше загальноприйнятим ВВП), який традиційно вважають виміром якості життя, та індикатором тиску на довкілля. Декаплінг – це процес сталої довготривалої, прогнозованої і керованої неузгодженості трендів економічного зростання, споживання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища на усіх етапах життєвого циклу. При цьому такий процес не супроводжується перерозподілом екологічних ризиків у часі і просторі [5].

Розрізняють два види декаплінгу залежно від факторів впливу, а саме: декаплінг за ресурсними факторами (resource decoupling) тобто за природоємністю; декаплінг за факторами впливу на навколишнє природне середовище (impact decoupling) – за екологоємністю. Графічне зображення двох видів ефекту декаплінгу за природоємністю та екологоємністю представлено на рис. 1. Показник декаплінгу за екологоємністю відображає швидкість зростання макроекономічних показників відносно кількості викидів забруднювачів, що дає можливість зафіксувати відповідні зміни щодо виникаючої потреби зменшувати вплив на навколишнє природне середовище за умови створення кожної додаткової одиниці економічного блага [7].

Рис. 1. Ефект декаплінгу за природоємністю та екологоємністю виробництва

Джерело: представлено з використанням [6]

В якості показників тиску на навколишнє середовище використовуються показники: обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; обсяг скидів забруднених стічних вод (без очищення або недостатньо очищених) у водні об'єкти; утворення відходів виробництва і споживання I–III класів небезпеки.

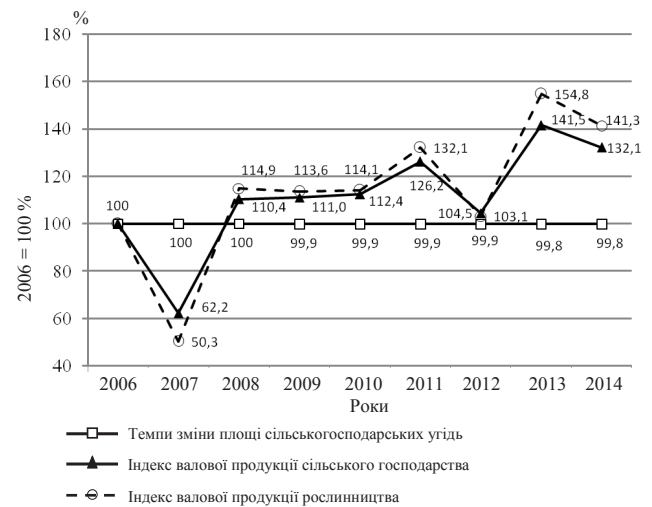
Показник декаплінга за природоємністю представляє собою взаємозв'язок між рівнем економічного зростання (ВВП, ВРП) та темпами використання (вичерпання) природних ресурсів [8].

Розмежування використання природних ресурсів від економічного росту характеризує: економіка зростає швидше ніж темпи використання природних ресурсів, проте в абсолютних величинах ресурсів використовується більше – це відносний декаплінг; економіка зростає, а ресурси використовуються у тих самих обся-

гах або менше – абсолютний декаплінг. При вищих темпах ресурсоспоживання за економічне зростання відбувається також розмежування показників, проте негативне. Такий стан пропонується вважати як негативний декаплінг (абсолютний або відносний) [9].

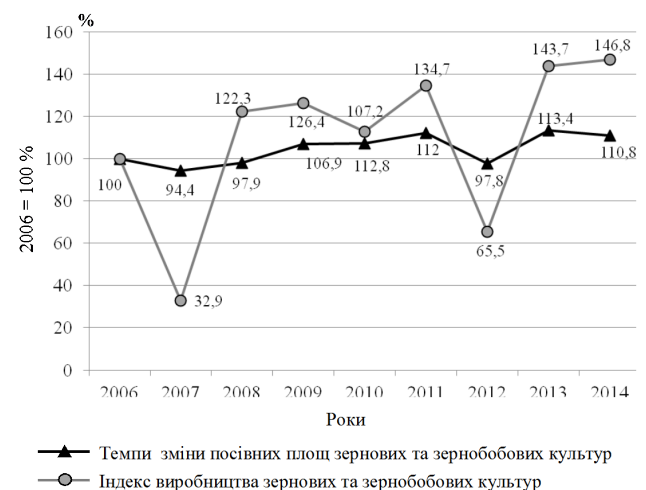
Для виявлення декаплінгу за природоємністю у Миколаївській області проведено аналіз використання земельних ресурсів в аграрному секторі. У розрахунку використовувалися такі показники: площа сільськогосподарських угідь, посівні площі основних сільськогосподарських культур, обсяги валового виробництва сільського господарства, рослинництва та окремих сільськогосподарських культур.

Інтенсивність використання земельних ресурсів та темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції представлено на рис. 2–7.

Рис. 2. Площі сільськогосподарських угідь та індекси валової продукції сільського господарства і рослинництва в Миколаївській області в динаміці

Джерело: побудовано автором з використанням даних [10]

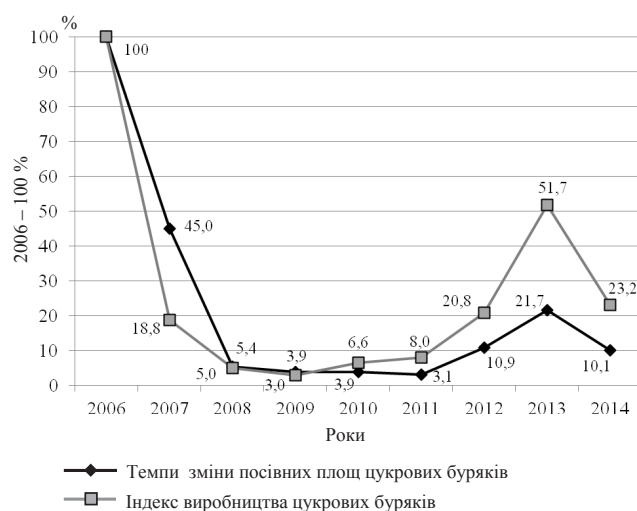
Рис. 3. Посівні площі та індекси виробництва зернових та зернобобових культур по Миколаївській області в динаміці

Джерело: побудовано автором з використанням даних [10]

Проведені розрахунки свідчать, що співвідношення показників площі сільськогосподарських угідь та валової продукції показують ефективність використання земельних ресурсів. Площа земельних

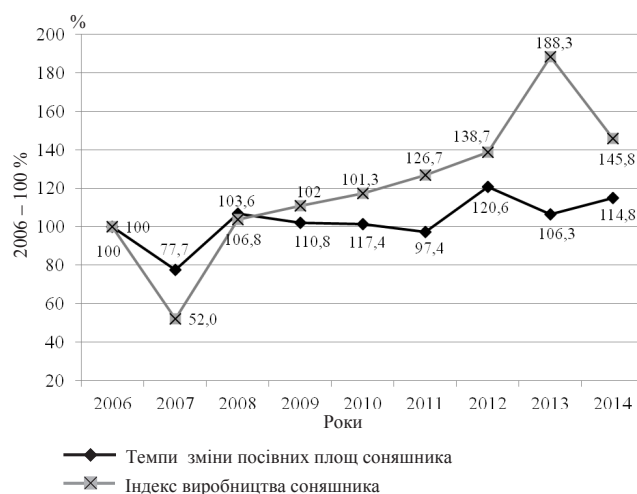
ресурсів в аграрному секторі залишається майже без змін протягом досліджуваного періоду, а темпи росту сільськогосподарського виробництва значно підвищилися у 2008 р. – до 110,4%. Темпи росту рослинництва склали у 2008 р. 114,9%. Скорочення обсягів валової продукції спостерігається тільки у 2012 р., але і цей показник перевищує обсяги сільськогосподарського виробництва на 3,1% (у галузі рослинництва – на 4,5%) порівняно із 2006 р.

Аналіз динаміки розвитку окремих сільськогосподарських культур за період дослідження відображає різноманітність процесів, які відбуваються у рослинництві Миколаївської області. Зміна посівних площ зернових та зернобобових культур за досліджуваний період мала незначне відхилення. Найбільша посівна площа була виявлена у 2013 р. – 970 тис. га, найменша – у 2007 р. – 807,2 тис. га. В області майже дві третини (63%) зайнятих посівами площ відведено під зернові культури. В останні роки намітилася позитивна тенденція розширення посівних площ під зернобобові культури, які мають властивість збагачувати ґрунт органічною речовиною, біологічним азотом, що покращує структуру ґрунту та його фітосанітарний стан.

Рис. 4. Посівні площі та індекси виробництва цукрових буряків по Миколаївській області в динаміці

Джерело: побудовано автором з використанням даних [10]

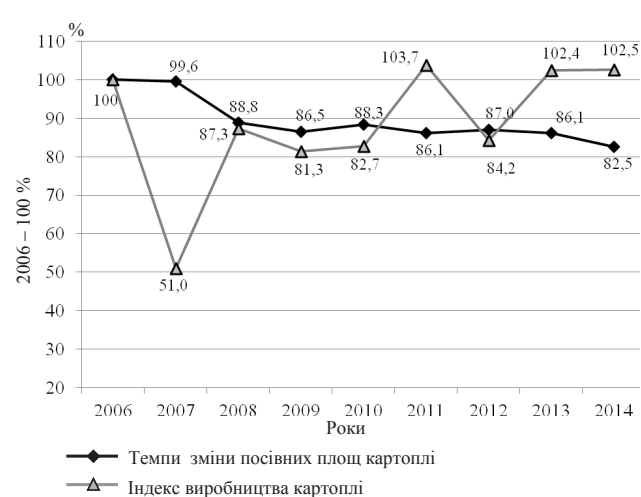
Рис. 5. Посівні площі та індекси виробництва соняшника по Миколаївській області в динаміці

Джерело: побудовано автором з використанням даних [10]

Тенденції зміни показників дозволяють зробити висновок, що посівні площі цукрових буряків скоротилися більше ніж у два рази за останні два роки, а порівняно із 2006 р. площі скоротилися майже у 10 разів. При цьому значно зменшилися і обсяги виробництва цукрових буряків.

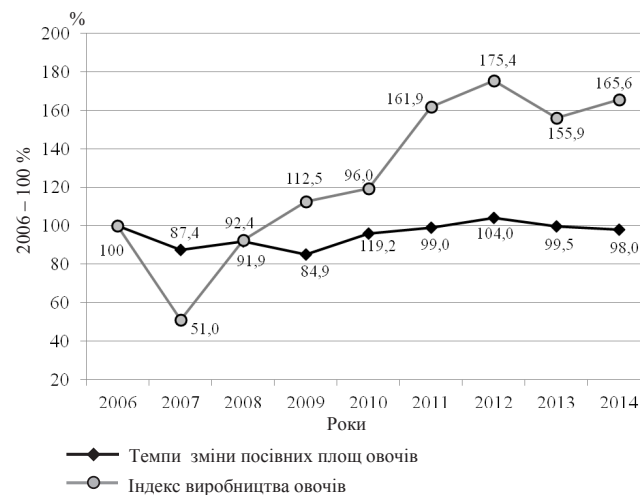
Існуючі тенденції свідчать про те, що темпи зміни посівних площ соняшника мають незначні коливання і найбільша площа під посіви цієї культури складала у 2012 р. – 477,0, а найбільший урожай майже у 2013 р. – 9 399,1 тис. ц. У 2014 р. при збільшенні посівної площі був отриманий менший врожай, ніж у попередньому році – всього 7 277,7 тис. ц.

Однією з найбільших небезпек для родючості ґрунтів при вирощуванні цукрових буряків і соняшнику є неконтрольовані втрати гумусу та інших компонентів родючості внаслідок змивання (водної ерозії) ґрунтів при складному рельєфі поверхні ґрунту. Цукрові буряки та соняшник висушують ґрунт на глибину 1,5–2 м, тому після цих культур наступного року у ґрунті запаси вологи повністю не відновлюються, що спостерігається у зоні нестійкого і особливо недостатнього зволоження.

Рис. 6. Посівні площі та індекси виробництва картоплі по Миколаївській області в динаміці

Джерело: побудовано автором з використанням даних [10]

Рис. 7. Посівні площі та індекси виробництва овочів по Миколаївській області в динаміці

Джерело: побудовано автором з використанням даних [10]

Також слід зазначити, що посівні площі соняшника займають вагомую частку у загальній посівній площі Миколаївської області і складають 29% (454,0 тис. га у 2014 р.), що перевищує у 2,4 рази науково обґрунтовані норми. Для зони Степу цей показник становить – 12%, а це, у свою чергу, негативно впливає на раціональне землекористування.

У виробництві картоплі просліджуються незначні відхилення у посівних площах, але існують значні відхилення в отриманні урожаїв. Найбільший урожай картоплі за досліджуваний період отриманий у 2011 р. – 2 143 тис. ц, найменший – у 2007 р. – 1054,7 тис. ц. Останні два роки обсяги виробництва картоплі теж мають високі показники.

Обсяги виробництва овочів значно збільшилися за досліджуваний період при досить незначних відхиленнях посівних площ. У середньому врожайність овочевих культур з 2006 по 2014 р. збільшилася у 1,7 рази. Отже, відбулось випередження динаміки виробництва над посівними площами, що характеризує абсолютний декаплінг.

За результатами проведених досліджень виявлено, що за досліджуваний період відбувається зростання ефективності виробництва сільськогосподарських культур, динаміка виробництва перевищує динаміку посівних площ по кожній із культур. Незважаючи на зменшення валового виробництва у 2014 р. та скорочення посівних площ окремих культур, на основі проведених досліджень виявлено відносний декаплінг у використанні земельних ресурсів.

Висновки. Ефект декаплінгу є індикатором запровадження заходів щодо раціонального управління природокористуванням. Можливість формування явища абсолютного декаплінга пов'язана зі стимулюванням інвестицій у природоохоронну діяльність на основі комплексу адміністративних і економічних методів державного управління. Декаплінг виявляється там, де створена сукупність механізмів, норм та правил, які примушують господарюючих суб'єктів застосовувати у виробництві ресурсо- і енергозберігаючі технології, використовувати очисні споруди, біотехнології та екологічні матеріали.

Політика екологоорієнтованого розвитку повинна бути регламентована чітким екологічним і земельним законодавством, здійснюватися під суворим контролем державних органів влади та увагою громадських організацій. Передумови до переходу на екологоорієнтований розвиток потребують запро-

вадження комплексу заходів з раціонального використання сукупного ресурсного потенціалу за умови концентрації зусиль на поновленні якісних компонентів окремих видів природних ресурсів, запровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сотник М.І. Декаплінг-аналіз економічного зростання та впливу на довкілля в регіонах України / М.І. Сотник, Л.А. Кулик // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 7-8 (2). – С. 60–64.
2. OECD Environmental Strategy for the first decade of the 21st century: / OECD. – Adopted by OECD Environment Ministers 16 May 2001. – 22 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/33/40/1863539.pdf>.
3. Indicators to measure decoupling of environmental pressure from economic growth. Executive summary / The OECD Environment Programme. – 3 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/0/52/1933638.pdf>.
4. Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth / UNEP. – 2011. – 174 p.
5. Данилишин Б., Веклич О. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля / Б. Данилишин, О. Веклич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 12–18.
6. Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel / M. Fischer-Kowalski, M. Swilling, E. U. von Weizsacker, Y. Ren, Y. Moriguchi, W. Crane, F. Krausmann, N. Eisenmenger, S. Giljum, P. Hennicke, A. Siriban Manalang, S. Sewerin – Switzerland: United Nations Environment Programme, 2011. – 174 p.
7. Фундаментальні основи формування екологічно орієнтованих механізмів реалізації соціально-економічного потенціалу в умовах інформаційного суспільства. Звіт про науково-дослідну роботу (проміжний) / Кер. НДР Л.Г. Мельник. – Суми. – 2012. – С. 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sumdu.edu.ua/images/stories/scientific_inf/research/NDR_Melnyk_zvit_2012.pdf.
8. Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / В.М. Андерсон, Н.М. Андреева, О.М. Алимов [та ін.]; за наук. ред. д. е. н., проф. Є.В. Хлобистова; ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь: АРІАЛ, 2011. – 589 с.
9. Коковський Л.О. Декаплінг економічного зростання, ресурсоспоживання та впливу на навколишнє середовище Черкаської області / Л.О. Коковський, О.О. Кривець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2013. – № 2. – С. 199–207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUg_2013_2_29.
10. Сільське господарство Миколаївщини. Статистичний збірник. – Миколаїв: Головне управління статистики в Миколаївській області. – 2015. – 310 с.

УДК 339.341

Таран Г.В.
аспірант

Одеського національного політехнічного університету

СЦЕНАРНІ МОДЕЛІ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто сценарії розвитку інноваційної діяльності щодо підприємницького сектору економіки України, їх зміст і відмінності. Запропоновано сценарну модель (групу), що передбачає урахування впливу на процес активізації інноваційної діяльності різних критичних факторів.

Ключові слова: сценарні моделі (групи) розвитку, інноваційна діяльність.

Таран Г.В. СЦЕНАРНЫЕ МОДЕЛИ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены сценарии развития инновационной деятельности для предпринимательского сектора экономики Украины, их содержание и различия. Предложена сценарная модель (группа), предусматривающая учет влияния на процесс активизации инновационной деятельности разных критических факторов.

Ключевые слова: сценарные модели (группы) развития, инновационная деятельность.

Taran G.V. SCENARIO MODELS OF ACTIVATION OF INNOVATIVE ACTIVITY

In the article the scenarios of development of innovative activity are considered in the enterprise sector of economy of Ukraine, their maintenance and distinctions. Offered scenario model (group), foreseeing the account of influence on the process of activation of innovative activity of different critical factors.

Keywords: scenariomodels (groups) development, innovative activity.

Постановка проблеми. У Стратегії інноваційного розвитку економіки України у період до 2020 р. засвідчено, що за умов проведення цілеспрямованої інноваційної політики, приведення у відповідність до неї підприємницької діяльності, здійснення реальних кроків у напрямку реалізації необхідних структурних змін в економіці та технологічної модернізації виробництва приріст ВВП від інноваційної діяльності складе 7–8%, тобто 7565 млн. грн. (94571*0,08) [1]. Тому основним завданням розвитку інноваційної діяльності підприємницького сектору економіки України є визначення ймовірних змін інноваційного контексту підприємницької діяльності у рамках найбільш вірогідних сценаріїв економічного розвитку та впровадження у життя найпрогресивніших з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку інноваційних систем від мікро- до макrorівня, а також питання активізації інноваційної діяльності розглядаються у ряді праць зарубіжних учених – Д. Белла, Б. Лундвала, Р. Нельсона, Б. Твісса, Д. Фрімена, Й. Шумпетера та ін. Дані питання знайшли відображення в дослідженнях вітчизняних учених, серед яких відмітимо роботи по теоретико-технологічним аспектам технологічних змін Ю.М. Бажала, методологічні основи розробки державних науково-технічних програм і створення національних інноваційних систем О.І. Амоши, В.М. Геєця, М.М. Якубовського, В.П. Семиноженка, А.С. Гальчинського, прогностичні розробки науково-технічного та інноваційного розвитку України колективом авторів Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України Л.І. Федулової тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на численні дослідження проблем інноваційного розвитку систем різного рівня, у вітчизняній економічній науці досі має місце недостатня розробленість інструментарію реалізації інноваційного сценарію розвитку економіки країни, особливо підприємницького сектору.

Мета статті полягає у запропонованні сценарної моделі (групи), що враховує вплив критичних факторів на процес активізації інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках дослідження розглянуто декілька потенційних сценаріїв (моделей) у складі сценарних груп (СГ)* прогнозів розвитку світової та вітчизняної економіки щодо інноватизації до 2020–2030 рр. (табл. 1).

Наведені вище СГ представляють різні варіанти розвитку подій і включають дві-три сценарні моделі. Усі моделі (сценарії) можна поєднати у три категорії: оптимістичну, песимістичну і середню (як правило, найбільш ймовірну). До песимістичної можна віднести інерційне (СГ № № III, IV), консервативне (СГ № V), інфляційне відновлення (СГ № I); до середнього – комплексний (СГ № IV) сценарій фінансової реструктуризації (СГ № I), соціально-консервативний сценарій (СГ № II), мобілізаційний (СГ № III), помірно-інтенсивний; до оптимістичного – сценарій індустріальної модернізації (СГ № II), інноваційний (СГ № IV), інтенсивний (СГ № V).

З точки зору активізації інноваційної діяльності у підприємницькому секторі економіки та подолання асиметрії у контексті реалізації концепції сталого розвитку держави найбільш релевантними сценарними групами є II, IV й V. З них найбільш перспективними та цікавими, на нашу думку, є IV і V, з яких можна виділити інерційний, комплексний та інноваційний (інтенсивний) сценарії, об'єднав їх із удосконаленням, згідно з метою нашого дослідження, у VI сценарну групу «Активізації підприємницького сектору економіки щодо інноваційної діяльності» (табл. 2).

VI СГ. Запропонована шоста сценарна група передбачає урахування впливу на розвиток подій декількох важливих критичних факторів на процес активізації інноваційної діяльності у підприємстві. Це: 1) наявність державної підтримки та ефективність впливу заходів підтримки та держрегулювання на інноваційну спрямованість підприємництва; 2) інвестиційна політика, інвестиційний клімат, доступ до фінансових ресурсів; 3) наявність і ступінь розвитку інноваційної та підприємницької інфраструктур; 4) ступінь інтеграції у світову економіку.

Комбінації виділених критичних факторів відображають конкурентні переваги щодо розвитку інноваційної активності підприємницького сектору України, з одного боку, та існуючі перешкоди – з іншого.

У рамках СГ передбачається реалізація трьох сценаріїв (послідовно або вибірково):

1. Інерційний. Приймаючи до уваги сучасну економічну кризу, для цього варіанту характерні фактична відсутність державної підтримки підприємництва щодо інноваційної діяльності, відсутність діючих механізмів фінансування і залучення фінансових ресурсів, що сприяє зниженню приватної ініціативи та активності інвесторів (фондів).

Маючи на увазі курс інтеграції у світову економіку як споживача, і на умовах, коли низька ефективність заходів державної підтримки не сприяє реалізації інноваційного потенціалу, країна втрачає потенціал «експорту інновацій», і транснаціональні компанії починають повністю контролювати вітчизняний ринок. Припускає, що подальший розвиток української економіки не орієнтований на інноваційний шлях.

Таблиця 1

Сценарії активізації підприємницького сектору економіки щодо інноваційної діяльності

СГ ¹	№	Назва сценарію	Джерело	Короткий зміст
I	1	Сценарій «інфляційного відновлення»	Сценарні прогнози розвитку глобальної економіки до 2030 р. [2; 3, с. 522]	Припускає прискорений економічний ріст і технологічну модернізацію на базі проведення політики «дешевих грошей».
	2	Сценарій «фінансової реструктуризації»		Припускає проведення політики фінансового оздоровлення в ключових країнах, що веде до вповільнення росту в найближчому десятилітті й перенесенню початку нової технологічної хвилі на середину 2020 рр.
II	1	Сценарій індустріальної модернізації	Сценарії стійкого збалансованого росту економіки [4]	Передбачає активізацію державних інвестицій, у першу чергу в створення інфраструктури, підтримку системи інститутів розвитку; проведення помірної-активної політики запозичень; відмова від підвищення податків на несировинний бізнес.
	2	Соціально-консервативний сценарій		Передбачає проведення помірної твердої бюджетної політики, податкової реформи, що забезпечує підвищення навантаження на доходи й споживання населення; факторами стабільності платіжного балансу стають одночасно приплив прямих іноземних інвестицій і більший обсяг експорту сировини у порівнянні зі сценарієм індустріальної модернізації.
III	1	Інерційний	Концепція соціальної держави [5]	Зберігає всі сформовані негативні й позитивні тенденції розвитку (падіння)
	2	Мобілізаційний		Припускає реактивну адаптацію до екстенсивних методів ведення господарства, зберігаючи застарілу техніко-технологічну базу виробництва
	3	Інноваційний		Орієнтований на постійне нарощування інвестицій у новітні, розробку й впровадження нової техніки, технології, наукові дослідження, а також принципове відновлення всієї системи трудових відносин, перетворення їх у партнерські.
IV	1	Інерційний	Стратегія регіональної промислової політики розвитку малих та середніх підприємств [6]	Темпи розвитку малих підприємств у промисловому секторі зберігаються, а проблеми, що стримують їхній ріст, залишаються.
	2	Комплексний		Темпи розвитку малих виробничих підприємств збільшуються за рахунок системної підтримки з боку регіональної та місцевої влади.
	3	Інноваційний		Темпи розвитку малих виробничих підприємств збільшуються завдяки комплексному розвитку інноваційної інфраструктури малого й середнього бізнесу та реалізації регіональних і муніципальних цільових програм підтримки на системній основі.
V	1	Консервативний	Базові сценарії розвитку регіональної інноваційної системи до 2020 р. [7–9]	Не передбачається радикального рішення хронічних проблем та зміни темпів інноваційного розвитку.
	2	Інтенсивний		Передбачається постійне нарощування потенціалу інноваційного розвитку регіону.

¹ СГ – сценарна група – множина вірогідних сценаріїв (сценарних прогнозів), об'єднаних загальною концепцією, спрямованих на рішення (тлумачення, прогноз розвитку) певної проблеми (авт. ред.)

Таблиця 2

VI сценарна група активізації підприємницького сектору економіки щодо інноваційної діяльності

СГ	№	Назва сценарію	Джерело	Короткий зміст
VI	1	Інерційний	Активізація підприємницького сектору економіки щодо інноваційної діяльності (авт. розробка)	Безсистемна неефективна державна підтримка підприємницького сектору або її відсутність, курс інтеграції у світову економіку як споживача не сприяє реалізації інноваційного потенціалу, країна втрачає потенціал «експорту інновацій». Припускає, що подальший розвиток української економіки не буде інноваційним.
	2	Помірно-інтенсивний		Передбачає реальну підтримку з боку держави, діючі механізми фінансування й захист інвестицій, пільгові умови здійснення інноваційної діяльності; проведення протекціоністської політики стосовно вітчизняних виробників та інноваторів, активну реалізацію програми імпортозаміщення, посилення регуляторної функції держави, уведення ряду заходів, що обмежують поглинання глобальними компаніями вітчизняного інноваційного потенціалу.
	3	Інноваційний		Передбачає активний розвиток інноваційної інфраструктури, дієву державну підтримку зі створенням сприятливого середовища для ведення бізнесу й активізації інноваційної діяльності, розвиток сфери венчурного фінансування; створення інкубаторів, стартапів і спінофф-компаній і фондів при ВНЗ; підвищення уваги до питань захисту інтелектуальної власності й зростання доходів від продажу ліцензій; ріст доходу від експорту продуктів, що тиражуються, і розширення глобальної присутності українських інноваційних розробок, товарів, компаній і т. д.

2. Помірно-інтенсивний, або комплексний, припускає активну реальну підтримку з боку влади, діючі механізми фінансування і захист інвестицій, пільгові умови здійснення інноваційної діяльності, а також проведення протекціоністської політики до вітчизняних виробників та інноваторів, реалізацію програми імпортозаміщення, посилення регуляторної функції держави, введення ряду заходів, що обмежують поглинання глобальними компаніями вітчизняних інноваційного потенціалу й економіки.

3. Інноваційний, або проривний, передбачає розвиток інноваційної інфраструктури, дієву державну підтримку зі створенням сприятливого середовища для ведення бізнесу та активізації інноваційної діяльності, стимулювання приватної ініціативи, інвестиції у R&D, збільшення витрат на створення, реалізацію імпортозаміщення у формі підтримки державою нових продуктів у видах економічної діяльності, що мають перспективи на глобальному ринку; розвиток сфери венчурного фінансування; створення інкубаторів, акселераторів і фондів при ВНЗ; підвищення уваги до питань захисту інтелектуальної власності та зростання доходів від продажу ліцензій; збільшення доходу від експорту нових продуктів і розширення глобальної присутності українських інноваційних розробок, товарів, компаній тощо.

Одна з основних ідей інноваційно-оптимістичного сценарію полягає в тому, що держава використовує заходи комплексної підтримки, поступово скорочує свою присутність на ринку інноваційних товарів і послуг, зростання видів економічної діяльності відбувається надалі за рахунок ринкових механізмів. У межах даного сценарію зусилля держави повинні бути зосереджені на створенні прозорого й конкурентного середовища ведення бізнесу, на освітніх ініціативах, на комплексних та адресних заходах. Базовою умовою для реалізації даного сценарію є послідовність у реалізації стратегії поліпшення умов ведення бізнесу та підвищення позиції України у відповідних міжнародних рейтингах. Стабільність національної фінансової системи і довіра до ключових державних інститутів – необхідна умова залучення інвестицій для в інноваційну діяльність. В умовах сприятливої макроекономічної ситуації вартість залучення капіталу і позикового фінансування знижується, підприємства зможуть збільшити витрати на R&D, розробку й реалізацію нових інноваційних проектів.

Висновки. Інноваційний варіант розвитку України це, безумовно, найбільш сприятливий простір

для реалізації положень концепції сталого розвитку й процвітаючої цивілізованої держави.

Запропоновані сценарії реалізації концепції і стратегії інноваційного розвитку дозволяють конструювати різні моделі функціонування виробничої та інноваційної діяльності. На основі сценарного прогнозу пропонується модель поведінки економічних агентів в Україні з урахуванням їхньої взаємодії.

Наслідкування рекомендаціям щодо побудови VI СТ буде сприяти реалізації кращого інноваційно-оптимістичного сценарію активізації підприємницького сектору економіки щодо інноваційної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегія інноваційного розвитку України до 2020 року в умовах глобалізаційних викликів / Проект Стратегія інноваційного розвитку України до 2020 року в умовах глобалізаційних викликів. Комітет з питань науки і освіти. – К., 2012. – 87 с.
2. Центр макроекономічного аналізу і краткосрочного прогнозування (ЦМАКП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forecast.ru/>.
3. Федулова Л.І. Технологічна політика: глобальний контекст та українська практика: [монографія] / Л.І. Федулова. – К.: КНТЕУ, 2015. – 844 с.
4. По данным результатов аналитического проекта ЛАПЕП НИУ ВШЭ «Анализ и прогнозирование экономики в условиях перехода от посткризисной стабилизации к экономическому росту и технологической модернизации» (2011 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hse.ru/>.
5. Положения Концепции «Социальное государство в материалах V международной научной конференции «Инновационное развитие экономики России: сценарии и стратегии»; МГУ им. М.В. Ломоносова (18–20 апреля 2012 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uisrussia.msu.ru/docs/nov/sr_econ/2012/1/10_2012_1.pdf.
6. Гришин И.А. Активизация инновационной деятельности малых производственных предприятий в реализации промышленной политики региона / И.А. Гришин // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Серия 10 «Инновационная деятельность». – 2012. – Вып. 7. – С. 5–12.
7. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (проект): Постанова Верховної Ради України від 17 лютого 2009 р. № 965-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48722>.
8. Про План заходів, спрямованих на реалізацію пріоритетів діяльності центральних органів виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.04.2008 р. № 569-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2008-%D1%80>.
9. Концепція Стратегії інноваційного розвитку України до 2020 р. Проблеми та обґрунтування необхідності їх розв'язання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.znaimo.com.ua/docs/76/index-

УДК 338

Фещенко Л.В.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Харківського інституту фінансів**Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі***Полупан П.М.***викладач кафедри фінансів і кредиту
Харківського інституту фінансів**Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі***Гусаковська А.В.***студентка**Харківського інституту фінансів**Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі*

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ І МОДЕЛЕЙ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ

У статті здійснено прогнозування обсягу доходів місцевого бюджету з застосуванням математичних моделей та методів, та на основі отриманих результатів проведено співставлення отриманих прогнозних даних. Використано функції РОСТ та ПРЕДСКАЗ програмного процесора MS Excel, а також побудовано кореляційно-регресійну модель для виявлення зв'язків між доходами та видатками місцевого бюджету, та на основі розрахованої моделі – прогнозовано обсяг доходів.

Ключові слова: бюджетна система, місцевий бюджет, доходи, видатки, прогнозування, кореляційно-регресійна модель.

Фещенко Л.В., Полупан П.Н., Гусаковская А.В. ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ И МОДЕЛЕЙ ДЛЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

В статье осуществлено прогнозирование объема доходов местного бюджета с применением математических моделей и методов, и на основе полученных результатов проведено сопоставление полученных прогнозных данных. Использованы функции РОСТ и ПРЕДСКАЗ программного процессора MS Excel, а также построено корреляционно-регрессионную модель для выявления связей между доходами и расходами местного бюджета, и на основе рассчитанной модели – прогнозировано объем доходов.

Ключевые слова: бюджетная система, местный бюджет, доходы, расходы, прогнозирование, корреляционно-регрессионная модель.

Feshenko L.V., Polupan P.M., Husakovska A.V. APPLICATION OF MATHEMATICAL METHODS AND MODELS FOR FORECASTING REVENUES OF LOCAL BUDGETS

In article the forecast of the amount of the income of the local budget with use of mathematical methods and models was carried out. On the basis of results of the specified models received after use comparison of the obtained forecast data with use of the GROWTH function and the PRENARRATION of the program MS Excel processor is carried out, and also the correlation and regression model for identification of communications between the income and expenses of the local budget is constructed. Based on the calculated model – the amount of the income is predicted.

Keywords: budget system, local budget revenues, expenditures, forecasting, correlation and regression model.

Постановка проблеми. Місцеві бюджети займають одне із центральних місць у фінансовій системі кожної держави, в них зосереджується значна частина державних фінансових ресурсів; вони є найбільш чисельною ланкою бюджетної системи країни, відіграють важливу роль у перерозподілі валового національного продукту, фінансуванні державних видатків, перш за все, соціальної спрямованості [1, с. 244]. Тому здійснення прогнозування значень показників доходів місцевого бюджету забезпечить їх оптимізацію з метою підвищення ефективності всієї фінансової системи, а також забезпечить розробку рішень щодо усунення несприятливого стану. У зв'язку з цим тема статті є досить актуальною на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження місцевих бюджетів, пошуку оптимальних шляхів розв'язання актуальних проблем у даній сфері свого часу займалися А. Сміт, К. Штейн, Л. Штейн, К. Рау, Р. Гнейст, А. Вагнер. Дана тема досить широко досліджена у західній фінансовій науці. Питання місцевих бюджетів, пов'язаних з прогнозуванням доходів місцевих бюджетів, забезпечення їх відповідності видаткам, залишилися поки що без вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності прогнозування дохідної бази міс-

цевих бюджетів на основі економіко-математичного моделювання місцевого бюджету. Враховуючи все вищезазначене, можна визначити основні завдання цієї статті:

1) визначення зв'язку між видатками та доходами за допомогою кореляційної регресійної моделі та прогнозування обсягу доходів на її основі;

2) прогнозування обсягу доходів за допомогою функцій РОСТ та ПРЕДСКАЗ програмного процесора MS Excel;

3) порівняння прогнозних даних доходів місцевого бюджету отриманих за допомогою застосування математичних моделей та методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Натепер гострою проблемою функціонування місцевих бюджетів є невідповідність їх доходів видаткам.

З метою забезпечення відповідальності між джерелами доходів і статтями видатків місцевого бюджету, між платниками і споживачами послуг необхідно переглянути існуючу структуру місцевого бюджету та на новій базі здійснити розмежування доходів і видатків [4, с. 313].

За допомогою побудови економіко-математичної моделі спробуємо виявити вплив структури видатків місцевого бюджету на формування дохідної бази,

приймаючи в якості залежної змінної у сукупні планові доходи бюджету міста Харкова на майбутній рік (див. табл. 1).

Таблиця 1

Незалежні змінні показники

X1	обсяг видатків на державне управління
X2	обсяг видатків на освіту
X3	обсяг видатків на охорону здоров'я
X4	обсяг видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення
X5	обсяг видатків на житлово-комунальне господарство
X6	обсяг видатків на культуру і мистецтво
X7	обсяг видатків на засоби масової інформації
X8	обсяг видатків на фізичну культуру і спорт
X9	обсяг видатків на будівництво
X10	обсяг видатків на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатику
X11	обсяг видатків на інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю
X12	обсяг видатків на ліквідацію надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха і запобігання їм
X13	обсяг видатків у цільові фонди
X14	обсяг видатків до резервного фонду обласного бюджету

За обраними показниками побудуємо модель множинної лінійної регресії і знайдемо оцінки її параметрів, використовуючи формулу [3, с. 64]:

$$y = a_0 + a_1x_1 + \dots + a_nx_n, \quad (1)$$

де y – розрахункові значення результативної ознаки функції;

$a_0, \dots, a_n$ – параметри рівняння;

$x_1, \dots, x_n$ – факторні ознаки [18].

Вихідні дані для побудови економіко-математичної моделі за період 2010–2015 рр. представлено у таблиці 2.

У результаті аналізу розрахунку коефіцієнта парної кореляції між запропонованими для аналізу показниками (табл. 1), можна стверджувати, що в цій моделі присутня мультиколінеарність, у зв'язку з чим виключено фактори, X2, X4, X5, X6, X7, X8, X11, X13. На результативну ознаку (y) найменше впливають такі фактори, як X9, X10, X12 та X14, які також виключено. У результаті отримано вихідні дані для аналізу, які наведено у таблиці 2.

Рівняння множинної регресії може бути представлено у вигляді [3, с. 64]:

$$Y = f(\beta, X) + \epsilon, \quad (2)$$

де $X = X(X_1, X_2, \dots, X_m)$ – вектор незалежних (пояснюючих) змінних;

β – вектор параметрів (підлягають визначенню);

ϵ – випадкова помилка (відхилення);

Y – залежна (яка пояснюється) змінна.

Таблиця 2

Вихідні дані для кореляційно-регресійного аналізу, млн грн

Рік	Обсяг доходів бюджету	Видатки на держ. управління	Видатки на охорону здоров'я	Видатки на житлово-комунальне господарство
	Y	X1	X3	X5
2010 р.	4204,368	164,566	733,732	355,210
2011 р.	3347,722	147,059	707,411	294 099
2012 р.	4531,183	164,386	834,351	182,470
2013 р.	3940,421	166,048	815,698	178,302
2014 р.	4314,126	178,391	933,692	298,871
2015* р.	7362,400	173,400	1034,900	387,751

Теоретичне лінійне рівняння множинної регресії має вигляд [3, с. 65]:

$$Y = \beta_0 + \beta_1X_1 + \beta_2X_2 + \dots + \beta_mX_m + \epsilon, \quad (3)$$

де β_0 – вільний член, який визначає значення Y у випадку, коли всі пояснюючі змінні X_j рівні 0.

Визначимо вектор оцінок коефіцієнтів регресії. Відповідно до методу найменших квадратів, вектор s виходить з виразу: $s = (X^T X)^{-1} X^T Y$.

На основі розрахунку матриць отримуємо рівняння регресії (оцінка рівняння регресії):

$$Y = -3538,78 - 15,97X_1 + 14,1X_2 - 1,75X_3 \quad (4)$$

Рівняння свідчить, що зі зростанням обсягу видатків на державне управління на 1 одиницю, обсяг доходів бюджету міста Харкова збільшиться на 15,97 одиниці; із зростанням обсягу видатків на охорону здоров'я на 1 одиницю обсяг доходів бюджету збільшиться на 14,1 одиниці; із зростанням обсягу видатків на житлово-комунальне господарство на 1 одиницю – збільшиться на 1,75 одиниці.

Значення коефіцієнтів отриманого рівняння свідчать про більший вплив на змінювання показника Y (обсяг доходів місцевого бюджету) фактора X_1 (державне управління) і суттєво менший вплив факторів X_3 (охорона здоров'я) та X_5 (житлово-комунальне господарство).

Значення коефіцієнта множинної кореляції дорівнює 94,2%, що свідчить про те, що зв'язок між факторами достатньо сильний: 94,2% мінливості Y пояснюється динамікою факторів, включених у модель регресії.

Знаходимо прогнози значення обсягу видатків на державне управління (X_1), обсяг видатків на охорону здоров'я (X_3) та обсяг видатків на житлово-комунальне господарство (X_5) (для знаходження значення X_1, X_3 та X_5 застосовано арифметичну зважену табл. 3).

Підставивши отримані значення в побудоване рівняння множинної регресії, отримуємо прогнози значення доходів бюджету м. Харкова на 2016–2020 рр. (табл. 4).

Таблиця 3

Розрахунок арифметичної зваженої для параметрів регресійної моделі

Рік	X1	X3	X5
2016 р.	(64,6+147,1+164,4+166+178,3+173,4) / 6 = 148,97	(733,7+707,4+834,4+815,6+9337+1034,9) / 6 = 2243,83	(355,2+294,0+182,5+178,3+298,9+387,8) / 6 = 282,78
2017 р.	(64,6+147,1+164,4+166+178,3+173,4) / 7 = 127,69	(733,7+707,4+834,4+815,6+9337+1034,9+2243,83) / 7 = 1923,29	(355,2+294,0+182,5+178,3+298,9+387,8+282,78) / 7 = 242,39
2018 р.	(64,6+147,1+164,4+166+178,3+173,4) / 8 = 111,73	(733,7+707,4+834,4+815,6+9337+1034,9+2243,83) / 8 = 1682,88	(355,2+294,0+182,5+178,3+298,9+387,8+282,78) / 8 = 212,09
2019 р.	(64,6+147,1+164,4+166+178,3+173,4) / 9 = 99,3	(733,7+707,4+834,4+815,6+9337+1034,9+2243,83) / 9 = 1495,89	(355,2+294,0+182,5+178,3+298,9+387,8+282,78) / 9 = 188,52
2020 р.	(64,6+147,1+164,4+166+178,3+173,4) / 10 = 89,38	(733,7+707,4+834,4+815,6+9337+1034,9+2243,83) / 10 = 1346,3	(355,2+294,0+182,5+178,3+298,9+387,8+282,78) / 10 = 169,67

Таблиця 5

Прогнозні значення доходів бюджету м. Харкова на 2016–2020 рр.

Роки	Обсяг планових доходів бюджету на наступний рік, грн	Обсяг видатків на державне управління, грн	Обсяг видатків на охорону здоров'я, грн	Обсяг видатків на житлово-комунальне господарство, грн
	Упр	Х1пр	Х3пр	Х5пр
2016 р.	$-3538,78-15,97*148,97+14,1*2243,83-1,75*282,78 = 25225,31$	148,97	2243,83	282,78
2017 р.	$-3538,78-15,97*127,69+14,1*1923,29-1,75*242,39 = 21116,43$	127,69	1923,29	242,39
2018 р.	$-3538,78-15,97*111,73+14,1*1682,88-1,75*212,09 = 18034,33$	111,73	1682,88	212,09
2019 р.	$-3538,78-15,97*99,3+14,1*1495,89-1,75*188,52 = 15637,54$	99,3	1495,89	188,52
2020 р.	$-3538,78-15,97*89,38+14,1*1346,3-1,75*169,67 = 13719,65$	89,38	1346,3	169,67

Таблиця 5

Сума доходів бюджету міста Харкова за 2010–2015 рр., млн грн

Роки	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Доходи	3120,73	4010,46	4531,18	5323,50	6929,69	7362,40

Отже, прогнозні значення доходів бюджету міста Харкова на 2016–2020 рр. мають тенденцію до зменшення. Багатофакторна регресійна модель, яка є адекватною наявним статистичним і розрахунковим даним та має високі ступені значимості оцінених параметрів, визначає прямий зв'язок між видатками та доходами місцевого бюджету.

Розробляючи основні методи оптимізації доходів місцевого бюджету міста Харкова, за допомогою функції ПРЕДСКАЗ та РОСТ MS Excel проаналізуємо дані про доходи за останні п'ять років (див. табл. 5).

Приймаючи 2015 рік за розрахункову величину, проаналізуємо прогнозні значення доходів бюджету м. Харкова на п'ять років вперед, скориставшись функцією ПРЕДСКАЗ (відомі значення у; відомі значення х), де х і у – середні значення вибірок.

Згідно з розрахунками за функцією ПРЕДСКАЗ місцеві доходи міста Харкова на 2016–2020 рр. представлені у таблиці 6.

Таблиця 6

Прогноз доходів бюджету міста Харкова на 2016–2020 рр., млн грн

2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
8288,83	9223,51	10222,22	11121,84	11905,57

Проаналізуємо прогнозні значення доходів на п'ять років вперед для більш детальнішого аналізу, скориставшись функцією РОСТ (відомі значення у; відомі значення х), де х і у – середні значення вибірок. Згідно з розрахунками за функцією РОСТ місцеві доходи міста Харкова на 2016–2020 рр. представлені у таблиці 7.

Таблиця 7

Прогнозування за функцією РОСТ місцевих доходів міста Харкова на 2016–2020 рр., млн грн

2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
9 174	10 724	12 817	15 125	17 641

Отже, згідно із проведеними розрахунками спрогнозуємо бездефіцитний бюджет на наступні роки з урахуванням позитивного надходження коштів до бюджету міста Харкова протягом 2016–2020 рр. Це спричинено тим, що місто Харків характеризується високим рівнем соціально-економічного розвитку, має достатній ресурсний і про-

мисловий потенціал, добре розвинену транспортну та комунальну інфраструктуру.

Таблиця 8

Прогноз доходів бюджету міста Харкова на 2016–2020 рр., млн грн

Рік	ПРЕДСКАЗ	РОСТ	Багатофакторна регресійна модель ($Y = -3538,78 - 15,97X_1 + 14,1X_2 - 1,75X_3$)
2016 р.	8288,83	9 174	25225,31
2017 р.	9223,51	10 724	21116,43
2018 р.	10222,22	12 817	18034,33
2019 р.	11121,84	15 125	15637,54
2020 р.	11905,57	17 641	13719,65

Отже, порівнюючи прогнозні значення доходів бюджету міста Харкова (див. табл. 8), ми бачимо, що доходи, спрогнозовані за функцією ПРЕДСКАЗ та РОСТ, мають тенденцію до збільшення; доходи, спрогнозовані за допомогою багатофакторної регресійної моделі, мають тенденцію до зменшення. але Порівнюючи їх з минулими роками (2010–2015 рр.), можна виявити значний приріст доходної частини бюджету міста Харкова.

Висновки. Розвиток міста Харкова залежить від делегованих бюджетних повноважень та можливості органів місцевого самоврядування і місцевих органів влади економічно розвивати території, посилювати якісний розвиток соціального забезпечення населення.

З метою забезпечення ефективності управління фінансовими ресурсами необхідно:

- 1) удосконалення законодавчої бази, нормативно-правових актів та інструктивних документів;
- 2) визначення нових стратегічних напрямків процесу управління фінансовими ресурсами;
- 3) проведення заходів, спрямованих на ефективність зовнішнього та внутрішнього фінансового контролю.

Прогноз, планування, виконання, контроль і моніторинг доходів бюджету і чинного законодавства мають відбуватися у межах єдиного механізму формування та функціонування доходів бюджету.

Враховуючи зміни до чинного законодавства у 2015 р., зокрема Податкового та Бюджетного кодексів, можна сказати, що для України це черговий

крок на шляху до удосконалення механізмів наповнення місцевих бюджетів та реформування міжбюджетних відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брязало А.Є. Теоретичні аспекти сутності місцевих бюджетів в Україні / А.Є. Брязало // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2013. – № 3 (51). – С. 244-248.
2. Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>.
3. Надь Н.М. Застосування багатофакторного регресійного аналізу у моделюванні економічних процесів / Н.М. Надь // Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 30. – С. 63-67.
4. Нікульшина Е.С. Ефективність управління місцевими бюджетами: теоретичні аспекти / Е.С. Нікульшина // Економіка і підприємництво. – 2015. – № 5. – С. 311-316.

УДК 338.246.2

Хадарцев О.В.
асистент кафедри економіки підприємства
та управління персоналом
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

ПОЛІТИКА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено аналізу закордонного досвіду ресурсозбереження стосовно можливості його застосування в Україні. Розглянуто закордонну ретроспективу політики ресурсозбереження. Виявлено методичні розбіжності стосовно мети, завдань та інструментів ресурсозбереження в Україні і за кордоном. Розроблено пропозиції щодо подолання виявлених розбіжностей задля підвищення ефективності політики ресурсозбереження в Україні.

Ключові слова: ресурсозбереження, політика ресурсозбереження, державне регулювання, зарубіжний досвід, інструменти ресурсозбереження.

Хадарцев А.В. ПОЛИТИКА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕНИЯ В УКРАИНЕ В АСПЕКТЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена анализу зарубежного опыта ресурсосбережения и возможности его применения в Украине. Рассмотрена зарубежная ретроспектива политики ресурсосбережения. Выявлены методические разногласия относительно цели, задач и инструментов ресурсосбережения в Украине и за рубежом. Разработаны предложения по преодолению выявленных расхождений с целью повышения эффективности политики ресурсосбережения в Украине.

Ключевые слова: ресурсосбережение, политика ресурсосбережения, государственное регулирование, зарубежный опыт, инструменты ресурсосбережения.

Khadartsev A.V. RESOURCE SAVING POLICY IN UKRAINE BY FOREIGN EXPERIENCE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article deals with the analyzes foreign experience resources saving regarding the possibility of its use in Ukraine. The foreign policy retrospective of resources saving is considered. Discovered methodological differences regarding goals and instruments resources saving in Ukraine and abroad. The proposals to overcome the differences, in order to improve the efficiency of resources saving policy in Ukraine.

Keywords: resources saving, resources-saving policy, state regulation, foreign experience, resources-saving techniques.

Постановка проблеми. Сьогодні ресурсозбереження є важливою і багатоаспектною складовою розвитку будь-якої економічної системи, оскільки уособлює в собі одночасно як джерело розвитку, так і його мету, як чинник, так і результат, тощо. Тому реалізація напрямів і інструментів політики ресурсозбереження в Україні вимагає ґрунтовного дослідження їхньої дієвості і ефективності в сучасних економічних умовах. Беззаперечно, доцільним є звернення до закордонного досвіду ресурсозбереження (та найбільш актуальної його складової – енергозбереження), перш за все найбільш розвинених країн Європи, Азії, Америки. Проте застосування даного досвіду в умовах України потребуватиме його адаптації до вітчизняних реалій, що істотно обмежить не лише ефективність, а й взагалі дієвість даного переліку методів і інструментів ресурсозбереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами застосування закордонного досвіду ресурсозбереження (енергозбереження) займається значна кількість фахівців. Зокрема, слід відмітити роботи О.Р. Онищенко [1], Т.В. Ревко [2], Л.А. Мусіної,

Т.К. Кваші [3], Ю. Давидової, В. Струка [5], які присвячені систематизації закордонного досвіду ресурсозбереження та перспективам його використання в Україні, І.О. Ляшенка [4], що висвітлюють особливості розвитку ресурсозбереження в Україні, В.Б. Тропіної [6], що присвячені зарубіжному досвіду фінансування ресурсозбереження, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте застосування закордонного досвіду ресурсозбереження потребує комплексного аналізу з точки зору різних аспектів: доступності інструментів ресурсозбереження, координації з державною економічною політикою, відповідність ринковим чинникам на сучасному етапі розвитку, пристосування до національної ієрархічної структури економіко-правових відносин між державою і суб'єктами господарювання тощо.

Мета статті полягає у пошуку та аналізі критеріїв імплементації закордонного досвіду в умовах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи закордонний досвід, практично всі науковці зазначають, що категорія ресурсозбереження

винесена у сферу національних інтересів розвинених держав як основа економічної і політичної незалежності, а виходячи зі специфіки національної економіки та її місця у світовому поділі праці, визначався пріоритет груп методів та інструментів: структурно-інвестиційні, грошово-кредитні, податкові, цінові, нормативно-правові, програмно-цільові, інформаційні, адміністративно-організаційні, управлінські та стимулюючі [1]. Тобто ресурсозбереження характеризується як чіткий злагоджений організаційно-економічний механізм. У складі даного механізму правомірно виявити особливості, що забезпечують його ефективне і стабільне функціонування:

- системність ресурсозбереження, функціональний прямий і зворотній взаємозв'язки між усіма елементами системи;

- структурованість політики ресурсозбереження за адміністративно-економічними рівнями ієрархії: держава – регіони (території) – суб'єкти господарювання (підприємства, організації тощо);

- координація цілей і завдань ресурсозбереження на всіх рівнях ієрархії, а також наявність компромісів «цілі – завдання» між державою, суспільством та бізнесом;

- нормативно-правове закріплення, прозорість і гнучкість адміністрування ресурсозбереження.

Не можна не відзначити, що істотним чинником сприяння ресурсозбереженню у розвинених країнах є дійсне визнання і дотримання державами принципу «найвища цінність – життя і здоров'я людини». Саме таке фокусування закладено у концепцію сталого розвитку, що реалізується за кордоном. Це істотно вплинуло на вимоги щодо екологізації виробництва, а у підсумку стало спонукальним чинником активізації ресурсозбереження [2, с. 201]. На жаль, у нас концепція «сталого» розвитку часто перекинується й трактується у розумінні «стабільного» розвитку, а тому нерозуміння сутності закладеної парадигми, по-перше, не дає можливості визначити чіткі пріоритети задля кого/чого необхідно ресурсозбереження, а по-друге, не дозволить у повній мірі реалізувати ефективність тих заходів та інструментів, що успішно впроваджені за кордоном. В той час коли європейські країни впроваджують модель безвідходної (циркулярної) економіки, яка може забезпечити збереження доданої вартості товарів, повне комплексне використання ресурсів, відсутність відходів та вирішення проблем конкуренції за доступ до ресурсів [3, с. 55], вітчизняна економічна інфраструктура, бізнес-моделі, технологічна відсталість, особливості періоду «раннього капіталізму» не дають нам можливостей для здійснення ресурсоефективного господарювання.

Про це також непрямо свідчать дані статистичних спостережень [4]. Взагалі, як зазначає І.О. Ляшенко, оскільки ресурсозбереження не є певним відокремленим пріоритетним спрямуванням, то Державний комітет статистики України представляє інформацію щодо стану ресурсозбереження в Україні через призму інноваційної діяльності, яка хоч і є невід'ємною надзвичайно важливою складовою ресурсозбереження, але лише одна з його характеристик. Тут слід додати, що інноваційна активність не завжди може бути відображенням ресурсозбереження. Якщо порівняти змістовну характеристику технологічних укладів і характеристику ресурсовикористання [4], то правомірно зробити висновок, що індустріальний розвиток характеризується переважанням екстенсивності ресурсоспоживання над інтенсивністю. Тим більше що всі вищезгадані країни, які сьогодні досягли успіху в ресурсозбереженні, заклали основи ресур-

соефективності («біла», «зелена» книги тощо) саме у період 1980–2000 рр., тобто приблизно на завершненні 4-го – протягом 5-го етапу технологічного укладу. Це настановує на думку щодо довгостроковості прогнозних оцінок подальшого економічного розвитку. Тобто закордонна політика ресурсозбереження визначально «готувалась до моменту», коли проблема ресурсозбереження стане нагальною і невідворотною, а тому реалізація даної політики стала ефективною. Інакше кажучи, це дія об'єктивного економічного закону попиту й пропозиції: з однієї сторони, є попит на ресурсозбереження (як необхідність подальшого сталого розвитку) – і від бізнесу, і від суспільства, і від держави; а з іншої сторони, є пропозиція у вигляді взаємопов'язаного комплексу методів, заходів, стимулів та інструментів ресурсозбереження.

Досліджуючи закордонний досвід ресурсозбереження, правомірно виділити набір методів та інструментів, що ґрунтуються на мотиваційних чинниках, а отже, їх ефективність може бути реалізована лише за достатньої зацікавленості й усвідомленості дій суб'єктів господарювання. Зокрема, до даних методів та інструментів слід віднести [5, с. 167]:

- аутсорсинг певних функцій в інформаційному просторі;

- періодичний аудит витрат (із залученням спеціалізованих організацій);

- самостійний моніторинг ресурсоспоживання (енергоспоживання) на основі розроблених схем, методів та моделей ресурсоспоживання з подальшим звітом;

- відповідне маркування продукції (наприклад, щодо її енергоспоживання), що контролюється незалежним органом;

- поєднання «справедливого» ціноутворення з диференціацією тарифів для різних категорій споживачів;

- пільгове (але не безповоротне) фінансування, прозорість і гнучкість механізму фінансового забезпечення.

У даному випадку здавалось би, що сьогоденне економічне становище України саме по собі «запрошує» реалізувати дані інструменти. Але без виявлення сутності проблем неможливо робити обґрунтовані рекомендації.

1. Посилення конкуренції в умовах політико-економічної нестабільності, а також ситуація із неправомірними діями у бізнес-середовищі (наприклад, рейдерство), не дають впевнено сподіватись на ефективність асоціацій і об'єднань суб'єктів господарювання навколо проблем ресурсозбереження. Суб'єкти господарювання не бажають надавати інформацію у зовнішнє середовище щодо фінансово-економічного стану, тим більше передавати власні здобутки та «ноу-хау».

2. Здійснення будь-яких додаткових витрат на проведення заходів ресурсозбереження у сучасних умовах розглядається переважно більшістю з точки зору інвестиційної ефективності у короткостроковій перспективі. Інакше кажучи, якщо підприємство не планує впроваджувати заходи щодо ресурсозбереження, відсутні істотні ринкові чинники для інтенсифікації ресурсовикористання, то навіщо ж здійснювати аудит і моніторинг? Для товаровиробників простіше згуртовано збільшити ціни на кінцеву продукцію, аніж вживати витратних заходів, тим більше що вони мають тривалу окупність. Позитивні зрушення в цьому аспекті (хоча й не зовсім достатні) у енергозбереженні: перспектива істотного зростання вартості енергоносіїв примушує до раціональної поведінки усі категорії споживачів.

3. Недостатність правової, економічної та суспільно-політичної освіченості викликає недовіру до нововведень та змін. Суспільна думка-«вірус» – будь-які знаки якості, відмінності, уособлення можна просто «купити» або підробити (що посилюється недостатнім рівнем кваліфікації персоналу у сфері ресурсозбереження, відсутністю розвинутого ринку ресурсозбереження, нігілізмом самого населення) – не сприяє істотній активізації ресурсозбереження.

4. Державна соціальна політика (надання субсидій), нижча вартість на електро- і теплову енергію (порівняно з Європою), менш тверді екологічні вимоги тощо. Це зумовлює недостатній вплив ринкових чинників ресурсозбереження, а отже, не дивно, що знову ж таки розв'язання проблем ресурсозбереження покладається на державу.

Політика ресурсозбереження у розвинених країнах будується таким чином, щоб гармонізувати цілі та інтереси бізнесу, держави та суспільства, оскільки вона створюється на потребу розвитку. В Україні й досі незрозуміло, кому ресурсозбереження потрібно в першу чергу і хто найбільше зацікавлений у його здійсненні та результатах.

5. Фінансове забезпечення ресурсозбереження – як головна перешкода його істотної активізації. Практично всі дослідники зазначають, що саме відсутність достатньої кількості вільних фінансових ресурсів стримує реалізацію програм із ресурсозбереження, проектів ресурсоефективності тощо.

Досвід фінансування ресурсозбереження за кордоном дійсно характеризується різноманітним способами і механізмами фінансової підтримки [6], де державними фінансуваннями виступають бюджетна підтримка, енергосервісні контракти, публічно-приватне партнерство, спеціалізовані програми банків, спеціальні фонди сприяння енергоефективності, трастові фонди тощо. Але необхідно зазначити деякі особливості (або навіть «приховані вимоги») щодо здійснення фінансового забезпечення:

- наявність розробленого комплексу заходів щодо ресурсозбереження (програми або проекту), тобто усвідомлення поставлених цілей і засобів їх досягнення;
- участь у фінансуванні безпосередньо самого суб'єкта господарювання як відображення готовності нести відповідальність і ризик за результатами реалізації заходів;
- націленість на довгострокову перспективу і впевненість у власному майбутньому, оскільки ресурсозбереження характеризується тривалою віддачею і окупністю інвестицій.

Наприклад, одна з фінансових установ, що діє в Україні – Міжнародна фінансова корпорація (англ. International Finance Corporation, IFC), одна з п'яти інституцій Групи Світового банку, заснована в 1956 р. Головна мета – сприяння економічному зростанню країн, що розвиваються, через заохочення приватного підприємництва у виробничому секторі. У цілому у світі зростають обсяги інвестування IFC в проекти енерго- та ресурсоефективності та відновлюваної енергетики. В Україні програми IFC у сфері ресурсоефективності передбачають надання фінансової підтримки через:

- програму «Інвестиції в ресурсоефективність» (Ukraine Cleaner Production Program);
- проект «Енергоефективність у житловому секторі» (Ukrainian Energy Efficiency Project);
- проект «Стійке фінансування енергоефективності» (Ukraine Sustainable Energy Finance Project).

Якщо розглянути умови надання фінансової підтримки даною установою, то можна виявити

вищезгадані особливості, чого ніяк не може усвідомити переважна більшість нашого суспільства. Будь-який суб'єкт господарювання – підприємство, установа, організація, (як показує досвід ресурсозбереження в Україні), якщо він заявляє про неможливість отримати фінансове забезпечення, то, скоріше за все, не відповідає «прихованим вимогам». Жодний закордонний уряд, жодна міжнародна фінансова установа не зможуть за нас вирішити проблеми ресурсозбереження. Тому ініціатором розв'язання все ж таки повинна стати держава – через реалізацію відповідної політики.

Повертаючись до закордонного досвіду [6], можна виявити, що інші країни теж долали такі перешкоди: у США, Канаді активізація енергозбереження відбулася після розроблення і законодавчого затвердження урядових і федеральних програм енергозбереження; у ЄС фінансування енергоефективності здійснюється спільно замовником і енергосервісною компанією; в Японії для отримання субсидії, необхідно знизити споживання енергії на 15% у нових будинках і на 25% – у реконструйованих будівлях порівняно зі стандартним показником енергоспоживання; у Східній Європі у разі зниження споживання енергії щонайменше на 20% порівняно з допроектним рівнем є можливість отримати пільговий кредит.

Висновки. Здійснення ресурсозбереження в Україні з урахуванням закордонного досвіду вимагає системних заходів розв'язання даної проблеми.

1. Необхідно цілком погодитись із твердженням Л.А. Муріної та Т.К. Кваші [3] та керуватись цим при розробленні відповідної політики: ресурсозбереження є рушійною силою переходу до нової індустріальної моделі, що передбачає у довгостроковій перспективі перехід від оподаткування доходів з праці до оподаткування використаних ресурсів та завданого екологічного збитку.

2. Активізація ресурсозбереження в Україні вимагає:

- розширення і удосконалення нормативно-правової бази;
- створення дієвих механізмів фінансового забезпечення не лише через вкладення бюджетних коштів, а через законодавчо прописані механізми державної підтримки;
- сприяння залученню інвестицій у ресурсозбереження через пільгове оподаткування як для суб'єктів господарювання, так і для фінансово-кредитних установ.

3. Потрібно дослідити необхідність та перспективи створення основного нормативно-правового документу, який би регламентував мету, завдання, принципи, напрями та інструменти політики ресурсозбереження – «Концепція ресурсозбереження та ресурсоефективності економіки України». Це дозволить закріпити ресурсозбереження як стратегічний напрям соціально-економічного розвитку на законодавчому рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Онищенко О.Р. Аналіз зарубіжного досвіду реалізації державної політики у сфері ресурсозбереження / О.Р. Онищенко // Державне управління: удосконалення та розвиток (електронне наукове фахове видання). – 2011. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua>.
2. Ревко Т.В. Досвід еколого-економічного регулювання процесів ресурсозбереження у світі / Т.В. Ревко // Механізм регулювання економіки – 2008. – № 1 – С. 198–203.
3. Мусіна Л.А. Ресурсоефективна економіка: європейські тенденції та уроки для України / Л.А. Мусіна, Т.К. Кваша // Економічний

- аналіз: зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – Т. 18. – № 1. – С. 51–62.
- Ляшенко І.О. Особливості та перспективи розвитку ресурсозбереження в Україні / І.О. Ляшенко // Ефективна економіка. – 2012. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
  - Давидова Ю. Досвід Європейського Союзу у сфері підвищення енергоефективності / Ю. Давидова, В. Струк // Ефективність державного управління: зб. наук. праць; Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів, 2013. – Вип. 34 – С. 165–172.
  - Тропіна В.Б. Зарубіжний досвід фінансування ресурсозбереження / В.Б. Тропіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2012. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.global-national.in.ua>.

УДК 338.242:339.137.2

Чикало І.В.

*кандидат економічних наук,
викладач кафедри менеджменту та публічного управління
Тернопільського національного економічного університету*

УПРАВЛІННЯ РЕСУРСОЄМНІСТЮ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЙ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

Розглянуто питання управління ресурсоємністю регіональної економіки у контексті забезпечення економічної безпеки підприємства на засадах технологій ризик-менеджменту. Проведено аналіз рівня економічної безпеки підприємства регіонів України з позиції ефективності ресурсоспоживання. Ідентифіковано основні групи ризиків, що несуть загрози стану економічної безпеки підприємства регіонів у частині забезпечення ефективності ресурсоспоживання. Наведено рекомендації щодо удосконалення системи управління ресурсоємністю регіональної економіки на засадах технологій ризик-менеджменту.

Ключові слова: управління ресурсоємністю, ресурсоємність регіональної економіки, економічна безпека підприємства, ризик, ризик-менеджмент.

Чыкало І.В. УПРАВЛЕНИЕ РЕСУРСОЕМНОСТЬЮ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ ТЕХНОЛОГИЙ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА

Рассмотрены вопросы управления ресурсоёмкостью региональной экономики в контексте обеспечения экономической безопасности предпринимательства на основе технологий риск-менеджмента. Проведен анализ уровня экономической безопасности предпринимательства регионов Украины с позиции эффективности ресурсопотребления. Идентифицированы основные группы рисков, которые несут угрозы состоянию экономической безопасности предпринимательства регионов в части обеспечения эффективности ресурсопотребления. Приведены рекомендации по совершенствованию системы управления ресурсоёмкостью региональной экономики на основе технологий риск-менеджмента.

Ключевые слова: управление ресурсоёмкостью, ресурсоёмкость региональной экономики, экономическая безопасность предпринимательства, риск, риск-менеджмент.

Chykalo I.V. REGIONAL ECONOMY RESOURCE INTENSITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF PROVIDING ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE ON THE BASIS OF RISK MANAGEMENT

The question of the regional economy resource intensity management in the context of provision economic security of enterprise on the basis of risk management consider in the article. The analyzed state economic security of enterprise in regions of Ukraine from the position of efficiency using resources. Identified major groups risks that threaten the state economic security of entrepreneurship in the regions of positions the effectiveness uses resources. Ways of improvement of the regional economy resource intensity management on the basis technology risk management proposed there.

Keywords: resource intensity management, regional economy resource intensity, economic security of enterprise, risk, risk-management.

Постановка проблеми. Наявність тенденцій щодо зниження показників макроекономічної динаміки, обумовлених дією системи ризиків екзо- та ендогенного характерів, свідчить про недовість існуючих моделей управління національною економікою та необхідність пошуку нових, адаптованих до сучасних умов економічного розвитку. Враховуючи сировинну доміанту вітчизняної економічної системи, анексію АРК та розгортання військових дій на території окремих регіонів України, країною, яка є імпортером значної частки енергоресурсів, актуалізується проблематика управління ресурсовикористанням у процесі створення одиниці валового регіонального продукту (далі – ВРП), тобто ресурсоємністю, та забезпечення на цій основі зміцнення економічної безпеки підприємства, що за цих умов зазнає втрат потенціалу до зростання масштабів та ефек-

тивності функціонування. У цьому плані проведення зваженої політики управління ресурсоємністю на основі використання технологій ризик-менеджменту на регіональному рівні дозволить забезпечити зміцнення економічної безпеки підприємства, шляхом мінімізації впливу ризиків, з метою недопущення їх трансформації у реальні загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі окремі аспекти проблематики управління ресурсоємністю національної економіки знайшли відображення у працях Г. Будяньського, Г. Бурштейна, Я. Кваші, В. Леонтьєва, В. Микитенко, І. Недіна, Т. Панфілова, І. Сотник, В. Тарасової та ін. Питання економічної безпеки підприємства присвячено роботи науковців Л. Абалкіна, В. Абрамова, О. Барановського, Т. Васильців, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Мунтіяна, В. Сенчагова, А. Сухорукова,

та ін. Використанню технологій ризик-менеджменту присвячені праці С. Білої, О. Устенка, Е. Уткіна, В. Черкасова, Г. Чернової та ін.

Однак, незважаючи на певний інтерес науковців у цій царині, питання управління ресурсоемністю регіональної економіки в частині забезпечення економічної безпеки підприємництва на основі використання технологій ризик-менеджменту не знайшли відображення у фаховій літературі.

Постановка завдання. З огляду на зазначене, метою роботи є висвітлення напрямів удосконалення системи управління ресурсоемністю регіональної економіки на основі використання технологій ризик-менеджменту з метою забезпечення економічної безпеки підприємства.

Вклад основного матеріалу дослідження. Управління ресурсоемністю регіональної економіки можна розглядати як комплексну систему забезпечення внутрішньої впорядкованості, узгодженості і взаємодії сукупності її матеріальних та нематеріальних елементів і усталених взаємозв'язків регіону із зовнішнім середовищем, що здійснюється шляхом реалізації низки функцій, за допомогою яких органи регіонального управління та суб'єкти підприємницької діяльності здійснюють вплив на об'єкт управління. Трактуючи зміст дефініції «ресурсоемність регіональної економіки» із наступних позицій: як макроекономічного показника, який характеризує рівень ресурсоспоживання у процесі створення оди-

ниці ВРП; як детермінанту конкурентоспроможності економіки і компоненту її економічної безпеки; як напрям виявлення резервів для забезпечення підвищення ефективності використання ресурсів у процесі створення одиниці ВРП; як результат, що проявляється у зміні конкурентоспроможності, досягненні економіко-екологічного і соціального ефектів; як індикатор екологічного ризику [1, с. 4], можна говорити про багатоаспектність цього управління. Так, зокрема, управління ресурсоемністю регіональної економіки може бути зорієнтоване на вирішення таких важливих завдань, як: забезпечення економічного зростання регіону; підвищення якості і рівня життя населення регіону; забезпечення переходу до сталого розвитку; досягнення екологічної збалансованості; підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки; забезпечення економічної безпеки регіону в цілому та підприємства зокрема.

Розуміючи вагомість усіх напрямів управління ресурсоемністю регіональної економіки та реалії функціонування національної економіки, останній напрям потребує детальнішого вивчення. У цьому контексті зазначимо, що економічна безпека підприємства як сектору економіки вивчається фахівцями як стан суб'єкта господарювання, при якому він при найбільш ефективному використанні наявних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або інших непередбачуваних обставин і досягає цілей бізнесу в умовах конкуренції та гос-

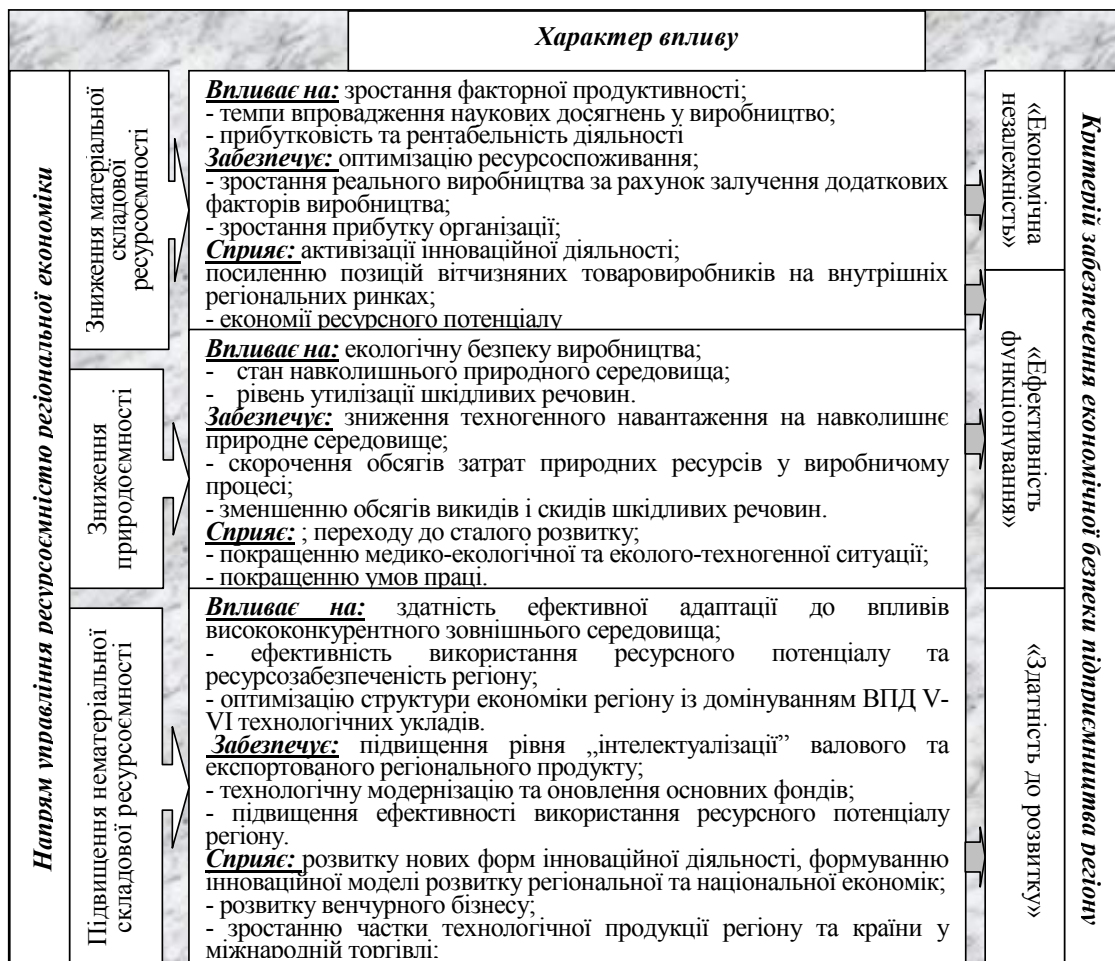

Рис. 1. Логічна схема взаємозв'язку управління ресурсоемністю регіону та економічної безпеки підприємства¹

¹ Примітка. Розроблено автором

подарського ризику [2]. Зазначене дає змогу говорити про вагомий роль ресурсоемності економіки у забезпеченні економічної безпеки підприємництва регіону. Взаємозв'язок системи управління ресурсоемністю регіону та економічної безпеки підприємництва можна представити у формі логічної схеми (рис. 1).

Для вивчення прикладних засад окресленої проблематики проведемо оцінку стану економічної безпеки підприємництва регіонів України з позиції ефективності ресурсовикористання.

У цьому плані варто зауважити, що нині відсутні затверджені методики оцінки рівня економічної безпеки підприємництва на регіональному рівні. У свою чергу, наявні наукові розробки у цій площині базуються на методиці оцінки рівня економічної безпеки країни на основі системи індикаторів [3] (макроекономічних, фінансових, зовнішньоекономічних, інвестиційних, науково-технологічних, інвестиційних [2], економічних, фінансових, соціальних, демографічних) [4]. При цьому, вивчаючи питання управління

Таблиця 1

Критеріальний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємництва з позиції ефективності ресурсоспоживання у 2014 році

Показник	Порогові значення показників	Стан економічної безпеки підприємництва у регіонах (значення показника)	
		безпека	небезпека
Критерій: економічна незалежність			
Кількість діючих підприємств на 1000 осіб	1-50	Вінницька (2,1); Волинська (2); Дніпропетровська (3,2); Донецька (2,2); Житомирська (2,2); Закарпатська (1,7); Запорізька (2,8); Івано-Франківська (1,9); Київська (3,3); Кіровоградська (2,6); Луганська (2,1); Львівська (2,7); Миколаївська (3,5); Одеська (3,3); Полтавська (2,6); Рівненська (1,8); Сумська (2,2); Тернопільська (2,1); Харківська (2,9); Херсонська (2,9); Хмельницька (2,2); Черкаська (2,3); Чернівецька (2,0); Чернігівська (2,0)	
Темпи приросту обсягів реалізації промислової продукції, %	7-15	Дніпропетровська (16,5); Донецька (12,4)	Вінницька (1,8); Волинська (0,9); Житомирська (1,3); Закарпатська (0,8); Закарпатська (6,6); Івано-Франківська (1); Київська (4,7); Кіровоградська (1,3); Луганська (2,4); Львівська (3,5); Миколаївська (1,4); Одеська (2,3); Полтавська (5,3); Рівненська (1); Сумська (1,2); Тернопільська (0,6); Харківська (4,9); Херсонська (0,7); Хмельницька (1,1); Черкаська (2,3); Чернівецька (0,3); Чернігівська (1,1)
Питома вага прибуткових підприємств, %	50-75	Вінницька (71,1); Волинська (66,5); Дніпропетровська (65,7); Донецька (63,4); Житомирська (64,6); Закарпатська (73,8); Запорізька (68,2); Івано-Франківська (73,8); Київська (67,3); Кіровоградська (77,8); Луганська (68,1); Львівська (66); Миколаївська (73,1); Одеська (69,2); Полтавська (71,1); Рівненська (65,4); Сумська (67,4); Тернопільська (71,3); Харківська (64,7); Херсонська (69,3); Хмельницька (69,5); Черкаська (72,4); Чернівецька (65,0); Чернігівська (69)	
Індекс реального виробництва	не менше 100	Вінницька (105,4); Волинська (103,2); Житомирська (107,1); Закарпатська (106,1); Миколаївська (101,4); Рівненська (103,7); Тернопільська (116,5); Київська (101,6); Кіровоградська (100,8)	Дніпропетровська (92,5); Донецька (68,5); Запорізька (96,8); Івано-Франківська (98,9); Луганська (57,6); Львівська (97,2); Одеська (99,7); Полтавська (92,9); Сумська (88,1); Харківська (94,8); Херсонська (96,4); Хмельницька (97,8); Черкаська (94,7); Чернівецька (92,9); Чернігівська (97,2)
Критерій: ефективність функціонування			
Рентабельність виробництва, %	не менше 5	Вінницька (10,0); Запорізька (9,2); Кіровоградська (10,8); Полтавська (12,0); Сумська (13,0); Одеська (13,8); Рівненська (13,2); Тернопільська (6,1); Чернігівська (5,4); Луганська (20,8); Київська (6,7)	Волинська (2,5); Дніпропетровська (3,7); Донецька (4,5); Житомирська (1,3); Закарпатська (0,9); Івано-Франківська (2,5); Львівська (1,8); Миколаївська (0,7); Харківська (1,5); Херсонська (2,9); Хмельницька (4,0); Черкаська (0,1); Чернівецька (0,3)
Землеємність	не більше 50 га/грн	Дніпропетровська (20,9); Донецька (16,1); Запорізька (50,0); Івано-Франківська (42,0); Київська (40,8); Луганська (48,4); Львівська (34,5); Харківська (36,8); Одеська (47,8)	Вінницька (73,2); Волинська (97,7); Житомирська (116,2); Закарпатська (59,6); Кіровоградська (97,1); Миколаївська (76,8); Полтавська (49,2); Рівненська (91,1); Сумська (89); Тернопільська (76,4); Херсонська (137); Хмельницька (78); Черкаська (63,2); Чернівецька (58,9); Чернігівська (131,6)
Водоемність	не більше 0,005 м ³ /грн	Вінницька (0,019); Волинська (0,006); Дніпропетровська (0,011); Донецька (0,011); Київська (0,016); Луганська (0,007); Миколаївська (0,009); Одеська (0,007); Рівненська (0,006); Хмельницька (0,006); Черкаська (0,006)	Житомирська (0,004); Закарпатська (0,003); Запорізька (0,031); Івано-Франківська (0,003); Львівська (0,003); Кіровоградська (0,003); Херсонська (0,031); Сумська (0,004); Тернопільська (0,004); Харківська (0,005); Полтавська (0,004); Чернівецька (0,004); Чернігівська (0,005)

Продовження таблиці 1

Природо-емність 2-го типу	не більше 2,5 т.у.п/грн.	Волинська (2,2); Кіровоградська (2,5); Луганська (1,5); Миколаївська (2,2); Одеська (2,2)	Житомирська (3,0); Закарпатська (2,8); Вінницька (5,4); Дніпропетровська (6,8); Донецька (6,9); Запорізька (5,5); Івано-Франківська (8,4); Київська (3,7); Львівська (3,3); Полтавська (2,8); Рівненська (2,6); Сумська (2,6); Тернопільська (2,7); Харківська (3,1); Херсонська (3,1); Хмельницька (3,0); Черкаська (4,1); Чернівецька (2,7); Чернігівська (3,6)
Трудоємність	нижче середнього рівня по регіонах 0,028 люд.-год./грн.	Дніпропетровська (0,016); Донецька (0,017); Запорізька (0,023); Івано-Франківська (0,027); Київська (0,017); Кіровоградська (0,025); Луганська (0,026); Львівська (0,027); Миколаївська (0,025); Одеська (0,024); Полтавська (0,017); Черкаська (0,026); Харківська (0,023)	Вінницька (0,030); Волинська (0,032); Житомирська (0,033); Закарпатська (0,04); Рівненська (0,035); Сумська (0,029); Тернопільська (0,037); Херсонська (0,035); Хмельницька (0,032); Чернівецька (0,044); Чернігівська (0,030)
Продуктивність праці	вище середнього рівня по регіонах 51909 грн/ос.	Вінницька (54702,24); Дніпропетровська (103819,3); Донецька (94114,36); Запорізька (70267,61); Івано-Франківська (60598,76); Київська (95169,13); Кіровоградська (64722,58); Луганська (62793,98); Львівська (60998,84); Миколаївська (63868,4); Одеська (69110,36); Полтавська (96971,31); Сумська (55598,26); Харківська (69627,85); Черкаська (63082,94); Чернігівська (55146,76)	Житомирська (49875,68); Волинська (50236,3); Хмельницька (50634,2); Херсонська (46128,39); Рівненська (46226,89); Закарпатська (41043,3); Тернопільська (43473,56); Чернівецька (37120,89)
Критерій: здатність до розвитку			
Рівень зносу основних фондів, %	не більше 35		Вінницька (97,1); Волинська (49,1); Дніпропетровська (78,7); Донецька (64,5); Житомирська (57,4); Закарпатська (74,3); Запорізька (72,6); Івано-Франківська (47,6); Київська (38,7); Кіровоградська (96,7); Луганська (55,9); Львівська (70,1); Миколаївська (74,3); Одеська (52,7); Полтавська (73,5); Рівненська (50,9); Сумська (63,8); Тернопільська (46,8); Харківська (88,7); Херсонська (67,3); Хмельницька (64,1); Черкаська (66,9); Чернівецька (37,7); Чернігівська (56,3)
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	20-30	Дніпропетровська (44,5); Донецька (27,4); Харківська (26,5); Черкаська (27,2)	Вінницька (5,5); Волинська (10,1); Житомирська (13,4); Закарпатська (16,6); Запорізька (16,0); Івано-Франківська (11,9); Київська (10,1); Кіровоградська (5,1); Луганська (16,8); Львівська (17,8); Миколаївська (7,5); Одеська (17,9); Полтавська (12,1); Рівненська (11,2); Сумська (15,1); Тернопільська (2,7); Херсонська (12,5); Хмельницька (5,5); Чернівецька (4,8); Чернігівська (4,9)
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВРП, %	не менше 25	Київська (28,5)	Вінницька (15,7); Волинська (16,4); Дніпропетровська (13,3); Донецька (8,0); Житомирська (11,3); Закарпатська (12,3); Запорізька (12,9); Івано-Франківська (20,6); Кіровоградська (12,3); Луганська (9,5); Львівська (15,1); Миколаївська (11,8); Одеська (13,4); Полтавська (15,1); Рівненська (12,7); Сумська (10,5); Тернопільська (14,3); Харківська (9,4); Херсонська (10,6); Хмельницька (15,4); Черкаська (9,9); Чернівецька (12,3); Чернігівська (10,8)
Частка підприємств, що впроваджують інновації, %	не менше 50		Вінницька (0,06); Волинська (0,06); Дніпропетровська (0,07); Донецька (0,06); Житомирська (0,08); Закарпатська (0,03); Запорізька (0,12); Івано-Франківська (0,18); Київська (0,07); Кіровоградська (0,12); Луганська (0,07); Львівська (0,11); Миколаївська (0,12); Одеська (0,05); Полтавська (0,05); Рівненська (0,11); Сумська (0,10); Тернопільська (0,08); Харківська (0,11); Херсонська (0,11); Хмельницька (0,06); Черкаська (0,07); Чернівецька (0,07); Чернігівська (0,08)
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	не менше 5	Закарпатська (51,5); Запорізька (8,4); Івано-Франківська (28,7); Київська (5,5); Кіровоградська (7,6); Одеська (15,6); Сумська (90); Харківська (9,4); Херсонська (19,4)	Вінницька (1,2); Волинська (0,7); Дніпропетровська (0,5); Донецька (3,0); Житомирська (2,2); Луганська (0,001); Львівська (4,2); Миколаївська (1,4); Полтавська (2,7); Рівненська (0,9); Тернопільська (3,6); Хмельницька (-); Черкаська (1,5); Чернівецька (0,004); Чернігівська (2,4)

Примітка. Наведено та розраховано за даними [5-8]

ресурсоемністю регіональної економіки з позиції забезпечення економічної безпеки підприємництва, вважаємо за доцільне проведення оцінювання її стану в розрізі критеріїв економічної безпеки, а саме: економічної незалежності, ефективності функціонування та здатності до розвитку. У рамках кожного критерію обрано систему індикаторів, які дозволяють проаналізувати стан економічної безпеки підприємництва регіону з позиції ефективності ресурсоспоживання (табл. 1). Результати аналізу статистичних даних та аналітичний розрахунок окремих індикаторів її стану у 2014 році представлено у таблиці 1 (табл. 1).

Так, аналізуючи стан економічної безпеки підприємництва з позиції ефективності ресурсовикористання на основі запропонованих показників у розрізі наведених критеріїв, можна зробити такі висновки (табл. 1):

1) у межах критерію економічна незалежність за індикатором кількості діючих підприємств на 1000 осіб та питомою вагою прибуткових підприємств всі регіони України перебувають у безпечній зоні. За показником темп приросту обсягів реалізації промислової продукції у 2014 році лише Дніпропетровська та Донецька області потрапляли у безпечну зону, інші – у небезпечну. Зростання реального виробництва у 2014 році спостерігалось у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Київській та Кіровоградській областях. В інших регіонах відбувся спад реального виробництва, який в окремих областях, з огляду на військовий конфлікт на їхній території, був доволі суттєвим і сягав 42,4% у Луганській та 31,5% у Донецькій областях;

2) в рамках критерію ефективності функціонування показник рентабельності виробництва перевищив порогове значення лише у Вінницькій, Запорізькій, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Київській, Луганській, Одеській, Рівненській, Тернопільській та Чернігівській областях. В окремих регіонах рівень рентабельності виробництва перебуває на критичному рівні та межує із збитковістю (Черкаська 0,1%, Чернівецька 0,3%). Результати аналітичного розрахунку рівня продуктивності праці на основі методичних рекомендацій Міністерства економіки України [9] як відношення ВРП до кількості зайнятих засвідчили рівень продуктивності праці вище середнього регіонального у таких областях як: Вінницька, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернігівська. Найвищий рівень продуктивності праці у Дніпропетровській області – 103819,3 грн/ос. Групування регіонів у безпечну та небезпечну зони на основі аналітичного розрахунку одиничних показників ресурсоемності регіональної економіки наведено у таблиці 1 (табл. 1);

3) значення індикаторів економічної безпеки підприємництва за критерієм здатності до розвитку дають змогу зробити висновки про те, що потенціал до розвитку мають лише окремі регіони в окремих сферах. Так, рівень зносу основних фондів суттєво перевищує критичний рівень у всіх регіонах. Найбільш застарілі основні фонди у Вінницькій та Харківській областях [8, с. 87]. Вкрай низькою є частка підприємств, що впроваджують інновації (табл. 1). За значенням показника відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВРП лише Київська область у 2014 році потрапила у безпечну зону. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції лише у Закарпатській, Запо-

різькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Одеській, Сумській, Харківській та Херсонській областях перевищувала пороговий рівень 5%, в інших є значно нижчою.

Результати проведеного аналізу дозволяють ідентифікувати основні групи ризиків, що несуть суттєві загрози стану економічної безпеки підприємництва регіонів у частині забезпечення ефективності ресурсоспоживання у процесі створення одиниці ВРП, а саме:

- ризики військових дій та політичні ризики, що характеризуються розгортанням бойових дій на Сході України, анексією АР Крим Російською Федерацією та призводять до зниження показників макроекономічної динаміки;

- підприємницькі, які детермінуються неефективною регуляторною політикою підтримки малого та середнього бізнесу на регіональному рівні, недієвою системою менеджменту підприємства, що зумовлюють високий рівень ресурсоспоживання та низьку прибутковості підприємств;

- інвестиційні, серед яких: експлуатація застарілих екологонебезпечних і ресурсоемних основних фондів, зниження інвестиційної спроможності регіонів, що в кінцевому результаті обумовлюють зменшення інвестиційних ресурсів, залучених в економіку регіону;

- екологічні, зокрема високий рівень техногенного навантаження на навколишнє середовище, обмеженість та вичерпність природних ресурсів, розміщення частини енергоресурсів на територіях не контрольованих легітимними органами державної влади та місцевого самоврядування, недопостачання природних ресурсів, погіршення якості та виснаження природних ресурсів у результаті неналежного поводження з ними, що проявляються у високому рівні природоемності регіональної та національної економік;

- ресурсні, серед яких переважання сировинної домінанти у виробництві та експорті, продукування ВРП на основі використання дешевої низькокваліфікованої робочої сили, алокація значної частини базових факторів виробництва в окремих центрах локалізації соціально-економічної активності, швидке вичерпання природних ресурсів, зумовленого їх нерациональним використанням, і, як наслідок, високий рівень ресурсоемності регіональної економіки;

- технологічні, зокрема: фізичний та моральний знос основних засобів, відсутність належної інноваційної інфраструктури в регіонах, низький рівень фінансування НДДКР, що обумовлюють створення низько технологічного продукту, підвищення ресурсоемності регіональної економіки та техногенного навантаження на навколишнє середовище.

Для мінімізації впливу наведених ризиків та недопущення їх перетворення у реальні загрози економічній безпеці підприємництва вважаємо за доцільне використання технологій ризик-менеджменту в системі управління ресурсоемністю регіональної економіки, практика застосування яких нині відсутня. Управлінська діяльність органів державної влади регіонального рівня у цій сфері має охоплювати комплекс дій щодо: ідентифікації ризиків; моніторингу ризиків; ранжування та оцінювання ризиків; розробку комплексу заходів стратегічного і тактичного характеру, спрямованих на вибір стратегії управління ризиком та реалізацію цілеспрямованого впливу на нього для забезпечення економічної безпеки регіону. Для формування ефективної системи управління ресурсоемністю регіональної економіки

на основі технологій ризик-менеджменту першочерговим вбачаємо вирішення завдань щодо:

– по-перше, формування системи моніторингу ризиків стану економічної безпеки регіону. Так, одним із суб'єктів проведення такого моніторингу можуть бути відділи, створені при головних регіональних управліннях статистики, що здійснюватимуть накопичення та аналіз баз даних з питань ризиків, централізоване їх зберігання та надання доступу до них зацікавлених осіб. Іншими суб'єктами можуть бути структурні підрозділи при департаментах економічного розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного співробітництва обласних державних адміністрацій, що здійснюватимуть розробку та реалізацію проектів мінімізації конкретних ризиків;

– по-друге, створення інституційного забезпечення, що сприятиме активізації регіонального розвитку. Важливим у цьому плані є удосконалення регіонального законодавства та законодавства, що регламентує функціонування регіональних ринків базових факторів виробництва, зокрема ринку землі та робочої сили;

– по-третє, побудова належної інноваційної інфраструктури регіонів шляхом стимулювання формування об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва;

– по-четверте, вибір інструментів та важелів управління, серед яких важливе значення має відводиться: надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим та середнім підприємствам; розвитку системи екологічного страхування, що передбачатиме посилення штрафних санкцій за забруднення навколишнього середовища, створення самими підприємствами фондів для виплат компенсацій і відшкодування витрат за очищення від забруднень, пов'язаних з їх діяльністю, створення системи регіональних і загальногалузевих екологічних фондів як умови забезпечення екологічної безпеки; становленню пропонованої фахівцями [10] системи страхування природних ресурсів, що охоплюватиме страхування як самого природного ресурсу так і процесу ресурсовикористання та передбачатиме формування спеціалізованих страхових фондів щодо нераціональ-

ного ресурсокористування; відшкодування втрат від нераціонального, попередження та мінімізацію збитків від нераціонального ресурсокористування.

Висновки. Таким чином, побудова системи управління ресурсоемістю регіональної економіки на засадах технологій ризик-менеджменту у практиці управлінської діяльності суб'єктів регіонального управління дасть змогу забезпечити зміцнення стану економічної безпеки підприємництва в регіоні. Об'єктом подальших наукових досліджень у цьому напрямі має стати розробка портфеля стратегій управління ризиками на регіональному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чикало І.В. Управління ресурсоемістю національної економіки в контексті підвищення її конкурентоспроможності: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03. «Економіка та управління національним господарством» / І.В. Чикало. – Тернопіль, 2011. – 20 с.
2. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: монографія / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
3. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / С.І. Пирожков. – К.: НШМБ, 2003. – 42 с.
4. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
5. Статистичний збірник «Регіони України 2015» / за ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – Частина 1. – 305 с.
6. Статистичний збірник «Регіони України 2015» / за ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – Частина 2. – 681 с.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. Осауленка О.Г. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 558 с.
9. Тимчасові методичні рекомендації розрахунку продуктивності праці в цілому в економіці та за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=ffa8d4ca-df23-47b1-a40e. – (Нормативний документ. Міністерства економіки України. Наказ)
10. Сааджан І.А. Про страхування природних ресурсів / І.А. Сааджан // Науковий вісник. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 418-424.

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 330.338.4

Бохонко І.В.*аспірант кафедри менеджменту організації
Національного університету «Львівська політехніка»*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто теоретичні засади операційної діяльності, операційний менеджмент, завдяки якому відбувається якісне функціонування операційної діяльності, та злагодженість функціонування операційної системи. Виявлено недоліки операційної діяльності енергетичних підприємств і на основі цього запропоновано методи їх удосконалення.

Ключові слова: електроенергетика, операційна система, витрати, енергоринок, енергетичне підприємство, лінії електропередач.

Бохонко И.В. СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ОПЕРАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрены теоретические основы операционной деятельности, операционный менеджмент, благодаря которому происходит качественное функционирование операционной деятельности, и слаженность функционирования операционной системы. Выявлены недостатки операционной деятельности энергетических предприятий и на основе этого предложены методы их совершенствования.

Ключевые слова: электроэнергетика, операционная система, расходы, энергорынок, энергетическое предприятие, линии электропередач.

Bokhonko I.V. ESSENCE AND FEATURES OPERATING POWER PLANTS

In the article the theoretical bases of operations, operational management through which the quality of functioning of operations, coordination and functioning of the operating system. Revealed deficiencies operating power plants and on the basis of the methods for their improvement.

Keywords: electricity, operating system, costs energy market, power plants, power lines.

Постановка проблеми. У процесі здійснення підприємством фінансово-господарської діяльності важливе місце відведено аналізу оцінки його діяльності. За твердженням провідних вчених-економістів, саме аналіз ефективного функціонування діяльності підприємства для досягнення поставленої мети та реалізації головної місії підприємства дає змогу оцінити його операційну діяльність. Енергетичні підприємства мають свою специфіку діяльності, тому, у свою чергу, і операційна діяльність є специфічною та потребує впровадження багатьох нововведень для ефективною діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою удосконалення операційної діяльності займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В.Г. Андрійчук, Л.А. Бернстайн, М.Т. Білуха, І.А. Бланк, О.В. Єфімова, С.Ф. Покропивний, П.Д. Лежнюк, Л.Г. Ловінська, С.В. Мочерний. Водночас залишається невирішеним питання формування операційної діяльності енергетичних підприємств.

Мета статті полягає в узагальненні підходів до вивчення операційної діяльності, обґрунтуванні вимог до операційної діяльності енергетичних підприємств, з'ясуванні основних недоліків в операційній діяльності підприємств та запропонуванні шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основу операційної діяльності більшості підприємств становить виробничо-комерційна або торгівельна діяльність, яка доповнюється здійсненням інвестиційної та фінансової діяльності. Операційна діяльність підприємства є пріоритетом, тому другорядні види діяльності можуть носити лише підтримуючий

характер. На відміну від інвестиційної або фінансової операційна діяльність орієнтується на ринок споживача товару, виробленого безпосередньо підприємством, вимагає значних витрат праці, частих регулярних господарських операцій.

Електроенергетика – провідна галузь енергетики, що охоплює виробництво, передачу та розподіл електроенергії. Тому витрати, які пов'язані з її передачею, мають вагоме місце для їхнього вивчення. Операційна діяльність підприємства – це основна діяльність, яка пов'язана з виробництвом і реалізацією продукції (робіт, послуг), забезпечує основну частку доходу і є головною метою створення підприємства.

Операційна діяльність суб'єкта господарювання визначена О.В. Єфімовою як «сукупність типових для умов функціонування підприємства операцій, що впливають на стабільне формування фінансового результату через високу ймовірність отримання доходів і виникнення витрат» [8].

І.О. Бланк виділяє цілий ряд особливостей операційної діяльності суб'єктів господарювання: мета і характер діяльності, залежність від життєвого циклу підприємства, необхідність попередньо інвестованого капіталу та значних обсягів ресурсів, орієнтація на товарний ринок, наявність операційного ризику [5].

Л.А. Алексеєнко та В.М. Олексієнко визначають операційну діяльність як основний вид діяльності підприємства, з метою здійснення якого воно було створене [6].

Л.Г. Ловінська вказує, що сутність операційної діяльності підприємства проявляється через сукупність господарських операцій, здійснених упродовж звітного періоду [8].

Характеризуючи основні відмінності операційної діяльності від інших видів, Л.А. Бернстайн указує лише на постійну повторюваність та регулярність господарських операцій [4].

Узагальнюючи вищенаведені думки, під операційною діяльністю варто розуміти, що це основний вид діяльності підприємства, який складається з типових для умов функціонування операцій, що впливають на фінансовий результат протягом звітного періоду та спрямовані на забезпечення поставленої мети функціонування діючого суб'єкта.

Для якісного функціонування операційної діяльності застосовують операційний менеджмент. Американські професори Р. Чейс та Н. Аквілано визначають операційний менеджмент як управління всіма ресурсами, необхідними для виробництва продукції та надання послуг організацією. Інші американські дослідники С. Лі та М. Шнай-Дер'янс визначають операційний менеджмент як науку про концепції, методи, процедури, технології, які використовуються управліннями у процесі створення та функціонування операційної системи.

Російські професори З.П. Румянцева та Н.А. Саломатін визначають операційний менеджмент як систему взаємозв'язаних елементів, що характеризують виробництво, його організацію, технічне обслуговування, а також управління виробничою стратегією, програмою, виробництвом в оперативному режимі, матеріальним забезпеченням виробництва, ціноутворенням, витратами у виробництві. Кожний із визначених елементів стосується операційного менеджменту і вимагає відповідного розгляду у їх взаємозв'язку та взаємодії.

Можна зробити висновок, що операційний менеджмент стосовно підприємства – це процес проектування, планування, узгодження, контролю всіх засобів, процесів і видів діяльності, необхідних для перетворення праці, капіталу, матеріалів, енергії та професійних навичок у товари та послуги для задоволення потреб зовнішнього середовища.

Ефективність функціонування суб'єкта, що господарює, залежить від якісно сформованої операційної системи. Основою для організації управління операційною системою підприємства є операційна функція, під якою можна розуміти «...дії, в результаті яких виробляються товари або надаються послуги» [1].

Повна система виробничої діяльності підприємства називається операційною і є центральною ланкою будь-якого підприємства з випуску продукції або надання послуг. У цій системі, створеній на основі раціонального (вертикального та горизонтального) поділу праці та сполучення в часі і просторі предметів, засобів і самої праці, реалізується операційна функція, тобто сукупність дій з переробки (перетворення) ресурсів, одержуваних із зовнішнього середовища, і передачі результатів діяльності в зовнішнє середовище.

Операційна система складається з таких підсистем [2]:

– *управління, або планування і контролю* (одержує інформацію із зовнішнього і внутрішнього середовища про стан переробної підсистеми і підсистеми забезпечення, обробляє цю інформацію і видає рішення про те, як повинна працювати переробна підсистема);

– *переробної* (виконує продуктивну роботу, безпосередньо зв'язану з перетворенням вхідних величин у вихідні результати);

– *забезпечення* (не зв'язана безпосередньо з виробництвом виходу, але виконує необхідні функції забезпечення переробної підсистеми).

Переробна підсистема підприємства виконує виробничу роботу, безпосередньо пов'язану із перетворенням вхідних ресурсів у вихідні результати. У процесі функціонування підприємства частина матеріальних і енергетичних ресурсів піддається перетворенню, а частина споживається під час виробничого процесу. Функціонування переробної підсистеми вимагає певних капіталовкладень, регулярного надходження інформації від підсистеми управління про зміни технологій аналогічних виробництв на інших підприємствах, про стан ринку сировини, матеріалів, енергії та кінцевих продуктів, створених переробною підсистемою.

Забезпечувальна підсистема не пов'язана з виробництвом товарів чи послуг, однак забезпечує діяльність переробної. До забезпечувальної підсистеми належать обчислювальний центр, ремонтно-експлуатаційні, транспортні служби, охорона, експедиція, будівельні підрозділи, підрозділи соціально-побутового характеру тощо; її структура залежить від потреб і особливостей операційного процесу, який відбувається у переробній підсистемі. Залежно від специфіки виробництва певні підрозділи забезпечувальної підсистеми можуть бути елементами переробної.

Підсистема управління (планування і контролю) призначена для забезпечення функціонування переробної та забезпечувальної підсистем. У ній визначають цілі, політику, основні напрямки розвитку операційної системи, планують випуск продукції та необхідні для цього ресурси. Підсистема управління коригує діяльність інших підсистем операційної системи, забезпечує їхнє взаємоузгоджене і ритмічне функціонування. Для цього вона постійно отримує необхідну внутрішню інформацію про стан переробної та забезпечувальної підсистем, наявність сировини, ресурсів тощо. Із зовнішнього середовища в цю підсистему надходить інформація про попит на продукцію, вартість ресурсів, тенденції розвитку технології, законодавчі та нормативні акти тощо.

Необхідно відмітити те, що значні витрати у допоміжних виробництвах операційної системи можуть бути доцільні лише тоді, коли вони сприяють зниженню собівартості продукції в основному виробництві і підвищують якість основної продукції. Управління ремонтним господарством у сучасній операційній системі потребує великої кількості ремонтних робіт машин і механізмів, транспортних засобів та іншого обладнання, оскільки кожне підприємство зацікавлене в тому, щоб обладнання тривалий час перебувало в робочому стані.

Склад і структура енергетичного підприємства залежать від обсягів основного виробництва, його енергоємності, географічного розміщення підприємства та інше. До його складу входять:

- теплосилові господарства (котельні, бойлерні);
- водопостачання і каналізація (насосні станції);
- газове господарство (газогенераторні, компресорні, кисневі й ацетиленові станції; промислова вентиляція; холодильні установки, кондиціонери);
- електросилові господарства (заводська ТЕЦ; знижують і підвищують трансформаторні підстанції і розподільні пункти; акумуляторні станції);
- слабкострумові господарства (АТС, комутаторні установки; радіотрансляційна мережа з відповідною апаратурою; установки промислового телебачення; зарядні станції);
- паро-, водо-, воздухопроводні і газові мережі; електричні й слабкострумові мережі та лінії, що доводять усі види енергії до місця їх споживання;
- цехові і загальнозаводські споживачі енергії;

– ділянка контрольно-вимірювальних приладів і автоматики;

– електроремонтний цех і ділянки в основних цехах;

– складське господарство.

Щоб операційна діяльність працювала злагожено, підприємству потрібно зосередитись на меті свого функціонування. Електроенергія – це основний продукт діяльності енергетичних підприємств, які, у свою чергу, поділяються на підприємства з виробництва, передачі та розподілу електроенергії. Так як підприємства електроенергетики є підприємствами з безперервним виробництвом, то операційна діяльність має бути врегульована.

Автором запропоновано систематизувати специфічні вимоги до операційної діяльності енергетичних підприємств:

1. Особливості логістики – товар, який не має складів.

2. Особливості до управління якістю – від початку виробництва до розподілення товар не втрачає своїх первинних властивостей.

3. Особливості до автоматизації техніки.

4. Територіальне розміщення, тобто ресурсне забезпечення. Споживачі електроенергії існують усюди. Виробляється ж вона в місцях, близьких до паливних джерел і гідроресурсів. Тому виникає необхідність передачі електроенергії на відстані, що досягають іноді сотень кілометрів.

Ефективність операційної діяльності визначається наступними групами якісних і кількісних показників:

– рівень виконання виробництва і реалізації продукції;

– використання виробничої потужності, основних і оборотних виробничих фондів;

– використання трудових ресурсів і фонду оплати праці;

– затрат на виробництво продукції;

– фінансового стану підприємства.

Якщо відбувається відхилення від вищенаведених показників, то це є причиною удосконалення операційної діяльності підприємства.

Удосконалення операційної діяльності можливе через:

– збільшення фінансування на дослідження й розробки;

– переоцінку і переобладнання виробничих потужностей;

– досягнення гнучкості робочої сили організації шляхом підготовки працівників для виконання кількох різних робіт.

Запропоновані методи удосконалення операційної діяльності дозволять покращити функціонування підприємства, збільшити доходи та зменшити витрати.

Висновки. Головною складовою всієї господарської діяльності підприємства та основною метою його функціонування є операційна діяльність. На основі вивчення поняття операційної діяльності підприємства загалом та враховуючи специфічність енергетичного підприємства, можна зробити висновок, що операційна діяльність такого підприємства має ряд своїх особливостей. Тому нами запропоновано систематизувати специфічні вимоги до операційної діяльності саме енергетичних підприємств. На основі цього можна розглядати енергетичні підприємства як особливі підприємства галузі. Операційна діяльність підприємства залежить від ряду показників. Для її ефективного функціонування було запропоновано якісні та кількісні показники, що дає змогу удосконалити операційну діяльність енергетичних підприємств.

З метою детальнішого вивчення особливостей операційної діяльності енергетичних підприємств потрібно зосередити увагу на показниках, які на неї впливають.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Hanna M.D. Integrated operations management. Adding value for customers / M.D. Hanna, W.R. Newman. – 1st ed. – New Jersey: Prentice Hall, 2001. – 753 p. Hanna M.D. and Newman W.R. (2001), Integrated operations management. Adding value for customers, 1st ed., Prentice Hall, New Jersey, USA.
2. Stevenson W.S. Operations management / W.S. Stevenson. – New York: McGraw-Hill/Irwin, 2008. – 944 p. Stevenson, W.S. (2008), Operations management, McGraw-Hill/Irwin, New York, USA.
3. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
4. Бернштейн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л.А. Бернштейн; пер. с англ.; научн. ред. пер. И.И. Елисеєва; гл. ред. серии проф. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 624 с.
5. Бланк И.А. Управление прибылью / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1998. – 544 с.
6. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Уклад. Л.М. Алексеєнко і В.М. Олексієнко. – Тернопіль: Астон, 2003. – 672 с.
7. Економіка підприємства: [підручник] / За заг. ред. С.Ф. Покропівного; вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001.
8. Ефимова О.В. Финансовый анализ / О.В. Ефимова; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Бухгалтерский учет, 1999. – 352 с.
9. Лежнюк П.Д. Оцінка чутливості втрат потужності в електричних мережах: [монографія] / П.Д. Лежнюк, В.О. Лесько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2010. – 126 с.
10. Ловінська Л.Г. Концепція фінансового результату у системі бухгалтерського обліку підприємств / Л.Г. Ловінська // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 58–65.
11. Мочерний С.В. Основи підприємницької діяльності / С.В. Мочерний. – К.: Академія, 2005. – 280 с.
12. Олексюк О.І. Економіка результативності діяльності підприємства: [монографія] / О.І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 362 с.

УДК 69.009

Жван В.В.

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

Юр'єва С.Ю.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

Железнякова І.Л.

*асистент кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ АВТОРСЬКОГО ТА ТЕХНІЧНОГО НАГЛЯДУ ЗА БУДІВНИЦТВОМ

У статті виконано огляд нормативної документації, що регламентує здійснення авторського та технічного нагляду за будівництвом, та вказано на недоліки існуючої нормативної бази. На прикладі конкретного об'єкта складено календарний план на кошторис витрат на здійснення авторського нагляду. Проведено розрахунки розмірів штрафів за незабезпечення замовником авторського та технічного нагляду станом на третій квартал 2015 р. Проведено порівняльний аналіз вартості робіт та сум штрафів за незабезпечення авторського та технічного нагляду. Економічно обґрунтовано доцільність дотримання діючого законодавства та його вдосконалення.

Ключові слова: будівництво, тривалість будівництва, авторський нагляд, технічний нагляд, містобудування, правопорушення, вартість, штраф.

Жван В.В., Юр'єва С.Ю., Железнякова І.Л. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АВТОРСКОГО И ТЕХНИЧЕСКОГО НАДЗОРА ЗА СТРОИТЕЛЬСТВОМ

В статье выполнен обзор нормативной документации, регламентирующей осуществление авторского и технического надзора за строительством, и отмечаются недостатки существующей нормативной базы. На примере конкретного объекта составлен календарный план на смету расходов на осуществление авторского надзора. Проведены расчеты размеров штрафов за необеспечение заказчиком авторского и технического надзора по состоянию на третий квартал 2015 г. Проведен сравнительный анализ стоимости работ и сумм штрафов за необеспечение авторского и технического надзора. Экономически обоснована целесообразность соблюдения действующего законодательства и его совершенствования.

Ключевые слова: строительство, продолжительность строительства, авторский надзор, технический надзор, градостроительство, правонарушения, стоимость, штраф.

Zhvan V.V., Yuryeva S.Yu., Zheleznyakova I.L. ECONOMIC ASPECTS OF AUTHOR SUPERVISION AND TECHNICAL SUPERVISION

The article written review of regulatory documents regulating the author supervision and technical supervision and given the shortcomings of the existing regulatory framework. For example, a particular object schedule drawn up by the estimate of the costs of supervision. Calculations fines for not providing customer and technical supervision of the author as of the third quarter 2015. Comparative analysis of the cost of works and fines for failing to copyright and technical supervision. Economic expediency compliance with existing legislation and its improvement.

Keywords: construction, construction period, author supervision, technical supervision, urban planning, offense, price, fine.

Постановка проблеми. Уведення в дію у 2012–2015 рр. нових нормативних документів у галузі проектування та будівництва мало б прояснити та спростити економічні розрахунки, зокрема, авторського та технічного нагляду.

Так, у 2012 р. уведено в дію Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», з 01.01.2014 р. надано чинності ДСТУ Б Д.1.1-7:2013 «Правила визначення вартості проектно-вишукувальних робіт та експертизи проектної документації на будівництво» та ДСТУ Б А.3.1-22:2013 «Визначення тривалості будівництва об'єктів».

301.07.2015р. уведено в дію ДСТУ-НБА.2.2-11:2014 «Настанова щодо проведення авторського нагляду за будівництвом» [1, с. 12] на заміну ДБН А.2.2-4-2003 «Положення про авторський нагляд за будівництвом будинків і споруд» [2, с. 12].

Проте до спрощень у частині економічних показників авторського та технічного нагляду непрямо можна віднести лише незначне доповнення нових стандартів деякими аспектами усталеної практики договірних відносин у царині авторського нагляду, часткове видозмінення деяких форм документів з авторського нагляду та встановлення розміру штрафів за незабезпечення авторського та технічного нагляду.

Головне ж питання обґрунтування трудовитрат на авторський та технічний нагляд, за якими визначається вартість цих складових будівництва, залишається нерозкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні розробками в галузі авторського нагляду займалися Галінський О., Григоровський П., Молодід О., Мурасова О., Полторацька Н., Садовський В., Червяков Ю. тощо [1, с. 2].

У радянські часи питання авторського нагляду вивчали такі вчені, як Вільсон Г.А., Коршунов В.Г., Гаданов В.К., Єфімов В.Н., Маршев Ю.А., Милашевський В.В. тощо [3, с. 2].

Мета статті полягає в обґрунтуванні економічної доцільності дотримання вимог законодавства учасниками будівництва в частині забезпечення авторського та технічного нагляду за будівництвом, необхідності обґрунтування трудовитрат до наступного вдосконалення нормативної бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторський нагляд здійснюється на об'єктах будівництва

незалежно від їх класу наслідків (відповідальності), категорії складності та форми власності замовника.

Авторський нагляд – контроль, який здійснюється автором проекту об'єкта будівництва, іншими розробниками затвердженого проекту або уповноваженими ними особами під час будівництва об'єкта відповідно до вимог чинного законодавства та договору із замовником з метою забезпечення відповідності виконаних будівельних робіт проектній документації.

Договір на здійснення авторського нагляду – документ, який регулює взаємовідносини між генеральним проектувальником (проектувальником) і

Таблиця 1

Приклад оформлення календарного плану виконання робіт з авторського нагляду за будівництвом

Додаток № 1
до Договору № _____
« ____ » _____ 2015 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН
здійснення авторського нагляду за _____

період виконання робіт	1-й місяць*	2-й місяць	3-й місяць	4-й місяць	5-й місяць
кількість людино-днів	5	8	8	8	8

Примітка:

* початком виконання робіт щодо здійснення авторського нагляду є початок будівельно-монтажних робіт на Об'єкті за умови повідомлення Виконавця Замовником про початок запланованих робіт за 10 (десять) робочих днів.

Таблиця 2

Приклад розрахунку вартості авторського нагляду

Додаток № __ до Договору № _____ від « ____ » _____ 2015 р.

Форма № 3-П
Замовлення № _____

КОШТОРИС №
на проектні роботи

Найменування об'єкта будівництва, стадії проектування, виду проектних або вишукувальних робіт:

Здійснення авторського нагляду за _____

Найменування проектної (вишукувальної) організації: _____

Найменування організації-замовника: _____

Ч.ч.	Найменування посад виконавців (виробничий персонал)	Кількість осіб	Витрати труда, люд.-днів	Показник кошторисної вартості, грн.	
				за 1 день	всього
1	Здійснення авторського нагляду				
	Інженер	2	37	355,00	13 135,00
	Разом за кошторисом				13 135,00
	Коефіцієнт згідно з ДСТУ Б Д.1.1-7:2013, п. 6.1				1,3644*
	Разом за кошторисом з урахуванням коефіцієнта				17 921,39
	у тому числі по складових вартості:				
1	Фонд оплати праці (ФОП), грн. (17 921,394 * 49,46 / 100,0 = 8 863,92)				8 863,92
2	Нарахування на ФОП, грн. (17 921,394 * 18,92 / 100,0 = 3 390,73)				3 390,73
3	Матеріали на виконання робіт, грн. (17 921,394 * 2,27 / 100,0 = 406,82)				406,82
4	Амортизація, грн. (17 921,394 * 1,86 / 100,0 = 333,34)				333,34
5	Зношення малоцінного інвентарю, грн. (17 921,394 * 0,15 / 100,0 = 26,88)				26,88
6	Придбання типових проектів, грн. (17 921,394 * 0,89 / 100,0 = 159,50)				159,50
7	Утримання будинків, грн. (17 921,394 * 2,16 / 100,0 = 387,10)				387,10
8	Пошта, телеграф, телефон, грн. (17 921,394 * 0,23 / 100,0 = 41,22)				41,22
9	Охорона, грн. (17 921,394 * 0,15 / 100,0 = 26,88)				26,88
10	Інші витрати, грн. (17 921,394 * 3,05 / 100,0 = 546,60)				546,60
11	Кошторисний прибуток, грн. (17 921,394 * 6,33 / 100,0 = 1 134,42)				1 134,42
12	Адміністративні витрати, грн. (17 921,394 * 14,53 / 100,0 = 2 603,98)				2 603,98
	у тому числі:				
13	фонд оплати праці, грн. (17 921,394 * 7,64 / 100,0 = 1 369,19)				1 369,19
14	нарахування на ФОП, грн. (17 921,394 * 2,92 / 100,0 = 523,30)				523,30
15	інші витрати, грн. (17 921,394 * 3,97 / 100,0 = 711,48)				711,48
	ПДВ 20% ((17 921,39) * 0,2)				3 584,28
	Всього з урахуванням ПДВ				21 505,67

Всього за кошторисом: 21 505,67 (двадцять одна тисяча п'ятсот п'ять гривень 67 коп.)

Директор _____

Кошторис склав _____

М.П.

« ____ » _____ 20 ____

Примітка.

*наведений у прикладі коефіцієнт ураховує лише зміни заробітної плати без урахування зміни інших складових собівартості проектування

Таблиця 3

Вартісні показники наслідків правопорушень за незабезпечення авторського та технічного нагляду

№ п/п	Найменування правопорушення	Посилання на норму Закону	Розмір штрафу, м. р. з/п. [6]	Сума штрафу, грн.*
1	незабезпечення здійснення технічного нагляду	ст. 2, ч. 2, п. 7	36	49 608,00
2	незабезпечення здійснення авторського нагляду	ст. 2, ч. 2, п. 8	45	62 010,00

Примітка: * станом на 2015 р.

замовником, установлює їх права і обов'язки щодо здійснення авторського нагляду під час будівництва.

Авторський нагляд здійснюється протягом усього періоду будівництва відповідно до вимог чинного законодавства та договору із замовником.

До договору на здійснення авторського нагляду доцільно додавати кошторис витрат та план-графік виконання робіт з авторського нагляду.

Про початок будівництва замовнику рекомендується письмово повідомляти проектувальника.

При тривалості будівництва більше одного року план-графік, за необхідності, може коригуватися відповідно до обсягів робіт, запланованих на поточний рік.

Зміни обсягів робіт або продовження здійснення авторського нагляду у строки, що не передбачені договором між проектувальником і замовником, бажано оформлювати додатковим договором [1, с. 4].

Кошторис витрат на роботи в галузі проектування складається на підставі ДСТУ Б Д.1.1-7:2013 «Правила визначення вартості проектно-вишукувальних робіт та експертизи проектної документації на будівництво» [4, с. 5].

Загальна тривалість періоду будівництва і, відповідно, тривалість авторського та технічного нагляду визначається згідно з ДСТУ Б А.3.1-22:2013 «Визначення тривалості будівництва об'єктів» [5, с. 4].

Наприклад, згідно з табличними даними [5, с. 23], тривалість будівництва одноповерхової каркасної будівлі складу заввишки 6 м складською площею 1 200 м² (складський об'єм – 7 200 м³) зі збірних залізобетонних конструкцій із зовнішніми стінами із навісних панелей складає п'ять місяців, у тому числі один місяць – монтаж обладнання. Приклад календарного плану для зазначеного об'єкта наведено у табл. 1.

Проте фактичні витрати праці виконавців авторського та технічного нагляду будівельними нормами не встановлюються.

Отже, основний розрахунковий показник для обчислення вартості авторського та технічного нагляду не нормується і може бути предметом спору. Так, для об'єкта з прикладу (будівля складу заввишки 6 м складською площею 1 200 м²) вартість авторського нагляду складає 21 505,67 грн. (табл. 2).

На весь період будівництва для здійснення авторського нагляду проектувальником утворюється група авторського нагляду. До складу групи авторського нагляду включаються автор проекту, інші розробники затвердженого проекту або уповноважені ними особи. Рекомендується серед членів групи авторського нагляду визначити особу, відповідальну за проведення авторського нагляду, керівника групи (головного архітектора або головного інженера проекту). Інформація про склад групи авторського нагляду надсилається замовнику. У разі зміни особи, відповідальної за проведення авторського нагляду, замовник повідомляє орган державного архітектурно-будівельного контролю, який зареєстрував декларацію про початок виконання (підготовчих) будівельних робіт або видав дозвіл на виконання

будівельних робіт, про такі зміни протягом трьох днів зі дня їх настання.

Якщо автором проекту є фізична особа – підприємець, склад групи авторського нагляду під його керівництвом доцільно визначити довідкою автора проекту, яка направляється замовнику.

Керівник групи авторського нагляду та члени цієї групи можуть залучатися до складання декларації або акта готовності об'єкта до експлуатації.

Група авторського нагляду має такі повноваження:

- ведення журналу авторського нагляду та внесення до нього результатів авторського нагляду, зокрема, фіксування відступів від проектних рішень при будівництві;

- відвідування об'єкта згідно з планом-графіком або за викликом замовника (виходячи з виробничої потреби);

- перевіряння відповідності виконання будівельних робіт і виявлення на будівництві відхилень від проектних рішень, у тому числі в частині застосування будівельних конструкцій, матеріалів, виробів, деталей, обладнання;

- перевіряння усунення підрядником зауважень, які були виявлені в результаті здійснення авторського нагляду під час будівництва;

- участь у прийманні прихованих робіт і конструкцій;

- життя заходів щодо забезпечення нормативного рівня основних вимог безпеки, за рахунок дотримання основних характеристик виробів, конструкцій, матеріалів тощо [1, с. 4–5].

Законом України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» передбачено відповідальність замовника об'єкта будівництва (реконструкції) у вигляді штрафів за відповідні правопорушення [6].

Відповідно до статті 27 Кодексу України «Про адміністративні правопорушення», штраф є грошовим стягненням, яке накладається на посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених законами України [7].

Відповідальність за правопорушення мають нести посадові особи замовника будівництва об'єктів: керівники, заступники керівників, начальники цехів та служб, керівників адміністративно-господарських служб підприємств тощо.

Вартісні показники наслідків правопорушень за незабезпечення авторського та технічного нагляду зведено в табл. 3 та перераховано з мінімальних заробітних плат у гривні станом на третій квартал 2015 р.

Станом на 2015 р. розмір мінімальної заробітної плати складає 1 378 грн. [8].

Висновки. Аналіз результатів розрахунків економічних аспектів авторського та технічного нагляду показує, що розмір штрафу за незабезпечення авторського та технічного нагляду замовником перевищує його витрати на такий нагляд. Отже, дотримання існуючих основних вимог будівельних норм економічно вигідні всім учасникам будівництва за умови, що розмір трудовитрат не є спірним показником.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Настанова щодо проведення авторського нагляду за будівництвом: ДСТУ-Н Б А.2.2-11:2014 (чинний від 01.07.2015 р.). – К.: Мінрегіон України, 2015. – 12 с.
2. Положення про авторський нагляд за будівництвом будинків і споруд ДБН А.2.2-4-2003 (чинний з 01.10.2003 р. по 01.07.2015 р.). – К.: Мінрегіон України, 2003. – 12 с.
3. СНиП 1.06.05-85. Положение об авторском надзоре проектных организаций за строительством предприятий, зданий и сооружений / Госстрой СССР. – ЦИТП Госстроя СССР, 1985. – 8 с.
4. Правила визначення вартості проектно-вишукувальних робіт та експертизи проектної документації на будівництво: ДСТУ Б Д.1.1-7:2013 (чинний від 01.01.2014 р.). – К.: Мінрегіон України, 2013. – 50 с.
5. Визначення тривалості будівництва об'єктів: ДСТУ Б А.3.1-22:2013 (чинний від 01.01.2014 р.). – К.: Мінрегіон України, 2014. – 30 с.
6. Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (станом на 20.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – С. 411.
7. Кодекс України «Про адміністративні правопорушення» (станом на 08.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Дод. до № 51. – С. 1122.
8. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» № 704-VII (станом на 17.09.2015 р.) // Голос України. – 2015. – № 174.

УДК 658.012.32:629.7

Колесник М.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу та ресурсозабезпечення
Національного авіаційного університету***Командровська В.Є.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки
Національного авіаційного університету***Пунда О.В.***аспірант кафедри маркетингу та ресурсозабезпечення
Національного авіаційного університету***МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
НА ЗАСАДАХ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Статтю присвячено дослідженню умов досягнення підприємствами сталого розвитку в інноваційній діяльності. Здійснення такої діяльності на принципах корпоративної соціальної відповідальності забезпечує формування більш стійкої лояльності стейкхолдерів та клієнтів до інноваційних дій підприємства. Випередження інвестиційних ризиків в інноваційній діяльності в такий спосіб стимулює, відповідно, формування процесу сталого розвитку підприємства завдяки проактивному стратегічному та креативному менеджменту підприємства, підвищенню його підтримки в соціумі.

Ключові слова: стратегічне управління, розвиток підприємства, інвестиційні ризики, соціальна корпоративна відповідальність, подолання супротиву ринку, інноваційна діяльність.

Колесник М.В., Командровская В.Е., Пунда О.В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Статья посвящена исследованию условий достижения предприятиями устойчивого развития в инновационной деятельности. Осуществление такой деятельности на принципах корпоративной социальной ответственности обеспечивает формирование более устойчивой лояльности стейкхолдеров и клиентов к инновационным действиям предприятия. Упреждение инвестиционных рисков в инновационной деятельности таким способом стимулирует, соответственно, формирование процесса устойчивого развития предприятия благодаря проактивному стратегическому и креативному менеджменту предприятия, повышению его поддержки в социуме.

Ключевые слова: стратегическое управление, развитие предприятия, инвестиционные риски, социальная корпоративная ответственность, преодоление сопротивления рынка, инновационная деятельность.

Kolesnyk M.V., Komandrovskaya V.E., Punda O.V. METHODOLOGICAL ASPECTS OF PERMANENT DEVELOPMENT INNOVATIVE-INVESTMENT ACTIVITIES ON THE BASIS OF ENTERPRISES CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

The article investigates the conditions for enterprises to achieve sustainable development in innovation. Implementation of such activities on the principles of corporate social responsibility to build a more sustainable loyalty of stakeholders and clients to innovatinnym concern. Anticipation of investment risks in innovative activity in such a way to stimulate the formation of, respectively, the sustainable development of the company through strategic proactive and creative management of the enterprise, increase its support in society.

Keywords: strategic management, enterprise development, investment risks, corporate social responsibility, overcoming the resistance of market innovation.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні тенденції розвитку ринків інноваційних товарів все більше демонструють потребу у формуванні ринкових стра-

тегій на засадах корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Сьогодні спостерігається активна інституціоналізація принципів КСВ в економічну

державну політику, а також, відповідно, і в господарську діяльність підприємств. «Каталізатором» цього процесу можна вважати Глобальний договір ООН, який визначив десять принципів КСВ на глобальному рівні з 2007 р., що призвело до швидкого розвитку законодавчих процесів кодифікації нормативно-правових документів та забезпечило уніфікацію наукових підходів до розуміння сутності та необхідності організації бізнес-моделей на засадах КСВ, що у сукупності має забезпечувати сталий економічний розвиток. Сучасна економічна політика Європейського Союзу з 2014 р. містить імперативні вимоги щодо обов'язкового звітування (наприклад, стандарти GRI, ISO 14000, AA1000, SA 8000 тощо) щодо дотримання підприємствами принципів КСВ. Тому формування на інноваційних ринках сучасного управління підприємством на засадах КСВ сьогодні фактично реалізує розширену концепцію соціально-відповідального маркетингу, у результаті реалізації якої забезпечується лояльність споживача до продукції підприємства, оскільки його діяльність є соціально відповідальною.

Успішна ринкова діяльність, а особливо інноваційно-інвестиційна, можлива тільки в результаті ефективної взаємодії підприємства з його клієнтами. Корпорації, як найбільш ефективні форми організації підприємств, мають сьогодні спрямовувати свої ринкові стратегії на організацію такої маркетингової взаємодії з клієнтами, коли кожна їхня дія корелює з вимогами концепцій КСВ. При цьому суттєвим питанням у цьому процесі є науково-методологічне забезпечення підприємств такими знаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій економічній думці питанню КСВ присвячено значну кількість наукових робіт. Наприклад, це як узагальнюючі монографічні дослідження Л.П. Петрашко [1], М.І. Мурашко [2], Л.А. Беляєвої та М.А. Ескіндарова [3], Л.В. Смоля [4], А.В. Долгопятова [5], В.А. Крикуна [6], В.А. Євтушенко [7], так і роботи, що присвячені дослідженню методів оцінки стану КСВ та стійкого розвитку в роботах Ю.Н. Гусєва [8], Є.Г. Левіцької [9], питанням глобалізації КСВ або організації нефінансової корпоративної звітності та важливим окремим питанням КСВ [10–12] і т.д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі залишається недостатньо дослідженим питання організації процесу управління на засадах КСВ, а особливо при інноваційно-інвестиційній діяльності підприємств. Деякі автори розглядають реалізацію КСВ у призмі реалізації соціальних проектів. При цьому кореляційний взаємозв'язок між результатами таких проектів та іншими складовими діяльності не досліджується. Також у науковій літературі спостерігається відсутність пропозицій щодо забезпечення прийняття управлінських рішень методами, які б забезпечували вимоги щодо дотримання системності у впровадженні принципів КСВ до діяльності підприємства.

Мета статті полягає у формулюванні пропозиції щодо необхідності системного застосування принципів КСВ до стратегічного управління підприємствами для гарантування забезпечення сталого розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства.

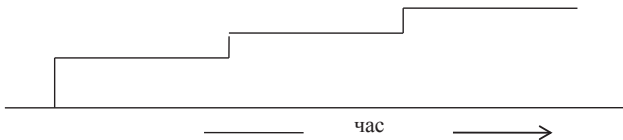
Виклад основного матеріалу дослідження. Словник сучасної економічної теорії Макміллана визначає стійкий розвиток підприємства як максимізацію чистих вигод економічного розвитку за умови збереження природних ресурсів [13, с. 481]. Проте це авторське визначення, як і більшість інших авторів,

не уточнює, що саме визначає властивість економічного поняття «розвиток» у процесі зазначених позитивних змін. Тому звернемо увагу на наступні окремі важливі спостереження. Так, як вказує Н.П. Денисенко, інвестиційний проект у цілому, на всіх стадіях його життєвого циклу подібний складному організму. Його функціонування супроводжується переплетенням настільки різноманітних причинно-наслідкових взаємозв'язків, що передбачити їх з високою точністю практично неможливо [14]. При цьому також в інвестиційно-інноваційній діяльності на підприємствах навіть спостерігаються диспропорції між окремими видами інноваційної діяльності [15]. Також, з нашої точки зору, вірні зауваження по обговорюваній темі зробила З.Г. Косенко, розглядаючи процес управління інноваціями як складну систему, яка неможлива без управління соціальними відносинами. Авторка розглядає сталий розвиток як динаміку економічної системи, для якої характерні високі темпи економічного зростання в довгостроковій перспективі і здатність до змін зовнішнього середовища. При цьому характерна інтенсивність структурних зрушень системи, а також як досягнення підвищення ефективності економічної діяльності новими методами, так і можливі негативні наслідки інноваційної діяльності [16].

С.А. Львіних звертає увагу, що впровадження інновацій в організаціях супроводжується такими процесами, як сприйняття і опір. Обидва ці процеси перебувають у діалектичній єдності. Результатом інноваційної сприйнятливості може стати процес сумісності або несумісності запропонованих змін. У разі сумісності запропонованих змін у працівників формується нова поведінкова орієнтація. З соціологічної точки зору важливо враховувати необхідність цілеспрямованого і продуктивного управління процесом впровадження [17]. На підтвердження зазначеного доречно навести міркування Р. Гранта, який зазначає, що розвиток у складних економічних системах характеризується:

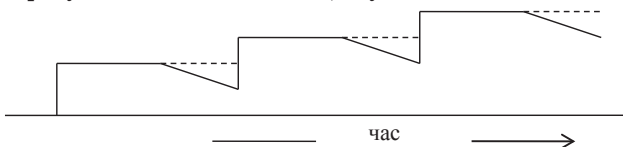
- 1) непередбачуваністю (поведінку складних адаптивних систем передбачити складно, тенденція до стійкої рівноваги відсутня);
- 2) самоорганізацією (можуть створювати незаплановані складні структури);
- 3) наявністю інерції та хаосу (зміни можуть привести до трьох кінцевих результатів: порядку, при якому зміни настільки обмежені, що система буде страждати інерцією; безпорядку, коли зміни ведуть до хаосу; проміжний рівень, коли дрібні зміни породжують перевагу організації, яка розвивається на грані хаосу, і мають потенціальні можливості створювати скачки до більш високих піків відповідальності) [18, с. 504].

Таким чином, наведені зауваження звертають увагу на такі обставини, що розвиток підприємства або його діяльності може характеризуватися стійкістю, але наявність такої властивості має бути гарантована додатковими діями, які упереджують можливі нестійкі варіанти розвитку. Наприклад, графічну інтерпретацію цього процесу запропонував Масаакі Імаї (рис. 1, 2) [19]. Досліджуючи японські підходи (кайзен) у забезпеченні розвитку підприємства та західноєвропейські методи впровадження інновацій, він вказує, що після кожного етапу в процесі розвитку економічна організація, вірогідніше всього, буде втрачати потенціал як результат необхідності втрати зусиль на утримання нових позицій. Ідеальне уявлення про інноваційний розвиток підприємства представлено на рис. 1.

Рис. 1. Ідеальний процес інноваційного розвитку підприємства

Найбільш вірогідний сценарій розвитку підприємства представлений на рис. 2. Він указує, що якщо не підтримувати постійний розвиток нового етапу (стандарту), ефективність системи падає. Пунктиром на цьому рисунку зазначено бажаний стан, але фактично кожний стрибок «тягне» за собою і часткову втрату економічного потенціалу.

Рис. 2. Фактичний процес інноваційного розвитку підприємства

Також, досліджуючи закономірності сталого розвитку в інноваційній економіці, Ю.Н. Павловський указав на важливість завдання створення відповідного соціального середовища, яке повинно бути одним із стратегічних пріоритетів будь-якої «розвинутої» держави [20].

Уточнимо, що з інституційної точки зору середа – це сукупність політичних, соціальних (як економічних, так і морально-етичних) і юридичних правил, у межах яких протікають процеси виробництва та обміну. Особливе значення мають такі інститути, як традиції, звичаї, а не тільки власне правові норми. У комплексі організаційно-економічних проблем інноваційного розвитку економіки України В.І. Сидоров та Е.Д. Шедякова виділяють три основні групи: проблеми узгодження інтересів, технологічні проблеми, системні проблеми. Так, дослідження інноваційного процесу засвідчили, що не тільки в економіці, а й суспільстві в цілому інновація може зустріти на своєму шляху сили опору, які складуть основу проблем переходу на інноваційний шлях розвитку [21].

Тому, на нашу думку, планування та реалізація розвитку підприємства на засадах соціальної корпоративної відповідальності забезпечує саме сталість інноваційно-інвестиційного процесу, оскільки проактивно зменшує можливі прояви спротиву змінам як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі підприємства. Наприклад, успішне в інноваційному розвитку відоме німецьке підприємство Bosch в Україні здійснює свою інноваційну діяльність на засадах системи принципів, зміст яких наведено в табл. 1 [22].

Як інформує само підприємство, Bosch завжди приділяло особливу увагу прихильності цінностям в економічній діяльності. Вони закладені «коріннями» ще за часів життя засновника компанії Роберта Боша, але змінювались до сучасності. Дані цінності відбивають їх відповідальні методи ведення бізнесу, корелюють з вимогами КСВ і формують професійну етику в стосунках зі стейхолдерами (діловими партнерами, інвесторами, співробітниками і суспільством тощо).

На нашу думку, зазначене є підтвердженням доцільної ідеї Ю.Н. Гусева стосовно того, що корисний ефект практики КСВ і стійкого розвитку для суспільства та самого підприємства вимірюється мірою

відповідності такої практики очікуванням зацікавлених сторін [8].

Таблиця 1

Принципи КСВ підприємства Bosch

№	Принцип	Зміст принципу
1	Спрямованість у майбутнє і націленість на результат	Наші дії орієнтовані на результат, що гарантує процвітання компанії. Це також створює основу для соціальних ініціатив та роботи благодійного фонду
2	Відповідальність та сталий розвиток	Ми з відповідальністю ставимося до своєї діяльності, беручи до уваги інтереси суспільства і екологічну стійкість
3	Ініціативність і рішучість	Ми діємо за власною ініціативою, усвідомлюючи відповідальність за діяльність, і послідовні в досягненні цілей
4	Відкритість і довіра	Ми вчасно і відкрито інформуємо про важливі події в компанії. Це основа довірчого співробітництва
5	Чесність	Взаємна чесність – умова нашого корпоративного успіху у відносинах один з одним і з діловими партнерами
6	Надійність, довіра і законність	Ми обіцяємо тільки те, що можемо виконати, уважаємо обіцянки зобов'язаннями, поважаємо і дотримуємося права і закони у здійсненні всіх наших бізнес-операцій
7	Культурне різноманіття	Ми розглядаємо культурне різноманіття як нашу перевагу і передумову успіху

Досліджуючи саме таку характеристику розвитку підприємства, як його сталість, зазначимо, що досягнення системності при провадженні принципів КСВ в інноваційно-інвестиційну діяльність та упередження неефективних окремих соціальних проєктів з метою реалізації автономних PR завдань, запровадження цих принципів КСВ має відбуватись шляхом їх внутрішньої інституціоналізації до змісту діяльності підприємства, кожна господарська дія має бути предметом контролю щодо її відповідності до принципів КСВ та забезпечення розвитку підприємства, а не нецільового витрачання ресурсів. У такому випадку реалізація окремих соціальних стандартів гарантовано призведе до покращання показників комерційної діяльності підприємства. Постійний моніторинг таких ефектів, на нашу думку, доцільно проводити за методом бенчмаркінгу «радар конкурентоспроможності», тобто графічної схеми порівняльного зображення величин параметричних індексів, які відображають зміни визначених важливих параметрів у діяльності підприємства. Зразок радара конкурентоспроможності наведено на рис. 3 [23, с. 132].

Сутність такого методу бенчмаркінгу полягає, по-перше, у порівнянні своїх показників з показниками конкурентів і кращих організацій, по-друге, у вивченні і застосуванні чужого успішного досвіду у своїй організації.

Тому мета побудови такого радара – полегшити для стратега здійснення порівняльного аналізу значень параметричних індексів свого підприємства з іншими підприємствами («середнє» підприємство, «еталонне» підприємство). При цьому в поле зору стратега одночасно потрапляє інформація майже підсвідомо про вагомість параметра та наочно – про рівень «розриву» між параметрами його підприємства та об'єктів для порівняння.

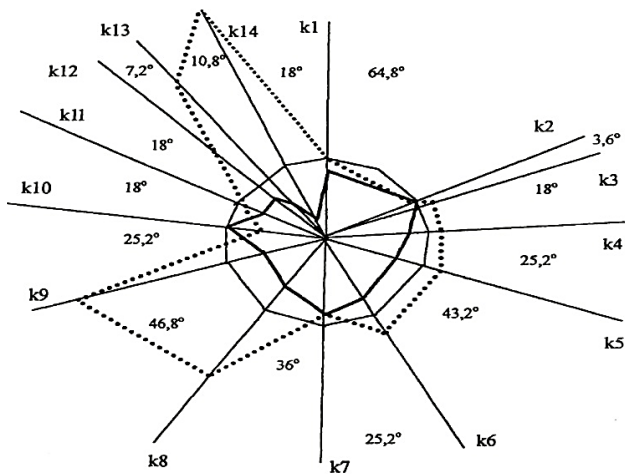

Рис. 3. Радар оцінки розвитку підприємства на засадах КСВ:

- показники заданої фірми;
- ..... найкращий показник галузі;
- - - середній показник на ринку

Перш за все необхідно привести показники параметрів до стану, коли їх можна нанести на єдину шкалу. Це можна зробити тільки з «пропорціями», які не мають несумісної розмірності, як у разі з показниками. Ці «пропорції» називаються параметричними індексами і розраховуються за формулою (1):

$$k_j = \frac{P\phi_j}{Pc_j}, \quad (1)$$

де k_j – параметричний індекс співвідношення показника заданого (фактичного) параметру $P\phi_j$ порівняно з середнім показником у галузі Pc_j ;
 j – порядковий номер параметра.

Графічне зображення радарів (багатокутників) здійснюється за такими правилами:

1. Визначається центр координат довільно, але, як правило, відлік починають з вертикального променя між I та IV квадрантами.

2. Вагомість кожного параметричного індексу на графіку зображується розміром кута за формулою (2):

$$\angle K_i = 360^\circ \cdot r_i \quad (2)$$

де r_i – вагомість параметра.

3. Відповідно до одержаного кута від точки відліку проводять промінь, на якому потім відкладають значення параметричних індексів «середнього», «еталонного» та «заданого» підприємств. При цьому показники «середнього» підприємства слугують шкалою виміру, яка допомагає нанести коректно показники на промінь. Така сама процедура відбувається з усіма параметричними індексами.

4. З'єднуючи лініями відповідні точки параметричних індексів, одержують три багатокутники.

Схожий підхід застосовувала Є.Г. Левицька, яка пропонує використовувати для розрахунку індексів такі параметри діяльності: 1) стан виконання податкових та інших обов'язкових зобов'язань підприємства; 2) відповідність заробітної плати працівників підприємства середньогалузевому рівню; 3) дотримання підприємством вимог щодо забезпечення відповідності заробітної плати працівників підприємства прожитковому мінімуму працездатного населення; 4) рівень диференціації або коефіцієнту нерівності заробітної плати працівників підприємства; 5) стан охорони праці на підприємстві; 6) вирішення соціальних питань працівників; 7) вирішення соціальних питань поза межею підприємства [9].

Проте суттєвим недоліком методики Є.Г. Левицької, на нашу думку, є сконцентрованість тільки на показниках КСВ, оскільки в стратегічному управлінні суттєвим є аналіз впливу зміни окремих показників на ключові системні показники розвитку підприємства, які системно характеризують успіх інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства або проекту. Тому запропонований метод радару передбачає формування системи показників, які б кількісно відображали окремі системні прояви якісних змін у діяльності підприємства. Предметом дослідження радару на рис. 3 має стати казуальний зв'язок між зростанням показників КСВ, як, наприклад, системність у зростанні показників k_8 (вміння будувати партнерство всередині підприємства), k_9 (вміння будувати партнерство з клієнтами підприємства), k_{13} (розуміння та поваги до різноманітних ситуацій клієнтів), k_{14} (правильне визначення та побудова стійких комунікацій із стейкхолдерами) та інших суто комерційних показників продажів продукції.

Висновки. Розвиток та впровадження принципів КСВ до управління підприємствами має відбуватись системно при науково обґрунтованому моніторингу їх позитивної дії на підвищення конкурентоспроможності цих підприємств. Запропонований у роботі метод бенчмаркінгу забезпечує підприємству організацію контролю результатів упровадження та подальшого впливу норм та правил (інституцій) КСВ на сталий розвиток його інноваційно-інвестиційної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Петрашко Л.П. Корпоративна відповідальність: крос-культурні моделі та бізнес-практики: [монографія] / Л.П. Петрашко. – К.: КНЕУ, 2013. – 342 с.
2. Мурашко М.І. Концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні / М.І. Мурашко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 114–122.
3. Беляева Л.А., Эскиндаров М.А. Корпоративная социальная ответственность: управленческий аспект: [монография] / Л.А. Беляева, М.А. Эскиндаров. – Москва: КноРус, 2008. – 470 с.
4. Смолій Л.В. Институционализация социальной ответственности в Украине / Л.В. Смолій // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 4. – С. 26–30.
5. Долгопятов А.В. Развитие корпоративной социальной ответственности, повышающей социокоммерческую ценность предпринимательских структур: автореф. дис. ... к. э. н.: спец. 08.00.05 / А.В. Долгопятов. – М., 2012. – 21 с.
6. Крикун В.А. Сутність та еволюція концепції соціальної відповідальності бізнесу / В.А. Крикун // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 91–94.
7. Євтушенко В.А. Оцінка корпоративної соціальної відповідальності: методи, об'єкти, показники / В.А. Євтушенко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2013. – № 46. – С. 53–63.
8. Гусев Ю.Н. Устойчивое социальное развитие сквозь призму корпоративной социальной ответственности / Ю.Н. Гусев // Экономические системы. – 2013. – № 2. – С. 2–5.
9. Левицька Є.Г. Теоретико-методологічні засади розвитку соціальної відповідальності вітчизняних підприємств сфери послуг / Є.Г. Левицька // Ефективна економіка. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/>.
10. Мацьків Р.Т. Нефінансова звітність – складова управління соціальною відповідальністю підприємств нафтогазового комплексу / Р.Т. Мацьків // Ефективна економіка. – 2015. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
11. Герасименко О. Соціальний облік та нефінансова звітність як інструменти реалізації соціальної відповідальності / О. Герасименко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2012. – Вип. 137. – С. 39–42.

12. Герасименко Ю.В. Концептуальні засади становлення соціально-відповідального бізнесу в умовах глобалізації / Ю.В. Герасименко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 345–349.
13. Словник сучасної економіки Макміллана; пер з англ. – К.: АртЕк 2000. – 640 с.
14. Риски внедрения инновационных проектов / Н.П. Денисенко, А.П. Гречан, К.А. Чигирик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://iee.org.ua/files/alushta/73-denisenko-riski_vnedr_inn.pdf.
15. Сковородко А.А. Инновационные стратегии как фактор стабильного развития промышленных предприятий: дис. ... к. э. н.: спец. 08.00.05 / А.А. Сковородко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.disserscat.com/content/innovatsionnye-strategii-kak-faktor-stabilnogo-razvitiya-promyshlennykh-predpriyatii?_openstat=cmVmZXJ1bi5jb207bm9kZTthZDE7#ixzz3v6OSWnhH.
16. Косенко З.Г. Устойчивое инновационное развитие экономики: условия и проблема оценки / З.Г. Косенко // Социальные факторы устойчивого инновационного развития экономики: тез. докл. II Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 22–23 сентября 2010 г.). – Минск, 2010. – С. 101–102 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bsu.by/Cache/pdf/476483.pdf>.
17. Ильиных С.А., Михайлова Е.В. Инновационная восприимчивость и сопротивление инновациям: социологический взгляд / С.А. Ильиных, Е.В. Михайлова; Новосибирский государственный университет экономики и управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2015/14/sociology/ilyinykh-mikhailova.pdf.
18. Грант Р.М. Современный стратегический анализ / Р.М. Грант. – СПб.: Питер, 2008. – 560 с.
19. Масааки И. Кайдзен: Ключ к успеху японских компаний / И. Масааки. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 276 с.
20. Павловский Ю.Н. Устойчивое развитие и инновационная экономика / Ю.Н. Павловский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/economy/ustojchivoe-razvitie-i-innovacionnaya-ekonomika/>.
21. Сидоров В.И., Шедякова Т.Е. Проблемы развития рынка инноваций в процессе институционализации украинской экономики / В.И. Сидоров, Т.Е. Шедякова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2014. – № 1144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/13ca58fe6fa3d130f52c4dc07c99f813.pdf>.
22. Сайт «Bosch в Украине» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bosch.ua/ru/ua/sustainability_innovation_6/values_6/values-landingpage.html.
23. Стратегічне управління: [навч. посіб.] / В.І. Щелкунов, В.М. Загорулько, С.М. Подреза [та ін.]. – К.: НАУ – 352 с.

УДК 330.322.01

Норкіна О.М.

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри економіки та морського права
Херсонської державної морської академії*

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СТАНУ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні. Наведено теоретичні засади фінансового інвестування та обґрунтовано доцільність зміни напрямів інвестування з реального сектору економіки у фінансовий у кризові періоди. Виділено основні напрями фінансового інвестування та приділено увагу аналізу ризиків. Запропоновано заходи щодо покращання інвестиційного клімату в державі.

Ключові слова: інвестиційні ризики, дисконтування, ставка дисконтування, чиста приведена вартість проекту, капіталізація, інвестиційний портфель.

Норкіна О.Н. ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНОГО СОСТОЯНИЯ ЭКОНОМИКИ ГОСУДАРСТВА

В статье рассмотрено современное состояние инвестиционной деятельности в Украине. Приведены теоретические основы финансового инвестирования и обоснована целесообразность изменения направлений инвестирования из реального сектора экономики в финансовый в кризисные периоды. Выделены основные направления финансового инвестирования и уделено внимание анализу рисков. Предложены меры по улучшению инвестиционного климата в стране.

Ключевые слова: инвестиционные риски, дисконтирование, ставка дисконтирования, чистая приведенная стоимость проекта, капитализация, инвестиционный портфель.

Norkina O.N. PROBLEMS OF FINANCIAL INVESTMENT IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMIC CRISIS STATE

The article deals with the current state of investment activity in Ukraine. The theoretical foundations of the financial investment and the expediency of changing directions of investment from the real economy to the financial in the crisis period. The basic directions of financial investment and the attention given to risk analysis. Proposes measures to improve the investment climate in the country.

Keywords: investment risks, discounting, discount rate, Net Present Value of the project, capitalization, investment portfolio.

Постановка проблеми. Інвестиції є найважливішою складовою валового внутрішнього продукту держави. Вони вважаються основною передумовою економічного та соціального розвитку суспільства. Однак інвестування не може здійснюватися, якщо інвестори не вбачають прибутку від вкладення коштів у виробництво, фінансові інструменти, нерухомість, інтелектуальну власність або будь-які інші проекти. Проблема прибутковості інвестицій особливо гостро постає у періоди економічних, політичних та соціаль-

них криз у суспільстві, оскільки тут виникає дилема: скорочення обсягів інвестиційних програм, з одного боку, поглиблює кризу, а з іншого – вкладаючи кошти у нестабільній ситуації, інвестори ризикують отримати збитки. Вирішенню завдання оптимізації інвестиційного портфелю в умовах кризового стану економіки держави присвячена дана наукова стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним основам та обґрунтуванню практичних рішень в інвестиційній діяльності присвячено багато

наукових праць іноземних та вітчизняних вчених. Значний внесок у дослідження проблем інвестування зробили Ю. Бриггем, Р. Брейли, Дж. Ван Хорн, С. Шмидт, Г. Бірман, А. Мертенс, А. Маршалл, У. Шарп, Л.О. Бакаєв, А.А. Пересада, Б.М. Данилишин, М.Х. Корецький, О.І. Дацій, Б.В. Губський, О.С. Ривак, П.Г. Перерва, Б.М. Щукін, О.І. Амоша, В.Д. Шапіро, С.М. Василенко, В.Г. Федоренко, С.Г. Галуз, К.Д. Гурова, О.М. Ястремська, В.В. Шеремет та багато інших.

Мета статті полягає у формуванні обґрунтованого методологічного підходу до оптимізації портфелю фінансових інвестицій в умовах нестабільності економічного середовища. З цією метою розглядаються теоретичні аспекти фінансового інвестування, досліджуються його інструменти та найбільш ефективні засоби їх використання з мінімізацією ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна теорія визначає інвестиції як сукупність витрат, що реалізуються у формі вкладів приватного чи державного капіталу в різноманітні галузі національної чи зарубіжної економіки з метою отримання прибутку: грошових коштів, цільових банківських вкладів, акцій та інших цінних паперів, технологій, машин, устаткування, ліцензій, кредитів, будь-яке інше майно чи майнові права, інтелектуальні цінності, вкладені в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку [8]. Основний вплив на стан економіки держави, якщо не брати до уваги інвестиції в інтелектуальну власність та людські ресурси, здійснюють капітальні (реальні) та фінансові інвестиції.

Загальна класифікація за об'єктами визначає реальні інвестиції як укладання коштів у виробничі фонди (основні та оборотні). В основному це вкладення в матеріальні активи – будинки, споруди, обладнання та інші товарно-матеріальні цінності, а також нематеріальні активи (патенти, ліцензії, know-how, технічна, науково-технічна, інструктивна, технологічна, проектно-кошторисна та інша документація). Фінансові інвестиції визначаються як укладання капіталу в різні фінансові інструменти з метою отримання прибутку в майбутньому [1; 2]. Фінансові інвестиції, у свою чергу, підрозділяються на прямі (внесення засобів у статутний фонд юридичної особи в обмін на його корпоративні права) і портфельні (придбання цінних паперів та інших фінансових активів на фондовому ринку). Від обсягів та цільового використання цих типів інвестицій залежать ефективність функціонування та довгостроковий розвиток економіки будь-якої держави.

Однак розвиток економіки у часі схильний до циклічних коливань, в яких періоди зростання змінюються періодами спаду. Окрім того, на економічний стан держави можуть впливати несистемні фактори, такі як політичні кризи, війни, епідемії, природні катаклізми і т. ін. Саме у періоди кризового стану економіки держави виникають найбільші складності в інвесторів щодо прийняття обґрунтованих та раціональних інвестиційних рішень.

З точки зору інвестора ефективність інвестицій визначається їх прибутковістю на вкладений капітал. В умовах сталого економічного розвитку найбільш привабливим є довгострокове капітальне інвестування, оскільки коефіцієнт дисконтування при розрахунку показника NPV (чиста приведена вартість проекту) досить малий та дозволяє отримати стабільний обсяг прибутку на протязі років існування проекту (формула 1) [3; 4].

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r_p)^t}, \quad (1)$$

де CF_t – очікувані чисті грошові потоки проекту за рік t ;

r_p – ставка дисконтування.

Як відомо, ставка дисконтування – це коефіцієнт, що застосовується для визначення поточної вартості грошових потоків, які прогноуються на майбутнє [5]. Коефіцієнт дисконтування враховує загальний ризик неотримання інвестором прибутку через певний проміжок часу. Існують різні підходи до розрахунку ставки дисконтування, але у загальному вигляді вони враховують наступні фактори:

- сферу діяльності та галузеву належність підприємства, розмір підприємства, структуру його капіталу (власний, позичковий), якість інвестиційного менеджменту, фінансовий стан і ліквідність активів, ступінь залежності від постачальників сировини та ресурсів, ступінь залежності від ринків збуту продукції і послуг, ступінь зношеності основних засобів;

- сферу ринкового обігу активу, її стабільність з погляду на отримання потоку доходів від використання чи наступного перепродажу активу, специфіку активу, ліквідність активу, якість інвестиційного менеджменту;

- інвестиційний клімат у країні – реципієнти інвестицій (якщо йдеться про оцінку вкладень іноземного інвестора у придбання підприємства, окремого виду активу), поточний темп інфляції та інфляційні очікування.

У періоди кризи негативний вплив зазначених факторів значно зростає, що призводить до збільшення ставки дисконтування та наростання ризиків інвестора з часом у геометричній прогресії. За таких умов довгострокове капітальне інвестування стає неефективним і навіть неможливим. У цій ситуації логічним виглядає перегляд напрямів інвестування з реального сектору економіки у фінансовий.

Фінансові інвестиції – окремий напрям інвестиційної діяльності, що полягає у вкладенні коштів у різноманітні фінансові інструменти, що є предметом купівлі-продажу на фінансовому ринку [6; 7]. Фінансові інструменти можна умовно поділити за секторами фінансового ринку, на яких вони обертаються (табл. 1).

Таблиця 1
Сегменти фінансового ринку та інструменти, що на них обертаються

Сектор фінансового ринку	Фінансові інструменти
Фондовий ринок	Цінні папери
Валютний ринок	Валюти
Грошово-кредитний ринок	Депозитні вклади
Ринок нерухомості	Права власності на об'єкти нерухомості
Строковий ринок	Деривативи: опціони, ф'ючерси, варанти
Товарний ринок	Товарні цінності: електроенергія, с/г продукція, дорогоцінні та промислові метали, сировина та матеріали
Інші ринки	Дорогоцінні камені предмети мистецтва, антикваріат тощо

Інструменти фінансового ринку мають ряд суттєвих переваг перед капітальними вкладеннями з точки зору інвестування, серед яких:

- висока ліквідність (їх можливо значно швидше реалізувати порівняно з об'єктами капітальних інвестицій);

- більш висока прибутковість у короткостроковій перспективі;

- вільний доступ до їх придбання;

- більша маневреність при формуванні інвестиційного портфелю в залежності від ринкової ситуації або цілей інвестора.

При формуванні інвестиційного портфелю перед інвестором на фінансовому ринку постають наступні головні завдання:

- вибрати оптимальний тип інвестиційного портфелю (за джерелом надходження доходу – портфелі росту, доходу або комбінований; за рівнем ризику – агресивний, помірковано-агресивний, консервативний);

- оцінити прийнятне для себе поєднання ризику та доходу портфелю і, відповідно, визначити питому вагу портфелю фінансових інструментів;

- визначити початковий склад портфелю;

- вибрати схему управління портфелем.

В умовах кризового стану економіки головним чинником формування інвестиційного портфелю є рівень ризику, прибутковість відходить на другий план, оскільки основна задача – зберегти капітал у важкі часи для бізнесу.

Ризик в інвестуванні – це кількісно оцінена з позиції певного суб'єкта інвестиційної діяльності невизначеність, пов'язана із можливістю виникнення в процесі реалізації інвестиційного проекту несприятливих подій та їх наслідків у формі певних фінансових втрат (зниження доходів, зростання витрат, втрата прибутку тощо) [8; 9]. Таким чином, ключовими складовими сутності інвестиційного ризику як економічної категорії є:

- невизначеність дії ринкових факторів у даний час та у майбутньому;

- існування декількох альтернатив розвитку подій;

- можливість настання несприятливої події, ймовірність втрат активів, неотримання очікуваного прибутку або інших відхилень від запланованих, прогнозованих показників;

- об'єктивна необхідність здійснення управлінських заходів щодо зменшення можливих негативних або несприятливих наслідків;

- суб'єктивне сприйняття подій.

Метою аналізу впливу ризику на ефективність інвестицій є розробка можливих заходів щодо запобігання виникненню очікуваних фінансових втрат. Досягнення даної мети у значній мірі визначається якістю ідентифікації ризиків інвестицій, тобто повнотою виявлення всієї системи несприятливих факторів, здатних зумовити зниження доходів, зростання інвестиційних потреб у капіталі та відповідне зменшення інвестиційного прибутку. У зв'язку з цим інвестиційний аналіз передбачає складання вичерпного переліку ризиків для кожного інвестиційного проекту та оцінку відповідної структури очікуваних фінансових втрат. Загальну класифікацію інвестиційних ризиків наведено на рис. 1.

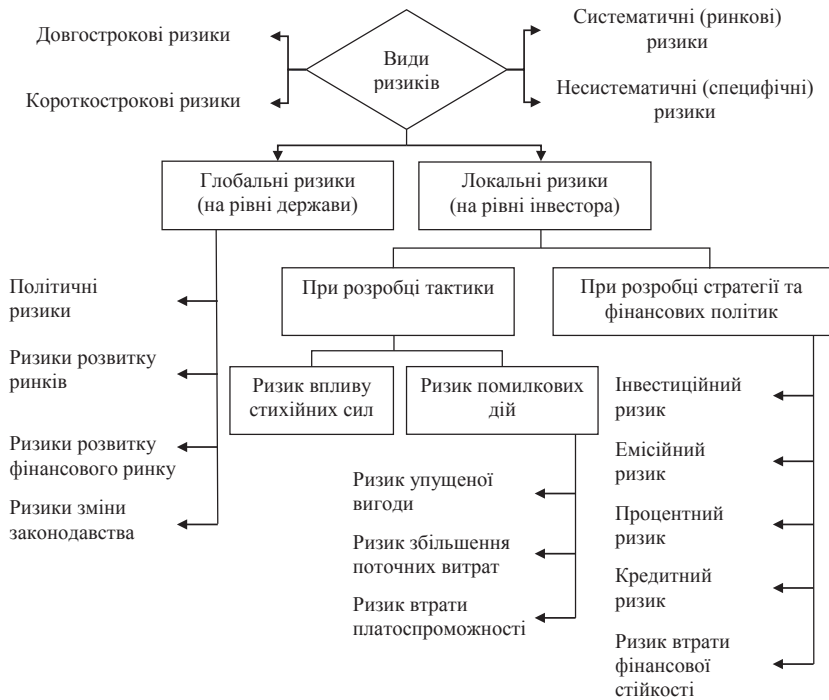

Рис. 1. Класифікація інвестиційних ризиків

Таким чином, в умовах макроекономічної та політичної нестабільності в сучасних умовах України в рамках програм інвестування потрібен максимально чіткий та зважений аналіз інвестиційних ризиків.

Висновки. Фінансові інвестиції мають надзвичайно важливе значення для розвитку економіки держави в умовах, коли довгострокове капітальне інвестування є високоризикованим. Вони є найбільш дієвим інструментом та рушійною силою економіки, що знаходиться у кризовому становищі.

Інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим, що призводить до нестачі інвестиційних ресурсів в економіці держави. Це ускладнює структурні зрушення в економіці регіонів, призводить до диспропорцій в їх розвитку та гальмує соціально-економічний розвиток держави в цілому.

Покращити ситуацію, на нашу думку, можливо за рахунок підвищення капіталізації суб'єктів фінансового ринку, ефективності систем управління ризиками та компенсаційних механізмів ринку; консолідації біржової та депозитарної систем на принципах регульованих ринків Європейського Союзу; захисту прав інвесторів на ринках; створення нового законодавства, упровадження міжнародних стандартів обліку та фінансової звітності; реформування системи державного регулювання фінансового ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 16.06.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
2. Закон України. Про режим іноземного інвестування від 19.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Бакаєв Л.О. Кількісні методи в управлінні інвестиціями: [навч. посіб.] / Л.О. Бакаєв. – К.: КНЕУ, 2000. – 151 с.
4. Бирман Г. Капиталовложения. Экономический анализ инвестиционных проектов / Г. Бирман, С. Шмидт. – М.: Юнити, 2003. – 632 с.

5. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли. – М.: Олимп-Бизнес, 1997. – 1120 с.
6. Бриггем Ю. Финансовый менеджмент: в 2-х т. / Ю. Бриггем. – СПб.: Экономическая школа, 1997. – 497 с.
7. Ван Хорн Дж. Основы финансового менеджмента / Дж. Ван Хорн. – М.: Вильямс, 2008 – 1232 с.
8. Мертенс А. Инвестиции / А. Мертенс. – К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. – 416 с.
9. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 1028 с.

УДК 658.14

Продиус О.І.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Одеського національного політехнічного університету

Васина В.В.
студентка
Одеського національного політехнічного університету

Богослорова А.А.
студентка
Одеського національного політехнічного університету

СИСТЕМА КОНТРОЛІНГУ ЯК СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ

Статтю присвячено дослідженню проблеми формування системи контролінгу як сучасної концепції управління, заснованої на новій парадигмі менеджменту, що підвищує стійкість економічного розвитку підприємства. Проаналізовано основні проблеми впровадження контролінгу в практичну діяльність вітчизняних підприємств. Наведено опис основних етапів впровадження служби контролінгу в систему управління підприємством, виділено цілі, принципи та функції її діяльності, сферу повноважень, що буде сприяти досягненню стратегічних та тактичних цілей підприємства.

Ключові слова: контролінг, сучасна концепція управління, служба контролінгу, менеджмент, функції контролінгу, методи управління, функції управління.

Продиус О.І., Васина В.В., Богослорова А.А. СИСТЕМА КОНТРОЛІНГА КАК СОВРЕМЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию проблемы формирования системы контроллинга как современной концепции управления, основанной на новой парадигме менеджмента, повышающей устойчивость экономического развития предприятия. Проанализированы основные проблемы внедрения контроллинга в практическую деятельность отечественных предприятий. Приведено описание основных этапов внедрения службы контроллинга в систему управления предприятием, выделены цели, принципы и функции ее деятельности, сфера полномочий, что будет способствовать достижению стратегических и тактических целей предприятия.

Ключевые слова: контроллинг, современная концепция управления, служба контроллинга, менеджмент, функции контроллинга, методы управления, функции управления.

Prodius O.I., Vasina V.V., Bogoslovova A.A. SYSTEM OF CONTROLLING AS MODERN CONCEPT OF MANAGEMENT

The article is devoted to problems of formation of system of controlling as a modern management concept, based on a new paradigm of management that promotes the sustainability of economic development of the enterprise. It analyses main problems of implementation of controlling in the practice of domestic enterprises. A description of the main stages of implementation of controlling service in the enterprise management system, the objectives, principles and functions of its activity, scope of authority, which will contribute to the achievement of the strategic and tactical goals of the company.

Keywords: controlling, the modern concept of control, controlling service, the management, function of controlling, techniques of management, functions of management.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах кризового стану економіки, зумовлених політичної нестабільністю, проведенням антитерористичної операції на сході країни, різким коливанням валютних курсів, високими темпами інфляції, зменшенням купівельної спроможності населення, ускладненням кредитування банківськими установами для багатьох підприємств особливо актуальним є підвищення конкурентоспроможності за рахунок грамотного управління економічною діяльністю. Так, посилення нестабільності організаційно-економічної середовища викликає необхідність перегляду всієї системи управління підприємством. Нова парадигма управління характеризується наступними рисами: позиціонування підприємства як «відкритої» системи, функціонуючої в єдності з внутрішньою і зовнішньою середовищем; визнання основною метою діяльності не зріст виробни-

цтва, а якість продукції та задоволення споживачів; зріст цінності спеціалістів, які володіють знаннями; збільшення ролі організаційної культури та мотивації робітників [1].

У таких умовах саме процес прийняття виважених та ефективних управлінських рішень виступає найважливішим засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи та надійним механізмом соціально-економічних перетворень, яких неможливо досягти без здійснення ефективної процедури контролінгу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження контролінгу та практичне використання його механізмів внесли наступні зарубіжні вчені: П. Вебер, Р. Мані, Е. Майер, Т. Райхман, Х.І. Фольмут. Проблемам формування контролінгу як системи управління присвятили свої праці Е. Майер,

Р. Манн, Д. Хан. Сучасні проблеми контролінгу висвітлено у працях А. Беккера, В. Ньюмана, Г. Ортмана, Т. Скоуна та ін. Серед вітчизняних науковців, що приділили значну увагу дослідженню сутності контролінгу в системі управління підприємством, слід відмітити О.О. Терещенко, М.С. Пушкар, Г.Ф. Шепітко, Т.А. Говорушко, А.М. Ткаченко. Проте до сьогодні серед науковців мало уваги приділено вивченню ролі контролінгу у підвищенні конкурентоспроможності підприємства в умовах економічної кризи.

Мета статті полягає у формуванні системи контролінгу як сучасної концепції управління, заснованої на новій парадигмі менеджменту, що підвищує стійкість економічного розвитку підприємства. Побудова моделі контролінгу, опис її основних елементів у взаємозв'язку та взаємодії дозволить ефективно впровадити службу контролінгу в систему управління підприємством, виділити цілі, принципи та функції її діяльності, сферу повноважень, що буде сприяти досягненню стратегічних та тактичних цілей підприємства.

Вклад основного матеріалу дослідження. Поняття «контролінг» походить від англійського дієслова to control, яке має різні визначення. В економічному значенні воно означає управління і регулювання господарської і фінансової діяльності підприємства. Контролінг можна віднести до числа найбільш перспективних напрямків у сфері функціонального, інституціонального та інструментального забезпечення системи управління підприємством, він синтезує в собі управлінський облік, планування, контроль та аналіз [2, с. 38].

Відповідаючи критеріям комплексності та інтегрованості, контролінг забезпечує синтетичний, цілісний погляд на діяльність підприємства в минулому, теперішньому і майбутньому часі, системний підхід до виявлення і вирішення проблем, що встають перед підприємством. Контролінг переводить управління підприємством на якісно новий рівень, інтегруючи, координуючи і спрямовуючи діяльність різних служб і підрозділів підприємства на досягнення оперативних і стратегічних цілей.

Контролінг як засіб ефективного управління передбачає не тільки спостереження за факторами зовнішнього середовища а й відповідну на них реакцію та управління внутрішніми процесами, які здійснюються безпосередньо на підприємстві, а також і здатність керівництва передбачити наперед динаміку зовнішнього середовища і заздалегідь розробити певну програму заходів, яка дозволить уникнути негативних наслідків або вчасно зреагувати на нові можливості для розвитку підприємства.

Контролінг – це система управління підприємством, яка об'єднує підсистеми планування, обліку, аналізу і контролю в єдиний механізм, підлеглий загальній стратегічній меті. Контролінг розглядається як сучасна концепція управління, спрямована на підвищення конкурентоспроможності організації, її адаптивності до змін зовнішньої середовища, реалізація якої забезпечує стійкий розвиток підприємства у довгостроковій перспективі [3].

Контролінг як концепція системного управління організується, як правило, там, де управління знаходиться у кризі або господарська діяльність не задовольняє сучасним вимогам і вимогам ринку. Чинники, що є підставою для створення системи контролінгу в організації: погіршення економічних показників; поява нових або зміна цілей у сформованих умовах функціонування; відсутність узгодження цілей; застарілі методи планування, калькулювання

і аналіз не задовольняють менеджмент підприємства; відсутність методик обліку та аналізу, невідповідність вимогам як основи для відстеження діяльності і прийняття управлінських рішень; дублювання або відсутність деяких функцій, наявність конфліктних ситуацій при їх виконанні [2, с. 51–52].

Виходячи із сутності визначення контролінгу, можна виділити цілі, які надалі диференціюються і конкретизуються у підсистемах управління у вигляді наступних функцій (табл. 1):

Таблиця 1

Контролінг як сучасна концепція управління

Цілі	Підтримка формування стратегії розвитку
	Орієнтація менеджерів на задані цілі
	Попередження кризових ситуацій
Функції	Інформаційна система
	Планування
	Контроль
	Аналіз
	Регулювання
	Інтеграція
Інструменти	Координація
	Система збалансованих показників
	Бюджетування
	Визначення релевантних затрат
	Маржинальний аналіз
	Аналіз відхилень та виявлення «вузьких місць»
	Облік затрат, прибутку та результатів
	Дисконтування
Оцінка ризику	
Загальні риси процесу управління	Орієнтація на споживача
	Визначальна роль якості
	Планове ведення діяльності
	Висококваліфікований персонал;
	Оптимізація фінансових ресурсів
	Процесний підхід
Спеціалізовані програмні пакети	

1) інформаційна функція виражається у формуванні інтегрованої інформаційної системи, яка забезпечує збір, обробку та представлення керівництву інформації;

2) функція планування полягає у формуванні системи планування на підприємстві, яка включає в себе стратегію розвитку, оперативні плани та бюджети та виділення цілей у процесі планування;

3) функція контролю реалізується через визначення рівня цільових показників та допустимих границь їх відхилення та порівняння фактичних показників з планами для визначення результатів діяльності й досягнення ступені цільових показників;

4) функція аналізу полягає у підтримці формування орієнтованої на ринок виробничої системи, направленої на досягнення матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, ефективності роботи підрозділів;

5) функція регулювання проявляється у визначенні й розробці необхідних коректуючих заходів. Послідовна реалізація функцій контролю, аналізу та регулювання представляє собою моніторинг, який охоплює всі бізнес-процеси організації та створює необхідні умови для виконання планів, підвищення ефективності управлінського процесу та досягнення цілей організації;

6) функція інтеграції забезпечує стійку динаміку розвитку підприємства, забезпечуючи ефективність

зв'язку бізнес-процесів та раціональне розподілення ресурсів між ними на основі збалансованості операційних, інноваційних та інвестиційних планів у рамках загального фінансового плану;

7) функція координації дозволяє узгодити діяльність усіх підрозділів підприємства та його бізнес-процесів задля найбільш ефективного рішення стратегічних, тактичних та операційних задач [1, с. 82].

Контролінг орієнтується на підтримку процесу прийняття управлінських рішень на підприємстві та покликаний адаптувати традиційну систему обліку та контролю до сучасних вимог. Контролінг допоможе керівникам захистити бізнес від надзвичайної вразливості в динамічному зовнішньому середовищі, досягти ефективного управління, створити й оцінити потенціал підрозділів підприємства, досліджувати ідеї конкурентів, здійснювати порівняльний аналіз усіх отриманих даних, використовувати інновації, і, звичайно, орієнтуватися на майбутнє [4].

Слід зауважити, що застосування системи контролінгу на вітчизняних підприємствах не дуже поширено та не завжди ефективно, що обумовлено:

1) відсутністю достатньої інформації впровадження систем контролінгу та її низькою оперативністю;

2) недостатньою кількістю розробок в області комплексних інформаційних систем, що відповідають вимогам певної організації;

3) нестабільністю економічної політики багатьох підприємств, відсутність її цільової спрямованості;

4) неузгодженість у роботі різних відділів підприємства, а також не достатньою прозорістю інформації;

5) ігноруванням і недооцінкою стану проблем зовнішнього середовища;

6) високою затратністю впровадження системи контролінгу, навчання фахівців у цій галузі, придбання інформаційних систем, реструктуризації вже існуючих підрозділів та формування нового відділу;

7) відсутністю відповідного нормативно-правового забезпечення системи контролінгу;

8) недоліками фахівців, що володіють необхідними знаннями та навичками.

Необхідно зазначити, що створення служби контролінгу на підприємстві не гарантує відразу підвищення ефективності управління. Спочатку доцільно визначити аргументи «за» і «проти» створення служби контролінгу на підприємстві та проаналізувати їх вагомість, перш ніж буде прийняте відповідне рішення (табл. 2) [5].

Слід зауважити, що ефективність впровадження системи контролінгу на підприємстві можна підвищити шляхом активізації наступних чинників: під-

тримка вищим керівництвом основоположних ідей контролінгу; централізація функцій контролінгу, полегшення комунікацій; сприйняття керівниками системи контролінгу як одного з основних джерел якісних даних для прийняття управлінських рішень; стандартизація підходів, швидка підготовка інформації для прийняття управлінських рішень щодо узгоджених підходів у зрозумілих і зручних форматах; розширення системи контролінгу за функціональними областями: основна діяльність, маркетинг, персонал, ланцюг поставок, нерухомість; забезпечення крос-функціонального, процесного підходу при аналізі ситуації і вироблення рекомендацій; підвищення рівня кваліфікації працівників, які займаються контролінгом [6–8].

Перш ніж впроваджувати систему контролінгу в практику менеджменту, необхідно розробити і адаптувати до конкретних умов підприємства низку допоміжних заходів. У першу чергу мова йде про розробку наступних інструментів: системи планування і бюджетування на підприємстві; методики розрахунку маржинального прибутку по підприємству в цілому, окремим підрозділам, продуктів, клієнтів і ринків; методи розрахунку витрат за видами, місцями виникнення та продуктів; системи звітності, орієнтованої на конкретних користувачів усередині підприємства; методики розрахунку ефективності інвестицій та поточної діяльності підприємства; методики аналізу відхилень планових і фактичних показників.

Щоб впровадження системи контролінгу на підприємстві відбувалося максимально ефективно, його слід розбити на кілька етапів.

1. Підготовка процесу впровадження контролінгу. На цьому етапі необхідно вивчити структуру управління підприємством, оцінити взаємодію служб, а також якість інформації на рівні бухгалтерського обліку. Якщо первинна бухгалтерська інформація є спотвореною, необхідно провести заходи по удосконаленню системи обліку.

2. Упровадження системи контролінгу. На цьому етапі, виходячи з знань діючих потоків інформації, необхідно внести зміни у процес формування, систематизацію інформації, спираючись на сформульовані стратегічні цілі і завдання. Доцільно розробити систему контрольних показників, інструкції і положення, що регламентують діяльність служб і відділів. Необхідно провести автоматизацію процесів управлінського обліку, удосконалити систему бюджетування, налагодити систему координації і контролю шляхом встановлення правил, термінів і відповідальних.

Таблиця 2

Плюси і мінуси створення служби контролінгу на підприємстві

«Плюси» створення служби контролінгу	«Мінуси» створення служби контролінгу
<ul style="list-style-type: none"> - уведення єдиних стандартів і правил планування, контролю, обліку, аналізу та звітності по підрозділах, що полегшить автоматизацію процесу управління; - відбувається короткострокове зниження витрат як по окремим підрозділам, так і по підприємству в цілому; - сформується єдина система інформаційної підтримки управлінських рішень, що покликана забезпечити попередження критичних ситуацій на підприємстві; - моніторинг методик планування, аналізу, контролю, інформаційного забезпечення процесу управління підприємством з метою підвищення ефективності їх використання та їх вдосконалення; - удосконалення системи управління підприємством шляхом виявлення та ліквідації вузьких місць; - спрямування оперативних фінансово-економічних розрахунків на підтримку та обґрунтування стратегічних рішень; - плани всіх підрозділів будуть краще скоординовані та інтегровані, якщо цим питанням буде займатися одна служба 	<ul style="list-style-type: none"> - необхідність зміни організаційної структури управління, що потребує додаткових зусиль; - вилучення окремих функцій та надання додаткових у підрозділів, що обслуговують планово-економічний та обліково-аналітичний напрямки підприємства; - виникнення загрози надмірного посилення впливу служби контролінгу на прийняття рішень керівництвом підприємства; - імовірність виникнення конфліктних ситуацій у зв'язку з неприйняттям окремими працівниками додаткового контролю, що може викликати невдоволення в колективі та погіршити його працездатність

3. Постійний моніторинг роботи системи контролінгу. Без підтримки працездатності системи поступово вона втратить свою значимість і актуальність. Зовнішнє середовище змінюється дуже швидко, тому важливо постійно адаптувати систему контролінгу, а також своєчасно реагувати на нестандартні ситуації [9; 10].

Упровадження контролінгу на вітчизняних підприємствах дозволить: забезпечити спрямування оперативних фінансово-економічних розрахунків на підтримку та обґрунтування стратегічних рішень; сформувати систему інформаційної підтримки управлінських рішень, що покликана забезпечити попередження критичних ситуацій на підприємстві; проводити моніторинг методик планування, аналізу, контролю, інформаційного забезпечення процесу управління підприємством з метою підвищення ефективності їх використання та їх вдосконалення; направити координацію зусиль структурних підрозділів на досягнення загальних цілей підприємства; вдосконалення системи управління підприємством шляхом виявлення та ліквідації вузьких місць; шляхом цільової орієнтації діяльності досягти ефективного управління, створити й оцінити потенціал підрозділів підприємства, досліджувати ідеї конкурентів, здійснювати порівняльний аналіз усіх отриманих даних, використовувати інновації та сучасні автоматизовані методи контролю; забезпечити платоспроможність та економічну ефективність.

Таким чином, працездатна система контролінгу на підприємстві допоможе прийняти правильні й оперативні управлінські рішення, а також координувати всі процеси в єдину систему, спрямовану на досягнення стратегічних цілей підприємства.

Висновки. У ході дослідження було виявлено, що контролінг визначається як концепція управління, яка координує всі бізнес-процеси системно, комплексно, збалансовано на досягнення заданих цілей та базується на застосуванні індивідуального набору управлінських інструментів для конкретної організації, що функціонує в конкретній країні та в рамках відповідної культури.

Контролінг є складною конструкцією, яка об'єднує в собі різноманітні елементи функцій управління і використання їх для вирішення задач оперативного і стратегічного характеру. Контролінг як система може бути органічно вписана в структуру управління підприємством. Особлива увага повинна бути приділена інтегруванню систем фінансового, управлінського та податкового обліку, організації інформаційних потоків на підприємстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боргардт Е.А. Система контроллинга как современная концепция управления / Е.А. Боргардт, М.В. Вишнякова // Вектор науки ТГУ. – 2015. – № 1 (31). – С. 78–86.
2. Савицька О.М. Система контролінгу як ефективний механізм управління підприємством / О.М. Савицька // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 4 (14). – С. 37–44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n4.htm>.
3. Говорушко Т.А. Проблемні аспекти впровадження контролінгу в Україні / А.Т. Говорушко, Д.О. Кроніковський // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 1–2. – С. 51–53.
4. Семанюк В.З. Контролінг як інноваційний інструмент підвищення ефективності бізнесу / В.З. Семанюк // Наукові записки. – 2010. – № 2 (18). – С. 132–138.
5. Журавель Т.М. Контролінг як метод забезпечення конкурентних переваг на підприємстві / Т.М. Журавель, Я.О. Терещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fkd.khibs.edu.ua/pdf/2011_2/18.pdf.
6. Мочона Л.Г. Аналіз та вибір інструментарію оперативного контролінгу на підприємстві / Л.Г. Мочона // Бізнес Інформ. – 2015. – № 8. – С. 289–296.
7. Хомченко Л.В. Маркетинговий контролінг та його місце в діяльності підприємства / Л.В. Хомченко // Економіка і управління. – 2012. – № 1. – С. 94–99.
8. Щербань О.Д. Контролінг як інструмент ефективного управління підприємством / О.Д. Щербань // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 24 (997). – С. 169–176.
9. Турило А.М. Контролінг – система забезпечення ефективного управління підприємством / А.М. Турило, С.В. Святенко // Фінанси и менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 11–14.
10. Ліпич Л.Г. Контролінг у системі антикризового управління / Л.Г. Ліпич, І.О. Гадзевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2012_722/72.pdf.

УДК 65.016.7

Ращупкіна В.М.*доктор економічних наук, професор,
Міжнародний гуманітарний університет***Козлова Л.В.***кандидат економічних наук, доцент,
Міжнародний гуманітарний університет*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРЕВЕНТИВНО-КОМПЕНСАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ПРОЦЕСАМИ

Із позиції комплексного системного підходу досліджено можливості застосування превентивно-компенсаційного управління щодо запобігання, компенсації утворень і розвитку факторів негативної спрямованості фінансового забезпечення виробничих технологічних бізнес-процесів. Розкрито основні проблеми розгортання кризових явищ на підприємствах, які спричиняють ускладнення обґрунтування адекватних антикризових заходів і компенсаційних механізмів щодо виявлення можливостей настання неспроможності фінансового забезпечення виробничих технологічних процесів. Доведено необхідність запровадження цілісного комплексного системного підходу, що дозволить актуалізувати вдосконалення інструментарію превентивно-компенсаційного управління, застосування якого сприятиме підвищенню ефективності функціонування та економічного розвитку підприємств.

Ключові слова: превентивне (антикризове) управління, криза, превентивно-компенсаційне управління, системний підхід, економічний розвиток.

Ращупкина В.Н., Козлова Л.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИВЕНТИВНО-КОМПЕНСАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМ ПРОЦЕССОМ

С позиции комплексного системного подхода исследована возможность применения превентивно-компенсационного управления по предотвращению, компенсации образований и развития факторов негативной направленности финансового обеспечения производственных технологических бизнес-процессов. Раскрыты основные проблемы развертывания кризисных явлений на предприятиях, вызывающие сложности обоснования адекватных антикризисных мер и компенсационных механизмов по выявлению возможностей наступления несостоятельности финансового обеспечения производственных технологических процессов. Доказана необходимость внедрения целостного комплексного системного подхода, что позволит актуализировать совершенствование инструментария превентивно-компенсационного управления, применение которого будет способствовать повышению эффективности функционирования и экономического развития предприятий.

Ключевые слова: превентивное (антикризисное) управления, кризис, превентивно-компенсационное управление, системный подход, экономическое развитие.

Rashchupkina V.N., Kozlova L.V. THEORETICAL ASPECTS OF PREVENTIVE AND COMPENSATORY PROCESS CONTROL

From the perspective of an integrated system approach, the possibility of using preventive and compensatory control of prevention, compensation structures and development factors of the negative focus of financial support industrial technology business processes. It outlines the main problems of the deployment of the crisis in enterprises causing difficulty justify adequate anti-crisis measures and compensation mechanisms for identifying opportunities insolvency of financial support production processes. The necessity of a holistic implementation of integrated systems approach that will improve the tools to update preventive and compensatory controls, the use of which will enhance the efficiency of enterprises and economic development.

Keywords: preventive (anti-crisis) management, crisis, preventive and compensation management, system approach, economic development.

Постановка проблеми. Необхідність оволодіння теоретичними основами превентивно-компенсаційного управління обумовлено тим, що в даний час вектор економічного розвитку України, кардинальні зміни, які відбуваються, направлені у бік ринкового механізму господарювання, саме це спонукає новий погляд на ключові складові бізнесу. Важливою складовою ринкової моделі управління економікою стало ускладнення соціально-економічних процесів, висока невизначеність умов господарювання підприємств, що здійснюють свою фінансово-господарську діяльність, перебуваючи під постійним впливом несприятливих внутрішніх та зовнішніх чинників. У даних умовах для нейтралізації кризових явищ підприємства вимушені впроваджувати компенсаційне управління із застосуванням специфічних превентивно-методичних заходів. Однак відсутність на багатьох вітчизняних підприємствах цілісного комплексного системного підходу, адекватного вимогам мінливого ринкового середовища, актуалізує вдосконалення інструментарію превентивно-компенсаційного управління, застосування якого сприятиме підвищенню ефективності функціонування та економічного розвитку підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу дослідження становлять сучасні концепції управління діяльністю підприємств, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам превентивного (антикризового) управління підприємством. При виконанні роботи були використані праці таких закордонних і вітчизняних авторів, як: Амоша О.І., Бурий С.А., Василенко С.А., Градова А.П., Грязнова А.Р., Друкер П., Короткова Є.М., Лігоненко Л.А., Мацеха Д.С., Ращупкіна В.М., Ситник Л.С., Штангрет А.М. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми обумовлена відсутністю належного теоретичного, науково-методологічного та законодавчого забезпечення компенсаційного менеджменту на рівні виробничих процесів в умовах превентивного (антикризового) управління, необхідністю наукового обґрунтування та розробки теоретичних положень з питань формування цілісної наукової парадигми.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та прикладних аспектів економічної категорії «превентивно-компенсаційне управління», обґрунтуванні на основі системного підходу можливостей застосування компенсаційних процесів у виробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфікою розвитку кризових явищ на вітчизняних підприємствах є перехід від командно-адміністративної системи управління до ринкової, помилкові наслідки впровадження ринкових взаємовідносин, а також складна політична і нормативна база. Але зрозуміло, що у будь-якому випадку на економічний розвиток підприємства впливають не лише ці фактори. Багато економічних реформ, проведених у ході переходу від командно-адміністративної до ринкової моделі господарювання, не враховували існуючі специфічні особливості структури і взаємозв'язки галузей економіки України, супроводжувались зміною умов і принципів функціонування підприємств. Проте основні проблеми розгортання кризових явищ на підприємствах розкриваються в неповному обсязі, а це ускладнює обґрунтування адекватних антикризових заходів і компенсаційних механізмів щодо виявлення можливостей настання неспроможності фінансового забезпечення виробничих технологічних процесів.

В економічній літературі існують різні підходи щодо визначення економічних категорій «криза» та «анти-

кризове управління підприємством». В одних випадках під ним розуміють управління підприємством в умовах загальної кризи економіки, в інших – управління підприємством, яке потрапило в кризову ситуацію у результаті неефективного менеджменту, у третьому випадку – управління підприємством на порозі банкрутства, у четвертому – у період банкрутства.

Поняття «антикризове управління» в економічній літературі трактується досить широко, але, незважаючи на велику кількість наукових і практичних розробок у галузі антикризового управління, більшість яких зосереджена на мікрорівні, тобто на рівні підприємства, у вітчизняній науці відсутні комплексні теоретичні та методологічні дослідження щодо компенсаційного аналізу як інструменту запобігання чинникам негативної спрямованості, забезпечуючи використання компенсацій як фактору розвитку. Таким чином, проблема формування системи випереджувального превентивно-компенсаційного управління як окремого специфічного виду управління вимагає доопрацювання, уточнення та пояснення. У теоретичному плані таке пов'язане з неоднознач-

Таблиця 1

Методичні підходи до визначення категорії «криза»

Автори	Визначення
Василенко В.А., Балдін К.В., Коротков Є.М., Зверев В.С., Рукосуєв А.В. [1, с. 40]	Криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі
Іванюта С.М. [2, с. 107]	Криза – складний, загострений стан, різкий перелом чи занепад
Херман К. [3, с. 40]	Криза – несподівана та непередбачувана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям організації при обмеженому часі для прийняття рішень
Чернявський А.Д. [4, с. 4]	Криза – переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні чи зсередини, що вимагає від неї якісно нового реагування
Бурий С.А., Мацеха Д.С. [5, с. 19]	Криза – перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого стану до іншого, який суттєво відрізняється за основними параметрами
Штангрет А.М., Копилук А.І. [6, с. 52]	Криза – зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не викликають руйнування системи самозбереження
Жарковська О.П., Бродський Б.Є. [7, с. 10]	Криза – це крайнє загострення внутрішньовиробничих і соціально-економічних відносин, а також відносин організації з зовнішньоекономічним середовищем
Єсаков А.М. [8, с. 83]	Криза – будь-яке відхилення від стану рівноваги, будь-яке обурення зовнішнього і внутрішнього середовища фірми

Таблиця 2

Визначення поняття «антикризове управління» різними авторами

Автор	Визначення
Рацупкіна В.М. [9, с. 53]	Антикризове управління – це системний процес здійснення професійного управління господарською діяльністю підприємства, спрямований на подолання фінансової нестабільності підприємства за допомогою використання всіх можливостей сучасного менеджменту, запобігання банкрутству шляхом оптимального використання наявних ресурсів, розробки і практичної реалізації на кожному підприємстві спеціальної програми, яка має стратегічну спрямованість на фінансову стабільність
Коротков Є.М. [10, с. 153]	Антикризове управління – це управління, у якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, заходів щодо зниження негативних наслідків кризи і використання її факторів для наступного стійкого розвитку організації
Василенко В.А. [11, с. 43]	Антикризове управління – це управління, в якому передбачена небезпека кризи, аналіз її симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання її факторів для позитивного розвитку
Лігоненко Л.А. [12, с. 23]	Антикризовим управлінням є спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства
Ситнік Л.С. [13, с. 105]	Антикризове управління – це система управління, яка спрямована на вирішення завдань інтенсивного розвитку підприємства завдяки мобілізації та інтенсифікації всіх ресурсів
Грязнова А.Г., Федотова М.А., Маринюк А.М. [14, с. 75]	Антикризове управління – це система управління підприємством, яка має системний характер і спрямована на запобігання або усунення несприятливих для бізнесу явищ за допомогою використання всього потенціалу сучасного менеджменту, розробки і реалізації на підприємстві спеціальної програми, що має стратегічний характер і дозволяє усунути тимчасові труднощі
Мінаєв Є.С., Панагушин В.П. [15, с. 219]	Антикризове управління – це не тільки управління, орієнтоване на виведення підприємства зі стану кризи, але й управління, яким можна заздалегідь спрогнозувати та попередити неплатоспроможність підприємства згідно з виробленою стратегічною програмою підвищення конкурентних переваг і фінансового оздоровлення

ністю визначення економічної сутності термінам «криза» та «управління». Аналіз різних джерел призводить до висновку, що управління в мінливих кризових умовах ототожнюється з цілим рядом категорій: «антикризове управління», «превентивне (антикризове) управління», «превентивно-компенсаційне управління».

Чітке визначення кризового стану завжди викликало полеміку серед науковців, так як не кожна негативна ситуація в діяльності підприємств призводить до кризи. Тому доцільно спочатку розглянути сутність цього поняття. Поняття «криза» в загальному трактуванні – це різкий крутий перелом, тяжкий стан. В економіці термін «криза» набув поширення та визнання насамперед у зв'язку з розробкою концепції циклічності розвитку економічних систем, яка належить до фундаментальних складових категоріального апарату економічної теорії і вже більше ста років займає одне з центральних місць у дослідженнях різних наукових шкіл і напрямів економічної науки.

Практично всі автори, які досліджували проблематику антикризового управління, мають власний методологічний погляд до визначення категорії «криза» (табл. 1).

Тому слід зазначити, що криза – це негативне явище, яке зумовлене впливом зовнішніх або внутрішніх чинників, що призводять до відхилення від рівноважного стану, яке досягло крайньої точки рівноважної зони. Кризові явища мають різний прояв і залежать від того, який вид економічної діяльності здійснюється суб'єктом підприємництва.

Поняття «антикризове управління» отримує широке застосування в економічній теорії, проте тлумачення його сутності не завжди однозначні (табл. 2).

Найбільш послідовно і повно сутність антикризового управління розкрито у монографіях українських вчених Лігоненко Л.А. і Бланка В.А. [12, с. 43]. Кожен учений, що займається проблематикою запобігання кризовим явищам, має авторську точку зору на зміст категорії «антикризове управління». Так, Бурій С.А. і Мацеха Д.С. під антикризовим управлінням розуміють «систему постійних системних дій менеджерів, спрямованих на всі елементи організації з метою швидкого і своєчасного реагування на можливі зовнішні і внутрішні загрози ефективному функціонуванню або розвитку організації» [5, с. 19]. Найбільш оптимальним у сучасній економічній ситуації є тлумачення цих двох авторів, тому що дане визначення ґрунтується на системному підході до антикризового управління. Український дослідник Туленков Н.В. [16, с. 6], висловлює думку, що будь-яке управління має бути антикризовим, тобто побудованим на врахуванні ризику та небезпеки кризових ситуацій. Дану точку зору підтримує проф. Коротков О.М. [10, с. 47]. Відповідно до його визначення, «антикризове управління має свій предмет впливу – проблеми, реальні та очікувані фактори кризи, тобто усі прояви загострення протиріч, які викликають загрозу їх гострого прояву».

Копа М.В. [12, с. 165] наводить погляди вчених, які трактують антикризове управління з погляду «вузьких» і «широких» підходів. До «вузького» підходу автор відносить підходи вчених, які відзначають необхідність використання антикризового управління у вже існуючій кризі. Стосовно «широкого» підходу, то тут антикризове управління виділяється як постійно діюча функція, незважаючи на характеристичу стану підприємства. Однак даний підхід не враховує необхідність постійної діагностики підприємства, тобто безперервного процесу антикризового

управління незалежно від наявності проблем у роботі підприємства. Також при такому підході знижується ефективність антикризових заходів, оскільки вони вводяться на підприємстві при наявному кризовому стані, їх метою є вже оздоровлення підприємства. Недоліками точки зору антикризового управління у «широкому» розумінні є ототожнення антикризового управління із звичайним керуванням, однак, як показує практика, існують суттєві відмінності. Тому, узагальнюючи наведені трактування, слід зазначити, що «антикризове управління» – це цілеспрямована система управління, яка передбачає постійну реалізацію антикризових заходів щодо оцінки та подолання негативних явищ, які впливають на підприємство і несуть загрозу для його подальшого безперервного функціонування з метою поліпшення конкурентних переваг.

У той же час вельми обмежена кількість досліджень щодо проблематики компенсаційного менеджменту як системи контролю і превентивного випереджального виявлення ознак підвищеної невизначеності та ризику у прийнятті управлінських рішень. Компенсації переважно досліджені як інструмент рішення соціальних задач, що значною мірою звужує можливості їх використання. Проблеми нестабільності і ризику, застосування різного інструментарію превентивного управління, запобігання негативному впливу на діяльність виробничих підприємств вивчали такі зарубіжні вчені, як: Аксьонов К., Буянов В., Гулієв І., Єрмаков Д., Зуб А., Кірсанов К., Локтіонов М. та ін.

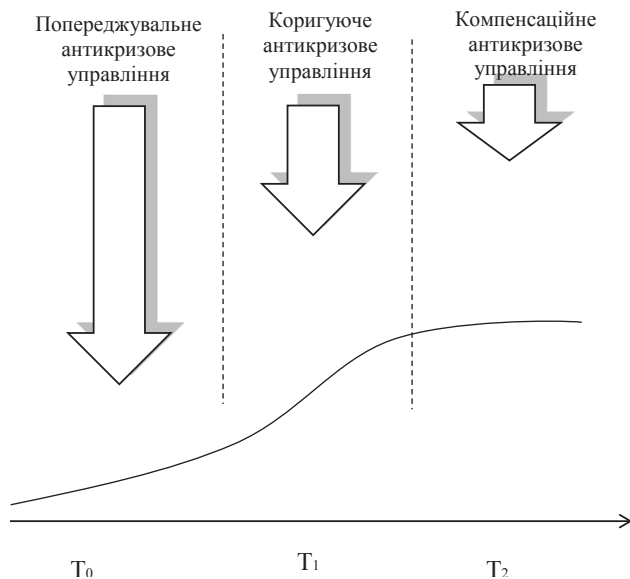
Деякі аспекти формування компенсаційної політики, складові механізми управління ефективністю проектів у будівництві на основі компенсацій представлено у роботах Бабіної Л., Коновалової Г., Проксурякової О., Лановенко Е. та ін. Наукова значимість наведених праць полягає в узагальненні та розвитку системних підходів щодо управління виробничими процесами на основі інструментарію компенсаційного менеджменту. Але на даний час ще не отримано належного теоретичного обґрунтування у роботах економістів методології, методів і принципів розвитку системи управління виробничими технологічними процесами на основі превентивно-компенсаційного управління, яке дозволить завчасно виявити та компенсувати розвиток чинників негативної спрямованості на всіх стадіях життєвого циклу технологічної ланки.

Застосування всієї системи превентивно-компенсаційного управління або його окремих системних елементів залежить як від ситуації, що склалася на підприємстві, так і від типу управління підприємством.

Зазначимо, що превентивно-компенсаційне управління повинно здійснюватися не тільки в період загострення кризової ситуації, а й у період зародження чинників негативної спрямованості та виявлення можливостей настання неспроможності фінансового забезпечення виробничих технологічних процесів. Залежно від стадії зародження негативних чинників кризи (Т₀, Т₁, Т₂), превентивно-компенсаційне управління доцільно класифікувати як: попереджувальне антикризове управління, коригуюче антикризове управління та компенсаційне антикризове управління (рис. 1).

Отже, попереджувальне антикризове управління використовується у процесі зародження кризи і спрямовано на передбачення виникнення і розвитку кризових ситуацій. Коригуюче антикризове управління використовується у процесі розгортання кризи і спрямоване на прогнозування розвитку кризової ситуації і розробку антикризових заходів. Компен-

саційне антикризове управління використовується тоді, коли необхідно завчасно виявити та компенсувати утворення і розвиток причин негативної направленості на всіх стадіях життєвого циклу виробничої технологічної ланки.

Рис. 1. Інтенсивність наростання прояву кризи та види превентивно-компенсаційного управління

Висновки. Таким чином, ефективність діяльності підприємств значною мірою залежить від формування ефективної системи антикризового менеджменту на основі превентивно-компенсаційного управління виробничими технологічними ланками, для

цілей завчасного виявлення, попередження і компенсації утворень і розвитку причин та факторів негативної направленості, зможе забезпечувати здатність підприємства відчувати, визначати, реагувати на зміни у мінливому зовнішньому середовищі, тим самим попереджаючи кризові ситуації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Василенко А. Антикризове управління: [учеб. пособ.] / А. Василенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 504 с.
2. Иванюта С.М. Антикризове управління: [учеб. пособ.] / С.М. Иванюта. – М.: Центр учебной литературы, 2010. – 288 с.
3. Уткин Э.А. Антикризове управління / Э.А. Уткин. – М.: Тандем; ЭКМОС, 2003. – 400 с.
4. Чернявский А.Д. Антикризове управління підприємством: [учеб. пособ.] / А.Д. Чернявский. – К.: МАУП, 2009. – 256 с.
5. Бурий С.А., Мацеха Д.С. Антикризове управління и управленческие решения – проблемы предприятий малого бизнеса: [монография] / С.А. Бурий, Д.С. Мацеха. – Хмельницкий: Триада-М, 2006. – 93 с.
6. Штангрет А.М., Копилук А.И. Антикризове управління підприємством: [учеб. пособ.] / А.М. Штангрет, А.И. Копилук. – М.: Знание, 2007. – 335 с.
7. Жарковская Е.П., Бродский Б.Е. Антикризове управління: [учебник] / Е.П. Жарковская, Б.Е. Бродский. – М.: Омега-Л, 2007. – 336 с.
8. Экономический анализ хозяйственной деятельности: [учеб. пособ.] / М.А. Болюх и др. – К.: КНЭУ. – 2011. – 204 с.
9. Ращупкина В.Н. Методология основ управления процессами реорганизации предприятий: [монография] / В.Н. Ращупкина; ДонНАСА. – Макеевка, 2008. – 180 с.
10. Коротков Э.М. Антикризове управління: [учеб. для вузов по экон. спец.] / Э.М. Коротков, А.А. Беляев, Д.В. Валовой [и др.]; Гос. ун-т упр. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 432 с.
11. Лигоненко Л.А. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологические основы и практический инструментарий: [монография] / Л.А. Лигоненко. – М., 2008. – 580 с.

УДК 658.7:338.432

Терещенко С.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки

Сумського національного аграрного університету

АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО РІВНЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті обґрунтовано компоненти ресурсного потенціалу, які необхідні для оцінки можливостей майбутнього розвитку сільськогосподарських підприємств. Виходячи з цього, сільськогосподарським підприємствам необхідно оптимально формувати власний ресурсний потенціал. Запропоновано алгоритм визначення оптимального рівня ресурсного потенціалу.

Ключові слова: алгоритм, ресурсний потенціал, збалансованість, доповненість, взаємозамінність, обмеженість ресурсів.

Терещенко С.И. АЛГОРИТМ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье обоснованы компоненты ресурсного потенциала, которые необходимы для оценки возможностей будущего развития сельскохозяйственных предприятий. Исходя из этого, сельскохозяйственным предприятиям необходимо оптимально формировать собственный ресурсный потенциал. Предложен алгоритм определения оптимального уровня ресурсного потенциала.

Ключевые слова: алгоритм, ресурсный потенциал, сбалансированность, наполненность, взаимозаменяемость, ограниченность ресурсов.

Tereshchenko S.I. DETERMINATION OF OPTIMAL ALGORITHM RESOURCE POTENTIAL AGRICULTURAL ENTERPRISES

In the article the resource potential of the components that are needed to assess the possibilities of the future development of agricultural enterprises. On this basis, agricultural enterprises must be optimally generate its own resource potential. Therefore, the author of an algorithm for determining the optimal level of resource potential.

Keywords: algorithm, resource potential, balance, fullness, interchangeability, limited resources.

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічні та соціальні процеси все більшою мірою ускладнюються, і тому виникає необхідність у комплексному дослідженні сільськогосподарських підприємств як цілісної виробничо-економічної системи, механізмів управління його підрозділами, функціонуванням і розвитком ефективного сільськогосподарського виробництва. Саме соціальний, технологічний, фінансовий та природний компоненти ресурсного потенціалу сприяють отриманню економічної ренти і гарантують стійкі конкурентні переваги, а специфічні та унікальні ресурсні складники забезпечують нейтралізацію загроз з боку зовнішнього економічного середовища і сприяють формуванню системи цінностей для споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних питань формування, оцінки та віддачі ресурсного потенціалу агроформувань присвятили свої праці відомі вітчизняні вчені-аграрники – В.Г. Андрійчук, М.В. Гладій, М.А. Лендел, В.М. Трегобчук, А.Е. Юзефович. Проблему ефективного використання та відтворення ресурсного потенціалу в аграрному секторі досліджували І.Ф. Баланюк, Л.Д. Павловська, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, В.В. Юрчишин та ін.

Мета статті полягає у розробка ці і обґрунтуванні алгоритму визначення оптимального рівня ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств з метою ефективного використання своїх виробничих можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз складу структурних компонентів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств показав (рис. 1), що його основу становлять чотири основні компоненти: соціальний, технологічний, фінансовий і природний. Соціальний компонент – це трудові ресурси, а саме здатність апарату управління, колективів і працівників аграрних формувань до ефективного використання наявних ресурсів. Технологічний компонент потенціалу сільськогоспо-

дарських підприємств зумовлюється залученням у виробництво основних засобів і нематеріальних ресурсів. Природний компонент визначається наявними земельними ресурсами та сприятливими для ведення сільськогосподарського виробництва кліматичними умовами. Фінансовий компонент визначається наявними фінансовими і інвестиціями в грошовій формі, які дозволяють забезпечувати безперебійний процес сільськогосподарського виробництва. Одні з них більшою мірою зумовлюють наслідки виробництва, а інші – меншою. Значимість ресурсів виявляється в процесі виробництва і характеризується впливом на результати діяльності сільськогосподарських підприємств.

Величина значимості елементів не постійна і змінюється в міру залучення до процесу виробництва нових елементів, зміни якості і співвідношення, а також при переході до сучасної стадії розвитку – зі зміною економічної парадигми, що зумовлює необхідність корінних змін в організації, і особливо в її системі управління. Як наслідок, виникає проблема раціонального ведення господарства, основною метою якого є досягнення відповідної результативності при справедливих витратах ресурсів.

Виходячи з цього, сільськогосподарським підприємствам необхідно оптимально формувати власний ресурсний потенціал. Категорія ресурсного потенціалу необхідна для оцінки можливостей майбутнього розвитку сільськогосподарських підприємств, оскільки потрібно враховувати напрями розширення, відтворення та поповнення джерел ресурсів [1]. В агропромисловому комплексі головною задачею обліку ресурсів є визначення збалансованості виробничих можливостей підприємства, їх теперішньої та майбутньої ринкової затребуваності [2]. Такий підхід ураховує внутрішні виробничі можливості формування, дозволяє своєчасно реагувати на коливання у використанні ресурсів. Приведений нижче алгоритм визначення ресурсного потенціалу дозволить сільськогосподарському підприємству оці-

нити свої теперішні можливості, щоб успішно розвиватися у майбутньому (рис. 2).

Дійсно, маючи можливість комбінувати ресурси в різних поєднаннях при виробництві різноманітних видів продукції, сільськогосподарські підприємства при одній і тій самій ресурсозабезпеченості можуть обирати альтернативні варіанти для свого розвитку. Причому кожен із таких варіантів буде характеризуватися індивідуальними параметрами.

Е. Горбунов вважає, що «збалансованість визначається змінами у співвідношенні між основними факторами виробництва, які впливають на пропорції розширеного відтворення» [3, с. 102]. Слід зазначити, що елементи виробництва розвиваються, удосконалюються та відтворюються, у відповідному сенсі, ізольовано одні від одних, і тому виникають протиріччя і проблеми в процесі їх поєднання. Так, чисельність зайнятих у виробництві змінюється під впливом демографічних процесів, а також унаслідок перерозподілу трудових ресурсів між галузями народного господарства, виробничою та невиробничою сферами. Збільшення виробничих фондів залежить від строків будівництва об'єктів, темпів економічного зростання економіки суспільства. Природна обмеженість ресурсів може покриватися шляхом залучення до процесу виробництва саме цих ресурсів, але більш низької якості. Узагальнюючи матеріали досліджень, дійшли до висновку, що будь-які кількісні чи якісні зміни одного з елементів виробничих сил повинні супроводжуватися зміною інших.

На думку автора, збалансованість – це стан суб'єкта економічної діяльності, який характеризується науково обґрунтованими пропорціями між попитом та пропозицією на всі ресурси, що входять до складу ресурсного потенціалу і які забезпечують ефективність його використання.

Багатоваріантність забезпечення збалансованості зумовлюється такими характеристиками факторів виробництва, як доповненість та взаємозамінність. Доповненість означає, що «засоби праці, предмети праці та трудові ресурси є необхідними факторами, які приймають участь у виробничому процесі і при відсутності лише одного з них процес виробництва не може бути розпочатим» [4, с. 23]. Взаємозамінність ресурсів – не абстрактне теоретичне поняття. Функціонування виробництва припускає обов'язкову участь усіх факторів виробництва, але при недостатній кількості їх можна замінити один одним, тобто діє принцип взаємозаміни факторів [5, с. 158]. В. Слободян розглядає взаємозамінність факторів виробництва як результат багатоваріантності їх поєднання [6, с. 130].

Проблема збалансованості використання ресурсів найбільш гостро проявляється на стику взаємопов'язаних галузей. Диспропорції, які досить часто виникають, призводять до втрат живої та уречевленої праці. Так, у сільському гос-

подарстві виділяють дві взаємопов'язані галузі – рослинництво і тваринництво. Значна кількість кормів, які використовуються в тваринництві, вирощуються в рослинництві. Разом з тим більша частина органічних добрив використовується в рослинництві. Тому встановити правильні пропорції між галузями та всередині них є неодмінною умовою розширеного відтворення. Так, ефективність виробництва буде досягнута лише тоді, коли буде змога збалансувати між собою земельні та матеріально-технічні ресурси, основні та оборотні фонди, енергетичні та технічні засоби тощо. Лише визначивши співвідношення між земельними, трудовими та виробничими ресурсами, буде можливість отримати відповідну кількість продукції.

Виходячи з того, що земельні ресурси обмежені, трудові ресурси, які приймають участь у сільськогосподарському виробництві, мають стійку тенденцію до зниження, виникає необхідність збалансовувати елементи виробничих сил з метою оптимального їх використання. До речі, співвідношення між ними достатньо еластичне, тому можливе скорочення земельних угідь при збільшенні засобів виробництва. Проте скорочення земельних угідь нижче певної межі вже не дозволить аграрному формуванню отримати задану кількість продукції, а частина інших ресурсів формування буде не задіяною. Однак існує й така межа,

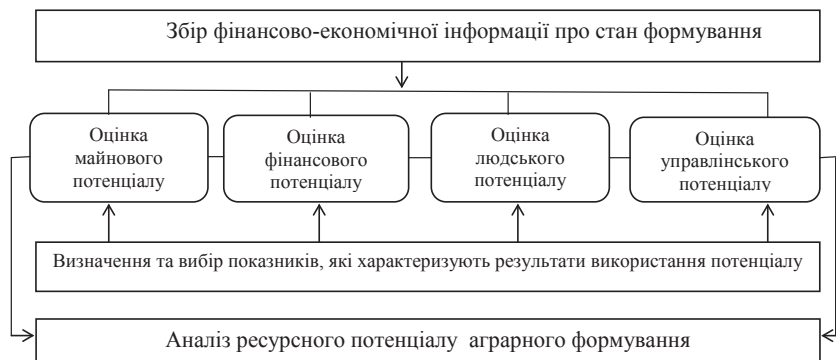

Рис. 1. Схематичне зображення компонентів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств

Джерело: сформовано автором

Рис. 2. Алгоритм визначення оптимального рівня ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства

Джерело: сформовано автором

коли для обробітку землі інших ресурсів буде недостатньо. Відповідно, у сільському господарстві теж існують граничні межі заміни ресурсів, за межами яких не вдається зберегти обсяги виробленої продукції, а подальша взаємозаміна стає економічно не вигідною. Застосування оптимізаційного економіко-математичного програмування дозволить вибрати із великої кількості варіантів найбільш оптимальний.

Реалізація будь-якої задачі по оптимізації функціонування сільськогосподарського підприємства в якості основи розв'язання використовує наявні обсяги ресурсів, які можна направити на досягнення поставлених цілей. Чіткий опис ресурсного потенціалу в подальшому формалізується в єдину систему ресурсних обмежень. Обмежуючі фактори можна поділити на дві групи: виробничо-технологічні та соціально-економічні. Виробничо-технологічні обмеження являють собою зворотну сторону факторів технологічної взаємозамінності ресурсів, оскільки у кожному виробничому циклі різні способи використання ресурсів та різні їх кількості застосовуються при виробництві кінцевого продукту. Соціально-економічні обмеження відображають внутрішні і зовнішні можливості господарського механізму сільськогосподарського підприємства, які пов'язані з формуванням і використанням ресурсів.

Слід виділити один принципний момент, на якому базується методика оптимізації ресурсного потенціалу, що пропонується автором. Оскільки оптимізація доцільна при розподілі та перерозподілі обмежених ресурсів, то в якості базисних ресурсів будемо розглядати і пропонувати такі, як земля, основні і оборотні засоби та трудові ресурси. Вплив усіх інших видів ресурсів можна буде визначити за допомогою інших методів. Якщо земля, трудові ресурси, основні та оборотні засоби обмежені, це означає, що у будь-який період часу існує межа виробничих можливостей, ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства. У певний момент часу підприємство зможе виробляти лише певну кількість продукції. Якщо воно захоче збільшити кількість одного продукту, то це можливо лише за рахунок зменшення виробництва іншого. Обмеженість ресурсів змушує кожного виробника використовувати їх якомога раціональніше; прагнути досягти повного їх завантаження (зайнятості) і отримати потенційно можливий обсяг виробництва. Повна зайнятість означає залучення в суспільне виробництво всіх «придатних для цього ресурсів», а саме: забезпечення роботою всіх бажаючих і здатних трудитися; використання всіх земель придатних для виробництва продуктів; завантаження наявних виробничих потужностей підприємств; активне застосування створених систем машин, устаткування, засобів зв'язку; збір, обробка та передача інформації тощо.

Очевидно, що обмеженість ресурсів є відносним аспектом у діяльності сільськогосподарських підприємств. По-перше, вони розглядаються відносно певного відрізка часу і використовуються безперервно при виробництві екологічно чистої продукції. Це означає, що відтворюваність ресурсів як процес відбувається постійно і безперервно; а іноді з уведенням нових ресурсів, які потребують певних затрат, при цьому обмеженість залишається у одних ресурсів, а у інших вона знімається. Абсолютна обмеженість у даному випадку – це не відтворюваність ресурсів, яка може мати місце в діяльності підприємств, тобто мова йдеться про «свою» обмеженість ресурсів у відповідний період часу для певного виду ресурсів. По-друге, обмеженість ресурсів

може бути суто відносною, тобто ресурси, які використовуються сільськогосподарським підприємством у виробництві, можуть бути «дефіцитними» на відміну від тих, які не лімітуються і використовуються у повному обсязі [7].

Відносна дефіцитність лімітованих ресурсів може бути змінена не тільки в динаміці, а і в статичі за рахунок взаємозамінності ресурсів у виробничому споживанні. У широкому розумінні це означає зміну інтенсивності використання різних способів поєднання ресурсів у процесі виробництва, але у будь-якому випадку буде існувати «своя» обмеженість лімітованого ресурсу. Е. Вілкас і Є. Маймінас акцентують свою увагу на тому, що обмеженість ресурсів по-різному виглядає на макро- і макrorівнях. Відносно будь-якого сільськогосподарського підприємства можна припустити необмеженість у використанні ресурсів лише в тому сенсі, що воно їх отримає шляхом перерозподілу або придбає на ринку у потрібній кількості. Тобто тут йде мова про швидку відновлюваність ресурсів, а обмеженість використовується щоб відобразити вплив макроекономічних факторів і забезпечити ефективність виробництва при певних умовах. Але чим більше за розмірами, тим менш ґрунтовна передумова «вільних» ресурсів і тим істотніше передумова їх обмеженості на макrorівні [7].

При оптимізації ресурсного потенціалу необхідно чітко погоджувати стратегію і тактику виробничого процесу. На кожному етапі виробництва необхідно не лише відповідна наявність ресурсів, але й їх компліментарність, тобто конкретний перелік ресурсів, виробничих потужностей, трудових ресурсів відповідної кваліфікації тощо. Будь-який прийнятний варіант технологічного перетворення ресурсів повинен відповідати як кількісному, так і якісному їх складу. Також комплекс ресурсних обмежень включає і вимоги внутрішньої пропорційності щодо збалансованих ресурсів, які використовуються, їх називають балансними обмеженнями. І в цьому випадку виявляють більш та менш дефіцитні ресурси для даного конкретного варіанту. Таке виявлення необхідне для адаптації сільськогосподарського підприємства до прогнозованих змін в умовах економічних трансформацій. Виважена і обґрунтована система резервів, забезпечує безперервність, мобільність, стійкість виробничого процесу.

В.І. Корнієнко [8], А.А. Март'янов [9], В.І. Борисевич, Г.А. Кандаурова, М.М. Кандауров [10], В.П. Самочкин [11] зазначають, що формування системи резервування являє собою сукупність управлінських рішень, що визначають послідовність дій із створення або відновлення резервів різного роду ресурсів (товарно-матеріальних цінностей, виробничих і транспортних потужностей, складських ємностей тощо) організаційні та контролюючі моменти віддачі розпоряджень про їх поповнення та масштаби. При формуванні системи резервів необхідно ретельно підходити до розв'язання завдань «необхідного і достатнього» щодо резервів ресурсів. Це, у свою чергу, дозволяє в процесі їх використання та управління ними уникнути додаткових витрат і втрат, які обов'язково виникають при їх недолюку або надлишку. Складність взаємодій, взаємозв'язків та невизначеність умов зовнішнього середовища, що поглиблюють їх, обумовлюють вибір математичної теорії та відповідних їй формалізованих методів щодо формування самої системи резервування, обґрунтування її масштабів та наповнюваності.

Формування резервів є необхідною і достатньою умовою для суб'єкту ринку, який функціонує за

принципом підприємства, що постійно діє. Резервування – це добре налагоджений процес зі своїми центрами відповідальності, які прогнозують фактичну потребу в резервах ресурсів з реальними їх залишками. При отриманні негативних результатів процедура відновлення резервів до оптимального рівня відбувається в автоматичному режимі і в установленому порядку. Наприклад, природні втрати виникають постійно, але щодня виявляти їх недоцільно, а краще спрогнозувати їх обсяги і зарезервувати ресурси на покриття цих втрат. З погляду фінансів створення резерву – це декапіталізація раніше капіталізованих в актив засобів, тобто визнання витратами того, що ними могло бути. З бухгалтерської точки зору декапіталізація може бути проведеною або за рахунок собівартості виробленої продукції чи наданих послуг, або за рахунок прибутку підприємства.

Висновки. Отже, на оптимальне функціонування сільськогосподарського підприємства впливає використання всіх наявних ресурсів, які є в розпорядженні на певний момент часу. Вибір найкращого варіанту поєднання ресурсів із безлічі можливих відносять до типових задач лінійного програмування. Лінійне програмування є формою оптимізаційного моделювання, що в загальному розумінні дозволяє здійснювати пошук максимуму або мінімуму лінійної функції, що відображає характер певного соціально-економічного процесу, за наявності лінійних обмежень. Така функція – загальносистемне поняття, яка включає формування та розвиток як соціально-економічного, так і ресурсного потенціалу. Її формалізація – одна з фун-

даментальних економічних проблем теорії та практики функціонування аграрних формувань.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фонотов А.Г. Ресурсный потенциал: планирование, управление / А.Г. Фонотов. – М.: Экономика, 1985.
2. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2002.
3. Горбунов Э.Г. Сбалансированность структуры народного хозяйства / Э.Г. Горбунов // Вопросы экономики. – 1982. – № 4. – С. 101–104.
4. Влияние элементов ресурсного потенциала на эффективность его использования / Г.А. Андрусенко, В.И. Шиян, Л.И. Михайлова // Оценка производственного потенциала в хозяйственном механизме АПК: сб. научн. тр. Харьк. с/х ин-та. – Х., 1990. – С. 34–40.
5. Сытнин В.К., Яковец Ю.В. Экономический механизм повышения эффективности производства / В.К. Сытнин, Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 1988. – 215 с.
6. Слободян В.А. Воспроизводство в колхозах Нечерноземной зоны / В.А. Слободян. – М.: Колос, 1988. – 144 с.
7. Вилкас Э.И. Решения: теория, информация, моделирование / Э.И. Вилкас, Е.З. Майминас. – М.: Радио и связь, 1981. – 244 с.
8. Корниенко В.И. Основы менеджмента устойчивого развития / В.И. Корниенко. – М.: Ступени, 2002. – 256 с.
9. Мартянов А.А. Экономическая устойчивость предприятия и ее оценка / А.А. Мартянов. – М.: МИФИ, 2003. – 8 с.
10. Прогнозирование и планирование экономики: [учеб. пособ.] / В.И. Борисевич, Г.А. Кандаурова, Н.Н. Кандауров и др.; под общ. ред. В.И. Борисевича, Г.А. Кандауровой. – Минск: Интерпрессервис; Экоперспектива, 2001. – 380 с.
11. Самочкин В.П. Гибкое развитие предприятия. Анализ и планирование / В.П. Самочкин. – М.: Дело, 1998. – 336 с.

УДК 65.012.12

Цыбульская Э.И.*кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятия
Харьковского гуманитарного университета
«Народная украинская академия»***Волошина В.Р.***магистр
Харьковского гуманитарного университета
«Народная украинская академия»*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОГО РАВНОВЕСИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследуется сущность категории «финансовое равновесие предприятия». Дана систематизация подходов к определению финансового равновесия предприятия. Обосновывается как наиболее адекватный для Украины подход к определению финансового равновесия с позиций антикризисного управления. Исследуется механизм достижения предприятием финансового равновесия.

Ключевые слова: финансовое равновесие, финансово-экономическая устойчивость, самодостаточное развитие, механизм, порог сопротивляемости.

Цыбульська Е.І., Волошина В.Р. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ РІВНОВАГИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено сутність категорії «фінансова рівновага підприємства». Дано систематизацію підходів щодо визначення фінансової рівноваги підприємства. Обґрунтовано як найбільш адекватний для України підхід щодо визначення фінансової рівноваги з позицій антикризового управління. Досліджено механізм досягнення підприємством фінансової рівноваги.

Ключові слова: фінансова рівновага, фінансово-економічна стійкість, самодостатній розвиток, механізм, поріг опірності.

Tsybul'skaya E.I., Voloshyna V.R. THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL EQUILIBRIUM OF THE ENTERPRISE

The article deals with the essence of category «financial equilibrium of the enterprise» It was given the systematization of approaches to determining financial equilibrium of the enterprise. As the most adequate for Ukraine crisis management approach to determining financial equilibrium justified. Achieving financial equilibrium of the enterprise researched.

Keywords: financial balance, financial and economic stability, self-contained development, mechanism, threshold resistance.

Постановка проблемы. Рыночная трансформация предприятий требует качественно нового подхода к оценке финансового состояния предприятий, к его необходимости и значимости в системе финансового управления. Исключительное значение приобретает определение количественных и качественных величин, которые бы характеризовали финансовое равновесие, стабильность, надежность предприятия как партнера в рыночных отношениях, его способность маневрировать финансовыми ресурсами для достижения эффективной предпринимательской деятельности. С учетом того, что каждый хозяйствующий субъект представляет собой постоянно развивающийся многоэлементный комплекс, возникает необходимость исследования степени его финансового равновесия.

Потеря финансового равновесия грозит предприятию потерей ликвидности и платежеспособности, отсутствие которой ввергает предприятие в финансовый кризис, который может перерасти в потенциальное банкротство. Следовательно, управление финансовым равновесием является важным элементом финансового менеджмента предприятия.

Анализ последних исследований и публикаций.

Проблеме исследования финансового равновесия и финансово-экономической устойчивости уделяется много внимания отечественными исследователями Бланком И.О., Ткаченко Н.М., Поддерегиным А.Г., Азаренковой Г.М., Тридедом А.Н., Украинской Л.О., Кизимом М.О., Забродским В.А., Зинченко В.А., Кончаком Ю.С. и зарубежными учеными – Бригхемом Е., Ван Хорном Дж., Холтом Г.Н., Стояновой О.С., Ковалевым В.В., Сайфулиным Г.С., Шереметом А.Д.

Теоретико-методологические основы оценки финансового равновесия экономической системы раскрыты в работах отечественных и зарубежных уче-

ных, в частности, Абрютиной М.С., Грачева А.В., Александрова И.А., Белолипецкого В.Г., Забродской В.А., Зинченко В.А., Кизима М.О., Коласса Б., Кончак Ю.С., Лебедева О.Т., Терещенко О.О.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на множество работ по исследованию финансового равновесия, следует отметить, что знания по данному вопросу разобщены, носят фрагментарный характер, результаты существующих исследований, а также уже существующий накопленный практический опыт управления в отечественном бизнесе нуждаются в обобщении, глубоком исследовании. В частности, требует уточнения сама категория «финансовое равновесие» для социально-экономических систем в период трансформации, необходимы дальнейшие разработки в области диагностики финансового равновесия, нуждается в дополнительном исследовании сам механизм достижения системой финансового равновесия.

Цель статьи заключается в развитии теоретической базы управления финансовым равновесием предприятия, исследовании сущности категории «финансовое равновесие» и механизма достижения предприятием финансового равновесия.

Изложение основного материала исследования. В широком смысле финансовое равновесие можно трактовать как способность хозяйствующего субъекта функционировать в состояниях, по меньшей мере, близких к равновесию (имеется в виду финансово-экономическое равновесие хозяйствующего субъекта) в условиях постоянных внешних и внутренних воздействий. В более узком смысле финансово-экономическое равновесие хозяйствующего субъекта – это такое финансово-экономическое состояние организации, при котором она не только является ликвидной,

платежеспособной, но и имеет достаточно средств для нормального функционирования.

Некоторые ученые рассматривают финансовое равновесие предприятия с позиций стабильности положения предприятия: «Финансовое равновесие – это стабильность финансового состояния в долгосрочной перспективе, которая обеспечивается высокой долей собственного капитала в общей сумме финансовых ресурсов, используемых предприятием, и возможностью маневрирования собственными средствами для обеспечения бесперебойного процесса финансовой деятельности и постоянной платежеспособности» [1]. Авторы также отмечают, что финансовое равновесие зависит не только от количества элементов финансовой системы, но и от характера их организационной связи, то есть финансовых отношений между ними на макро- и микроуровнях.

Часть авторов рассматривает финансовое равновесие с позиций сбалансированности финансовых потребностей и источников финансирования [2; 3]. Финансовое равновесие в данной ситуации характеризуется сбалансированностью финансовых потребностей и источников финансирования. Отсюда ученые делают вывод, что экономическая категория финансового равновесия является методологической основой балансового равенства активов и пассивов.

Эту идею рассматривают российские и украинские исследователи, но в более глубоком аспекте [2, с. 202]. Так, по мнению Абрютиной М.С. и Грачева А.В., критерием финансового равновесия являются, во-первых, равенство собственного капитала и нефинансовых активов и, во-вторых, равенство заемного капитала и финансовых активов. Второе равенство является следствием первого, так как общая величина капитала (собственного и заемного), находящаяся в обороте, всегда равна сумме всех активов. И та и другая величины представляют собой одно и то же имущество предприятия, находящееся в данный момент в его распоряжении, в обороте. На практике состояние равновесия – это только точка отсчета, вокруг которой происходят непрерывные колебания [2, с. 46]. Для раскрытия содержания имущества и формы воплощения собственности Абрютина М.С. и Грачев А.В. предлагают использовать системный подход к оценке финансового равновесия, основанный на модификации балансовых характеристик активов и пассивов, которые насчитывают 72 ситуации. Однако такое множество ситуаций вызывает определенные сложности при оценке потенциала финансово-экономической устойчивости и выборе альтернатив финансовой стратегии устойчивого развития.

Этой же позиции придерживается Терещенко О. [3, с. 10], который подчеркивает, что одним из способов оценки финансового равновесия является согласованность отдельных позиций баланса, требующая соблюдения так называемого «золотого правила финансирования». Последнее предполагает согласование сроков мобилизации финансовых ресурсов со сроками, на которые они вкладываются в реальные или финансовые инвестиции.

С нашей точки зрения, подходы стабильности и сбалансированности к категории «финансовое равновесие» приемлемы для социально-экономических систем, которые функционируют в достаточно стабильной среде, где царит институт доверия между субъектами хозяйствования. К сожалению, украинские предприятия не могут похвастаться такой средой. Это обусловлено тем фактом, что отечественная экономика находится в стадии трансформации к рыночной

модели, а череда финансовых неурядиц, вызванных глобальным финансовым кризисом 2008 г., а также событиями 2013–2015 гг. на востоке Украины и в Крыму, только усилили эту нестабильность. Процессы трансформации в экономике сопровождаются неопределенностью, потерей доверия между субъектами хозяйствования. В связи с этим понятие финансового равновесия предприятия целесообразно рассматривать с позиций антикризисного менеджмента, то есть самодостаточности по отношению к воздействиям внешних и внутренних угроз. Исходя из данного аргумента, можно дать следующее определение финансового равновесия предприятия – это состояние финансовой системы предприятия, при котором обеспечено самодостаточное развитие последней на всех уровнях, несмотря на неблагоприятное влияние внешних и внутренних факторов, а также нейтрализация угроз мировых финансовых кризисов.

Исследуем механизм достижения предприятием финансового равновесия. Признаком финансового равновесия является достижение социально-экономической системой (предприятием) финансово-экономической устойчивости. В соответствии с общей теорией систем устойчивость системы – это свойство системы совпадать по признакам до и после изменений, вызванных действием факторов [4, с. 86–98]. Из этого определения следует, что может существовать множество комбинаций признаков и факторов систем, поэтому для каждого рода систем не существует единой, «универсальной» устойчивости. Она определяется в зависимости от вида признаков и факторов кризиса.

В качестве признаков должны учитываться те, которые являются всеобщими для данных систем и относятся к системообразующим факторам – первичным элементам. Первичными элементами социально-экономической системы являются ее подсистемы, а в системе финансово-экономических отношений главные подсистемы – экономическая и финансовая. Остальные подсистемы (информационная, организационно-управленческая, экологическая и др.) рассматриваются в качестве вспомогательных и обслуживающих [5, с. 199–210]. Все подсистемы имеют между собой связи (экономические, финансовые, информационные и т. д.), разрыв которых приводит к разрушению целостности социально-экономической системы. Хотя финансовая подсистема является вторичной и интерпретируется как отражение экономической, она активно воздействует на экономическую, определяет возможности ее развития, в частности, предоставляет источники финансирования и показывает следствия всех процессов, происходящих в экономической подсистеме, во взаимосвязи с внешней средой. Материалом для «строительства» подсистем выступают активы и капитал предприятия. Основу экономической подсистемы составляют активы, на которых осуществляется хозяйственная деятельность с целью получения экономических результатов. Капитал – основа формирования финансовой подсистемы. С точки зрения такого подхода взаимосвязь финансовой и экономической подсистем можно представить в виде финансово-экономической модели предприятия, которая основана на балансовом равенстве (Активы = Собственный капитал + Заемный капитал): активы представляют собой экономическую подсистему, а капитал (пассив) – финансовую подсистему [6, с. 234–244].

Реальную вещественную форму имеют только активы, которые представляют собой затраты, а капитал (собственный и заемный) – внутренняя

составляющая активов, которая по факту не осязаема, а лишь отражается в бухгалтерском учете. Первичными признаками для коммерческих организаций являются наличие целей функционирования и развития (прежде всего получение прибыли и рост благосостояния собственников бизнеса, затем – выполнение социальных функций), которые могут быть реализованы только в случае сохранения возможности осуществления основной деятельности, структурная целостность, административная и экономическая самостоятельность [7, с. 89]. В системе финансово-экономических отношений все эти признаки могут быть сохранены только при условии удовлетворительного финансово-экономического состояния (ФЭС) социально-экономической системы (предприятия), которая объективно существует и отражает состояние финансовой и экономической подсистем. Ухудшение ФЭС не позволит предприятию осуществлять его основную деятельность в дальнейшем по причине возникновения угроз разрушения системы, следовательно, возможна утрата первичных признаков предприятия.

Сохранение признаков происходит после изменений, которые вызваны действием факторов, выступающих по отношению к системе и ее признакам как причины изменений. В отношении предприятия такое воздействие оказывают факторы кризиса. В нашем случае это финансово-экономические факторы, оказывающие влияние на финансовую и экономическую подсистемы предприятия. Устойчивое предприятие обладает способностью, обеспечивающей его сохранение. Можно предположить, что такой способностью является сопротивляемость системы негативным факторам кризиса. Это следует из того, что, согласно общей теории систем, любая устойчивая система имеет некоторый порог сопротивляемости, который не могут преодолеть негативные факторы [4, с. 240–243]. В случае финансового равновесия система способна сопротивляться финансово-экономическим факторам кризиса. Порог сопротивляемости – предельная величина, преодоление которой приводит к утрате устойчивости. Таким образом, финансовое равновесие – это свойство системы оказывать сопротивление негативному воздействию финансово-экономических факторов кризиса в ходе функционирования и развития за счет сохранения удовлетворительного финансово-экономического состояния, благодаря которому обеспечиваются ее структурная целостность и возможность продолжения основной деятельности [8, с. 176]. Следствием из этого определения является возможность сохранения бизнеса (системы) от разрушения и рост его стоимости, так как наращивать стоимость и продолжать основную деятельность при неудовлетворительном ФЭС невозможно по причине высокого риска разрушения бизнеса при банкротстве организации. В соответствии с нашими рассуждениями, фактором финансового равновесия предприятия является финансово-экономическое состояние (ФЭС) предприятия, удовлетворительное состояние которого обеспечивает сопротивляемость негативным факторам кризиса, что, в свою очередь, способствует сохранению бизнеса от разрушения и росту его стоимости.

Исследуем факторы, оказывающие влияние на порог сопротивляемости предприятия негативным факторам кризиса. Уровень устойчивости определяется порогом сопротивляемости, поэтому для оценки первого необходимо знать второе. Объективную количественную оценку порога сопротивляемости можно получить благодаря использованию аналогии

из термодинамики, изучающей макроскопические системы, потому что инструменты термодинамики пригодны для любых систем [4, с. 132–139]. Наша задача – использовать эти инструменты при описании финансово-экономических аспектов деятельности предприятия.

В обозначениях термодинамики сопротивляемость макроскопической системы описывается с помощью неравенства:

$$E_{\phi} \leq E_c, \quad (1)$$

где E_{ϕ} – энергия возмущений факторов;
 E_c – энергия системы.

Для предприятия это неравенство означает, что оно имеет порог сопротивляемости, который не могут преодолеть негативные факторы кризиса, так как их мощность воздействия существенно ниже некоторого порогового значения системы. Энергетическая модель позволяет количественно оценить порог сопротивляемости предприятия, если перевести энергетические потоки в ресурсные [9, с. 68–74]. Действительно, для ликвидации негативных последствий финансово-экономических факторов кризиса необходимы финансовые ресурсы, поэтому принимается следующая аналогия: энергия в макроскопических системах – финансовые ресурсы в социально-экономических системах. Тогда неравенство (1) можно представить как:

$$\sum_{i=1}^m \Phi P_i \leq \Phi P_p, \quad (2)$$

где ΦP_i – сумма финансовых ресурсов, необходимая для компенсации негативного i -го фактора кризиса;

ΦP_p – сумма финансовых ресурсов, которыми располагает организация для устранения негативных последствий факторов кризисов, n – общее количество факторов финансово-экономического кризиса.

Так как ΦP_p определяет порог сопротивляемости, то для его количественного выражения необходимо оценить данную величину финансовых ресурсов. Это можно сделать по упомянутой выше аналогии. Общая энергия системы, которую не превышает энергия факторов кризиса [формула (1)], определяется на основе термодинамического закона сохранения энергии: с системной точки зрения общая энергия системы представляет собой сумму внутренней энергии и свободной энергии:

$$E_c = U + F, \quad (3)$$

где E_c – общая энергия системы, имеющая предельное значение, обеспечивающее сопротивляемость;
 U – внутренняя энергия системы, энергия первичных элементов системы;

F – свободная энергия, которая может быть высвобождена от воздействия негативных факторов.

Таким образом, для равновесной социально-экономической системы порог сопротивляемости E_c определяется внутренней и свободной энергией, которая, в свою очередь, может быть выражена через финансовые ресурсы, необходимые для компенсации негативных последствий факторов кризиса. Можно предположить, что внутренняя энергия U – внутренний финансовый запас прочности предприятия, определяемый величиной накопленной нераспределенной прибыли. Свободная энергия F – внешний финансовый запас – свободные финансовые ресурсы (платежные средства), которые могут быть направлены на компенсацию негативного воздействия факторов кризиса.

Внутренняя энергия предприятия объясняется существующими финансовыми (с точки зрения капитала) взаимосвязями между активами и пассивами (экономической и финансовой подсистемами). Накопленная прибыль не является платежным ресурсом,

который может быть использован для предотвращения негативных последствий факторов кризиса «снаружи». Данная величина лишь отражает накопленный потенциал организации, поэтому ее можно сопоставить с внутренней энергией. Об этом же свидетельствует ее способность компенсировать полученные убытки организации, что отражается на изменении структуры баланса (на внутреннем структурном уровне), так как ухудшается соотношение между активами и обязательствами, а внешне этот процесс никак не проявляется.

Свободную энергию системы легче трансформировать в ресурсы. Ее можно сопоставить с тем количеством финансовых ресурсов, которое можно высвободить для противостояния воздействию негативных факторов кризиса и которое необходимо для дальнейшего развития организации. К упомянутым финансовым ресурсам относятся: избыточные активы, которые организация может реализовать в целях погашения долгов для минимизации риска банкротства без ущерба для своей финансово-хозяйственной деятельности; свободный денежный поток, доступный для распределения между инвесторами, в том числе и кредиторами; внешняя финансовая помощь. Средства высвобождаются прежде всего для погашения обязательств, просрочка которых создает угрозу целостности социально-экономической системы в случае банкротства. Это позволяет утверждать, что с системной точки зрения платежеспособность организации является одним из аспектов сопротивляемости.

Свободный денежный поток отражает способность предприятия генерировать денежные средства после необходимых инвестиций для развития, характеризует ее возможность обслуживать заемный капитал. В то же время он отражает взаимосвязь между финансово-экономической устойчивостью предприятия и его стоимостью, которая определяется денежными потоками, поэтому разрушение (уменьшение) стоимости предприятия можно рассматривать как признак утраты финансового равновесия.

Превышение порога сопротивляемости означает, что предприятие самостоятельно уже не в силах справиться с масштабами кризиса – для сохранения его от разрушения требуется внешнее воздействие. Таким внешним воздействием может быть помощь третьих лиц или государства, переход в иное правовое состояние – в реабилитационные процедуры

банкротства. В связи с этим проведение указанных мероприятий, в том числе и процедуры банкротства, можно трактовать как преодоление, как инструменты восстановления финансового равновесия.

Выводы. В системе финансово-экономических отношений предприятия ведущая роль отводится такому системному свойству, как финансовое равновесие, которое позволяет минимизировать риск угрозы разрушения предприятия вследствие банкротства, обеспечивая сохранение бизнеса. Уровень финансового равновесия предприятия определяется порогом его сопротивляемости финансово-экономическим факторам кризиса в ходе развития. Количественная оценка порога сопротивляемости предприятия определяется величиной финансовых ресурсов, которые могут быть направлены на погашение обязательств и развитие. В случае превышения порога сопротивляемости реабилитационные процедуры банкротства могут рассматриваться как инструменты восстановления финансового равновесия предприятия.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Боды Из., Мертон Г. Финансы: [учеб. пособ.] / Из. Боды, Г. Мертон; пер. с англ. – М.: Вильямс, 2000. – 592 с.
2. Абрютина М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: [учеб.-практ. пособ.] / М.С. Абрютина, А.В. Грачев. – М.: Дело и Сервис, 1998. – 256 с.
3. Терещенко О.О. Фінансова діяльність господарювання: [навч. посіб.] / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
4. Артюхов В.В. Общая теория систем: Самоорганизация, устойчивость, разнообразие, кризисы / В.В. Артюхов. – М.: Либроком, 2012. – 224 с.
5. Крейнина М.Н. Финансовое состояние предприятия / М.Н. Крейнина. – М.: ДИС, 1997. – 113 с.
6. Лобушкин Н.П. Коммерческий экономический анализ хозяйственной деятельности: [учеб. пособ.] / Н.П. Лобушкин. – М.: Юнити, 2005. – 445 с.
7. Балабанов И.Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 113 с.
8. Балабанов И.А. Основы финансового менеджмента: [учеб. пособ.] / И.А. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2013. – 342 с.
9. Краснов А.А. Термодинамический подход к анализу затрат в концепции разработки стратегии развития экономических систем / А.А. Краснов, Г.А. Краснов // Экономический анализ: теория и практика. – 2010. – № 4. – С. 68–74.

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 330.332.4

Базецкая А.И.

*кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики предприятий
городского хозяйства
Харьковского национального университета
городского хозяйства имени А.Н. Бекетова*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА ПУТЕМ АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИННОВАЦИОННОЙ СФЕРЕ

В статье рассматриваются проблемы обеспечения экономической безопасности на региональном уровне. Выявлены проблемы финансирования инновационных проектов за счет иностранного капитала. Предложены мероприятия по обеспечению экономической безопасности региона путем активизации инвестиционной деятельности в инновационной сфере.

Ключевые слова: инвестиции, инновации, экономическая безопасность, региональное развитие, иностранный капитал.

Базецька Г.І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ ШЛЯХОМ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРІ

У статті розглядаються проблеми забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні. Виявлено проблеми фінансування інноваційних проектів за рахунок іноземного капіталу. Запропоновано заходи щодо забезпечення економічної безпеки регіону шляхом активізації інвестиційної діяльності в інноваційній сфері.

Ключові слова: інвестиції, інновації, економічна безпека, регіональний розвиток, іноземний капітал.

Bazetskaya A.I. ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE REGION THROUGH INTENSIFICATION OF INVESTMENT ACTIVITY IN INNOVATION SPHERE

The article deals with the problems of economic security protection at the regional level. The problems of funding innovative projects by foreign capital are revealed. The measures to ensure the economic security of the region through intensification of investment activity in innovation sphere are suggested.

Keywords: investment, innovation, economic security, regional development, foreign capital.

Постановка проблеми. Економічна безпека регіону в нинішнє час знаходиться в непереможній залежності від рівня і ступеня активності інвестиційної діяльності. Крім того, сучасні умови функціонування як світової, так і національної економіки вимагають від господарюючих суб'єктів активного впровадження інноваційних технологій в виробничі процеси, так як саме інновації забезпечують виробничу продукцію якісно новим рівнем і стимулюють споживачів продукції надавати перевагу товарам інноваційного типу. Також необхідно відзначити, що рівень економічної безпеки регіону безпосередньо залежить від його потенціалу, в який ми включаємо ресурсний, виробничий, людський потенціал. Особливу увагу вивчення питання економічної безпеки слід також приділяти питанням інвестиційного фінансування як на макро-, так і на мезорівні (в даному випадку – рівень регіону). Саме перераховані аспекти повинні бути покладені в основу при розробці бюджетної, фінансової і грошово-кредитної політики регіону. Саме тому, особливу актуальність набуває розподіл функцій управління між державою і регіональною властю, так як децентралізація влади в даному питанні в більшості випадків сприяє економічному розвитку і підвищенню конкурентоспособності регіонів, що, природно, сприятливо відбивається і на рівні життя населення території.

Важливим аспектом забезпечення економічної безпеки регіону також є модель фінансування інноваційної сфери в регіонах. Як свідчить світова практика, софінансування державою інноваційних проектів з участю іноземного капіталу, а також залучення вітчизняних інвесторів в дану сферу сприяють значному зростанню рівня економічної безпеки не тільки регіонів, але і країн в цілому. Саме тому, цілеспрямованим є інвестування інноваційної сфери за рахунок державного і місцевого бюджетів, а також забезпечення сприятливих умов для залучення приватного вітчизняного і іноземного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями забезпечення економічної безпеки регіонів займаються багато вітчизняні і зарубіжні вчені і практики, так як цей аспект функціонування держави в цілому і окремих регіонів є одним з найважливіших факторів незалежності країни і стійкого розвитку її національної економіки.

Питаннями забезпечення регіональної безпеки цікавилися такі вчені, як В. Козаченко, А.Н. Ляшенко, В.П. Пономарев [4], Е.А. Івашко [3], М.Г. Никитина, А.О. Рудницький, А.С. Деренуца [5], Л.Л. Шамякіна, М.А. Белорусова [6] і інші вітчизняні спеціалісти. Крім того, російськими вченими активно розглядаються питання стійкого регіонального розвитку і антикризового управління в регіонах [1; 2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако изучение работ данных авторов показывает, что в настоящее время не существует однозначного мнения в вопросе решения проблемы обеспечения экономической безопасности региона. Следовательно, данный вопрос изучен не в полной мере и требует постоянной дискуссии. Таким образом, необходима систематизация проведенных исследований, а также дальнейшее изучение данной проблематики.

Цель статьи заключается в определении круга мероприятий, реализация которых будет способствовать росту уровня экономической безопасности на региональном уровне.

Изложение основного материала исследования. Достижение положительной динамики развития региона на современном этапе становится невозможным без обеспечения его экономической стабильности. Основным методом ее обеспечения в последнее время все чаще становится активизация инвестиционной деятельности в инновационной сфере, так как развитие современных экономических региональных систем невозможно без активного применения инноваций. В свою очередь, уровень экономической стабильности напрямую будет зависеть от того, каким образом региональные власти обеспечивают экономическую безопасность на своей территории.

Рассмотрим более детально проблемы обеспечения экономической безопасности региона. Современные условия хозяйствования региона требуют от управленческого аппарата обеспечения своей экономической безопасности. Это связано в основном с политической нестабильностью и напряженной обстановкой, которой характеризуется современное состояние Украины как государства. Следовательно, достижение стабильности является наиболее важной задачей украинского правительства, и прежде всего в сфере экономики. Кроме того, управляющий государственный аппарат должен ставить своей целью обеспечение экономической безопасности регионов. Наиболее эффективным инструментом в достижении поставленной цели является, на наш взгляд, создание благоприятного инвестиционного режима в инновационной сфере, причем имеется в виду инвестирование не только «промышленных» инноваций, но и так называемых «инноваций управления». Это поможет вывести страну на принципиально новый виток развития и превратить Украину из «сырьевого придатка» в экономически развитую страну. Таким образом, гарантирование экономической безопасности путем обеспечения притока инвестиций в инновационную деятельность в настоящее время является особенно актуальным.

Термин «экономическая безопасность» впервые появился в 70-е годы и быстро распространился в странах, шедших путем построения и развития капитализма. В результате, реалистично оценивая международную обстановку того времени, страны Западной Европы, а также другие представители капиталистического мира осознали необходимость использования экономических средств обеспечения экономической безопасности.

Сегодня экономическая безопасность любого региона – это комплекс мероприятий, направленных на устойчивое развитие и совершенствование его экономики, предполагающее обязательное включение мероприятий, реализация которых позволит значительно снизить или же устранить влияние различных внутренних и внешних угроз или рисков, значащую сопутствующих деятельности того или иного региона как субъекта финансовых отношений.

Зачастую экономическая безопасность рассматривается на уровне государства, а региональный уровень или включается как элемент в общегосударственную систему национальной безопасности в экономической сфере, или разрабатывается общая система мер по обеспечению экономической безопасности для всех регионов без учета особенностей их развития.

Концепция национальной безопасности Украины в экономической сфере предполагает осуществление следующих мероприятий в рамках государственной политики:

- недопущение незаконного использования бюджетных средств и государственных ресурсов и их утечки в «теневую» экономику;
- контроль экспортно-импортной деятельности, направленной на поддержку важных для Украины приоритетов и защиту отечественного производителя;
- борьба с противоправной экономической деятельностью, противодействие бесконтрольному оттоку национальных материальных, финансовых, интеллектуальных, информационных и других ресурсов.

Поставленные задачи, на наш взгляд, не могут решить проблему экономической безопасности, так как направлены в основном на решение макроэкономических проблем, связанных в первую очередь с привлечением иностранного капитала. Однако наиболее целесообразным было бы начать решение проблем безопасности с микроэкономического уровня, то есть с уровня предприятий, которые и являются, наряду с физическими лицами, главными субъектами финансовых отношений, производящими ВВП страны. Таким образом, необходимо обеспечить в первую очередь возможность внедрения инновационных технологий как в промышленное производство, так и в сферу управления предприятиями, что позволит укрепить экономическую составляющую развития Украины. А как раз в этой сфере наблюдается немало проблем.

Внедрение инноваций и активизация инновационных процессов во многом зависят от существующих в данный конкретный момент времени макроэкономических условий функционирования государства в инвестиционно-инновационной сфере. Именно эти условия и будут определять уровень и степень заинтересованности субъектов хозяйствования в процессе использования инновационных технологий и оборудования. К сожалению, современное состояние экономики Украины не позволяет активно внедрять инновационные технологии в процессы материального и нематериального производства. Применение инновационных техник и технологий негативно влияет на процесс ценообразования, так как значительно удорожает производимую продукцию. Следовательно, инновационное производство становится недоступным для многих субъектов хозяйствования. Наиболее печальным в этом отношении фактом является тот, что ни государство, ни региональные власти не могут каким-либо образом повлиять на активизацию инновационной деятельности на своей территории.

Современные условия хозяйствования в Украине способствовали частичному вытеснению оборудования из производственного процесса, так как дешевая рабочая сила обеспечивает значительно больший объем прибыли, нежели применение инновационных технологий, внедрение которых настолько дорого, что не может быть покрыто за счет собственных средств предприятий, а система кредитования и привлечения инвестиций не урегулирована на госу-

дарственном уровне. Региональные власти, в свою очередь, также не могут повлиять на процесс привлечения отечественными предприятиями средств со стороны, так как эти вопросы находятся исключительно в юрисдикции государства.

Такая ситуация проявляется каждый раз, когда страна переживает экономический кризис. К сожалению, кризис, сложившийся сегодня в Украине, не ограничивается только экономическими рамками. Война, кризис власти, озлобленность населения никоим образом не могут способствовать активизации инвестиционно-инновационной деятельности. Кроме того, резкие колебания курса валют не дают предприятиям уверенности в необходимости модернизации производства. Экономические кризисы, дестабилизировавшие экономику индустриальных стран мира ранее, показали, что внедрение инновационной техники может привести к краху предприятий из-за значительного увеличения цен на электроэнергию (а мы наблюдаем сверхбыстрый рост тарифов не только для населения, но и особенно для предприятий). В результате те хозяйствующие субъекты, которые в условиях кризиса пытаются все-таки модернизировать производство, прогорают, а их техника и технологии в период выхода из кризиса достаются конкурентам за бесценок.

Также следует отметить, что ситуация, сложившаяся в регионах Украины, не является однородной в плане экономического развития: регионы, имеющие в большей степени индустриальную направленность, находятся в зоне АТО. Сложившиеся условия хозяйствования требуют удешевления производства и снижения издержек, а это возможно только при снижении фондовооруженности, технического уровня и наукоемкости продукции. Таким образом, экономическая безопасность как государства в целом, так и регионов Украины находится под угрозой. Вышечисленные реалии способствуют снижению производительности труда в региональном и государственном масштабах, а также значительному уменьшению объемов производства в натуральном и стоимостном выражении. При таких обстоятельствах разработка мероприятий по повышению уровня экономической безопасности становится наиболее важной задачей, в первую очередь регионального управления, так как общегосударственные цели сосредоточены в основном на обеспечении армии в зоне АТО и на юго-востоке страны.

В целях увеличения инвестиционной привлекательности регионов Украины и, как следствие, повышения экономической безопасности страны в первую очередь необходимо формирование такой системы налогов, льгот и платежей, которая соответствовала бы сложившейся ситуации в национальной экономике, а также способствовала налаживанию и укреплению инвестиционного сотрудничества со странами Европейского Союза и ближнего зарубежья. Отмеченные цели могут быть достигнуты при таком регулировании экономической политики, которое учитывало бы специализацию регионов Украины и их кооперацию, что позволило бы определить круг продукции, необходимой как на внутреннем рынке, так и востребованной во внешней торговле нашей страны с иностранными партнерами.

Оценивая ситуацию, сложившуюся в экономике Украины, можно предположить, что система взаимодействия отечественных хозяйствующих субъектов, правительства страны и иностранных партнеров – потенциальных инвесторов – должна включать в себя следующие составляющие:

1. Частичное финансирование государством (пусть даже в небольшой степени) инвестиционных проектов на тех производствах, которые ориентированы на экспорт.

2. Использование международного финансового лизинга.

3. Активное применение практики создания совместных организаций консорциумного типа в целях повышения инвестиционной активности в регионах.

Также условием создания благоприятного инвестиционного климата и повышения инвестиционной и инновационной активности регионов в целях обеспечения экономической безопасности страны является привлечение частных отечественных инвесторов в процесс финансирования проектов, реализация которых будет способствовать росту объемов производства экспортоориентированной продукции. То есть целесообразно разработать механизм инвестиционного сотрудничества частных инвесторов и государства.

Одним из важнейших аспектов повышения экономической безопасности регионов, а также активизации инвестиционной деятельности в инновационной сфере является стимулирование процесса возвращения украинского капитала, находящегося за пределами страны, в экономику Украины. Это позволит снизить зависимость отечественных предприятий от иностранного капитала в виде прямых инвестиций (создание совместных предприятий), так как его привлечение не очень активно на сегодняшний день, а роль в экономике незначительна. Следовательно, необходимо способствовать повышению доли отечественных инвесторов в уставных капиталах таких совместных предприятий, а также усовершенствовать систему оценки оборотных активов, стоимость которых формирует уставный фонд предприятий с иностранными инвестициями.

Зарубежные компании активно привлекают иностранный капитал в форме кредитов в целях финансирования развития предприятий. Возврат таких кредитов осуществляется по компенсационному соглашению путем поставки продукции. На наш взгляд, описанный опыт необходимо перенимать в ближайшие сроки. Кроме того, стимулирование активности сделок, по условиям которых иностранный инвестор поставляет технологии, в том числе инновационные, а также предоставляет технологические линии и оборудование в обмен на поставку в обратном направлении продукции или полуфабрикатов, несомненно, тоже будет способствовать повышению инвестиционной привлекательности и экономической безопасности в различных регионах Украины.

При подготовке региональных программ развития, а также законодательных и нормативных актов государственного и местного уровней необходимо учитывать интересы инвесторов. Кроме того, с повышением для предприятий тарифов на газ, электроэнергию, услуги связи и транспортные перевозки, а также поднятие платы за аренду производственных помещений в связи с резким ростом курса доллара поддержка хозяйствующих субъектов со стороны государства просто необходима. С этой целью целесообразным становится создание системы информационного обеспечения инвестиционной деятельности, с помощью которой можно осуществлять сбор, обработку и анализ информации о влиянии законодательства и состоянии рынка на уровень экономического развития отдельных отраслей национальной экономики и регионов.

В настоящее время правительство Украины совершает ряд шагов, способствующих повышению экономической активности регионов. Так, например, Украина активно сотрудничает с международными финансовыми институтами. Однако проблема состоит в том, что, несмотря на ожидаемый положительный эффект от данных мероприятий, кризисные явления в экономике Украины нарастают, так как увеличивается налоговое бремя страны, которое в конечном счете ложится на плечи субъектов хозяйствования и не способствует повышению их экономической активности и созданию условий экономической безопасности в стране.

В целом следует отметить, что на пути перехода к устойчивому развитию Украины возникли следующие проблемы:

- ведение военных действий, спад экономики и разрыв устоявшихся экономических связей;
- высокий уровень инфляции;
- снижение активности добывающих и перерабатывающих отраслей промышленности;
- низкая эффективность аграрного сектора;
- плачевное состояние действующих промышленных и сельскохозяйственных комплексов (устаревшее оборудование, отсутствие внедрения инновационных технологий, недофинансирование, низкая активность в процессе кредитования и др.)

Таким образом, наиболее важной задачей в системе повышения экономической безопасности регионов является достижение устойчивого экономического роста предприятий на их территориях. Следовательно, необходимо обеспечить благоприятный режим инвестирования инновационных процессов и гарантировать предприятиям, применяющим нововведения для повышения эффективности своей деятельности, отсутствие беспокойства из-за увеличения наукоемкости их производства. Наиболее простым способом решения данной задачи является льготный режим налогообложения предприятий, внедряющих инновационные технологии, а также возможность получения такими предприятиями государственного кредита по льготным процентным ставкам. Таким образом, потеряв часть средств в связи с недополучением части налогов в бюджет и направив государственные средства на кредитование инновационных предприятий, государство в конечном итоге выигрывает. Так, продукт, произведенный с использованием новейших ресурсосберегающих технологий, может не только заменить импортные товары, занявшие незыблемые позиции на украинском рынке, но и увеличить доход от экспорта таких товаров за границу. Кроме того, «инновационные товары» будут пользоваться спросом не только в странах третьего мира, но и в развитых странах.

Вторым направлением активизации инновационного процесса является применение инновационных технологий в решении управленческих задач на предприятиях. Такое применение инновационных технологий позволит усовершенствовать систему управления, что в конечном итоге повлечет за собой оптимизацию всего производственного процесса.

В настоящее время перед системой управления предприятием, так же как и перед региональным аппаратом управления, встает задача модернизации методов менеджмента. Основой для внедрения нововведений в менеджменте является изменение условий внешней среды. Такой подход характерен для любого типа экономики, так как влиянию извне подвержены как экономически развитые страны, так и те субъекты мирового хозяйства, которые только начинают свой экономический подъем.

Стремительное изменение внешних обстоятельств заставляет увеличивать и число задач, решение которых будет способствовать достижению цели внедрения инноваций как в процесс управления региональным развитием в целом, так и в процесс активизации инвестиционной активности в частности. Решение многих из возникающих задач не могло быть найдено в прежних экономических реалиях, в связи с чем возникает трудность при определении оптимального варианта развития событий. Современные экономические условия, сложившиеся в настоящее время в Украине, не позволяют системе регионального менеджмента тратить много времени на поиск решения новых поставленных задач, как это происходит при плавном переходе из одной стадии развития в другую, что характерно для стран Западной Европы, США, Китая, Японии и других высокоразвитых в технологическом и экономическом плане стран. В их случае рыночная система, система инвестирования, инвестиционный климат, основа для внедрения инноваций формировались путем постепенного усложнения их экономических систем. Образовавшийся в Украине экономический и политический кризис послужил возникновению пропасти между условиями функционирования хозяйствующих субъектов и методами инновационного управления, которые они могли бы применять в своей системе менеджмента: внешние условия не позволяют им это сделать. В результате активизация инновационной деятельности ни со стороны хозяйствующих субъектов Украины, ни со стороны потенциальных инвесторов извне невозможна из-за неэффективности сложившейся системы управления украинскими предприятиями и нежелания внедрения инноваций в управленческие технологии, в том числе и в сферу инвестиционного развития, без которого невозможно общее экономическое развитие системы хозяйствования в нашей стране.

Основным методом ликвидации сложившегося разрыва является перманентное обновление систем государственного и регионального управления, направленное на улучшение условий инвестиционного климата в стране, на отдельных территориях, а также на обеспечение возможности внедрения инноваций в систему менеджмента на предприятиях. Управленческие инновации позволяют учитывать исторический опыт развития управленческих систем, принятых в конкретных регионах, а также комбинировать действующие в современном экономическом мире инновационные управленческие технологии. Только так Украина сможет обеспечить экономическую безопасность хозяйствующих на ее территории субъектов, повысить инвестиционную активность и поднять уровень регионального управления за счет внедрения инновационных технологий.

Таким образом, следует отметить, что ускорение инновационного развития предприятий невозможно без грамотной организации инвестиционной политики со стороны государства. А достижение экономической безопасности страны невозможно без активного внедрения инновационных технологий в производственный и управленческий процессы, для чего государству необходимо законодательными актами корректировать данную сферу деятельности субъектов хозяйствования. Регионы, со своей стороны, должны активно участвовать в интенсификации инвестиционной деятельности на их территории, создавая благоприятный экономический климат. Кроме того, внедрение инновационных технологий в деятельность различных субъектов хозяйствования

ния значительно легче обеспечить именно на региональном уровне, нежели на общегосударственном. Привлекаемые инвестиционные ресурсы для стимулирования регионального развития должны использоваться в первую очередь в процессе создания инноваций, а также формирования трудовых ресурсов более высокого интеллектуального уровня, что обеспечит эффективное функционирование инновационной инфраструктуры, которая и должна стать основой экономической безопасности региона.

Выводы. Опыт мировых лидеров показывает, что инновационная экономика способна обеспечить достаточно высокий и качественно новый уровень развития национальной экономики в целом, а также развитие экономик регионов, входящих в состав страны. Кроме того, необходимо отметить, что именно региональный уровень является основным в процессе внедрения инноваций в экономику, а также в системе развития привлечения инвестиций в ту или иную сферу. Данная ситуация складывается в результате невозможности государства на макроуровне учесть все особенности регионального развития и определения наиболее эффективных методов активизации инвестиционного процесса, особенно в инновационной сфере.

Таким образом, для обеспечения экономической безопасности в регионе и активизации инвестиционной деятельности в инновационной сфере необходимо провести следующие мероприятия:

1. Переориентировать инвестиционные потоки на усиленное финансирование инновационной сферы.
2. Привлекать региональных инвесторов и непосредственно само государство в процесс инвестирования инновационных технологий, особенно в том случае, если инновационный проект предполагает привлечение иностранного капитала.
3. Сформировать интеллектуальный трудовой потенциал.

4. Сформировать такую среду для иностранных и отечественных инвесторов, функционирование которой способствовало бы активизации инновационной деятельности.

5. Развить инновационную инфраструктуру для активизации инвестиционного процесса.

6. Определить приоритетные региональные направления распределения сформированных инвестиционных источников.

7. Разработать механизмы функционирования региональной экономики инновационного типа.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Александров Г.А. Антикризисное управление: теория, практика, инфраструктура: [учеб.-практ. пособ.] / Г.А. Александров. – М.: БЕК, 2012. – 302 с.
2. Горелова Г.В. Когнитивный анализ и моделирование устойчивого развития социально-экономических систем / Г.В. Горелова. – Ростов н/Дону: РГУ, 2013. – 216 с.
3. Івашко О.А. Концептуальні основи соціально-економічної безпеки регіону / О.А. Івашко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Економічні науки. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 22 (219). – С. 48–52.
4. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: [монография] / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
5. Никитина М.Г. Теоретико-методологические основы концепции экономической безопасности региона / М.Г. Никитина, А.О. Рудницкий, А.С. Деренуца // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2011. – Т. 24 (63). – № 2. – С. 140–148.
6. Шамилева Л.Л. Оценка использования социального потенциала на пути достижения устойчивого развития / Л.Л. Шамилева, М.А. Белорусова // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць КНЕУ ім. В. Гетьмана. Соціально-трудові відносини: теорія та практика: у 3-х т. Т. 2; відп. ред. О.О. Беляев. – 2010. – С. 485–493.
7. Экономическая безопасность предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bos.dn.ua/view_article.php?id_article=27.

УДК 330.3

Веденєєв Є.Є.

аспірант

Академії фінансового управління

УДОСКОНАЛЕННЯ МИТНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

У статті досліджено функціональні аспекти основних тенденцій розвитку митної справи. Акцентовано увагу на пріоритетних напрямках реформування митної системи. Запропоновані зміни регулювання та митного контролю мають позитивно впливати на безпеку та економічний розвиток України.

Ключові слова: митне регулювання, митний контроль, фіскальна функція, термінал державного підпорядкування, термінальний збір, електронне декларування.

Веденеев Е.Е. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ В КОНТЕКСТЕ ЕЕ МОДЕРНИЗАЦИИ

В статье исследованы функциональные аспекты основных тенденций развития таможенного дела. Акцентировано внимание на приоритетных направлениях реформирования таможенной системы. Предложенные изменения регулирования и таможенного контроля должны положительно влиять на безопасность и экономическое развитие Украины.

Ключевые слова: таможенное регулирование, таможенный контроль, фискальная функция, терминал государственного подчинения, терминальный сбор, электронное декларирование.

Vedeneev E.E. IMPROVEMENT OF CUSTOMS IN THE CONTEXT OF ITS MODERNIZATION

This article investigated the functional aspects of the main trends of development of customs business. The attention is focused on the priorities of reforming the customs system. The proposed change of regulation and customs controls have a positive impact on the security and economic development of Ukraine.

Keywords: customs regulations, customs, fiscal function, the terminal state of subordination, terminal charges, electronic declaration.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобальних змін світового господарства, інвестиційної активізації виробництва, розподілу праці, міжнародного обміну товарів та послуг постає питання модернізації митної системи не тільки в площині окремої держави, а й в залежності від загальної стратегії партнерських відносин між співдружними країнами та союзними угрупованнями міжнародних спільнот. Існує безліч різноманітних думок щодо ролі митної системи при перетині державних кордонів, але безперечним є той факт, що саме чітко сформований механізм митної системи та митна політика держави здатні впливати на ефективність становлення та подальшого розвитку економічних процесів усередині країни та в масштабах світу.

Процес реформування митної системи потребує детального і поглибленого дослідження історичного досвіду світової цивілізації задля безпеки та сприяння суспільному розвитку.

Сукупність викладених обставин зумовлює актуальність теми дослідження, спрямованість узагальнення практичного і теоретичного матеріалу з проблем реформування митної системи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження стали праці зарубіжних учених В.В. Акашева, О.М. Васильєва, М. Копейкіна, Б.Х. Краснопільського, В.М. Лівшиця, О.А. Нестєрова, С.С. Носової, Б.А. Соловійова, Н.Т. Тощенко, І.Ф. Черняхівського, Ю.Г. Юдіна та ін.

Провідна роль у розробці теоретичних і методологічних проблем та вирішенні практичних завдань митної справи належить таким вітчизняним вченим, як: І.Г. Бережнюк, О.П. Гребельник, Н.М. Млинців, П.В. Дзюбенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим багато аспектів модернізації митної системи залишаються недостатньо вивченими. До їх числа відносяться питання радикального реформування вітчизняної митної системи, створення ефективного інструментарію розвитку митних послуг, удосконалення інформаційного обслуговування та ін. Дослідження в цій області аргументують вибір проблематики дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні пріоритетних напрямків розвитку митної системи України в контексті її модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні виклики, що постають перед митними системами всіх країн та пов'язані з глобалізаційними процесами, зумовлюють необхідність модернізації інституційного середовища митної справи, і це також стосується і митної системи України.

Одним із шляхів трансформації митної системи в адекватній сучасним викликам процес реалізації митної політики є інституційно-економічний механізм модернізації митної справи, який полягає у системі принципів, форм, методів та інструментів, спрямованих на забезпечення завдань комплексної трансформації організації митної служби у відповідності з реалізацією економічних інтересів держави в умовах інтеграції України в глобальний економічний простір. Конкретні заходи щодо реалізації зазначеного механізму формуються державою в залежності від обраної стратегії розвитку митної справи та етапів її розвитку [1].

Становлення митної справи в Україні було складним і суперечливим. Із останніх кардинальних змін слід пригадати те, що в період 2009–2012 рр. відбулось вагоме реформування системи митних органів України на принципах дотримання балансу між ефективністю митного контролю та сприяння зовнішній торгівлі. В основу змін було покладено Концепцію реформування діяльності митної служби України «Обличчям до людей», реалізація якої була запланована у 2010–2015 рр.

Важливим кроком на шляху до вдосконалення діяльності митної служби України стало прийняття у березні 2012 р. нової редакції Митного кодексу України, розробленого відповідно до вимог міжнародних стандартів та конвенцій. Загалом, у Митному кодексі України запроваджено багато позитивних змін як для громадян, так і для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Серед його новацій стало запровадження інституту уповноважених економічних операторів в Україні; включення до його складу мак-

симальної кількості норм прямої дії; введено поняття «компроміс у митній справі», а також передбачено повноцінне функціонування системи аналізу ризиків. Новий Митний кодекс України підвищив ефективність протидії порушенням митних правил, посилив значення митного пост-аудиту, а також надав право суб'єктам ЗЕД здійснювати митне оформлення товарів у будь-якому митному органі, крім того, розширив можливості електронного декларування незалежно від виду митного режиму [2, с. 25–26].

У грудні 2012 р. Указом Президента України було утворено Міністерство доходів і зборів України (далі – Міндоходів), «реорганізувавши Державну митну службу України та Державну податкову службу України» [3]. Відповідно до Положення, Міндоходів є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань: «забезпечення формування єдиної державної митної політики в частині адміністрування митних платежів та реалізації єдиної державної митної політики; забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні митного законодавства» [3].

До складу новоствореного центрального апарату Міндоходів у 2013 р. увійшов центральний апарат Державної митної системи України на базі якого було створено Департамент митної справи у складі п'яти управлінь: організації митного контролю та оформлення; митної вартості, класифікації товарів та заходів регулювання ЗЕД; боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями; кадрової роботи; аналізу ризиків та аналітичної роботи.

Однак саме після об'єднання податкової та митної служб у Міністерство доходів і зборів Митний індекс (унікальний незалежний аналіз якості митних процедур в Україні очима тих, хто безпосередньо стикається з митним оформленням товарів – імпортерів, експортерів та логістичних операторів) значно знизився у першому півріччі 2013 р. (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка результатів Митного індексу
у 2012–2013 рр. [4]

	1 півріччя 2012 р.	2 півріччя 2012 р.	1 півріччя 2013 р.
МИТНИЙ ІНДЕКС (інтегральний показник)	2,84	3,06	2,81
Митне оформлення однієї поставки:	3,15	3,28	3,04
– час митного оформлення	3,16	3,02	3,03
– відсоток товарів, відібраних для фізичного огляду	3,30	3,74	3,22
– відсоток товарів, класифікаційний код яких було змінено	2,50	2,74	2,37
Митна вартість	3,13	3,44	2,75
Кількість паперових документів	2,11	2,27	2,28
Перевірки	3,44	3,46	3,33
– кількість перевірок	4,91	4,92	4,82
– тривалість перевірок	1,98	2,00	1,83
Рівень професійності	2,63	3,12	3,07

Митний індекс Асоціації – це своєрідний барометр якості та зручності митних процедур, який сприяє моніторингу, аналізу та досягненню кращого розуміння ситуації на митниці.

Результати Митного індексу Європейської бізнес-асоціації (ЄБА) основані на експертному опитуванні, проведеному серед учасників Митного комітету ЄБА [5].

Дослідження проводиться представниками ЄБА, аналітична підтримка – дослідницькою компанією InMind.

Методологія розрахунку Митного індексу ЄБА являє собою набір із наступних п'яти показників оцінки митних процедур серед компаній, які взаємодіють з митною системою:

- оцінка процедур митного оформлення однієї поставки (25%);
- оцінка процедури визначення митної вартості товарів (25%);
- кількість паперових документів (25%);
- кількість (5%) та тривалість (5%) перевірок;
- рівень професійності посадових осіб митних органів (15%).

Для визначення рівня кожного з п'яти факторів використовується 5-бальна шкала, де 1 та 5 – крайові протилежні оцінки фактора [6].

Динаміка результатів чітко демонструє, що після оптимістичних сподівань бізнесу, викликаних позитивною динамікою кінця 2012 р., перша половина 2013 р. стала «поверненням до реальності», адже затримки митного оформлення, корумпованість, невизначеність з класифікаційними кодами та номенклатурою досі стоять на порядку денному та перешкоджають прозору та вільному експорту-імпорту товарів.

Досить нейтральним результатом 2012–2013 рр. стали також дані щодо тривалості проходження митних процедур (рис. 1).

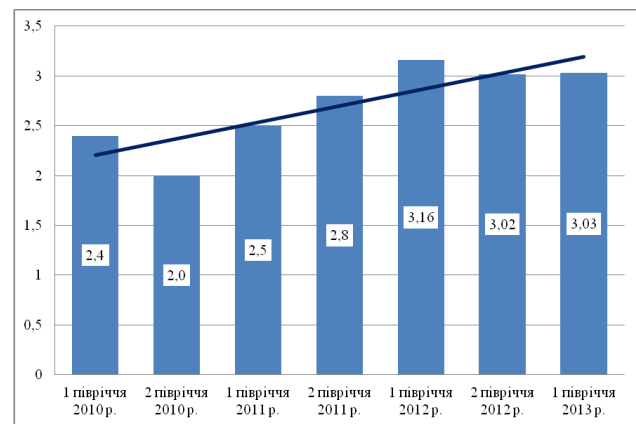

Рис. 1. Динаміка середньої кількості днів, витрачених на митне оформлення, за 2010–2013 рр. [7]

Кількість часу, витраченого компанією на митне оформлення товару, має першочергове значення для бізнесу, адже затримки у митних процедурах призводять до значних фінансових втрат. Середня кількість днів, витрачених на митне оформлення однієї поставки, дорівнювала 3,03 дні, що на 0,13 менше, ніж у першій половині 2012 р. Однак якщо для порівняння взяти дані більш ранніх років, то у першій половині 2010 р. середня кількість днів, витрачених на митне оформлення, складала лише 2,4 дні.

Загальна картина результатів Митного індексу у першому півріччі 2013 р. чітко показує, що бізнес досі стикається з низкою суттєвих перешкод на шляху до збалансованого та спрощеного проходження митного контролю. Таким чином, раціональна та конструктивна підтримка з боку дер-

жави, удосконалена законодавча база та повна модернізація митної системи нашої країни мають стати тими інструментами, які допоможуть покращити ситуацію не тільки на митниці, а й у країні в цілому.

У рамках модернізації митної системи на засіданні КМУ 27 травня 2014 р. було оприлюднено інформацію щодо перейменування Міндоходів на Державну фіскальну службу. Так, Державна фіскальна служба на базі Міндоходів була утворена Постановою КМУ від 21 травня 2014 р. № 160 [8].

Державна фіскальна служба України (ДФС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який реалізує:

- державну податкову політику;
- державну політику у сфері державної митної справи;
- державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску.

На сьогоднішній день ДФС здійснює повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи. У її складі діють підрозділи податкової міліції. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції ДФС, обговорення найважливіших напрямів її діяльності може утворюватися колегія. Таким чином, Державна фіскальна служба об'єднала повноваження податкової служби, митниці та фінансової міліції.

Такі структурні зміни в митній системі негативно вплинули на оцінку ЄБА, яка вже у серпні 2014 р. заявила, що державні контролюючі фіскальні органи посилюють тиск на бізнес в Україні. Багато компаній почали скаржитися на те, що безпідставно відкриваються кримінальні справи, не приймаються рішення по старих кримінальних справах, які були відкриті незаконно.

Так, за результатами 2013–2014 рр. можна зробити головний висновок – сучасна митна система є досить слабкою з точки зору європейських країн та міжнародних потенційних партнерів.

Основний зміст митної політики України має складати митне адміністрування – організаційно-управлінська діяльність Державної фіскальної служби України, а також діяльність митних органів у процесі реалізації покладених на них завдань у сфері митної справи.

На нашу думку, розвиток митної політики України в рамках модернізації митної системи та розвитку міждержавних економічних зв'язків має здійснюватися за такими взаємозалежними напрямками, як:

- удосконалення митного регулювання;
- удосконалення митного контролю після випуску товарів;
- удосконалення реалізації фіскальної функції;
- удосконалення правоохоронної діяльності;

- сприяння розвитку інтеграційних процесів і розвитку міжнародного співробітництва;
- удосконалення системи державних послуг;
- удосконалення митної інфраструктури;
- удосконалення інформаційно-технічного забезпечення;
- зміцнення кадрового потенціалу та посилення антикорупційної діяльності;
- розвиток соціальної сфери;
- удосконалення організаційно-управлінської діяльності (рис. 2).

1. Вдосконалення митного регулювання

- гармонізація товарної номенклатури, митного тарифу з європейськими країнами;
- дотримання чинного законодавства та прозорих заходів щодо визначення митної вартості;
- упровадження термінального збору на терміналах державного впорядкування, конкурентного номіналу з оплатою за послуги приватних терміналів;
- внесення змін до Митного кодексу України, стаття 295, п. 2 «**нарахування сум митних платежів здійснюється у валюті України**» замінити на фразу «**розрахунки митних платежів здійснюється у валюті контракту, сплата проводиться у валюті України**» задля запобігання донарахуванням або заборгованості при зміні митного режиму, або оплати роялті після митного оформлення в умовах нестабільного валютного курсу;
- відстрочка сплати митних платежів у десятиденний термін.

2. Удосконалення митного контролю після випуску товарів

- має передбачати створення необхідних правових основ і методологічного забезпечення, а саме:
- створення і вдосконалення нормативно-правової бази, її уніфікація в рамках фіскальної служби;
- вдосконалення нормативів використання статистичної бази щодо митного контролю;
- уніфікація законодавчих нормативів взаємодії державних органів виконавчої влади при організації

Рис. 2. План модернізації митної системи України (авторська розробка)

та проведенні перевірок суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

- удосконалення чинного законодавства щодо діяльності суміжних контролюючих державних служб – підвищення контролю на кордоні та спрощення процедур під час митного оформлення (санітарний епідеміологічний, карантинний, екологічний, ветеринарний контроль тощо);

- застосування заходів щодо підвищення контролю впровадження та виконання чинного законодавства в митній справі;

- застосування заходів щодо отримання інформації та пропозицій з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

- застосування заходів щодо попереднього інформування, погодження та своєчасного прийняття обґрунтованих рішень з боку митниці;

- удосконалення пропускної системи при перетині державного кордону товарів і транспортних засобів митною та контролюючими службами;

- удосконалення механізму електронного декларування та обміну статистичною інформацією з країнами загального кордону країнами відправника, адаптація програмного забезпечення за допомогою співробітництва вітчизняних фахівців з фахівцями європейських країн;

- удосконалення механізму електронного документообігу з податковою службою;

- розробка та вдосконалення механізму документообігу з суміжними контролюючими державними структурами;

- удосконалення механізму документообігу в банківській системі;

- удосконалення системи управління ризиками та технології застосування під митним контролем та в режимі вільного обігу.

3. Удосконалення реалізації фіскальної функції має ґрунтуватись на ефективному здійсненні контролю та нагляду за дотриманням митного законодавства, а саме:

- удосконалення методології нарахування митних платежів відповідно до товарної номенклатури та митного тарифу;

- удосконалення механізму розрахунків митних платежів за валютою контракту;

- забезпечення прозорості та спрощення митних процедур щодо застосування тарифного регулювання;

- розробка та впровадження заходів щодо відстрочки та контролю своєчасної сплати митних платежів і зборів;

- упровадження термінального збору в зоні державних терміналів;

- удосконалення технології визначення коду товару посадовими особами митниці та погодження з декларантом;

- удосконалення взаємодії митних та податкових органів при організації процедур по стягненню заборгованості по сплаті митних платежів та пені;

- розробка та впровадження технології автоматизованого обліку справляння митних платежів, контролю митної вартості, визначення країни походження та класифікації товарів;

- удосконалення нормативної бази, методів та процедур коригування митної вартості товарів;

- удосконалення та розробка нових технологій дистанційного оформлення товарів і транспортних засобів, відстрочки і сплати митних платежів.

4. Удосконалення правоохоронної діяльності має ґрунтуватись на посиленні боротьби зі злочинами та адміністративними правопорушеннями у сфері мит-

ної справи, направленої на підвищення рівня економічної безпеки та державного суверенітету, а саме:

- організація заходів ефективної протидії міжнародній злочинності, у тому числі тероризму, контрабандним схемам, торгівлі людьми, контрафактній продукції та об'єктам інтелектуальної власності;

- удосконалення та розробка інформаційних технологій запобігання та упередження злочинних процесів;

- упровадження електронних технологій у систему оперативно-технічного контролю товарів і транспортних засобів у процесі експортно-імпорتنних операцій;

- розвиток інфраструктури в прикордонних областях та всередині країни для ефективного контролю та сприяння міжнародним перевезенням.

5. Сприяння розвитку інтеграційних процесів і розвиток міжнародного співробітництва, а саме:

- активізація та вдосконалення аналітичної діяльності та накопичення міжнародного досвіду в галузі митної справи, участі України в міжнародних інститутах та регіональних економічних об'єднаннях;

- активізація співробітництва і сприяння інтеграційним процесам на міжнародній арені;

- розвиток міжнародних відносин у галузі митної справи на державному рівні.

6. Удосконалення системи державних послуг має бути націлене на розширення їх спектра, підвищення якості та доступності при зовнішньої їх простоті, оперативності та надійності, а саме:

- розвиток та вдосконалення єдиної автоматизованої інформаційної системи державних послуг у галузі митної справи, оподаткування та державного контролю;

- розробка системи моніторингу та контролю якості і правомірності державних послуг;

- упровадження послуг на конкурентних підставах терміналів державного підпорядкування.

7. Удосконалення митної інфраструктури за допомогою:

- будівництва (реконструкції) в рамках відомчих цільових програм службово-виробничих будівель, у тому числі наближених до державного кордону;

- будівництва конкурентоспроможних терміналів та логістичних комплексів державного підпорядкування митній службі;

- придбання об'єктів за рахунок коштів бюджету по мірі необхідності;

- залучення інвестицій для залучення в господарський оборот об'єктів, будівництво яких не завершено, та земельних ділянок, наданих митним органам і установам.

8. Удосконалення інформаційно-технічного забезпечення з урахуванням світових стандартів і тенденцій розвитку митної справи, а саме:

- створення та впровадження перспективних інформаційних технологій у цілях розвитку єдиної автоматизованої інформаційної системи митних органів за принципом централізованої обробки даних, мережі регіональних обчислювальних комплексів, розвитку автоматизованих інформаційних систем митних органів;

- розвиток відомчої інтегрованої телекомунікаційної мережі митної служби, у тому числі для забезпечення доставки актуальної інформації, що міститься в єдиній автоматизованій інформаційній системі митних органів, у режимі часу, близькому до реального, на всіх рівнях системи митних органів;

- підвищення рівня захищеності інформаційних ресурсів, розширення спектра заходів щодо забезпе-

чення інформаційної безпеки, у тому числі при організації захищеного обміну інформацією з органами виконавчої влади;

- подальша розробка та впровадження в митні органи технічних засобів на основі останніх досягнень науки і техніки, підвищення ефективності використання апаратури радіаційного контролю, інспекційно-доглядових комплексів з урахуванням забезпечення інтеграції програмних засобів з єдиною автоматизованою інформаційною системою митних органів;

- удосконалення інформаційно-технічного забезпечення системи управління ризиками на основі розробки нових методологічних підходів;

- розвиток інформаційно-технічного забезпечення технологій попереднього інформування митних органів та електронного декларування;

- удосконалення інформаційної взаємодії митної служби з іншими органами виконавчої влади в цілях отримання дозвільних документів в електронному вигляді, у тому числі на базі інфраструктури електронного уряду та системи міжвідомчого електронного взаємодії;

- застосування уніфікованих форматів даних для учасників інформаційного обміну з митними органами;

- забезпечення ефективного функціонування в митних органах автоматизованої системи контролю за митним транзитом;

- підвищення оперативності подання інформації про тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України і взаємної торгівлі із зарубіжними державами.

9. Зміцнення кадрового потенціалу та посилення антикорупційної діяльності:

- удосконалення кадрової структури в митній системі України на підставі професійного відбору посадових осіб та створення умов для підвищення рівня кваліфікації і виховної роботи;

- забезпечення робочих місць сучасним обладнанням;

- посилення контролю щодо антикорупційної діяльності та вдосконалення чинного законодавства щодо посадових осіб, що вчинили такі дії;

- посилення ефективності правоохоронної роботи митних органів. Основна маса порушень у митній сфері здійснюється з метою зниження обсягу передбачуваних до сплати митних платежів або зовсім ухилитися від них, тому значущість роботи підрозділів, що виконують правоохоронні функції, повинна бути найголовнішою. Переміщення товарів через митний кордон з порушенням митних правил нерідко «керується» співробітниками митних органів, тому їх виявлення в повному обсязі, безсумнівно, призведе до зниження кількості неправомірних діянь з боку митників.

Окремо слід зазначити, що на сьогоднішній день Міністерством юстиції розробляється проект Закону України «Про запобігання корупції», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [9].

10. Розвиток соціальної сфери:

- удосконалення законодавства щодо забезпечення соціальної захищеності та надання соціальних гарантій посадових осіб фіскальної служби і членів їх сімей;

- забезпечення гідною заробітною платою, умовами праці, відпочинку і заходів оновлення здорового стану;

11. Удосконалення організаційно-управлінської діяльності, а саме:

- удосконалення управлінської діяльності керівного складу в митних органах, забезпечення виконання службових обов'язків на високому професійному рівні;

- забезпечення оптимального розподілу службових обов'язків за основними видами діяльності посадовими особами митних органів;

- розробка та впровадження системи управління якістю відповідно до вимог міжнародних стандартів.

Висновки. Митна система виступає одним з найголовніших інструментів державної політики, а її головним функціональним завданням є забезпечення захисту національних інтересів і національної безпеки України в політичній, економічній, соціальній, екологічній та інших сферах.

Становлення митної справи в Україні на різних етапах її розвитку було складним і суперечливим. Так, стратегічним кроками на шляху до вдосконалення діяльності митної служби України стали: спроба реалізації Концепції «Обличчям до людей», прийняття нового Митного кодексу України, утворення у 2012 р. Міністерства доходів і зборів України. Однак, незважаючи на такі кардинальні рішення керівництва країни, митна система України потребує кардинальних реформуваль. Підтвердженням цьому слугувало дослідження негативної динаміки основних складових Митного індексу України: тривалість митного оформлення, корумпованість.

Напрямами удосконалення митної системи України в контексті її модернізації було визначено:

- внесення змін і доповнень до Митного кодексу України, а саме: удосконалення митного регулювання та митного контролю після випуску товарів; удосконалення реалізації фіскальної функції та правоохоронної діяльності; сприяння розвитку інтеграційних процесів і розвиток міжнародного співробітництва; покращання системи державних послуг та митної інфраструктури; удосконалення інформаційно-технічного забезпечення; зміцнення кадрового потенціалу та посилення антикорупційної діяльності; розвиток соціальної сфери;

- внесення змін до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» щодо впровадження принципу первинності електронних документів та відомостей в електронному вигляді;

- внесення змін до проекту Закону України «Про запобігання корупції» щодо активної роботи у напрямку запобігання корупції та інших зловживань у системі митної служби, а саме: впровадження додаткової норми щодо матеріального заохочення службовця, який здав хабародавця; створення спеціалізованого органу, підпорядкованого безпосередньо Президентіві України, з метою виявлення та контролю хабарництва в системі державної влади.

Особливе місце в процесі модернізації митної системи України має посісти розвиток митно-логістичних конкурентоспроможних терміналів державного підпорядкування митним органам та впровадження термінального збору в розмірі, що не перевищує сплату за послуги приватних терміналів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гребельник О.П. Митна справа: [підручник] / О.П. Гребельник; 4-те вид., оновл. та доповн. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 472 с.
2. Шувалова Е.Б. Налоговые системы зарубежных стран: [учебно-практическое пособие] / Е.Б. Шувалова, В.В. Климовицкий, А.М. Пузин. – М.: ЕАОИ, 2010. – 134 с.

3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.
4. Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/customs-index>.
5. Постанова Кабінету Міністрів від 1 березня 2014 р. № 67 «Про ліквідацію Міністерства доходів і зборів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/65-2014-%D0%BF>.
6. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18.03.2013 р. № 141/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/141/2013>.
7. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24.12.2012 р. № 726/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 160 «Про утворення Державної фіскальної служби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/cmu/4778-160.html>.
9. Проект Закону України «Про запобігання корупції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/48911>.

УДК 339.137.2.178:332.122

Чайкіна А.О.

*асистент кафедри менеджменту і логістики
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСОБЛИВИЙ МЕДІАТОР ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Стаття присвячена дослідженню та виявленню взаємовпливу між підприємницьким потенціалом та конкурентоспроможністю регіону. Підприємницький потенціал виступає одним із ключових медіаторів, який забезпечує не тільки розвиток регіону та його вихід із кризових ситуацій, але і є потужним важелем забезпечення регіонального розвитку та становлення стійкої конкурентоспроможності. Проведений аналіз конкурентоспроможності на прикладі Полтавського регіону, який показав рівень його економічного розвитку серед інших регіонів України.

Ключові слова: підприємницький потенціал регіону, конкурентоспроможність регіону, мале та середнє підприємництво, управління розвитком регіону, стратегія.

Чайкина А.А. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ОСОБЫЙ МЕДИАТОР ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

Статья посвящена исследованию и выявлению взаимовлияния между предпринимательским потенциалом и конкурентоспособностью региона. Предпринимательский потенциал выступает одним из ключевых медиаторов, который обеспечивает не только развитие региона и его выход из кризисных ситуаций, но и является мощным рычагом обеспечения регионального развития и становления устойчивой конкурентоспособности. Проведен анализ конкурентоспособности на примере Полтавского региона, который показал уровень его экономического развития среди других регионов Украины.

Ключевые слова: предпринимательский потенциал региона, конкурентоспособность региона, малое и среднее предпринимательство, управление развитием региона, стратегия.

Chaikina A.O. ENTREPRENEURIAL POTENTIAL AS THE SPECIAL MEDIATOR IN FORMING COMPETITIVENESS OF THE REGION

The article is devoted to the research and detection of interference between the entrepreneurial potential and competitiveness of the region. The entrepreneurial potential is one of the key mediators, which provides not only the development of the region and its exit from the crisis, but is a powerful tool for regional development and establishment of sustainable competitiveness. The analysis of the competitiveness of the example of Poltava region showed its level of economic development among the regions of Ukraine.

Keywords: entrepreneurial potential of the region, competitiveness of the region, small and medium enterprises, management of regional development, strategy.

Постановка проблеми. Глобалізація ринкового простору, насиченість ринків товарів і послуг, скорочення життєвого циклу досягнутої конкурентної переваги припускають необхідність розробки нового більш ефективного підходу до формування стратегії регіонального економічного розвитку, яка повинна базуватися на врахуванні впливу усіх медіаторів регіонального розвитку та розробці відповідних підходів для визначення конкурентоспроможності кожного регіону країни, визначенні сильних та слабких сторін його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність регіону привертала увагу багатьох науковців, а саме: І.В. Брикової [1], Н.Я. Калужной [2], Р.А. Фатхутдінова [3], В.В. Ржепішевської, Е. Вороноквої [5] та багатьох інших. Питанню взаємозв'язку конкурентоспроможності і підприємницького потен-

ціалу приділену увагу у працях І.З. Должанського та Т.О. Загорної [4], де під конкурентоспроможністю підприємницького потенціалу регіону вони розуміють можливість ефективно розпоряджатися власними і запозиченими ресурсами в умовах конкурентного ринку. Але при цьому залишається невирішеним питання щодо взаємозв'язку між підприємницьким потенціалом та конкурентоспроможністю регіону.

Постановка завдання. При врахуванні постійно діючих глобалізаційних процесів виникає практична необхідність впроваджувати міжнародний досвід у забезпеченні конкурентоспроможності регіону, але з врахуванням здобутків вітчизняних вчених, адже на формування конкурентоспроможності регіону впливають певні особливі медіатори. Саме тому актуальність цього дослідження полягає у визначенні взаємовпливу між підприємницьким потенціалом та

конкурентоспроможністю регіону, а також на прикладі Полтавського регіону дослідити ключові позиції даної конвергенції.

Вклад основного матеріалу. Формування конкурентоспроможності регіону на сьогоднішній момент є дуже важливим, оскільки однією із загальних тенденцій розвитку бізнесу в умовах глобалізації стає регіональна локалізація підприємницького потенціалу. У таких регіонах створюється вагома частка валового внутрішнього продукту (ВВП) і валовий регіональний продукт (ВРП), що зумовлено високим рівнем концентрації підприємницького потенціалу, ресурсів, товарів та доходів; мінімізацією витрат на виробництво і збут товарів та послуг у локальних центрах економічної активності [6; 7]. Створення додаткових ринків автоматично активізує економічну діяльність та передбачає взаємозалежність систем міжнародного інтегрованого виробництва: зростання обсягів світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій, інтенсифікації руху технологічних нововведень тощо.

Для того щоб запропонувати методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону, спочатку необхідно проаналізувати міжнародний досвід з проведення такої оцінки, яка дозволить нам адаптувати їх в окрему методіку з урахуванням національної специфіки розвитку регіонів (табл. 1).

Отже, існує безліч методів до оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів країни, які базуються на визначенні сукупного впливу факторів, проведенні рейтингової оцінки або зборі статистичної інформації. Конкурентоспроможність регіону в першу чергу залежить від результативності його діяльності у частині виконання своїх функцій, які визначаються інтересами населення, підприємств, держави [8].

Світовий досвід показує, що саме підприємницький потенціал є тим самим регуляторним важелем, який дозволить країні вийти із кризи, нарощувати свої потужності, забезпечувати зайнятість населення та зменшувати соціальну напруженість. Ми погоджуємося з підходом та методикою розрахунку ЄС, але нині необхідно її удосконалити з урахуванням

Таблица 1

Світові методи розрахунку конкурентоспроможності регіону*

Організація/об'єднання	Назва	Методика	Особливості
Європейський Союз – ЄС	EU Regional Competitiveness Index	Розраховується за трьома групами: • базова група показників (інституції, макроекономічна стабільність, інфраструктура, здоров'я, якість середньої освіти); • ефективна група показників (якість вищої освіти, ефективність ринку праці та розмір ринку); • інноваційна група показників (технологічний рівень, розвинутість бізнесу та інновації).	Використовується методика бенчмаркетингу для порівняння показників регіону з регіонами-конкурентами.
Світовий економічний форум (World Economic forum)	Global Competitiveness Index	Розрахунок відбувається за 3 драйверами: • фактори виробництва • ефективність господарської діяльності • інновації.	Кожному драйверу відповідають показники, яких всього 12. Кожному показнику регіону/країні присвоюється вага або ранг, а вже потім вони порівнюються і ранжуються. Після цього будується таблиця та графік.
Союз міст	Cities Alliance	Використовується декілька методик: • SWOT-аналіз • Аналіз проблем • Конкурентний аналіз переваг • Метод сценаріїв.	Можливе комплексне використання методик, але у більшості країн-партнерів використовується лише окремо взята методика.
Міжнародний інститут розвитку менеджменту	International Institute for Management Development (IMD)	Визначається конкурентоспроможність регіону за 290 параметрами (від темпів економічного росту до наявності кваліфікованих кадрів і стану законодавства).	Особлива увага приділяється рівню розвитку інформаційних технологій і телекомунікаційних систем.
Світовий Банк	World Bank Report	Проводиться рейтингова оцінка за 10 показниками.	Оцінка орієнтована на визначення конкурентоспроможності за рахунок розвитку бізнесу та виявлення слабких та сильних сторін його ведення.
Індекс світового рівня конкурентоспроможності	World Knowledge Competitiveness Index (WKCI)	Оцінюються конкурентні позиції 145 регіонів світу (63 із Північної Америки, 54 з Європи, 28 з Азії та Океанії) через виокремлення регіонів-лідерів.	Головний критерій – ВВП на душу населення в регіоні. Основний акцент у структурі WKCI ставиться на оцінку регіонального інтелектуального потенціалу (людських та інтелектуальних ресурсів, стійкості системи науки й освіти).
Інтегральний показник конкурентоспроможності регіонів в США	Regional Innovative Assesment	Розраховуються 8 субіндексів, у яких всі показники трансформуються в оцінку за 10-бальною шкалою (0 – найгірше значення показника, 10 – найкраще)	Інтегральний показник конкурентоспроможності – це середнє арифметичне субіндексів, які нормалізуються в діапазоні за 10-бальною шкалою.
Рейтинг розвитку регіонів	PPP	Оцінюються конкурентоспроможність регіонів за 15 статистичними показниками.	Дає змогу визначити рейтинг розвитку регіону на основі розгалуженості господарських сфер діяльності.

* розроблено автором на основі [9]

особливого медіатора – підприємницького потенціалу регіону. Конкуренентоспроможність регіону не визначається тільки його географічним розташуванням, наявними природними ресурсами або кліматичними умовами, головним все ж таки є кваліфікований персонал, наскільки потужно розвинута наука і техніка, чи позитивний сформований інвестиційний клімат, наскільки прозоре інформаційне поле та яка існує активність малого і середнього підприємництва. Тому для оцінки конкурентоспроможності регіонів України нами пропонується така формула:

$$КСР = ЕАН * МП * ВРП * ППР, \quad (1)$$

де КСР – конкурентоспроможність регіону;

ЕАН – рівень економічної зайнятості населення (питома вага економічно зайнятого населення у загальній кількості населення);

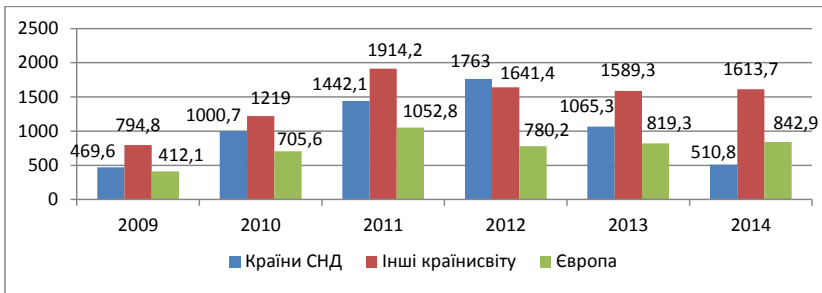

Рис. 1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами Полтавської області з країнами світу, млн грн (складено автором на основі [10])

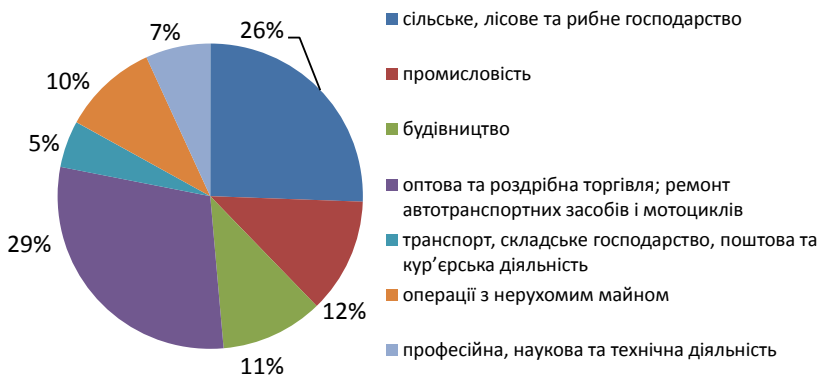

Рис. 2. Малі підприємства Полтавської області за видами економічної діяльності у 2014 році, % (складено автором на основі [10])

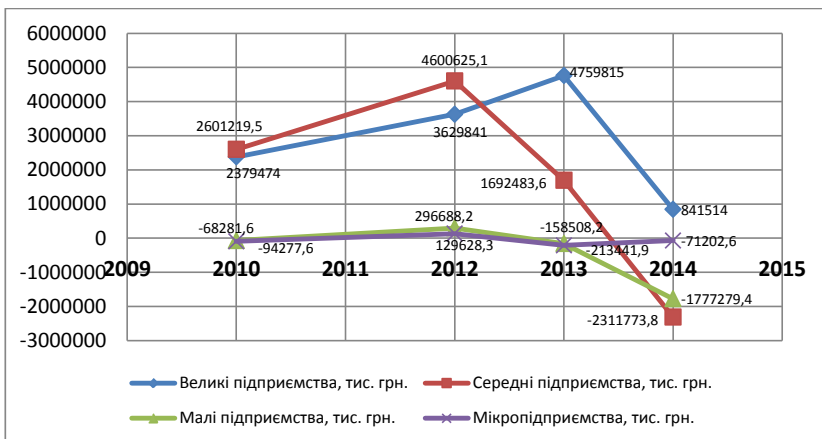

Рис. 3. Динаміка коливання фінансового результату великих, середніх та малих підприємств Полтавської області, тис. грн (складено автором на основі [10])

МП – частка малого підприємництва в загальній кількості підприємств по регіонах;

ВРП – продуктивність праці по регіонах (обсяг ВРП на одну людину);

ППР – підприємницький потенціал регіону.

На жаль, були відсутні статистичні дані по Автономній Республіці Крим та м. Севастополь за 2014 рік, тому оцінити конкурентоспроможність регіону та міста не являється на сьогоднішній час можливим. Детермінований факторний аналіз, в основу якого покладено прийом елімінування показав, що зменшення конкурентоспроможності регіонів України виникло через вплив факторів: за рахунок зменшення продуктивності праці по регіонах – на 24%, за рахунок коливання частки малого підприємництва у загальній кількості підприємств – на

29%, у зв'язку із частковою реалізацією сформованого підприємницького потенціалу регіонів – на 21%, а через зниження рівня економічної зайнятості населення – на 26%.

Проведений аналіз показав, що значний вплив у 2013–2014 роках на рівень конкурентоспроможності регіонів мав показник економічної зайнятості населення та розвитку малого підприємництва. Саме через їх коливання відбулося зменшення конкурентоспроможності в усіх регіонах країни, окрім Донецької, Луганської, Полтавської, Харківської та м. Київ. У зазначених регіонах в 2014 році в порівнянні з 2013 роком відбулося збільшення рівня конкурентоспроможності за рахунок збільшення економічно активного населення, кількості малих підприємств та підвищення рівня реалізації підприємницького потенціалу регіону.

Визначено, що рівень сформованості підприємницького потенціалу має прямий вплив на конкурентоспроможність кожного регіону, а тому необхідно приділяти значну увагу його реалізації, що у сукупній дії з іншими елементами дозволить підвищувати привабливість регіону та забезпечувати не тільки позитивний інвестиційний клімат, але і забезпечувати прибутковість підприємств регіону. Значна диференціація регіонів України є досить негативним фактором для забезпечення стабільного економічного розвитку та високих конкурентних позицій не тільки на рівні своєї країни, але і на світовому ринку.

Проведемо аналіз конкурентоспроможності Полтавського регіону більш повно, на основі загальних економічних показників регіону, які впливають на його конкурентоспроможність. Нами було розглянуто зовнішньоекономічну діяльність Полтавського регіону, яка виглядає наступним чином (на рисунку 1 показана динаміка зовнішньої торгівлі з країнами з 2009 по 2014 роки, млн грн).

Такі дані свідчать, що відбувається збільшення товарообігу з країнами Європи та іншими країнами світу, а зменшення – з країнами СНД. Найбільшу частку в експорті у 2014 році, як і в попередні роки, займали поставки продуктів тваринного (22511,3 тис. дол.) та рослинного походження (131991,8 тис. дол.), мінеральних продуктів (893366,8 тис. дол.), продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (59824,9 тис. дол.), текстильних матеріалів та текстильних виробів (27392,2 тис. дол.), реакторів, ядерних котлів та машин (83919,2 тис. дол.), засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів (175558,9 тис. грн), залізничних локомотивів (103019,2 тис. грн). Одним із основних торгових партнерів була Російська Федерація, позитивне saldo зовнішньої торгівлі з російськими партнерами становило 281 млн дол. у 2013 році. Починаючи з 2014 року відбувається скорочення та погіршення товарообігу з цією країною. Як вважає Олена Адамович [11], на такий перебіг подій вплинуло введення утилізаційного збору на автомобілі, «сирні війни» (тимчасова заборона експорту сирів 2 підприємств), припинення дії сертифікатів відповідності на продукцію основних підприємств-експортерів області (Крюківський вагонобудівний завод та Кременчуцький сталеливарний завод) та загострення політичних відносин стосовно Криму та війни на Донбасі.

В умовах нестабільності збуту товару на світових ринках «точкою зростання» економіки області став агропромисловий комплекс. Отримавши рекордний врожай, Полтавщина у 2014 році експортувала зернових на 117 млн дол., але експорт продукції харчової промисловості знизився з 237 млн дол. в 2013 році до 153 млн дол. у 2014 році. Найбільші експортери зернових – ПАТ «Райз Максимко», ТОВ «Агротехгарантія», Ростагро, Астарта-Київ, а в харчовій промисловості – Полтавський олійноекстракційний завод Кернел Груп, Полтавакодитер, Полтавапиво, Миргородський завод мінеральних вод, виробничо-торгова компанія «Лукас».

Аналіз економічної діяльності малих підприємств (рис. 2) показав, що найбільшу питому вагу займає оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (2444 одиниць); сільського, лісового та рибного господарства (2121 одиниця); промисловості (1009 одиниць) тощо.

Аналіз динаміки коливання фінансового результату середніх, малих та мікропідприємств показав, що починаючи з 2012 року відбувається постійне зменшення їх прибутковості (рис. 3). Так, у 2013 році середні підприємства отримали прибуток у розмірі 1692483,6 тис. грн, а вже починаючи з 2014 року вони мали збиток у розмірі -2311773,8 тис. грн. Беручи до уваги малі підприємства то у 2013 році вони мали збиток -158508,2 тис. грн, а вже у 2014 році – -1777279,4 тис. грн., що більше від попереднього року на 1618771,2 тис. грн. На 2014 рік усі підприємства отримали збиток від здійснення своєї господарської діяльності.

Підсумовуючи, можна зазначити, що великий бізнес дозволяє підтримувати конкурентоспроможність Полтавського регіону на достатньому рівні, бо нині лише він має можливість для інноваційно-інвестиційного розвитку, експортувати свою продукцію на міжнародні господарські ринки, забезпечує зайнятість

населення та наповненість бюджету. Мале та середнє підприємства хоча за кількістю і випереджають велике, але отримують збитки від своєї діяльності, що у майбутньому може спричинити зниження зацікавленості у населення до запровадження власної справи. Тому вкрай важливою є підтримка малого та середнього підприємства, яке зможе задовольнити попит населення, зробити регіон більш конкурентоспроможним та забезпечить його вихід із наявної кризи.

Висновок. Підсумовуючи, можна зазначити, що конкурентоспроможність кожного регіону залежить від впливу багатьох факторів, але найголовнішими є підприємницький потенціал регіону та рівень економічної активності населення. У зв'язку із нестабільною політичною і економічною ситуацією, слабо-розвинутістю інноваційно-інвестиційної діяльності, фінансовими коливаннями, впливом глобалізаційних процесів на господарські ринки конкурентоспроможність Полтавського регіону може знизитися, що вплине на легалізацію малого і середнього бізнесу та призведе до втрати 4 позиції Полтавської області за рівнем сформованості підприємницького потенціалу. Тому необхідно постійно проводити моніторинг зв'язку підприємницького потенціалу регіону з рівнем його конкурентоспроможності у довгостроковому періоді, в умовах посилення впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, а також реагувати на зміни в коливаннях цих показників, зменшуючи їхній негативний вплив і підсилюючи рівень відкритості економіки України, конкурентоспроможності її регіонів, що значно підсилить позиції малого і середнього підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брикова І.В. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір / І.В. Брикова // Міжнародна економічна політика. – 2006. – № 4. – С. 29-53.
2. Калюжнова Н.Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации / Н.Я. Калюжнова. – М.: Теис, 2004. – 526 с.
3. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. – 892 с.
4. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посібник / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
5. Воронкова А.Е. Потенціал підприємства як основа його довгострокового розвитку / А.Е. Воронкова, Ю.С. Погорелов // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4 (94). – С. 77–82.
6. Варналій З.С. Мале підприємство: основи теорії і практики / З.С. Варналій. – К.: Знання, 2001. – С. 174.
7. Гончаров Н. Державне регулювання малого підприємства в Україні: тенденції, проблеми та перспективи / Н. Гончаров // Малий і середній бізнес. – 2002. – № 5-6. – С. 91-108.
8. Горячук В.Ф. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України на основі результатного підходу // В.Ф. Горячук / Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 39-45.
9. The World Economic Forum / Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/gcr/20152016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
10. Головне управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.poltavastat.gov.ua/.
11. Адамович О. Розвиток Полтавського регіону [Електронний ресурс] / Олена Адамович. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua/story/olena-adamovich>.

СЕКЦІЯ 6 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.108

Кучер М.М.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
організацій і адміністрування
Дніпродзержинського державного технічного університету*

Гречухіна Т.І.

*студентка
Дніпродзержинського державного технічного університету*

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

У статті представлено цілісний образ фахівця із соціальної роботи, сформований на основі дослідження кадрового потенціалу місцевого центру соціальних служб. Визначено основні проблеми, з якими зіштовхується соціальний працівник у процесі виконання своїх професійних обов'язків.

Ключові слова: кадровий потенціал, соціальний працівник, професійна компетенція, кваліфікаційні вимоги, професійні якості, цінності, професійне навчання.

Кучер М.М., Гречухіна Т.І. КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РАБОТНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В КОНТЕКСТЕ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

В статье сформирован целостный образ специалиста по социальной работе на основе опроса, проведенного в местном центре социальных служб. Определены основные характерные проблемы в ежедневной деятельности социального работника. Предложены меры по повышению профессионального уровня специалистов по социальной работе. Даны рекомендации по совершенствованию системы управления персоналом социальной службы.

Ключевые слова: специалист по социальной работе, квалификационные требования, профессиональные качества, ценностные ориентации, профессиональное обучение.

Kucher M.M., Grechukhina T.I. STAFF POTENTIAL OF PUBLIC SOCIAL SERVICE WORKERS IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE SYSTEM OF HR-MANAGEMENT

The complete image of the social worker is formulated in the article, based on a survey which took place at the local social service center. The main typical problems of the daily professional activities of the social worker are identified. The methods for improving the the professional level of specialists in social work are proposed. Recommendations for improving the system of personnel management social service are proposed.

Keywords: social worker, qualifications, competencies, values, professional training.

Постановка проблеми. В умовах політичних та економічних зрушень усередині країни зростає кількість людей, які потрапляють у складні життєві обставини. Унаслідок цього підвищуються роль і значущість державної соціальної служби як суб'єкта регулювання соціальних проблем.

Забезпечуючи реалізацію завдань соціальної політики держави, місією державної соціальної служби є здійснення не лише виконання формалізованих і стандартизованих функцій (соціального контролю, соціально-педагогічних функцій тощо), а й відновлення соціального потенціалу об'єктів свого впливу, перетворення кожного клієнта у особу, здатну не лише адаптуватися до вимог соціуму, але й задля свого та загального блага вносити в нього позитивні зміни [1]. У цьому відношенні перед соціальною службою і її працівниками стоять дещо відмінні завдання. Діючи на принципах гуманізму та поваги до клієнта, вони покликані передусім акцентувати увагу на індивідуальному підході до кожного об'єкту свого впливу. Разом з цим зростають вимоги до кадрового потенціалу соціальних працівників, їх якісних характеристик і властивостей забезпечувати виконання своїх професійних завдань.

Повне знання кадрового потенціалу фахівців із соціальної роботи дає низку істотних переваг у процесі формування та розвитку системи управління персоналом, дозволяє встановлювати перелік необхідних завдань, спрощувати процедуру формування кадрового складу в організації, визначати наявний кадровий резерв, планувати кар'єру й тим самим забезпечувати організаційну ефективність, що і обумовлює актуальність досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленість даної проблеми в Україні знаходиться поки що на початковій стадії і не є предметом спеціального дослідження. У більшості випадків предметом наукового аналізу виступають загальні методологічні та теоретичні аспекти оцінки кадрового потенціалу і питання розвитку професійної компетенції (Г. Осовська, В. Тарасов, І. Репіна, Д. Разіна, С. Харченко та ін.). Віддаючи належне результатам досліджень, слід зазначити, що робіт вітчизняних учених, які досліджують проблему розвитку кадрового потенціалу та формування професійної компетентності працівників державної соціальної служби, вкрай мало (наприклад, роботи О. Карпенка, В. Сорочинської, А. Белінської, Є. Холос-

тової, А. Ляшенка, В. Бочарової та ін. [2]) і вони носять фрагментарний характер.

Мета статті полягає у дослідженні кадрового потенціалу працівників соціальної служби місцевого рівня, визначенні пріоритетності якісних характеристик і властивостей забезпечення належного професійного рівня та кола характерних проблем у щоденній професійній діяльності соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кадровий потенціал будь-якого підприємства є його стратегічним ресурсом, адже він представлений можливостями працівників, якістю їх професійно-кваліфікаційної підготовки, трудовими, особистісними, психологічними і фізіологічними якостями, а також творчими здібностями [3, с. 14].

Соціальний працівник – професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги.

Об'єктивні показники професіоналізму соціального працівника визначаються його відповідністю професії, особистим внеском у соціальну практику, здатністю фахово розв'язувати проблеми клієнта, надавати допомогу різним групам населення. Важливим об'єктивним критерієм є також рівень фахових знань і вмінь, які: сприяють ефективному посередництву між клієнтом і державними структурами, успішному функціонуванню в ролях організатора, координатора, технолога соціального захисту клієнта; забезпечують його вплив на соціальну політику в регіоні, суспільстві, уміння аналізувати процеси в соціальній сфері, свою діяльність і прогнозувати їх розвиток у найближчій і віддаленій перспективах.

Суб'єктивні показники професіоналізму соціального працівника обумовлюються його особистісними якостями, що залежать від особливостей перебігу основних психічних процесів, сформованості комунікативних навичок, уміння діяти у складних і неордinarie фахових і психологічних ситуаціях тощо.

Виходячи із об'єктивних і суб'єктивних показників професіоналізму соціального працівника, визначено, що кадровий потенціал фахівця із соціальної роботи характеризують:

- відповідність його особистісного і фахового потенціалу вимогам професії, намагання збагачувати соціальну політику і практику новими знаннями, методами і формами роботи, здатність осмислювати реалії соціальної політики держави і буття соціально вразливих груп громадян;

- особистісна схильність до професії, мотиваційна готовність, професійно необхідні якості, компетентність, прагнення до результативності своєї праці і вміння досягати мети у своїй роботі;

- усвідомлення значущості своєї професії, використання сучасних прогресивних методів, методик прийомів, дотримання стандартів професії;

- налаштованість у професійній діяльності на новаторство, індивідуально-творчий підхід та пошуковість;

- усвідомлення необхідності освіти, підвищення кваліфікації, самоосвіти, вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду;

- соціальна активність, небайдужість до актуальних питань практичної роботи, намагання знаходити нові резерви розв'язання професійних проблем та вміння їх використовувати.

Фахова соціальна робота спирається на принцип гуманізму, тому визначальним чинником придатності людини до соціальної роботи є система її цінностей (ідеї, переконання, на які фахівець спирається при прийнятті рішень) [4]. Це положення стало

основою проведеного емпіричного дослідження, яке проводилося шляхом опитування. Відкриті питання стосувалися рівня задоволеності роботою, особистого ставлення до власної професії. Опитуваним було запропоновано власноруч визначити, якими особистісними та професійними якостями повинен володіти фахівець із соціальної роботи. Також анкетування було доповнено методикою дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча [5]. Методика складається з двох частин і дозволяє виміряти рівень значущості різних типів цінностей – термінальних та інструментальних. Мета першої частини тесту полягає у вивченні нормативних ідеалів, структури цінностей і визначенні найбільш значущих цінностей особистості на рівні переконання. Друга частина тесту має своєю метою вивчити цінності на рівні поведінки особистості, а також індивідуальні переваги, які проявляються в суспільстві. Обробка тесту Рокіча дає можливість структурувати систему ціннісних орієнтацій особистості та виявити індивідуальну закономірність.

Дослідження кадрового потенціалу соціальних працівників проводилося на базі місцевої державної соціальної служби шляхом опитування 24 фахівців із соціальної роботи (90% від загальної чисельності працюючих). Як показала статистична структура респондентів, 93% опитаних – жінки, з яких у віці: від 18 до 25 років – 7%, від 26 до 35 років – 20%, від 36 до 45 років – 53%, від 46 до 55 років – 20%. Решта 7% працівників – чоловіки у віці від 18 до 25 років. Отже, фахівці із соціальної роботи експериментальної групи, як і більшість працівників державної соціальної служби, – це особи жіночої статі середньої вікової групи.

Передставники експериментальної групи мають високий освітній рівень. Так, 94% опитаних мають повну вищу освіту, з яких 67% – гуманітарного спрямування.

У процесі аналізу з'ясовано, що для державної соціальної служби міського рівня характерна висока плінність кадрів. Маючи досвід роботи в інших сферах діяльності, для 100% опитаних стаж роботи у міському центрі соціальних служб складає до трьох років. Укомплектованість соціальної служби саме фахівцями із соціальної роботи складає 77,14%.

Нестача соціальних працівників стає причиною перевантаження для вже працюючих фахівців у зв'язку із збільшенням кількості обслуговуваних клієнтів, які припадають на одного працівника, що в результаті призводить до зниження продуктивності праці, низької ефективності та якості наданих соціальних послуг клієнтам.

Основними причинами нестачі кадрів у даній організації є такі: високий рівень напруженості праці; низький рівень заробітної плати (100% опитаних вказують на невідповідність рівня оплати праці потребам сім'ї працівників соціальної служби); емоційні перепади (схильність до стресів, огида до клієнтів) та ін.

У процесі дослідження опитуваним було запропоновано власноруч визначити мінімально достатній розмір оплати праці. Були отримані наступні результати: 13% респондентів обрали суму в 5 000 грн.; 7% – суму в 3 000 грн.; 7% – 2 700 грн.; 40% – 2 600 грн.; 13% – 2 500 грн.; 13% – 2 300 грн.; 7% взагалі утримались від відповіді на поставлене питання.

Як видно з наведених даних, працівники соціальної служби мають досить стримані запити. У середньому вони розраховують на плату за свою працю за розміром вдвічі більше, аніж мінімально допустимому за законодавством (на момент проведення ана-

лізу мінімальний розмір заробітної плати складав 1 378 грн. [6]).

Результати опитування, що стосувалися мотивації праці соціальних працівників, показали, що найкращими способами матеріального та нематеріального заохочення респонденти рахують: премію (93%), оздоровлення (40%), просування по службі (28%) та додаткову відпустку (21%).

На питання, що спонукало респондентів стати працівниками соціальної служби були названі: безробіття (27%), бажання бути корисним і допомагати людям (27%). 13% респондентів вбачають у своїй професії гарне рішення для отримання практичного досвіду для подальшого кар'єрного зростання.

Найважчим у своїй діяльності працівники зазначили роботу із людьми, які не бажають нічого змінювати у власному житті, та безвідповідальне ставлення клієнтів до себе і своїх проблем; емоційне навантаження під час роботи з клієнтами.

Надто висока психологічна напруга при виконанні професійних обов'язків характеризується такими показниками: 47% респондентів почувають себе постійно виснаженими; 47% опитаних часто відчують моменти слабкості, коли хочеться змінити роботу; 53% – емоційно «вигорять»; 79% – постійно бракує сил та насаги; 44% фахівців із соціальної роботи відмітили, що не співчують своїм клієнтам під час надання їм професійної допомоги.

Незважаючи на усі перелічені вище труднощі, на запитання про задоволеність своєю роботою, 46% опитаних відповіли, що вони її виконують із задоволенням; 40% хочуть працювати в соціальній службі, так як вважають це необхідним; лише 7% робота не подобається, проте через проблеми із працевлаштуванням працюють у даній організації; 7% утрималися від відповіді.

У результаті опитування визначено набір особистісних та професійних якостей, якими повинен володіти соціальний працівник (табл. 1), а також склад неприпустимих якостей. До останніх респонденти віднесли: дратівливість, агресивність, неухважність, нетерпимість, байдужість, грубість, безвідповідальність та зухвалість.

Таблиця 1
Особистісні та професійні якості фахівця із соціальної роботи

Особистісні якості	Професійні якості
Відповідальність	Об'єктивність
Чесність	Толерантність
Освіченість	Тактовність
Доброзичливість	Дотримання норм професійної етики
Гідність	Оперативність
Щирість	Цілеспрямованість
Гуманність	Комунікабельність
Працелюбність	Уміння слухати
Доброта	Емпатійність
Врівноваженість	
Терпіння	

Ключовим питанням проведеного емпіричного дослідження стало ранжування цінностей за методикою Рокіча. Кожному респонденту було запропоновано проранжувати цінності у двох списках, кожен з яких включав перелік 18 цінностей у порядку особистої значущості. Результати ранжування наведено у табл. 2.

Аналіз емпіричної моделі структури цінностей соціальних працівників показав, що серед термінальних цінностей, тобто тих, до яких респонденти прагнуть, найбільш значущими є такі загальнолюд-

ські цінності, як: здоров'я, щасливе сімейне життя, цікава робота, матеріально забезпечене життя та наявність хороших і вірних друзів.

Таблиця 2
Емпірична модель ціннісних орієнтацій фахівців із соціальної роботи

Термінальні цінності	Ранг	Інструментальні цінності
Здоров'я	1	Життєрадісність
Щасливе сімейне життя	2	Вихованість
Цікава робота	3	Відповідальність
Матеріально забезпечене життя	4	Чесність
Наявність хороших і вірних друзів	5	Раціоналізм
Любов	6	Освіченість
Розвиток	7	Старанність
Активне діяльне життя	8	Самоконтроль
Суспільне визнання	9	Широта поглядів
Свобода	10	Акуратність
Упевненість у собі	11	Ефективність у справах
Продуктивне життя	12	Тверда воля
Пізнання	13	Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів
Життєва мудрість	14	Чуйність
Щастя інших	15	Незалежність
Краса природи і мистецтва	16	Терпимість
Розваги	17	Високі запити
Творчість	18	Непримиренність до недоліків у собі та інших

У рейтинг менш важливих цінностей були включені життєва мудрість та щастя інших, розваги та творчість, які, на нашу думку, повинні займати чільне місце у світогляді фахівця із соціальної роботи, адже вищезазнані є гарними способами поновлення життєвих сил і насаги та профілактики стресів і емоційного вигорання.

Життєрадісність, вихованість, відповідальність, чесність та раціоналізм – основні інструментальні цінності, якими керуються опитані у досягненні певних цілей та успіхів у процесі виконання своїх професійних завдань. А от чуйність, незалежність, терпимість, високі запити та непримиренність до недоліків у собі та інших, на думку респондентів, зроблять невеликий внесок у реалізацію цілей та успіхів.

У цілому емпірична модель структури цінностей свідчить про активну життєву позицію і наявність у респондентів необхідних для виконання своїх професійних обов'язків особистих якостей.

Виявлено, що головною позитивною рисою, характерною для всіх опитаних, стала готовність та бажання працювати над собою та самовдосконалюватися, аби бути гідним своєї професії.

Висновки. Ефективна система управління персоналом державної соціальної служби місцевого рівня має базуватися на об'єктивній оцінці кадрового потенціалу, що урахує соціальні та психологічні характеристики соціального працівника.

Розроблений цілісний образ особистості фахівця із соціальної роботи і емпірично визначена структура його цінностей дозволяють не тільки діагностувати його реально існуючі якісні характеристики, а й запропонувати йому можливості перерозподіляти свій потенціал у процесі виконання професійних завдань.

Представлені результати можуть слугувати підставою для вироблення кадрової політики організації, конструювання змісту тренінгів та семінарів з метою запобігання виявленим у процесі дослідження проблемам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Савка В.Є. Державні та громадські соціальні служби: до питання про суспільне призначення / В.Є. Савка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textarchive.ru/c-2358176-p13.html>.
2. Драч І.І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: [монографія] / І.І. Драч. – К.: Дорадо-Друк, 2013. – 456 с.
3. Білорус Т.В. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства: [монографія] / Т.В. Білорус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/MIID/bilorus/strategichne_upravlinnya_kadrovim_potencialom_pidpriemstva.pdf.
4. Основы социальной работы: [учебник] / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА, 2001. – 395 с.
5. Галян І.М. Психодіагностика: [навч. посіб.] / І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2009. – 463 с.
6. Фінансовий портал Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/salary/>.
7. Бачевський Б.Є. Потенціал і розвиток підприємства: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Б.Є. Бачевський, І.В. Заблудська, О.О. Решетняк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 398 с.
8. Вимоги до соціального працівника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/8_58250_vimogi-do-sotsialnogo-pratsivnika.html.

СЕКЦІЯ 7 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 368.029/330.131.7/658.1(477)

Величко Є.О.

*асистент кафедри страхування
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ПРИ СТРАХУВАННІ МАЙНА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню важливості застосування системного підходу в реалізації механізму перестраховування при формуванні страхового захисту для об'єктів майна промислових підприємств. Розгляд даного питання передбачає дослідження питань важливості галузі промисловості для всієї економіки України та методів захисту її майнових об'єктів від різного роду ризиків. Ураховуючи недостатню капіталізацію вітчизняних страховиків та потребу у диверсифікації ризиків, питання системного підходу до перестраховування набуває особливої актуальності та значення як для самих промислових підприємств та страховиків, так і для всієї української економіки.

Ключові слова: промисловість, ВВП, експорт, перестраховування, власне утримання, перестраховики, система.

Величко Е.А. ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ ПЕРЕСТРАХОВАНИЯ РИСКОВ ПРИ СТРАХОВАНИИ ИМУЩЕСТВА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию возможности применения системного подхода в реализации механизма перестрахования при формировании страховой защиты для объектов имущества промышленных предприятий. Рассмотрение данного вопроса предполагает исследование вопросов важности отрасли промышленности для всей экономики Украины и методов защиты его имущественных объектов от различного рода рисков. Учитывая недостаточную капитализацию отечественных страховщиков и потребность в диверсификации рисков, вопросы системного подхода к перестрахованию приобретают особую актуальность и значение как для самих промышленных предприятий и страховщиков, так и для всей украинской экономики.

Ключевые слова: промышленность, ВВП, экспорт, перестрахование, собственное содержание, перестраховщики, система.

Velychko I.O. IMPLEMENTATION THE SYSTEM OF REINSURANCE RISKS IN PROPERTY INDUSTRIAL INSURANCE IN UKRAINE

The article investigates the importance of a systematic approach to the implementation of the mechanism in the formation of reinsurance protection for industrial property. Consideration of this matter involves research on the importance of industry to the economy of Ukraine and methods for protection its facilities against various risks. Due to insufficient capitalization of domestic insurers and the need for risk diversification, systematic approach to the issue of reinsurance is very relevant and important both for the industry and insurers, and for the entire Ukrainian economy.

Keywords: industry, GDP, export, reinsurance, retention, reinsurers, system.

Постановка проблеми. Застосування системного підходу до перестраховування ризиків майна промислових підприємств з метою формування ефективного їх страхового захисту на сьогоднішній день є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проблематики перестраховування розглядало багато вчених. Так, Бланд Д., Осадець С., Пфайффер К. та Татаріна Т. уважали, що перестраховування є механізмом вторинного перерозподілу страхових фондів. На противагу даним вченим відомі науковці Ковалевська Н. та Райхер В. уважали перестраховування самостійним бізнес-процесом. Важливим предметом досліджень також є ризики майна промислових підприємств. Одні вчені вважають, що перелік ризиків обмежується впливом пожежі, блискавки, стихійним лихом, вибухом, аварією систем водопостачання, каналізації та інших інженерних мереж (Александрова М.), інші переконані, що промислове підприємство має справу з повним переліком приведених небезпек (Татаріна Т., Таркуцяк А., Ткаченко Н.).

Мета статті полягає в необхідності системного підходу до реалізації механізму перестраховування при страхуванні майна промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Промисловий сектор відіграє ключову роль в економіці України і має надзвичайний вплив на її загальний стан, у тому числі на її експортний потенціал. Статистичні дані свідчать про те, що у 2013 р. промисловий сектор має дуже важливе значення для української економіки, оскільки його внесок до валового внутрішнього продукту (ВВП) складав біля 21%. Для порівняння, внесок сільського господарства склав лише 8% у тому ж році, тоді як частка сектору послуг становила 58%.

Однак більш уважний аналіз статистичних даних свідчить про те, що важливість промислового сектору для економіки України знизилась упродовж останнього десятиріччя, і особливо за останні п'ять років (рис. 1).

У 2007 р., останньому перед початком світової фінансової кризи 2008–2009 рр., частка промислового виробництва у ВВП складала більше 27%. Упродовж 2009 р. вона значно скоротилася (до значення трохи більше 23%). Після незначного відновлення стану промисловості у 2010 р. частка промислового сектору починаючи з 2011 р. продовжила падіння. Але, незважаючи на це, розумінню значення промисловості в економіці додає розуміння її частки в експортному потенціалі української економіки.

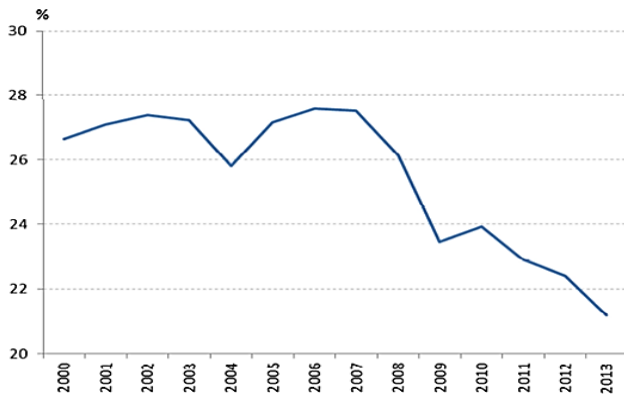

Рис. 1. Частка промислового сектору у ВВП України за 2000–2013 рр. [1]

На сектор промисловості припадає найбільший внесок до експорту України: складаючи лише 21% економіки в 2013 р., його внесок у тому ж році до загального обсягу експорту оцінюється на рівні 70%. Загальний обсяг експорту галузі становив 487 млрд. грн. (60 млрд. дол. США) у 2013 р. (рис. 2). Це відповідає невеликому зростанню у 1,8% порівняно з 2012 р., коли експорт промислових товарів скоротився на 10% у порівнянні з попереднім роком. На рис. стовпчиками зображений обсяг промислового виробництва в Україні по роках, а лінією – динаміка частки промисловості в експорті української економіки.

Внесок промислового сектору до експорту національної економіки має тенденцію до зниження в довгостроковому періоді. Будучи на рівні (і навіть вище) 80% упродовж першої половини минулого десятиріччя, останнім часом він знизився до рівня нижче 70%. Раніше (у 2009 р.) це мало місце лише в період світової фінансової кризи, коли міжнародна торгівля була серйозно перервана.

Крім загального розуміння частки внеску промисловості в економіку України, потрібно також мати уяву про спеціалізацію національного промислового виробництва шляхом його поділу на галузі. Якщо ми говоримо про українську промисловість, потрібно підкреслити, що у її структурі переважає важка промисловість, частка якої становить близько 74%. Важка промисловість – сукупність галузей, які виготовляють здебільшого засоби виробництва: знаряддя праці (машини, агрегати, механізми, верстати та інші види

обладнання й устаткування), предмети праці (сировина, матеріали, паливо тощо) [2]. Крім цього, важливу частку займають підгалузі, що забезпечують як повсякденні потреби громадян, так діяльність усієї економіки країни (харчова, хімічна та енергетична). На рис. 3 показано внесок окремих галузей до загального промислового виробництва в Україні.

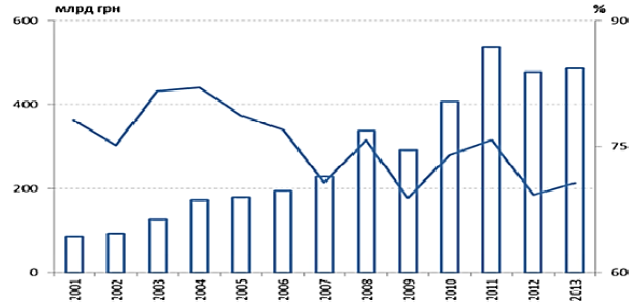
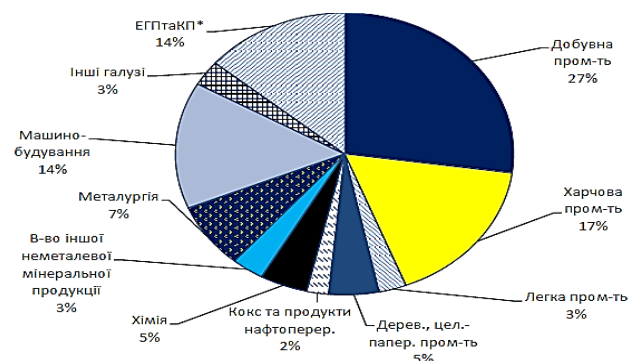

Рис. 2. Частка промисловості в експорті української економіки [1]

*ЕГПтаКП - постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря

Рис. 3. Галузева структура української промисловості [1; 3–5]

Як бачимо, статистичні дані свідчать про важливість промислового сектору для української економіки. Якщо внесок промисловості у ВВП країни становить не найбільшу частку, то індустрія є домінуючим джерелом надходження іноземної валюти в економіку, що забезпечує валютний баланс національної економіки.

Отже, у зв'язку з важливістю промисловості для економіки України, її суб'єкти потребують захисту

Таблиця 1

Капіталізація українських підприємств станом на 2011 р.

Внутрішньоорієнтований сектор	млн. грн.	Експортно-сировинний сектор	млн. грн.
ПАТ «Мотор Січ»	4 633,91	ПАТ «АрселорМітал Кривий Ріг»	26 051,85
ПАТ «Запоріжтрансформатор»	2 873,32	ПАТ «Північний гірничозбагачувальний комбінат»	21 123,76
ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	2 637,63	ПАТ «Запоріжсталь»	10 574,73
ПАТ «Турбоатом»	2 112,48	ПАТ «Центральний гірничозбагачувальний комбінат»	7 545,29
ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	1 038,41	ПАТ «Азовсталь»	5 797,32
ПАТ «Богдан Моторс»	994,75	ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім.Ілліча»	3 423,13
ПАТ «Дружківський машинобудівний завод»	371,48	ПАТ «Полтавський гірничозбагачувальний комбінат»	3 134,31
ПАТ «Сумське науково-виробниче об'єднання ім. М. В. Фрунзе»	241,68	ПАТ «Дніпроспецсталь»	2 150,60
ПАТ «Енергомашспецсталь»	200,00	ПАТ «Дніпропетровський металургійний комбінат ім. Ф.Е. Дзержинського»	812,51
ПАТ «Криворізький завод гірничого машинобудування»	199,81	ПАТ «Єнакієвський металургійний завод»	730,11

Джерело: складено автором на основі [9]

свої діяльності від різного роду факторів (ризиків). Немає ніякого сумніву, що промислові підприємства стикаються з багатьма ризиками, тому що виробничий процес передбачає різного роду ризикові дії, а саме: використання небезпечних та горючих матеріалів, машин та обладнання, використання великої території при виробництві і т. д. Також не потрібно виключати вплив людського фактору, який присутній у промисловій діяльності.

Діяльність промислового підприємства забезпечують основні фонди, тобто майно, яке використовується для забезпечення виробничого процесу. Це можуть бути різного роду будівлі з інженерними комунікаціями та мережами, обладнання, сировина, напівфабрикати, товари на зберіганні та ін. На протязі здійснення своєї діяльності всі ці об'єкти стикаються з різного роду ризиками та, відповідно, потребують захисту від них.

Діяльність будь-якого суб'єкта по боротьбі та контролем над ризиками називається ризик-менеджментом, одним із провідних видів якого є страхування. Страхові послуги надають спеціалізовані установи – страхові компанії. Останні характеризуються певними показниками, у тому числі фінансовими. Аналіз фінансових показників страховиків дає змогу оцінити їх можливості з приводу прийому ризиків від страхувальників. Для оцінки можливості вітчизняних страховиків у прийомі ризиків вітчизняних промислових підприємств потрібно порівняти величини їх ризиків з фінансовими можливостями страховиків [6–8].

Для того щоб мати уявлення про рівень та розмір ризиків промислових підприємств, потрібно враховувати вартість цих підприємств. В табл. 1 наведено приклади капіталізації підприємств, що є найбільш значущими для економіки України та галузей промисловості (машинобудівної та металургійно-добувної). Шевчук Н.В. у своїй праці «Ринкова капіталізація промислових підприємств у контексті розвитку національної економіки» розподіляє підприємства на два сектори: внутрішньоорієнтований та експортноорієнтований.

Значення в даній таблиці є дещо застарілими, але наведені вони не для показу актуальних вартостей промислових підприємств, а для прикладу щодо фінансових можливостей страховиків у прийомі їх ризиків під страховий захист. Звичайно, за останні чотири роки вартість наведених підприємств могла як зменшитися, так і збільшитися, але суттєво порядок значень змінитися не міг (в іноземній валюті). Як бачимо, вартість основних фондів промислових підприємств нашої країни становить сотні мільйонів та мільярди гривень. А тепер порівняємо ці показники з фінансовими можливостями страховиків щодо прийому ризиків на страхування.

Згідно із Законом України «Про страхування», максимальний розмір власного утримання встановлюється у розмірі 10% від суми статутного фонду та вільних резервів, а саме: «Якщо страхова сума за окремим предметом договору страхування перевищує 10% суми сплаченого статутного капіталу і сформованих вільних резервів та страхових резервів, страховик зобов'язаний укласти договір пере страхування» [10].

Згідно з офіційними даними страховиків України, станом на 31.12.2014 р. 10 компаній мали максимальне власне утримання більше 40 млн. грн. («Оранта», «Інго-Україна», «Альянс», «АКСА Страхування», АСКА, «Уніка», ТАС, «Альянс – Україна», «Українська страхова Група», «Універсальна»),

24 компаній – від 10 до 40 млн. грн. Якщо для більшості об'єктів та видів страхування даних сум достатньо, то у випадку з промисловими підприємствами навіть відповідні максимальні суми власного утримання не дають змоги українському страховику самостійно утримувати ризик. Страхові суми при страхуванні промислових підприємств можуть перевищувати розмір максимального утримання української страхової компанії в десятки та сотні разів [11].

Відповідно до українського законодавства, вітчизняний страховик не в змозі укласти договори страхування без використання механізму пере страхування при страхуванні майна промислових підприємств. Звичайно, це законодавче обмеження має суто умовний характер, так як на практиці розмір утримання українських страховиків становить ще менші суми. У середньому український страховик максимально утримує на власній відповідальності від 1 до 5 млн. грн. І єдиним інструментом, який дає змогу приймати великі промислові ризики на страхування, є перестрахування.

При страхуванні майна промислових підприємств наочно демонструється одна з головних функцій перестрахування, що полягає у захисті страховика від великих збитків. Так як об'єкти промислових підприємств характеризуються значною вартістю, тому і збитки в переважній своїй кількості мають значний характер. Для стабільного функціонування страхової компанії механізм застосування перестрахування повинен бути ефективним, так як результати його реалізації впливають на багато інших процесів страховика. Крім захисту від потенційних загроз у вигляді збитків, операції з перестрахування впливають на рентабельність здійснення страхових операцій та усіх головних бізнес-процесів страхової компанії, що відповідають за реалізацію головної діяльності страховика – страхування. Таким чином, перестрахування впливає на всі ланки діяльності страхової компанії. У зв'язку із цим для ефективного застосування перестрахування потрібно враховувати особливості процесу страхування, починаючи від прийому ризику на страхування (у т. ч. оцінки ризиків на промисловому підприємстві) до врегулювання збитків за договорами перестрахування та страхування.

При страхуванні майна промислових підприємств виникає ситуація, коли задіяні всі важливі бізнес-процеси страховика (продаж страхової послуги, андеррайтинг, врегулювання збитків і т. д.), так як страхова компанія приймає на відповідальність особливо великі ризики, збитки по яким можуть завдати шкоди діяльності страховика та негативно вплинути на її подальший розвиток. У взаємодії всіх цих важливих ланок діяльності страховика перестрахування відіграє одну з найважливіших ролей, тому що саме від волі і рішення перестраховика (умов перестрахування), залежать усі етапи проходження договору страхування, від умов укладення договору страхування до врегулювання збитків за договорами. Таким чином, існування взаємопов'язаних бізнес-процесів страховика (ланок діяльності) при страхуванні майна промислових підприємств створює так звану систему. Іншими словами, для безпечного та рентабельного прийому промислових майнових ризиків на страхування страховик повинен дотримуватися системного підходу, що передбачає врахування особливостей кожної ланки діяльності страховика для максимально ефективного перестрахового захисту. Таким чином, страховик, отримавши надійний та ефективний перестраховий захист, має позитивний

вплив на свої фінансові показники по здійсненню основної діяльності.

Для визначення суті перестраховування важливе значення має системний підхід, який забезпечує його ефективне функціонування в структурі бізнес-процесів страховика. Головними завданнями системного підходу до реалізації діяльності з перестраховування при страхуванні майна промислових підприємств є захист промислового підприємства та страховика від великих збитків, що можуть завдати невиправної шкоди їх фінансовій стабільності, а також забезпечення позитивних фінансових показників від страхових операцій шляхом зниження навантаження на капітал (це стосується не тільки промислового підприємства і страховика, але й перестраховика). Структурними елементами системи перестраховування ризиків є всі процеси діяльності страховика, що мають вплив на перестрахову діяльність компанії. Страхова компанія може здійснювати свою діяльність з перестраховування (як результат внутрішньої взаємодії бізнес-процесів з реалізації перестраховального механізму) у середовищі страхового ринку, суб'єктами якого є: клієнти (у нашому випадку промислові підприємства), а також страхові та перестрахові компанії, що, з одного боку, пов'язані фінансовими відносинами між собою та відокремлені в незалежності прийняття рішень (що відображається на різному варіанті розвитку страховика в рамках загального для всіх страхового ринку). Середовище та суб'єкти ринку страхування та перестраховування регулюються законодавством, як вітчизняним, так і міжнародним.

На нашу думку, система перестраховування ризиків при страхуванні майна промислових підприємств (СПР-МПП) – це сукупність взаємопов'язаних елементів, робота яких направлена на реалізацію ефективного перестраховального захисту в рамках страхування майна промислових підприємств, а саме: середовище функціонування (страховий, перестраховий та промисловий ринки, діяльність яких регулюється вітчизняним на міжнародним законодавством), суб'єкти (промислове підприємство, страховик, перестраховик) та перелік необхідних бізнес-процесів по ефективній реалізації СПР-МПП (ідентифікація, оцінка, передача ризику в перестраховування, та врегулювання страхових випадків за договорами страхування та перестраховування).

Як уже раніше зазначалося, головним завданням СПР-МПП є формування ефективного перестрахового захисту, що дасть можливість застосовувати механізм страхування при покритті ризиків майна промислових підприємств. У даній системі приймають участь промислове підприємство, страховик (перестраховальник) та перестраховик. Таким чином, для підтвердження ефективності страхового та перестрахового захисту потрібно максимально враховувати інтереси кожної сторони. Промислове підприємство зацікавлене в отриманні надійного покриття своїх ризиків за прийнятну ціну. Страховик, враховуючи частку перестраховика у ризику, зацікавлений прийняти на страхування ризики якомога дорожче, а передати в перестраховування подешевше (звісно, враховуючи фактор фінансової надійності перестраховика). У свою чергу, перестраховик, по аналогії зі страховиком, в якого прямим клієнтом і є страховик, також зацікавлений у максимальному заробітку (що знаходить вираз у прийнятій перестраховій премії). Тому ефективним використанням СПР-МПП може бути тільки при дотриманні інтересів усіх сторін у пошуку компромісного варіанту співробітництва.

Як уже було зазначено, ключовою ланкою в системі перестраховування ризиків при страхуванні майна промислових підприємств є перестраховування. Саме від ефективного реалізації даного механізму залежить все функціонування СПР-МПП.

На даний момент український ринок перестраховування переживає непрості часи наряду зі всією економікою України. Зміна політичної, а відповідно, і економічної ситуації за останні два роки, дуже сильно змінила вектор розвитку як перестрахового, так і всього страхового ринку України. Якщо наприкінці 2013 р. 38% усіх вихідних перестрахових премій надходило російським перестраховикам, то вже станом на 1 півріччя 2015 р. це значення становило 17%. У подальшому також спостерігається та прогнозується зменшення діяльності з даним ринком, тому постає резонне запитання, що полягає в необхідності пошуку нових альтернативних ринків. Тому саме в пошуку альтернативи в розміщенні ризиків для українських цедентів є одним із найголовніших ефектів від упровадження СПР-МПП.

Альтернативними варіантами ринків для українських компаній можуть бути: внутрішній страховий ринок України, ринок країн колишнього СРСР, малорозвинені (екзотичні) ринки, як то країни Латинської Америки, Азії чи Африки, та високорозвинені, де уже є певний об'єм співпраці вітчизняних страховиків – Західна Європа. Враховуючи невеликий об'єм українського ринку страхування у світовому масштабі, можна зробити висновок, що українським страховикам не потрібно спрямовувати свої зусилля одразу на всі ринки світу з причини обмеженості кількості ризиків. На нашу думку, потрібно налагодити співпрацю хоча б з одним стабільним ринком і потім подібний підхід застосовувати до інших ринків. Як уже було вказано, українські цеденти дуже тісно співпрацюють з європейськими компаніями, свідченням чому є статистика, яка говорить, що станом на кінець 2014 р. близько 70% [11; 12] вихідних перестрахових премій надійшло західноєвропейському ринку. Але така значна частка викликана в більшій мірі існуючими облігаторними договорами з європейськими перестраховиками. При пошуку облігаторного покриття у вітчизняних цедентів не виникає проблем погодження з західними перестраховиками, так як вони аналізують у першу чергу рентабельність усього перестрахового портфеля. Інша ситуація з оцінкою окремих ризиків, які потребують факультативного перестраховування. У факультативному перестраховуванні оцінюється кожен окремих ризик, де виникає цілий ряд проблем: наявність достатньої інформації по ризику для перестраховика, різниця в тарифних очікуваннях українського цедента та західного перестраховика, широта можливого перестрахового покриття. Також при розгляді питання кооперації українського та західного ринків потрібно розглядати перспективу співробітництва не тільки з позиції вихідних грошових потоків вітчизняних страховиків, але й намагатися знайти можливі шляхи надходження іноземної валюти в економіку України. Тобто мається на увазі перспектива прийому іноземних ризиків українськими страховими компаніями, що надасть можливість отримувати прибутки від вхідного перестраховування з нерезидентами.

Отже, упровадження та використання принципів СПР-МПП має на меті зближення українського та західноєвропейського ринків перестраховування, що, у свою чергу, призведе до:

1. зниження тарифів європейських перестраховиків від покращання роботи з ризиками вітчизня-

них промислових підприємств. На даний момент різниця в тарифних очікуваннях українських компаній та іноземних перестраховиків становить 5–15 разів [13]. Покращання роботи з ризиками промислових підприємств та страховиків згідно з СПР-МПП дасть можливість перестраховикам більш якісно оцінювати ризики, що, у свою чергу, підвищить шанси українського перестраховальника отримати більш прийнятні умови перестраховування. Головна причина високих тарифів західноєвропейських перестраховиків – це брак інформації по ризикам, що призводить до нерозуміння ризику. Таким чином, перестраховик, якщо у нього немає всієї вичерпної інформації по ризику, приймає найгірший сценарій розвитку ризикових подій по об'єкту страхування, що збільшує тариф. Тому ґрунтовна робота з ризиками покращить ситуацію для українських страховиків в отриманні потрібних умов перестраховування, тобто допоможе знайти компроміс між очікуваннями українських цедентів та західних перестраховиків;

2. розширення асортименту страхового покриття на українському ринку (ВІ, МВ, МЛОП, РВ і т. д.). Як правило, зараз клієнти, у т. ч. промислові підприємства, страхують стандартні майнові ризики FLEXA (Fire, Lightning, Explosion, Aircraft), стихійних лих (наприклад, вплив води, опадів, вітру і т. д.) та ПДТО (протиправні дії третіх осіб). Страхування від втрати прибутку внаслідок перерви у виробництві, спеціального обладнання, втрати прибутку внаслідок пошкодження/поломки обладнання, електронного обладнання, ризиків політичного насилля, що включає в себе покриття війни, тероризму і т. д. Усі ці види покриття зараз використовуються на українському ринку в дуже обмеженій формі, так як західні перестраховики не надають свої ємності в повній мірі. Але потенціал розширення співробітництва в даній сфері дуже великий, і все залежить від роботи з ризиками наших вітчизняних страховиків та промислових підприємств;

3. отримання прибутків від продажів власної української ємності. Протилежною стороною вихідного перестраховування є залучення премій (доходу) страховою компанією шляхом використання інструменту вхідного перестраховування. На даний момент українські компанії практично не представлені на міжнародному ринку перестраховування, тобто не є провайдерами ємності для міжнародних цедентів. Але в майбутньому даний канал може стати одним із пріоритетних для українських страховиків, у т. ч. урахувавши прийняття ризиків майна промислових підприємств від міжнародних цедентів. У структурі доходів більшості українських страховиків «реальне» вхідне перестраховування становить 1–5% від загальних валових надходжень [14]. Як правило, українські страховики отримують вхідне перестраховування від компаній-резидентів, здійснюючи обмін ризиками всередині країни. У той же час у вітчизняних компаній практично немає співпраці з міжнародним ринком у цьому аспекті. Причин такого стану багато, але найголовніше, що у міжнародних компаній немає довіри як до наших компаній, так

і до всієї української економіки. Свідченням тому є відсутність міжнародних рейтингів у наших компаній. Тому єдиним інструментом, що на даний момент може допомогти залучити вхідні перестрахові премії в Україну, є забезпечене перестраховування (collateralized reinsurance), яке використовується як частина СПР-МПП.

Висновки. Отже, запровадження нового поняття системи перестраховування ризиків при страхуванні майна промислових підприємств (СПР-МПП) має важливе значення для розвитку як галузі страхування, так і всієї економіки України. Промисловий сектор є одним з ключових джерел отримання доходів для національної економіки, тому захист його від різного роду ризиків є важливим завданням для суб'єктів економічних відносин. Упровадження принципів СПР-МПП допоможе зближитися з розвиненими ринками та вдосконалити ризик-менеджмент вітчизняних страховиків та промислових підприємств, що позитивно відобразиться на економічній перспективі нашої держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Вікіпедія. Електронна енциклопедія. Промисловість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.
3. Кулик І.М. Сучасний стан та основні фактори розвитку чорної металургії в Україні / І. Кулик // Бізнес Інформ. – 2012. – № 5. – С. 116–121.
4. Мамченко К.Ю. Підвищення рівня конкурентоспроможності вугільної промисловості України: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / К.Ю. Мамченко. – Донецьк, 2011. – 249 с.
5. Шикова Л.В. Аналіз розвитку гірничо-металургійного комплексу України на сучасному етапі / Л.В. Шикова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць ПДТУ. – Маріуполь, 2011. – Т. 3. – С. 282–286.
6. Воронцовский А.В. Управление рисками / А.В. Воронцовский. – СПб.: ОЦЭИМ, 2004. – 457 с.
7. Элиотт М.У. Основы финансирования риска / М.У. Элиотт. – М.: Инфра-М, 2007. – 138 с.
8. Енциклопедія фінансового ризик-менеджменту. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 487 с.
9. Шевчук Н.В. Стратегія економічного розвитку України / Н.В. Шевчук // Ринкова капіталізація промислових підприємств у контексті розвитку національної економіки. – 2012. – № 30. – С. 9–16 ст.
10. Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Інформаційний портал Інтернет-журналу про страхування «Форіншурер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/>.
12. Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/>.
13. Величко Е. Европейская перспектива украинского рынка перестрахования / Е. Величко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.xprimm.com/>.
14. Величко Е. Входящее перестрахование от нерезидентов. Как нивелировать рейтинговые требования? / Е. Величко // Форіншурер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/public/14/08/01/4676>.

УДК 332.72:338.124.4

Карпа І.С.

*аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування
Тернопільського національного економічного університету*

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ СТИМУЛИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ

У статті розглянуто концептуальні засади дослідження фінансово-кредитних стимулів розвитку ринку житлової нерухомості в сучасній економіці України. Проаналізовано дисбаланси, що стримують житлове будівництво в процесі соціально-економічної трансформації суспільства. Запропоновано організаційно-прикладні напрями розвитку публічно-приватного партнерства в контексті ефективності управління нерухомим майном. Обґрунтовано, що доцільно здійснювати заходи щодо удосконалення методології кадастрової оцінки нерухомості для забезпечення прозорості структури володіння та оренди об'єктів нерухомості.

Ключові слова: фінансування, фінансово-кредитні стимули, ринок житлової нерухомості, іпотечне житлове кредитування, фінансова стабільність.

Карпа И.С. ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫЕ СТИМУЛЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЖИЛИЩНОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

В статье рассмотрены концептуальные основы исследования финансово-кредитных стимулов развития рынка жилищной недвижимости в современной экономике Украины. Проанализированы дисбалансы, которые сдерживают жилищное строительство в процессе социально-экономической трансформации общества. Предложены организационно-прикладные направления развития публично-частного партнерства в контексте эффективности управления недвижимым имуществом. Обосновано, что целесообразно осуществлять мероприятия по усовершенствованию методологии кадастровой оценки недвижимости для обеспечения прозрачности структуры владения и аренды объектов недвижимости.

Ключевые слова: финансирование, финансово-кредитные стимулы, рынок жилищной недвижимости, ипотечное жилищное кредитование, финансовая стабильность.

Carpa I.S. FINANCIAL AND CREDIT STIMULATON TO DEVELOPMENT THE HOUSING PROPERTY MARKET

The article deals with the conceptual principles of research of financial and credit stimulation of market of the housing real estate development are considered in the modern economy of Ukraine. Disbalances which restrain housing in the process of socio-economic transformation of society are analysed. The organizationally-applied directions of development of in public-private partnership are offered in the context of efficiency of immovable property management. Reasonably, that it is expedient to carry out measures on the improvement of methodology of cadastre estimation of the real estate for providing of transparency of structure of possession and lease of objects of the real estate.

Keywords: financing, financial and credit stimulation, housing property market, mortgage housing crediting, financial stability.

Постановка проблеми. Соціально-економічна трансформація суспільства супроводжується демографічними змінами структури населення, нормативно-правовими положеннями в системі розвитку соціально-трудова відносин, перманентним коливанням соціальних витрат і розробкою заходів щодо підвищення їхньої ефективності та результативності. Відповідність житлової політики соціально-економічним потребам розвитку країни потребує формування ринку житлової нерухомості, який відіграє важливу роль у системі соціального захисту, узгодження економічних інтересів та механізмів регулювання в сегменті соціальних конфліктів щодо забезпечення житлом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципові зміни соціально-економічних процесів у світовій економіці зумовлені новими викликами та вимагають теоретико-методологічного осмислення їхніх наслідків. У сучасній економічній літературі проблематика розвитку ринку нерухомості та його окремих сегментів, а також методи фінансування придбання нерухомості знайшли відображення у працях вітчизняних і закордонних учених-економістів. Серед українських економістів А.М. Рябчик розвинув теоретико-методичні засади приватизації житлового фонду, зростання цін на нерухомість, скорочення будівництва соціального житла [1, с. 89–92]. Сучасні стимули світ-системи фінансово-економічного глобалізму досліджує О.Г. Білорус [2, с. 7–15] та домінянти фінансового вирівнювання з метою стабілізації соціально-економічної системи відстежує В.М. Опарін [3, с. 29–43]. Вагомий внесок у розробку кредитних стимулів зробили О. Васюренко, В. Ляшенко, В. Подчесова, які визначили методоло-

гічне підґрунтя ефективності кредитування фізичних та юридичних осіб [4, с. 5–11]; О. Другов визнав пріоритетність формування довіри населення до банків [5, с. 33–35].

Зарубіжні вчені-економісти А. Головін, Г. Толкаченко акцентували увагу на науково-методичних підходах залучення інвестицій на фінансових ринках для житлового будівництва [6, с. 11–19]; А. Асаул, Ю. Казаков, Н. Пасяда, І. Денисова визначили типи житлового будівництва та види їх фінансування [7, с. 11–19].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим доробкам значених учених, слід сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження, яке полягає в розробці фінансово-кредитних стимулів розвитку ринку житлової нерухомості в умовах нової макроекономічної кризи. Дана проблематика затребувана із практичної точки зору, оскільки її нерозв'язаність визначає масштабність і активізацію житлового будівництва в умовах перманентності змін умов застави і відсутності страхування очікуваної інфляційної складової.

З точки зору організаційно-прикладних засад заслуговує на увагу підхід, який передбачає залучення додаткових фінансових ресурсів з найнижчою вартістю для фінансування житлової нерухомості.

Мета статті полягає у модернізації фінансово-кредитних стимулів розвитку ринку житлової нерухомості в умовах недосконалості інституціонального середовища обороту земель, що проявляється в непрозорих економічних і організаційно-правових процедурах по одержанню земельних ділянок під забудову та зміні їхнього правового статусу для подальшого здійснення будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різні форми глобалізації міняють не тільки світову архітектуру, тенденції розвитку й механізми взаємодії держав, але й закономірності розвитку світових ринків і пріоритети їх регулювання. Важливими детермінантами формування ринків житлової нерухомості є економічна ментальність та інституційна довіра. В економічній науці поняття «нерухоме майно» трактується з позиції різних аспектів, у числі яких «нерухомість як товар», «нерухомість як фінансовий актив», «нерухомість як послуга», «нерухомість як благо» тощо. Розвиток ринку житлової нерухомості тісно переплітається зі застосуванням таких видів моделей іпотечного ринку: цільової (контрактно-ощадна модель іпотечного кредитування), депозитної (класична континентальна модель іпотечного кредитування) та інвестиційної (американська модель іпотечного кредитування із вторинним ринком іпотечного кредиту).

У сучасній економіці спеціалізовані іпотечні та універсальні банки застосовують депозитну модель іпотечного кредитування, яка ґрунтується на первинному ринку закладних. Надаючи довготермінові кредити населенню, банківська установа залучає ресурси з різних джерел, включаючи міжбанківські кредити, цільові кредитні лінії, рахунки і депозити клієнтів, боргові цінні папери, а також кошти від продажу заставних листів. Простота організації іпотечного кредитування на основі згаданої моделі зумовила її широке розповсюдження у Великій Британії, Данії, Іспанії, Італії, Німеччині, Україні.

На шляху проникнення системи іпотечного кредитування за даною моделлю в широкі маси населення основною перешкодою є те, що середньостатистичні громадяни зараз знаходяться нижче так званого «іпотечного порогу», встановленого банками, оскільки обраний курс зорієнтований на надання послуг з іпотечного кредитування виключно «елітарним» клієнтам [8, с. 14–17]. Крім того, ця модель залежить від ринкового рівня ставки відсотка та обмеженої кількості залучених кредитних ресурсів.

На практиці цільова модель базується на фінансових ресурсах учасників за контрактами збережень, і характерною її рисою є замкненість, яка полягає в тому, що джерелом надання кредитів є лише кошти, накопичені учасниками іпотечних відносин за контрактами заощаджень. При цьому згадана модель не залежить від загального стану фінансово-кредитного ринку.

Застосування принципу каси взаємодопомоги, коли кредитні ресурси банку не запозичуються на відкритому ринку, а формуються за рахунок залучення заощаджень майбутніх позичальників. Тільки клієнт банку має право на отримання такого кредиту, причому у розмірі, який приблизно дорівнює сумі заощаджень. Дана модель тільки частково стимулює придбання нерухомості, оскільки момент придбання наступає не скоро. У той же час він не залежить від коливань на фінансовому ринку та цін залучених коштів, тому ця модель отримала назву автономної.

Автономна модель застосовується для придбання житла у Німеччині. Особи, які бажають покращити житлові умови, повинні попіклуватися про це заздалегідь. Протягом 2–10 років до моменту придбання будинку чи квартири вони повинні робити цільові накопичення в спеціалізованих банках або ощадних касах. Коли накопичиться приблизно 45% від вартості житла, покупці нерухомості отримують державну дотацію у розмірі 10% від його вартості, а також пільговий кредит на 10–15 років для решти частини виплат. Для надання іпотечних

кредитів банк використовує кошти, накопичені попередніми вкладниками.

Схема іпотечного кредитування вимагає розширеної інфраструктури іпотечного ринку, контролю держави над забезпеченням системного балансу між сукупною ціною цінних паперів і закладних, які іпотечні банки надали емітентам для забезпечення їхніх емісій. Тому її впроваджено у фінансово потужних країнах, наприклад, у Великій Британії, Китаї, США.

Сутність даної моделі полягає в тому, що державне агентство з житлового іпотечного кредитування залучає кошти інвесторів шляхом емісії та продажу облігацій, погашення яких забезпечується державою, і передає отримані грошові кошти комерційним банкам для надання іпотечних кредитів. Банки за рахунок цих коштів кредитують своїх клієнтів, отримуючи від останніх як застава право власності на житло, що будеться [9, с. 23–26]. За цієї моделі банк виступає в ролі посередника між державним агентством з іпотечного кредитування та позичальником, що, звичайно ж, призводить до збільшення вартості кредиту для позичальника. Але водночас дана модель є більш безпечною для інвесторів, оскільки повернення їхніх коштів забезпечується гарантією держави та заставою майна позичальника.

У розвинених країнах застосовують інвестиційну модель дворівневої системи іпотечного кредитування: фінансові ресурси для іпотечного кредитування формують не лише за рахунок джерел, які притаманні однорівневій системі іпотечного кредитування, а й за рахунок ресурсів, які мобілізуються з фінансових ринків. Первинні кредитори іпотечних кредитів виконують функції фінансових посередників, які займаються продажем та перепродажем цих кредитів. Окрім того, дворівнева система іпотечного кредитування забезпечує ефективність функціонування і розвитку вторинного іпотечного ринку.

Ринок житла доцільно розглядати з урахуванням розвитку територій й сприятливості умов проживання населення. Поліпшення умов проживання населення, підвищення забезпечення населення житлом і рівня його доступності, модернізація об'єктів комунальної інфраструктури, розвиток житлового будівництва є пріоритетними напрямками вирішення житлових проблем у більшості цивілізованих країн.

Комплексний характер дослідження ринку житлової нерухомості потребує виокремлення основних показників, що характеризують стан і наявність житлового фонду, масштабність і активність житлового будівництва, вартість житла і його доступність, ступінь забезпеченості населення житлом, активність здійснення операцій на ринку нерухомості. Сучасний стан ринку житла доцільно досліджувати з урахуванням розвитку суміжних соціально-економічних сфер, територій, особливостей екологічної обстановки, забезпеченості населення об'єктами охорони здоров'я, побутового обслуговування та торгівлі.

Понятійно-категоріальний апарат інституційної теорії дає змогу розробити й сформулювати необхідні умови для підвищення ефективності управління багатоквартирним житловим фондом, зокрема, формуванням «соціального капіталу» асоціації власників, контролю за його допомогою над правлінням з метою недопущення опортуністичного поведіння й забезпечення ефективного використання спільної власності та чіткого поділу функцій власників квартир і держави.

У розвинених країнах контроль безпеки й технічного стану житла є прерогативою співпраці держави та асоціації власників житла. Держава здійснює

моніторинг якості й безпеки середовища проживання громадян, контролює обслуговування, ремонт й реновацію будинків.

Ефективність управління багатоквартирним будинком з приватизованими квартирами вимагає специфікації власності – поділу функцій власників квартир і держави. Акцентуємо увагу на економічній функції, яка забезпечує планування, облік та контроль надходження і використання фінансових ресурсів суб'єктами управління, досягнення прибутковості суб'єктів управління та сприяння формуванню конкурентного середовища. Водночас операційна функція включає організацію й регулювання надання та раціональне споживання житлово-комунальних послуг, контроль досягнення певного нормативного рівня якості надаваних послуг і середовища проживання, дотримання прав громадян на безпеку житла.

Досвід щодо гармонізації інтересів держави й суспільства по управлінню нерухомим майном доцільно використати і в житловій нерухомості, оскільки проведення комплексу правових, технічних, економічних, екологічних, управлінських та інших видів експертизи об'єктів нерухомого майна, на основі аналізу яких приймаються управлінські рішення, сприятимуть одержанню максимального ефекту. У національній економіці в контексті розвитку публічно-приватного партнерства щодо ефективності управління нерухомим майном доцільно застосовувати сервейінг (від англ. *survey* – межування, обстеження, інспектування), який представляє професійну управлінську діяльність у сфері нерухомості на всіх етапах життєвого циклу цього майна.

Кадастрова оцінка нерухомості дає змогу визначити кадастрову вартість об'єктів оподаткування. Удосконалення методології кадастрової оцінки нерухомості має важливе значення для реалізації податкової політики держави. Це підтверджується введенням податку на нерухоме майно фізичних осіб, обчисленого на основі кадастрової вартості.

Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про деякі питання надання інформації про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження» № 722 від 24 грудня 2014 р., яка затверджує порядок надання фізичним та юридичним особам інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Відкритий доступ до Реєстру є прогресивним кроком у напрямку інтеграції українського законодавства до європейських стандартів та формування прозорих відносин володіння нерухомістю. Проте можливості онлайн-Реєстру обмежені, що не дозволяє повністю реалізувати ті функції, для яких його впроваджено.

Порядок декларує, що пошук об'єктів нерухомості в Реєстрі можна здійснювати за реєстраційним номером об'єкта нерухомого майна, адресою об'єкта нерухомого майна, місцезнаходженням або кадастровим номером земельної ділянки, або за ідентифікаційними даними фізичної чи юридичної особи. Водночас на разі знайти інформацію про потрібний об'єкт нерухомості можна лише за його адресою (місцезнаходженням). Такі звужені можливості пошуку суттєво зменшують практичну цінність Реєстру, оскільки в особі, яка здійснює пошук, немає можливості знайти інформацію про все нерухоме майно, яке перебуває у власності або орендується певною фізичною чи юридичною особою. На практиці такий підхід не сприяє реалізації однієї з цілей онлайн-Реєстру, а саме прозорості структури володіння та оренди об'єктів нерухомості, тому, сподіваємося, цей недолік буде усунено найближчим часом.

У процесі адаптації міжнародних норм і стандартів надання фізичним та юридичним особам інформації на нерухоме майно варто враховувати досвід країн з розвиненим ринком житлової нерухомості. Вважаємо, що в даному контексті заслуговує на увагу досвід Німеччини і Італії. У Німеччині доступ до інформації про нерухомість доволі обмежений: інформацію щодо об'єктів нерухомості мають можливість одержати лише особи, які можуть підтвердити свій законний або комерційний інтерес у такому об'єкті нерухомості та лише в паперовій формі шляхом звернення до уповноваженого органу в межах відповідної території. Онлайн-доступ до реєстру також функціонує, проте доступ до нього мають лише нотаріуси, адвокати та державні органи.

В Італії реєстр прав власності на нерухоме майно доступний он-лайн для всіх користувачів, проте за умови сплати відповідного податку. Щоб сплатити такий податок, користувач повинен бути зареєстрований у податкових органах Італії, у зв'язку з чим іноземці не можуть отримати інформацію з такого реєстру.

Висновки. Структурні соціально-економічні реформи сприяють зміцненню впевненості щодо гарантування потенційного зростання та створення сприятливих умов для фінансування житлового будівництва. Саме м'яка грошово-кредитна політика має підтримувати попит і давати можливість проведення пріоритетних реформ, які сприятимуть розвитку ринків товарів, праці і житла. При цьому важливо враховувати зовнішні й внутрішні фактори. У контурі невизначеності світової економіки саме зовнішні фактори відіграють особливо важливу роль, тому доцільно їх враховувати при визначенні внутрішніх факторів: загальноекономічних, політичних, фінансових, правових, соціально-психологічних та форс-мажорних.

Доцільно досліджувати трансформацію ринку житлової нерухомості в контурі невизначеності світової економіки з урахуванням еволюції концептуальних підходів до формування даного ринку, його специфіки й економічного змісту; визначення економічного змісту послуг на ринку нерухомості, їхньої класифікації й ресурсного забезпечення; виявлення принципів формування ринку житлової нерухомості; адаптації методики оцінки трансформації ресурсів у процесі надання послуг на ринку з урахуванням соціально-економічної цінності послуг для громадян; апробації ресурсного підходу до функціонування й розвитку ринку житлової нерухомості; розробки методики моделювання розвитку ринку житлової нерухомості та прогнозу моделі в умовах фінансової невизначеності.

Фінансове забезпечення ринку житлової нерухомості передбачає комбінацію власних і позикових джерел фінансування. Залучення позикових ресурсів дозволяє використовувати фінансовий важіль, який визначає відношення власного і залученого капіталу для фінансування житлової нерухомості та заходів щодо приведення її до завершеного стану. Сучасні підходи до моделювання розвитку ринку житлової нерухомості, які засновані на виділенні відносин учасників ринку і оцінки їхнього фінансового потенціалу з використанням вербально-числової шкали, сприятимуть формуванню ефективних взаємин у процесі фінансування житлової нерухомості і модернізації фінансово-кредитних стимулів розвитку ринку житлової нерухомості.

В умовах конвергентної економіки формування системи взаємодії учасників інвестиційного процесу

в житловій сфері в контексті узгодження їх економічних і неекономічних інтересів сприятиме розвитку ринку житлової нерухомості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рябчик А.М. Незадовільні житлові умови як наслідок комерціалізації ринку житла у пострадянській Україні / А.М. Рябчик // Економіка України. – 2014. – № 10. – С. 88–96.
2. Білорус О.Г. Політекономія світ-системи фінансово-економічного глобалізму: нові тенденції та закономірності розвитку глобального фінансового сектору (частина 1) / О.Г. Білорус // Фінанси України. – 2015. – № 5. – С. 7–15.
3. Опарін В.М. Домінанти та пріоритети фінансового вирівнювання в Україні / В.М. Опарін // Фінанси України. – 2015. – № 6. – С. 29–43.
4. Васюренко О. Ефективність кредитування фізичних та юридичних осіб банками України: методологія аналізу стохастичних границь / О. Васюренко, В. Ляшенко, В. Подчесова // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 1. – С. 5–11.
5. Другов О. Сучасні аспекти формування довіри населення до Національного банку України / О. Другов // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 1. – С. 32–35.
6. Головин А.О. Перспективи регулювання фінансового ринка / А.О. Головин, Г.Л. Толкаченко // Финансы и кредит. – 2015. – № 17 (641). – С. 11–19.
7. Теория и практика малоэтажного жилищного строительства в России / А.Н. Асаул [и др.] / Под ред. д. э. н., проф. А.Н. Асаула. – СПб.: Гуманистика, 2005. – 563 с.
8. Циганов С. Заходи державної підтримки банківських систем в економічно розвинутих країнах під час фінансової кризи / С. Циганов, К. Олексенко // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 1. – С. 12–19.
9. Брусов П.Н. Современные инвестиционные модели с равномерным погашением долга и их применение / П.Н. Брусов, Т.В. Филатова, Н.П. Орехова // Финансы и кредит. – 2015. – № 9 (633). – С. 21–27.

УДК 336.71:658.012.32

Кащєєва В.Ю.

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри фінансів і аудиту
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»*

Швидкий В.О.

*магістр кафедри фінансів і аудиту
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»*

УПРАВЛІННЯ РЕНТАБЕЛЬНІСТЮ БАНКУ НА ОСНОВІ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглянуто проблеми планування і управління прибутком та рентабельністю комерційного банку. Запропоновано метод планування основних показників діяльності банку на основі багатофакторних мультиплікаційних моделей. Імітаційне моделювання використано як інструмент вибору необхідних допоміжних планових показників.

Ключові слова: прибуток до оподаткування, мультиплікатор капіталу, дохідність активів, маржа прибутку, декомпозиційний аналіз.

Кащєєва В.Ю., Швидкий В.А. УПРАВЛЕНИЕ РЕНТАБЕЛЬНОСТЬЮ БАНКА НА ОСНОВЕ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА

В статье рассмотрены проблемы планирования и управления прибылью и рентабельностью коммерческого банка. Предложен метод планирования основных показателей деятельности банка на основе многофакторных мультипликативных моделей. Имитационное моделирование использовано как инструмент выбора необходимых плановых показателей.

Ключевые слова: прибыль к налогообложению, мультипликатор капитала, доходность активов, маржа прибыли, декомпозиционный анализ.

Kasheeva V.Yu., Shvydkiy V.A. THE MANAGEMENT OF BANK'S PROFITABILITY ON THE BASIS OF FACTOR ANALYSIS

In the article the problems of profitability planning and management in the commercial banks are reviewed. The method of the banks' activity main parameters planning on the basis of many-factors multiple models and simulating modeling is proposed. The simulation modeling as instrument of necessary additional plan parameters' selection is used.

Keywords: profit before income tax, capital's multiplier, profitability of assets, margin profit, decomposition analysis.

Постановка проблеми. Однією з причин виникнення банкрутства банків є недостатня якість управління їхньою діяльністю. У загальній системі управління банком управління прибутком і рентабельністю займає одне з центральних місць, оскільки саме ці показники відображають ефективність діяльності банку. Величина отриманого комерційним банком прибутку свідчить про результати його активних і пасивних операцій. Прибуток банку також є внутрішнім джерелом розвитку банку. Отже, дослідження прибутку, його складових та факторів, що впливають на нього, є одним з найважливіших завдань управління будь-якого банку.

Процес управління банком як регульованою системою включає три основні фази: планування, регулювання й контроль, які утворюють замкнутий управлінський цикл. При плануванні визначають стратегічні напрями роботи й, відповідно, основні планові показники діяльності банку. Таким чином, від якості планування багато в чому залежить успішність проведення останніх двох фаз управління.

Утворення прибутку банку є наслідком впливу багатьох факторів. У процесі аналізу та планування прибутку банку найчастіше розглядають лише структуру доходів та витрат банку. Однак необхідно також урахувувати показники діяльності банку, які здій-

снюють опосередкований вплив на його величину. У практиці аналізу при визначенні даних показників широкого застосування набули факторні мультиплікаційні моделі. Але слід зазначити, що в цілому використання моделей даного типу обмежується метою виявлення подібних факторів та визначення сили їхнього впливу на результуючий показник. Однак при управлінні прибутком й рентабельністю часто постає задача визначення планових показників діяльності банку, при яких досягається певний рівень прибутку. При цьому використання тільки факторного аналізу та сценарного підходу є недостатнім, оскільки потребує багато часу на визначення даних планових значень. Отже, удосконалення методів планування є актуальним і необхідним для підвищення ефективності управління прибутком й рентабельністю комерційного банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням управління діяльністю банку в цілому й управлінню прибутком й рентабельністю зокрема присвячено багато наукових праць. Велику увагу приділено застосуванню факторних моделей при аналізі прибутку та дохідності у працях А.М. Герасимовича, І.М. Парасій-Вергуненко [1], К.Є. Раєвського. Аналізу та плануванню прибутковості банку на макрорівні присвячено роботи С.М. Савлука. Питання фінансового менеджменту комерційного банку розглянуто у працях Л.О. Примостки, О.В. Лисенка [2]. Проблеми аналізу прибутку розглянуто у роботах Л.О. Савіної [3], Т.Д. Косової, В.М. Кочеткова. Однак при цьому недостатньо уваги приділено методам планування основних показників діяльності банку при управлінні прибутком й рівнем дохідності.

Мета статті полягає у вдосконаленні методу планування показників діяльності банку при управлінні рентабельністю банку на основі використання багатфакторних мультиплікаційних моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класичною факторною моделлю є чотирьохфакторна мультиплікаційна модель, яка використовується при аналізі прибутку до оподаткування [1, с. 423]:

$$Pr = K \cdot D_a \cdot M_k \cdot R_d, \quad (1)$$

де Pr – прибуток до оподаткування;

K – балансовий капітал;

D_a – дохідність активів;

M_k – мультиплікатор капіталу;

R_d – рентабельність доходів.

Слід зазначити, що показники дохідності активів й рентабельності доходів є не стільки факторами впливу, скільки індикаторами зміни результуючого показника – прибутку до оподаткування. Тобто ці фактори є індикативними – їх змінювання вказує на зміну у величині прибутку банку.

Виявлення означених факторів проведено за допомогою декомпозиційного аналізу, оскільки ці показники, крім балансового капіталу, є складовими.

Отже, модель прибутку до оподаткування може бути записана у вигляді:

$$Pr = K \cdot \frac{D}{A} \cdot \frac{A}{K} \cdot \frac{Pr}{D}, \quad (2)$$

де D – загальна величина отриманих доходів;

A – активи банку.

Показник дохідності активів характеризує рівень ефективності використання активів банку. Мультиплікатор капіталу визначає здатність капіталу банку залучати в оборот додаткові гроші, не порушуючи стійкої і дохідної роботи банку.

Мультиплікатор капіталу є важливим важелем управління структурою власного і залученого капіталу,

за допомогою якого забезпечується необхідна структура капіталу, тобто ступінь збалансованості між капітальною базою та її можливостями залучення додаткових фінансових ресурсів. Загальний рівень прибутковості банку характеризує рентабельність доходу. Однак при цьому слід ураховувати, що до складу даного показника входить результуючий показник.

При управлінні прибутком і рентабельністю банку найчастіше застосовують факторні моделі, розроблені на основі декомпозиційного аналізу, для розрахунку можливого рівня прибутку або рентабельності при заданих планових показниках діяльності банку, які виявлені в процесі аналізу як впливові на величину прибутку.

Пропонується використовувати декомпозиційний аналіз у поєднанні з імітаційним моделюванням для вирішення протилежної задачі – визначення планових значень індикативних показників, при яких можна досягти запланованого рівня прибутку або рентабельності для банку.

Планування на основі запропонованого методу слід проводити у декілька етапів. На першому етапі необхідно провести імітаційне моделювання всіх факторів впливу у визначеному діапазоні, ураховуючи їх значення за попередній плановий період, можливості банку щодо їх змін, а також ступінь впливу.

На другому етапі, оскільки кожен з індикативних факторів є складовим, знаходимо планові значення основних показників діяльності банку, які входять до складу цього фактору. На третьому етапі на основі даних щодо планових значень отриманих показників визначаємо загальні планові показники ефективності роботи банку – рентабельності активів і капіталу.

При управлінні прибутком завдяки використанню імітаційного моделювання можна отримати різні сценарії планових значень як факторних показників, так і прибутку, й на основі аналізу всіх сценаріїв обрати найбільш прийнятний варіант зміни прибутку у майбутньому плановому періоді. Перевагою даного методу є генерування багатьох сценаріїв планових показників на відміну від звичайного сценарного підходу, коли розглядаються лише 3–5 можливих сценаріїв.

Розглянемо на прикладі даних фінансової звітності за 2014–2015 рр. ПАТ «Платіnum банк» застосування даного методу.

Перш за все необхідно проаналізувати динаміку факторних показників і виявити рівень їх значущості для прибутку до оподаткування банку. Динаміку основних показників діяльності банку та показників ефективності наведено у табл. 1. Оцінку впливу зміни кожного з факторів на зміну прибутку до оподаткування проводимо із застосуванням методу ланцюгових підстановок за формулами:

$$\Delta Pr_K = \Delta K \cdot D_{a_0} \cdot M_{k_0} \cdot R_{d_0}; \quad (3)$$

$$\Delta Pr_{D_a} = K_1 \cdot \Delta D_a \cdot M_{k_0} \cdot R_{d_0}; \quad (4)$$

$$\Delta Pr_{M_k} = K_1 \cdot D_{a_1} \cdot \Delta M_k \cdot R_{d_0}; \quad (5)$$

$$\Delta Pr_{R_d} = K_1 \cdot D_{a_1} \cdot M_{k_1} \cdot \Delta R_d, \quad (6)$$

де ΔK , ΔD_a , ΔM_k , ΔR_d – зміна показників за період, що аналізується;

K_0 , D_{a_0} , M_{k_0} , R_{d_0} – значення факторних показників у минулому періоді;

K_1 , D_{a_1} , M_{k_1} , R_{d_1} – значення факторних показників у звітному періоді.

Результати факторного аналізу прибутку приведені у табл. 2, 3.

Таким чином, попередній аналіз показав, що найбільш значущим індикатором є рентабельність

Таблиця 1

Динаміка факторних показників й прибутку до оподаткування

Показник	Роки			Відхилення за 2014 р.	Відхилення за 2015 р.
	2013 р.	2014 р.	2015 р.		
Дохід, тис. грн.	968757	1971039	2437086	10022282	466047
Активи, тис. грн.	15934819	13759505	12249752	-2175314	-1509753
Балансовий капітал, тис. грн.	2202097	1128598	1476078	-1073499	347480
Дохідність активів	0,06079	0,14325	0,19895	0,08246	0,05570
Мультиплікатор капіталу	7,23620	12,19168	8,29885	4,95548	-3,89283
Рентабельність доходів	0,04055	0,00715	0,06856	-0,03340	0,06141
Прибуток до оподаткування, тис. грн.	39284	14097	167096	-25187	152999

доходів, тобто при управлінні необхідно основну увагу приділяти зміні співвідношення прибутку до загальних доходів банку. Цікавим є факт неоднозначності ступеню значущості показників мультиплікатору капіталу, дохідності активів і балансового капіталу. Дані показники мають практично однаковий рівень значущості впродовж обох років, однак ступінь впливу значно різнився. Така різниця зумовлена тим, що значення загальної зміни прибутку у першому році є набагато меншим, ніж у наступному, і зміни факторів призвели до відхилень прибутку, які становлять величину, більшу за загальну зміну прибутку.

Таблиця 2

Факторний аналіз прибутку до оподаткування за 2014 р.

Показник	Абсолютне відхилення прибутку внаслідок зміни фактора	Відносне відхилення прибутку внаслідок зміни фактора, %
Балансовий капітал	-19148,52	-76,0258
Дохідність активів	27307,63	108,4201
Мультиплікатор капіталу	32487,07	128,9842
Рентабельність доходів	-65833,04	-261,3785
Прибуток до оподаткування	-25187	x

Таблиця 3

Факторний аналіз прибутку до оподаткування за 2015 р.

Показник	Абсолютне відхилення прибутку внаслідок зміни фактора	Відносне відхилення прибутку внаслідок зміни фактора, %
Балансовий капітал	4339,04	2,8368
Дохідність активів	7166,95	4,6856
Мультиплікатор капіталу	-8178,81	-5,3438
Рентабельність доходів	149671,82	97,8214
Прибуток до оподаткування	152999	x

Отже, імітаційному моделюванню підлягатимуть такі показники, як балансовий капітал, рентабельність доходів, мультиплікатор капіталу та дохідність активів.

Проведення імітаційного моделювання потребує визначення діапазону можливого змінювання кожного з факторів, а також статистичних характеристик нормального розподілу – математичного очікування й середньоквадратичного відхилення. Межі діапазону слід знаходити з урахуванням значень показників за попередній період й можливості банку щодо їх змін, а також ступеня їхнього впливу (табл. 4).

Проведемо моделювання 100 випадків можливих змін факторних показників (табл. 5). На основі отриманих даних потрібно розрахувати відповідні обсяги активів, загальних доходів, величину прибутку до оподаткування та його приросту та обрати прийнятні сценарії.

Розглянемо чотири сценарію зростання прибутку в майбутньому році – на 5%, 10%, 15% та 20% (табл. 6). Отже, при плані зростання прибутку на 5% банку потрібно збільшити балансовий капітал на 0,99%, обсяг активів – на 2,13%, обсяг доходів – на 3,14%, збільшити мультиплікатор капіталу на 1,12%, а також контролювати показник дохідності активів на рівні 20,09% (зростання на 0,99%) та рентабельність активів на рівні 6,96% (зростання на 1,49%). Слід також відзначити, що за даним методом планування процентні зміни балансового капіталу й дохідності активів співпадають.

При управлінні прибутком і рентабельністю банку також мають бути визначити такі важливі показники, як чистий прибуток, маржа прибутку, показник прибутковості, норма прибутку на капітал й показники рентабельності активів і капіталу. Прибутковість характеризує ефективність управління податками й визначається як співвідношення прибутку до оподаткування до величини чистого прибутку. Величина маржі прибутку відображає ефективність контролю витрат.

Таким чином, отримаємо комплексну систему значень показників при різних сценаріях зміни прибутку (табл. 7).

Даний метод доцільно використовувати не тільки при плануванні зростання прибутку, але й при розгляді можливих випадків його падіння.

Таблиця 4

Вихідні дані для імітаційного моделювання

Показник	Значення у 2015 р.	Макс. значення	Мін. значення	Матем. очікування	Середньо-квадратичне відхилення
Балансовий капітал	1476078	1771290	1180860	1513250	295215,61
Дохідність активів	0,19895	0,23874	0,15916	0,19978	0,03978
Мультиплікатор капіталу	8,29885	9,95862	6,63908	8,49874	1,85978
Рентабельність доходів	0,06856	0,08913	0,04799	0,06955	0,02057

Висновки. Якість планування як першого етапу управління значно впливає на ефективність управління банком у цілому. Використання мультиплікаційних моделей разом із імітаційним моделюванням підвищує ефективність планування, оскільки враховує ступінь впливу факторів на зміну прибутку, що відображається у визначенні меж діапазону зміни кожного з факторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аналіз банківської діяльності: [підручник] / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко [та ін.]; за ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.
2. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент банку: [навч. посіб.] / Л.О. При-мостка. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
3. Савіна Л.О. Фінансовий аналіз у комерційному банку: [навч. посіб.] / Л.О. Савіна. – К.: Кондор, 2009. – 190 с.

Таблиця 5

Результати імітаційного моделювання

Змодельовані показники				Розраховані показники			
Капітал	Дохідність активів	Мультиплікатор капіталу	Рентабельність	Активи	Доходи	Прибуток до оподаткування	Приріст прибутку
583638,66	0,0787	2,6767	0,0064	1562247,9	122892,8	784,43	-99,53
1523331,70	0,2053	8,5965	0,0719	13095376,2	2688726,9	193201,99	15,02
1220485,46	0,1645	6,6887	0,0508	8163450,53	1342889,8	68158,97	-59,21
1733878,92	0,2337	9,9229	0,0865	17205148,2	4020791,2	347903,88	108,21
1362557,68	0,1836	7,5837	0,0607	10333236,7	1897690,6	115103,19	-31,12
1672054,58	0,2254	9,5334	0,0822	15940445,4	3592404,4	295362,46	76,76
1199150,06	0,1616	6,5543	0,0493	7859570,52	1270300,1	62586,29	-62,54
1793606,63	0,2417	10,299	0,0907	18472697,7	4465724,1	404986,52	142,37
1639878,30	0,2210	9,3307	0,0800	15301288,9	3382002,5	270481,45	61,87
1486095,60	0,2003	8,3620	0,0693	12426671,2	2489062,3	172397,13	3,17
1324649,01	0,1785	7,3449	0,0580	9729403,8	1737085,3	100773,63	-39,69
....	....	....	....	....	....	....	....
1707364,22	0,2301	9,7559	0,0847	16656855,2	3833129,7	324584,85	94,25
1727296,06	0,2328	9,8815	0,0861	17068195,7	3973641,9	342001,67	104,67
1490797,31	0,2009	8,3916	0,0696	12510143,2	2513709,5	174927,72	4,92
1322920,56	0,1783	7,3340	0,0579	9702303,66	1729986,5	100153,47	-40,06
1639878,30	0,2210	9,3307	0,0800	15301288,9	3382002,5	270481,45	60,87

Таблиця 6

Процентні зміни показників діяльності банку при планових варіантах зростання прибутку, %

Планове зростання прибутку	Зміна капіталу	Зміна дохідності активів	Зміна мультиплікатора капіталу	Зміна рентабельності активів	Зміна обсягу активів	Зміна доходів
5	0,9972	0,9972	1,1174	1,4959	2,1257	3,1441
10	1,9761	1,9761	2,2142	2,9642	4,2341	6,2938
15	3,2013	3,2013	3,5871	4,8020	6,9032	10,3255
20	4,2945	4,2945	4,8120	6,4418	9,3131	14,0076

Таблиця 7

Планові показники діяльності банку при різних варіантах зміни прибутку

Показник	2015 р.	Зростання прибутку на 5%	Зростання прибутку на 10%	Зростання прибутку на 15%	Зростання прибутку на 20%
Балансовий капітал	1476078	1490797	15005246	1523331	1539468
Активи	12249752	12510143	12768416	1309436	13390585
Доходи	2437086	2513709	2590472	2678826	2778462
Прибуток	167096	174927	182877	193201	202773
Дохідність активів	0,1989	0,2009	0,2028	0,2045	0,2074
Мультиплікатор капіталу	8,2988	8,3915	8,4826	8,5965	8,6981
Рентабельність	0,0686	0,0696	0,0706	0,0719	0,0730
Норма прибутку	0,0583	0,0704	0,0728	0,0760	0,0790
Маржа прибутку	0,0522	0,0584	0,0634	0,0673	0,0692

УДК 336.144.2:005.21

Нестор О.Ю.

*аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування, її змісту та значення для суб'єктів господарювання. Висвітлено сутність понять «інформація» та «система інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування». Відображено структуру системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування.

Ключові слова: інформація, система, інформаційне забезпечення, фінансове планування, стратегічне фінансове планування.

Нестор О.Ю. СИСТЕМА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию системы информационного обеспечения стратегического финансового планирования, ее содержания и значения для субъектов хозяйствования. Освещены сущность понятий «информация» и «система информационного обеспечения стратегического финансового планирования». Отобрана структура системы информационного обеспечения стратегического финансового планирования.

Ключевые слова: информация, система, информационное обеспечение, финансовое планирование, стратегическое финансовое планирование.

Nestor O.Yu. THE SYSTEM OF INFORMATION PROVIDING OF STRATEGIC FINANCIAL PLANNING OF ENTERPRISES

The article investigated the information system of strategic financial planning, its meaning and value to enterprises. The article deals with the essence of the concepts of «information» and «information providing system of strategic financial planning». The article displayed the structure of the information system of strategic financial planning.

Keywords: information, system, information providing, financial planning, strategic financial planning.

Постановка проблеми. В умовах конкурентного ринкового середовища володіння повною, достовірною та актуальною інформацією сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень, а також знижує рівень фінансового ризику для суб'єкта господарювання. Наявність надійної ділової інформації у підсумку призводить до покращання фінансового результату суб'єкта господарювання. З огляду на це вагомим значення набуває питання системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування суб'єктів господарювання.

Мета статті полягає у дослідженні системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування, її змісту та значення для суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою системи фінансового планування слугує стратегічний фінансовий план. Від того, наскільки правильно він складений, залежить як довгострокова, так і поточна діяльність суб'єкта господарювання. З огляду на це вагомим є питання системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування, адже від повноти, доступності та достовірності інформації залежить правильність складання та ефективність такого плану. Її зміст визначається галузевими особливостями діяльності конкретного суб'єкта господарювання, його організаційно-правовою формою функціонування, рівнем диверсифікації фінансової діяльності та іншими умовами.

Для того щоб визначити сутність поняття «система інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування», необхідно окреслити сутність поняття «інформація». Цей термін з латинської означає «пояснення», «викладення», «повідомлення». Він набув вжитку ще наприкінці XIX ст., але спочатку використовувався лише щодо засобів зв'язку. З розвитком науки і техніки інформацію почали розглядати залежно від конкретного

змісту з використанням її різновидів, які стосуються різних галузей людської діяльності.

Тарасюк Г.М. визначає інформацію як «знання, що слугують для підготовки цілеспрямованих дій, являються важливим елементом для прийняття рішень» [7, с. 37].

При формуванні інформації для стратегічного планування має значення відмінність між стратегічними даними і стратегічною інформацією. Щодо обробки інформації, визначають цю різницю так: «дані» – це аналітично не оброблені масиви показників, а «інформацією» є дані, котрі аналітично оброблені і можуть використовуватися з конкретною метою [3]. Інформація збирається за фрагментами, які, зібрані воедино, мають справжню інформаційну цінність [4, с. 24].

Наявність надійної ділової інформації дозволить суб'єкту господарювання скоротити витрати на виробництво продукції, удосконалити апарат управління, знайти нових постачальників і покупців продукції, що приведе до мінімізації затрат і максимізації прибутку.

У процесі постановки системи інформаційного забезпечення в управлінні фінансами проробляється рух інформації, взаємодія інформації між напрямками, виробляється графік і регламентація документообігу [2].

Аналіз наукової літератури показав, що проблематика системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування суб'єктів господарювання зарубіжними та вітчизняними вченими не розроблялася.

Краснова В.В. наводить поняття «система інформаційного забезпечення фінансового менеджменту». Науковець визначає її як «процес безперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформативних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування і підготовки ефективних оперативних управлінських рішень за усіма аспектами фінансової діяльності підприємства» [4].

Бланк І.О. у своїй роботі зосереджується на понятті «система інформаційного забезпечення стратегічного фінансового аналізу» і описує його як «функціональний комплекс, що забезпечує процес цілеспрямованого підбору відповідних інформативних показників для дослідження фінансового середовища функціонування підприємства і оцінки його стратегічної фінансової позиції за всіма основними аспектами фінансової діяльності» [1].

З огляду на це вважаємо за потрібне запропонувати наступне визначення поняття «система інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування» – це сукупність інформації, а також засобів та методів її обробки, перетворення та трактування, що необхідна для здійснення стратегічного фінансового планування та прийняття відповідних управлінських рішень.

Варто зазначити, що з урахуванням аналізу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища система інформаційного забезпечення повинна відображати комплексну картину діяльності підприємства шляхом інтеграції всіх її елементів і системного підходу [3].

Бланк І.О., аналізуючи систему інформаційного забезпечення стратегічного аналізу, запропонував її чітку структуру. Уважаємо, що система інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування суб'єктів господарювання матиме аналогічну побудову, оскільки саме дані стратегічного аналізу слугують основою для складання стратегічних планів, у тому числі фінансових. Конкретні показники цієї системи формуються на основі зовнішніх та внутрішніх джерел інформації. У розрізі кожної з груп цих джерел вся сукупність показників попередньої класифікується.

Отже, опишемо структуру системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування суб'єктів господарювання, адаптувавши розроблену Бланком І.О. аналогічну систему для стратегічного аналізу.

Показники системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування, що базуються на інформації з зовнішніх джерел, поділяються на чотири основні групи:

1. Показники, що характеризують загальний економічний розвиток країни. Інформаційні показники цієї групи слугують основою проведення аналізу і прогнозування умов зовнішнього фінансового середовища функціонування суб'єкта господарювання. Формування системи показників цієї групи базується на даних державної статистики, що публікуються.

Показники, що входять до складу першої групи, підрозділяються на два блоки. У першому блоці – «Показники макроекономічного розвитку» – містяться наступні основні інформаційні показники, що використовуються у процесі стратегічного фінансового планування:

- а) темпи росту внутрішнього валового продукту і національного доходу;
- б) об'єм емісії грошей в аналізованому періоді;
- в) грошові доходи населення;
- г) вклади населення в банках;
- д) індекс інфляції;
- е) облікова ставка центрального банку.

У другому блоці – «Показники галузевого розвитку» – містяться наступні основні інформаційні показники по галузі, до котрої належить суб'єкт господарювання:

- а) обсяг виробленої (реалізованої) продукції, його динаміка;

- б) загальна вартість активів суб'єкта господарювання, у тому числі оборотних;

- в) сума власного капіталу суб'єкта господарювання;
- г) сума валового прибутку суб'єкта господарювання, у тому числі за основною (операційною) діяльністю;

- д) ставка оподаткування прибутку від основної діяльності;

- е) ставка податку на додану вартість і акцизного збору на продукцію, що випускається суб'єктами господарювання галузі;

- е) індекс цін на продукцію галузі в періоді, що розглядається.

2. Показники, що характеризують кон'юнктуру фінансового ринку. Формування системи показників цієї групи ґрунтується на публікаціях періодичних комерційних видань, фондової і валютної бірж, а також на відповідних електронних джерелах інформації [1]. Ці показники також слугують основою для розробки реалістичних стратегічних фінансових планів.

Показники, що входять до складу другої групи, підрозділяються на три блоки. У першому блоці – «Показники, що характеризують кон'юнктуру окремих сегментів фондового ринку» – містяться наступні основні інформаційні дані:

- а) види основних фондових інструментів (акцій, облигацій, деривативів і т. ін.), що обертаються на біржовому і позабіржовому фінансовому ринку;

- б) котирувальні ціни пропозиції і попиту основних видів фондових інструментів;

- в) обсяги і ціни угод за основними видами фондових інструментів;

- г) зведений індекс динаміки цін на фондовому ринку.

У другому блоці – «Показники, що характеризують кон'юнктуру окремих сегментів кредитного ринку» – містяться наступні основні інформаційні дані:

- а) кредитна ставка окремих комерційних банків, диференційована за строками надання фінансового кредиту;

- б) лізингова ставка за видами лізингованих активів;

- в) депозитні ставки окремих комерційних банків, диференційовані за вкладами до запитання і терміновими вкладами.

У третьому блоці – «Показники, що характеризують кон'юнктуру окремих сегментів валютного ринку» – містяться наступні інформаційні показники:

- а) офіційний курс окремих валют, котрими оперує суб'єкт господарювання у процесі зовнішньо-економічної діяльності;

- б) курс купівлі-продажу аналогічних видів валют, встановлений комерційними банками.

3. Показники, що характеризують діяльність контрагентів і конкурентів. Система інформаційних показників цієї групи використовується в основному для аналізу ефективності формування і використання фінансових ресурсів, адже від цього також залежить реалістичність і ефективність стратегічного фінансового плану суб'єкта господарювання. Ці показники формуються зазвичай у розрізі наступних блоків: «Банки», «Лізингові компанії», «Страхові компанії», «Інвестиційні компанії і фонди», «Постачальники продукції», «Покупці продукції», «Конкуренти». Джерелом формування показників цієї групи слугують: публікації звітних матеріалів у пресі (для окремих видів господарюючих суб'єктів такі публікації є обов'язковими), відповідні рейтинги з основними результативними показниками діяльності (за банками, страховими компаніями), а також платні бізнес-довідки, що надаються окремими інформацій-

ними компаніями (отримання такої інформації повинно здійснюватися лише легальними способами).

Склад інформаційних показників кожного блоку визначається конкретними цілями здійснення стратегічного фінансового планування, перспективами партнерських стосунків та іншими умовами.

4. Нормативно-регулюючі показники. Система цих показників урахується у процесі здійснення тих аспектів стратегічного фінансового планування, котрі пов'язані з особливостями державного регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Ці показники формуються, як правило, у розрізі двох блоків: «Нормативно-регулюючі показники за різними аспектами фінансової діяльності суб'єкта господарювання» і «Нормативно-регулюючі показники з питань функціонування окремих сегментів фінансового ринку». Джерелом формування показників цієї групи є нормативно-правові акти, що приймаються різними органами державного управління.

Показники системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування, що базуються на інформації з внутрішніх джерел, поділяються на три групи:

1. Показники фінансової звітності суб'єкта господарювання. Система інформаційних показників цієї групи найбільш широко використовується у процесі стратегічного фінансового планування, оскільки дає найбільш агреговане уявлення про результати фінансової діяльності підприємства для складання стратегічних фінансових планів [1].

Метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства [5].

Фінансова звітність забезпечує інформаційні потреби користувачів при прийнятті управлінських рішень з приводу придбання, продажу і володіння цінними паперами, участі в капіталі підприємства, для оцінки якості управління фінансами і здатності підприємства вчасно виконувати свої зобов'язання, визначення суми дивідендів, що підлягають розподілу [4, с. 36].

Фінансовий облік дає певний агрегований опис стану підприємства, спрямований ззовні підприємства, у належній мірі формалізований і служить підставою для прийняття управлінських рішень щодо того, як слід змінити діяльність фірми в цілому [5, с. 117].

Перевагою показників цієї групи є їх уніфікованість, оскільки вони базуються на загальноприйнятих стандартизованих принципах обліку (що дозволяє використовувати типові технології і алгоритми фінансових розрахунків за окремими аспектами формування і розподілу фінансових ресурсів, а також порівнювати ці показники з іншими аналогічними суб'єктами господарювання; чітка регулярність формування (в установлені нормативні строки); високий ступінь надійності (звітність, що формується на базі фінансового обліку, надається зовнішнім користувачам і підлягає зовнішньому аудиту).

У той же час інформаційна база, що формується на основі фінансового обліку, має певні недоліки, основними з яких є:

– відображення інформаційних показників лише за суб'єктом господарювання в цілому (що не дозволяє використовувати її при здійсненні стратегічного аналізу за окремими сферами фінансової діяльності, напрямками відповідальності і т. ін.);

– низька періодичність розробки (як правило, один раз на квартал, а окремі форми звітності – лише один раз на рік);

– використання лише вартісних показників (що ускладнює аналіз впливу змін цін на формування фінансових ресурсів).

Показники, що входять до складу цієї групи, підрозділяються на п'ять основних блоків. У першому блоці містяться показники, що відображаються в «Балансі» суб'єкта господарювання.

У другому блоці містяться показники, що відображаються у «Звіті про фінансовий результат» суб'єкта господарювання.

У третьому блоці містяться показники, що відображаються у «Звіті про рух грошових коштів» суб'єкта господарювання [1].

У четвертому блоці відображено показники «Звіту про власний капітал».

П'ятий блок висвітлює дані з «Приміток до фінансової звітності».

2. Показники управлінського обліку підприємства.

Ця група показників використовується для стратегічного аналізу за всіма аспектами фінансової діяльності підприємства, а в найбільшій мірі – у процесі аналізу фінансового забезпечення операційної його діяльності, що дозволяє забезпечити достовірне стратегічне фінансове планування.

Цей вид обліку розвинувся у зв'язку з переходом підприємств нашої країни до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи бухгалтерського обліку, котрий дозволяє істотно доповнити облік фінансовий. Він являє собою систему обліку всіх необхідних показників, що формують інформаційну базу управління, у тому числі і стратегічного.

У порівнянні з фінансовим управлінський облік володіє наступними основними перевагами: він відображає не лише вартісні, але й натуральні значення показників (а, відповідно, і тенденції зміни цін на сировину, готову продукцію і т. ін.); періодичність представлення результатів управлінського обліку повністю відповідає потребі в інформації для проведення окремих етапів стратегічного фінансового планування, цей облік може бути структуризований у будь-якому розрізі – за центрами відповідальності, видами фінансової діяльності і т. ін.) (при одночасному агрегуванні показників у цілому за суб'єктом господарювання); він може відображати окремі активи з урахуванням темпів інфляції, вартості грошей у часі і т. ін.).

У процесі побудови системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування управлінський облік покликаний формувати групи показників, що відображають обсяги діяльності, суму і склад затрат, суму і склад отримуваних доходів і ін. Дані групи показників формуються у процесі управлінського обліку зазвичай за наступними блоками:

а) за сферами фінансової діяльності підприємства;

б) за регіонами діяльності (якщо для підприємства характерна регіональна диверсифікація фінансової діяльності);

в) за центрами відповідальності (витрат, доходів, прибутку і інвестицій).

3. Нормативно-планові показники, пов'язані з фінансовим розвитком суб'єкта господарювання. Дані показники використовуються у процесі стратегічного фінансового планування для вивчення контрольованих показників фінансової діяльності. Вони формуються безпосередньо на підприємстві за наступними двома блоками:

а) система внутрішніх нормативів, що регулюють фінансовий розвиток суб'єкта господарювання. У цю систему включені нормативи окремих видів активів

суб'єкта господарювання, нормативи співвідношення окремих видів активів і структури капіталу, норми питомої витрати фінансових ресурсів і витрат і т. ін.;

б) система планових показників фінансового розвитку суб'єкта господарювання. У склад показників цього блоку включається вся сукупність показників поточних і оперативних фінансових планів усіх видів.

Побудова інформаційної системи стратегічного фінансового планування нерозривно пов'язана з впровадженням автоматизованих інформаційних технологій управління фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання. Застосування таких технологій передбачає використання різноманітного програмного забезпечення сучасних засобів обчислювальної техніки і зв'язку, максимальне наближення термінальних приладів з накопичення, зберігання і обробки інформації до робочих місць фінансових менеджерів.

Разом з тим, варто врахувати, що високий ступінь автоматизації фінансової інформації посилює ризик зниження її безпеки, підвищує її вразливість до деструктивних впливів конкурентів та інших зацікавлених осіб. У зв'язку з цим, впроваджуючи автоматизовані інформаційні технології управління фінансовою діяльністю, необхідно забезпечувати відповідні системи їх захисту [1].

Досконалість побудови інформаційної системи і якість стратегічних рішень залежать перш за все від компетентності спеціалістів, що обслуговують і експлуатують інформаційну систему. У зв'язку з цим важливим фактором, що впливає на систему інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування, є наявність у персоналу, особливо в керівництва, стратегічного мислення [3].

Висновки. Отже, в конкурентних умовах ефективне функціонування системи інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування сприяє зниженню ризику для суб'єкта господарювання та прийняттю раціональних управлінських рішень. Зважаючи на те, що основою такої системи є стратегічний фінансовий план, доступність та досто-

вірність інформації впливають на правильність складання цього документа.

Система інформаційного забезпечення стратегічного фінансового планування повинна мати чітку структуру та відображати картину діяльності суб'єкта господарювання шляхом інтеграції всіх її елементів.

Важливим питанням при побудові такої системи є впровадження автоматизованих інформаційних технологій управління фінансовою діяльністю суб'єкта господарювання, однак разом з тим не варто забувати, що це може призвести до зниження безпеки фінансової інформації та підвищення ризику її вразливості до сторонніх деструктивних впливів. Тому варто забезпечити відповідні системи її захисту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланк І.А. Финансовая стратегия предприятия: [учеб. курс] / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2006. – 520 с.
2. Измestьева О.А., Аюпов А.А. Информационное обеспечение управления финансами коммерческой организации в современных условиях / О.А. Измestьева, А.А. Аюпов // Финансы, денежное обращение и кредит. Экономические науки. – 2010. – № 2 (63). – С. 247–251.
3. Калала Т.В. Информационное обеспечение стратегического планирования развития предприятия / Т.В. Калала // Управление экономическими системами. – 2013. – № 49 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs49-492013/item/1951-2013-01-26-06-47-17>.
4. Краснова В.В. Финансовый менеджмент: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / В.В. Краснова, Б.О. Жнякін, М.І. Хромов [та ін.]; за заг. ред. В.В. Краснoвoї. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – 463 с.
5. Лукіна Ю.В. Формування та реалізація стратегії управління фінансами підприємства / Ю.В. Лукіна // Финансы України. – 2006. – № 3. – С. 113–119.
6. Наказ Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013 р. «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
7. Тарасюк Г.М., Шваб Л.І. Планування діяльності підприємства: [навч. посіб.] / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб. – Житомир: ЖДТУ, 2003. – 580 с.

УДК 336.74

Нужнова Ю.А.

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри фінансів і аудиту
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Павлов А.Ю.

магістр
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено основні критерії оптимізації структури капіталу підприємства. Розроблено методику формування структури капіталу з використанням імітаційного моделювання статей пасиву балансу підприємства. Застосовано модель Дюпона і показник фінансового левіриджу для оцінки прибутковості та ступеню ризику сформованої структури.

Ключові слова: фінансовий ризик, рентабельність капіталу, імітаційне моделювання, структура пасиву балансу, кредитні ресурси.

Нужнова Ю.А., Павлов А.Ю. ФОРМИРОВАНИЕ ОПТИМАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследованы основные критерии оптимизации структуры капитала предприятия. Разработана методика формирования структуры капитала с использованием имитационного моделирования статей пассива баланса предприятия. Применены модель Дюпона и показатель финансового левэриджа для оценивания прибыльности и степени риска сформированной структуры.

Ключевые слова: финансовый риск, рентабельность капитала, имитационное моделирование, структура пассива баланса, кредитные ресурсы.

Nuzhnova Yu.A., Pavlov A.Yu. THE FORMATION OF CAPITAL'S OPTIMAL STRUCTURE OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

In the article the main yardsticks of optimization of the enterprise' capital structure are studied. The technique of capital structure formation with usage of simulation modeling of the liabilities of enterprise' balance is worked. The model of a Du Pont and parameter of financial leverage for estimation of profitability and level of risk of formulated structure is applied.

Keywords: effect of financial leverage, model of a Du Pont, simulation modeling, liabilities of balance, credit resources.

Постановка проблеми. Однією з найголовніших проблем фінансового менеджменту є формування раціональної структури джерел фінансування витрат підприємства та забезпечення необхідного рівня його доходності.

Оптимізація структури капіталу є одним із найбільш важливих та складних завдань, що вирішуються у процесі управління підприємством, оскільки саме від якості сформованої структури значною мірою залежить можливість досягнення цільових показників діяльності підприємства. При цьому постають дві основні проблеми: визначення оптимального співвідношення власного капіталу до позикового, а також раціональний вибір конкретних фінансових інструментів для зовнішнього фінансування.

На сьогодні при вирішенні проблеми оптимізації капіталу підприємства існує дилема з точки зору співвідношення власних та залучених джерел фінансування, яка ускладнюється наявністю багатьох можливих критеріїв оптимізації. Однак підходи, що існують у світовій практиці фінансового менеджменту, найчастіше обирають тільки один із критеріїв, ігноруючи інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування оптимальної структури капіталу підприємств присвячено багато наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. У працях Дж.К. Шима, Дж.Г. Сигела, О.О. Терещенка, В.В. Ковальова рекомендовано в якості мети оптимізації структури капіталу обирати максимізацію вартості підприємства. Вчені Є.Ф. Бріггем, Е. Нікбахт, О.С. Стоянова, М.Н. Крейнїна основною метою оптимізації капіталу підприємства вважають максимізацію ціни його акцій. Вітчизняні вчені І.В. Бланк, О.В. Пав-

ловська, Н.М. Притуляк найважливішою метою оптимізації вважають максимізацію ринкової вартості підприємства. При цьому всі три підходи в якості основних критеріїв вибору структури капіталу розглядають мінімальну середньозважену вартість капіталу, мінімальний рівень фінансових ризиків, максимальне значення показника рентабельності або достатність фінансування оборотних активів підприємства. Вибір тільки одного з критеріїв при формуванні структури капіталу обумовлений проблемою значного розходження отриманих результатів при їх використанні. Окрім цього, недостатню увагу приділено визначенню граничних меж можливого коливання співвідношення власного капіталу до залученого, а також оцінці співвідношення короткострокових кредитів до довгострокових у складі позикового капіталу. Таким чином, постає необхідність розробки удосконаленої методики проведення оптимізації структури капіталу, яка враховувала б декілька критеріїв.

Мета статті полягає у розробці методики формування оптимальної структури капіталу з використанням імітаційного моделювання статей пасиву підприємства на основі поєднання критеріїв мінімізації фінансових ризиків і максимізації рентабельності капіталу, а також визначення граничних меж можливої зміни структури капіталу й оцінки співвідношення різних кредитних ресурсів у складі залученого капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. При формуванні структури капіталу перш за все необхідно провести дослідження джерел зовнішнього й внутрішнього фінансування підприємства, визначити середньозважену вартість капіталу та оцінити рівень фінансового ризику, що має підприємство на момент реструктуризації капіталу.

Фінансові ризики пов'язані зі значними обсягами позикового капіталу, що може призвести до банкрутства підприємства. Однак ефективне використання залучених ресурсів сприяє підвищенню рентабельності власного капіталу. Отже, оптимальною є така структура капіталу, що дозволяє отримати максимально можливе значення рентабельності капіталу за прийнятної рівня фінансових ризиків.

Оцінку прийнятної рівня фінансового ризику необхідно проводити за допомогою показника ефекту фінансового левериджу, який визначається таким чином:

$$EFL = (1 - C_{\text{пл}})(EP - P_k) \frac{PK}{BK}, \quad (1)$$

де $C_{\text{пл}}$ – ставка податку на прибуток;
 EP – економічна рентабельність активів;
 P_k – середньозважена ставка за кредитами;
 PK – величина позикового капіталу;
 BK – величина власного капіталу;
 $(EP - P_k)$ – диференціал фінансового левериджу;
 $\frac{PK}{BK}$ – плече фінансового левериджу.

Відомо, що для підприємства буде вигідним залучення додаткових обсягів позикового капіталу, якщо це приводить до зростання фінансового левериджу [1, с. 155]. Граничні межі доцільного використання залученого капіталу полягають у порівнянні величини ефекту фінансового левериджу із його рекомендованими значеннями. Даний діапазон визначається у межах 30–50% від величини економічної рентабельності активів [1, с. 156].

Оскільки за даним критерієм визначається діапазон можливих співвідношень власного капіталу до залученого, для знаходження оптимальної структури необхідно застосування додаткових двох критеріїв – максимізації рентабельності капіталу та приросту рентабельності активів [2, с. 104].

Взаємозв'язок рентабельності активів та рентабельності капіталу розглядається у моделі Дюпона, згідно з якою рівень рентабельності капіталу визначається залежно від рівня рентабельності активів та коефіцієнта фінансового левериджу:

$$ROE = ROA \cdot K_{fl}, \quad (2)$$

де ROE – рентабельність власного капіталу;
 ROA – рентабельність активів;
 K_{fl} – коефіцієнт фінансового левериджу.

Коефіцієнт фінансового левериджу показує співвідношення активів до величини власного капіталу і розраховується як:

$$K_{fl} = \frac{A}{BK}, \quad (3)$$

де A – загальні активи підприємства.

Розглянемо методику на прикладі формування оптимальної структури капіталу для ВАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (НКМЗ). Джерела фінансування підприємства у 2013–2015 рр. наведено у табл. 1.

Отже, протягом трьох років середньозважена вартість капіталу поступово зростає, що є негативним фактором. Власний капітал займає від 22% до 36% у загальній структурі капіталу. Причому позитивною тенденцією є підвищення частини власного капіталу, що збільшує коефіцієнт автономії підприємства, а отже, фінансову стійкість ВАТ «НКМЗ». Обсяг інших фондів щорічно зменшується, але значно зростає величина нерозподіленого прибутку (з 0% до 17,68%), що може призвести до зниження темпів економічного зростання підприємства, оскільки не здійснюється його реінвестування у розвиток виробництва. У 2015 р. збільшення обсягів довгостроко-

вих кредитів до 11,42% призвело до зростання середньозваженої вартості капіталу підприємства. Таким чином, негативна зміна середньозваженої вартості підприємства свідчить про необхідність переформування структури капіталу підприємства.

Таблиця 1
 Джерела фінансування та оцінка їх вартості для ВАТ «НКМЗ»

Джерела фінансування	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Власний капітал, %	22,08	30,06	36,23
Позиковий капітал, %	77,92	69,94	63,77
Статутний капітал, %	14,48	21,74	14,40
Інші фонди, %	7,60	5,54	4,15
Нерозподілений прибуток, %	0,00	2,79	17,68
Короткострокові кредити, %	57,09	45,08	33,01
Довгострокові кредити, %	8,58	2,52	11,46
Кредиторська заборгованість, %	2,06	8,50	3,49
Інші поточні зобов'язання, %	10,20	13,83	15,81
Ставка за короткостроковим кредитом, %	7,00	10,00	14,00
Ставка за довгостроковим кредитом, %	15,00	22,00	20,00
Вартість кредиторської заборгованості, %	6,00	8,00	10,00
Вартість інших поточних зобов'язань, %	0,00	0,00	0,00
Вартість статутного та іншого капіталу, %:	26,00	22,00	31,00
Вартість нерозподіленого прибутку, %	0,00	0,09	0,27
Середньозважена вартість власного капіталу, %	5,74	6,26	11,99
Середньозважена вартість позикового капіталу, %	5,41	5,74	8,61
Загальна середньозважена вартість капіталу, %	11,15	12,00	20,60

Оцінка фінансового ризику підприємства у 2013–2015 рр. показала, що підприємство має перевищення допустимого значення ефекту фінансового левериджу, його граничних меж, що підтверджує необхідність проведення реструктуризації пасивів підприємства. Крім того, величина ефекту фінансового левериджу зростає з кожним роком, що пов'язано зі збільшенням отриманих банківських кредитів підприємством. Від'ємне значення ефекту фінансового левериджу в 2013 р. свідчить про підвищений фінансовий ризик підприємства внаслідок перевищення ставок за кредитами величини економічної рентабельності.

Проведемо моделювання статей пасиву підприємства на основі методу Монте-Карло. Серед власних джерел моделюванню підлягатимуть величина потрібної додаткової емісії акцій (запланований приріст акціонерного капіталу) та нерозподілений прибуток. Величину резервного та іншого додаткового капіталу залишаємо без змін. Серед залучених зовнішніх джерел фінансування моделюванню підлягатимуть: величина короткострокових кредитів, величина довгострокових кредитів, кредиторська заборгованість та обсяги інших поточних зобов'язань (табл. 3).

Межі коливання джерел фінансування знаходяться у діапазоні, що встановлюється заданими максимальним та мінімальним значеннями (від значення 2013 р.) з урахуванням середньоквадратичного відхилення.

Проводимо 100 імітацій статей власного й залученого капіталу (табл. 4, 5).

Слід відзначити, що необхідно також провести прогнозування величини чистого прибутку на май-

бутній період, оскільки його величина значно впливає на значення економічної рентабельності. Процентні ставки за коротко- й довгостроковими кредитами вважаємо відомими.

та його складових – диференціалу (*Дфл*) і плеча (*ПК/ВК*) фінансового левериджу. Результати розрахунків наведено у табл. 6.

Таблиця 2

**Ефект фінансового левериджу
для структури капіталу ВАТ «НКМЗ»**

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Диференціал фінансового левериджу, %	-1,96	3,08	19,34
Плече фінансового левериджу	3,53	2,33	1,76
Ефект фінансового левериджу, %	-5,19	22,85	25,53
Нижня гранична межа, %	2,11	8,72	14,20
Верхня гранична межа, %	3,52	14,54	23,67

Моделювання статей пасиву підприємства дозволяє отримати значення загальної структури капіталу (*К*), величин власного (*ВК*) та позикового (*ПК*) капіталів, середньозваженої ставки за кредитами (*Сзвк*), а також значення економічної рентабельності (*ЕР*), ефекту фінансового левериджу (*ЕФЛ*)

Таблиця 4

**Проведення 100 імітацій статей
власного капіталу підприємства**

№ з/п	Статутний капітал	Додаткова емісія акцій	Резервні та інші фонди	Нерозподілений прибуток
1	143569	49769,8513	41373	-104380,89
2	143569	81600,65383	41373	86603,923
3	143569	71342,15614	41373	25052,937
4	143569	78732,6498	41373	179395,9
5	143569	82147,24878	41373	89883,493
...	...	...	...	...
95	143569	70417,99583	41373	19507,975
96	143569	84051,26457	41373	101307,59
97	143569	79796,8871	41373	75781,323
98	143569	64742,77163	41373	-14543,37
99	143569	85237,07513	41373	108422,45
100	143569	80120,48531	41373	77722,912

**Статистичні дані статей пасиву підприємства,
що підлягають моделюванню**

Стаття пасиву	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Додаткова емісія (приріст статутного капіталу)	0	0	0
Нерозподілений прибуток	-74126,2	18418	176333
Довгострокові кредити	41117	16635	114246
Короткострокові кредити	273735,1	297739	329142
Кредиторська заборгованість	9863,9	56143	34814
Інші поточні зобов'язання	48897,2	91348	157617

У результаті отримали, що прийнятний рівень ризику спостерігається при випадках, коли співвідношення власного капіталу до залученого на рівні від 40/60 до 48/52. Як бачимо зі значень показника ефекту фінансового левериджу, випадки № 4 (струк-

Таблиця 5

**Проведення 100 імітацій статей
позикового капіталу підприємства**

№ з/п	Довгострокові кредити	Короткострокові кредити	Кредиторська заборгованість	Інші поточні зобов'язання
1	49769,851	98619,108	40930,96	119769,85
2	131600,72	289603,92	50480,2	101600,65
3	71342,156	228052,94	47402,65	141342,16
4	88732,65	332395,9	24619,79	158732,65
5	82147,249	292883,49	50644,17	152147,25
...	...	...	...	...
95	50417,996	182507,97	47125,4	140418
96	84051,265	304307,59	51215,38	154051,26
97	79796,887	278781,32	49939,07	149796,89
98	64742,772	188456,63	45422,83	134742,77
99	85237,075	311422,45	51571,12	155237,08
100	80120,485	280722,91	50036,15	150120,49

Таблиця 6

Результати розрахунків можливої структури капіталу та показників її ефективності

№ з/п	К	ВК	ПК	ЕР	Сзвк	Дфл	ПК/ВК	ЕФЛ
1	439420,7	130331	309089,8	1,069	0,156	0,913	2,371	1,667
2	998432	353146,6	523285,4	0,436	0,147	0,388	1,481	0,172
3	769477	281337,1	488139,9	0,611	0,149	0,461	1,735	0,317
4	1047552	443070,5	604481	0,498	0,146	0,302	1,364	0,167
5	934794,9	356972,7	577822,2	0,502	0,147	0,355	1,618	0,143
...	...	...	...	...	...	...	...	...
11	758419,6	276278,1	482141,4	0,619	0,149	0,470	1,745	0,332
12	1002506	417232,9	585273,5	0,528	0,148	0,320	1,402	0,196
...	...	...	...	...	...	...	...	...
83	728030,4	504760	462126,4	0,645	0,169	0,476	1,104	0,344
...	...	...	...	...	...	...	...	...
92	1087817	475904,1	533056,2	0,552	0,148	0,283	1,155	0,202
93	1005886	389498	616387,9	0,467	0,147	0,320	1,582	0,190
94	841150	314128,7	527021,3	0,558	0,148	0,410	1,677	0,330
95	695337,3	274868	420469,4	0,676	0,147	0,528	1,529	0,422
96	963926,3	370300,9	593625,5	0,487	0,147	0,340	1,603	0,220
97	898834,4	340520,2	558314,2	0,523	0,147	0,375	1,639	0,273
98	668506,4	235141,4	433365	0,703	0,150	0,552	1,842	0,584
99	982069,2	378601,5	603467,7	0,478	0,147	0,331	1,593	0,206
100	903785,4	342785,4	561000	0,520	0,147	0,372	1,636	0,269

Таблиця 7

Вибір оптимальної структури капіталу за критеріями максимізації рентабельності капіталу та приросту рентабельності активів

Показник	Структура капіталу				
	40/60 (нижня межа)	42/58 (1)	42/58 (2)	46/54	48/52 (верхня межа)
Активи	998432	1047552	1002506	1087817	998030,4
Власний капітал	353146,6	443070,5	417232,9	475904	504760
Позиковий капітал	613285,4	604481	585273,5	533056,2	462126,4
Рентабельність активів (<i>ROA</i>)	0,4360	0,4982	0,5279	0,5521	0,6448
Рентабельність капіталу (<i>ROE</i>)	0,9251	0,8170	0,8676	0,7607	0,7172
Довгострокові кредити	131600,7	88732,6	90755,8	103259,8	136280,3
Короткострокові кредити	289603,9	332395,9	300535,1	339558,7	137681,7
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів	0,31	0,27	0,23	0,23	0,50
Частка короткострокових кредитів у загальному обсязі кредитів	0,69	0,73	0,77	0,77	0,50

тура капіталу 42/58), № 12 (структура капіталу 42/58) і № 92 (структура капіталу 46/54) показують найкращі значення за рівнем фінансового ризику, випадок № 2 (структура капіталу 40/60) вказує на нижню допустиму межу структури капіталу, оскільки значення фінансового левериджу дорівнює 0,1723 за нижньої межі діапазону 0,1836. Випадок № 92 (структура капіталу 46/54) вказує приближення до верхньої межі, оскільки значення показника ефекту фінансового левериджу дорівнює 0,2022 за верхньої межі діапазону 0,2161. Випадок № 83 (структура капіталу 48/52) вказує на верхню межу структури капіталу, оскільки значення фінансового левериджу дорівнює 0,3449 за верхньої межі діапазону 0,3229.

Таким чином, маємо три варіанти можливої оптимальної структури капіталу, а також її граничні значення. Для здійснення остаточного рішення щодо вибору оптимальної структури капіталу підприємства проаналізуємо рівні показників рентабельності за моделлю Дюпона. Оптимальною структурою капіталу для підприємства є структура зі співвідношенням власного капіталу до позикового на рівні 42/58 (2-й варіант), тобто значення статей пасивів балансу при випадку моделювання № 12, оскільки при даній структурі маємо максимальне значення *ROE* (0,8676). Слід зазначити, що значення при іншому варіанті структури капіталу 42/58 мають гірші значення показників *ROE* і *ROA* унаслідок перерозпо-

ділу співвідношення короткострокових кредитів до довгострокових. Так, у першому випадку їх співвідношення становить 77/23, у другому – 73/27.

Висновки. Використання імітаційного моделювання статей пасиву підприємства дозволяє визначити можливі структури капіталу та оцінити їх ефективність при різних випадках змодельованих даних. При формуванні структури капіталу доцільно в якості основного критерію вибору ефективної структури обрати граничні значення ефекту фінансового левериджу, в якості допоміжних – величини рентабельності капіталу та рентабельності активів підприємства. Запропонована методика дозволяє визначити не тільки оптимальне співвідношення власного капіталу до залученого, але й межі їх можливого змінювання, а також надати рекомендації щодо формування структури кредитних ресурсів у складі позикового капіталу підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Финансовый менеджмент: теория и практика: [учебник] / Е.С. Стоянова, Т.Б. Крылова, И.Т. Балабанов и др. / под ред. Е.С. Стояновой; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Перспектива, 1998. – 656 с.
2. Пойда-Носик Н.Н., Петришинець Л.В. Оцінка ефективності й оптимізація структури капіталу в системі фінансової безпеки підприємства / Н.Н. Пойда-Носик, Л.В. Петришинець // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 100–112.

СЕКЦІЯ 8 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УКД 657.1.012.1

Блакита А.В.

*доктор економічних наук,
професор кафедри бухгалтерського обліку
Київського національного торговельно-економічного університету*

Поляк Р.С.

*студентка
Київського національного торговельно-економічного університету*

НЕФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

У статті розглянуто сутність та значення нефінансової звітності. Досліджено форми формування нефінансової звітності як у вітчизняній, так і у світовій практиці. Обґрунтовано переваги та ризики складання соціального звіту. Висвітлено основні проблеми та передумови впровадження вдосконаленої моделі нефінансових звітів в Україні.

Ключові слова: нефінансова звітність, соціальна відповідальність бізнесу, Глобальна ініціатива зі звітності, сталий розвиток, інтегрована звітність.

Блакита А.В., Поляк Р.С. НЕФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА

В статье рассмотрены сущность и значение нефинансовой отчетности. Исследованы формы формирования нефинансовой отчетности как в отечественной, так и в мировой практике. Обоснованы преимущества и риски составления социального отчета. Освещены основные проблемы и предпосылки внедрения усовершенствованной модели нефинансовых отчетов в Украине.

Ключевые слова: нефинансовая отчетность, социальная ответственность бизнеса, Глобальная инициатива по отчетности, устойчивое развитие, интегрированная отчетность.

Blakita A.V., Poliak R.S. NON FINANCIAL REPORTING AS A TOOL OF ASSESS THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

The article discusses the essence and meaning of non financial reporting. Formation of non financial reporting forms have been studied both in national and in international practice. Substantiate the benefits and risks of the drafting of a social report. Considered the main problems and prerequisites of implementation of an improved model of non financial reporting in Ukraine.

Keywords: non financial reporting, corporate social responsibility, Global reporting initiative, sustainable development, integrated reporting.

Постановка проблеми. Сьогодні результати впровадження практики корпоративної соціальної відповідальності виходять за межі фінансових звітів і знаходять відтворення у нефінансовій звітності компаній. Такий звіт виступає ефективним інструментом внутрішньої та зовнішньої оцінки результатів діяльності підприємств, основою для розробки стратегічних програм та проєктів. Механізм заохочення соціально відповідальної діяльності приватного бізнесу в Україні не є дієвим і знаходиться на стадії свого становлення. Найактивнішими у цій сфері є насамперед представництва іноземних компаній. Ураховуючи досвід іноземних компаній світу, взяття українським бізнесом частини соціального тягаря в обмін на створення для нього сприятливих умов та надання прозорих гарантій стабільного розвитку є сьогодні вкрай важливою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність нефінансової звітності для сучасних підприємств широко розкрита в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, таких як Н.В. Ільченко, Т.М. Довга, С.Я. Король, Р.О. Костирко, М.А. Проданчук, І.А. Рядинська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак недослідженими залишаються підходи до чіткого визначення принципів формування нефінансових звітів, а також їх складових частин;

питання місця нефінансової звітності у системі звітності підприємства як одного з елементів методу бухгалтерського обліку.

Мета статті полягає у визначенні сутності нефінансової звітності та оцінці ефективності впровадження даної звітності в сучасних умовах управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «нефінансова звітність» в Україні законодавчо не закріплено і він не є загальноприйнятим. Однозначної думки щодо загальної назви звітів про різні аспекти соціальної відповідальності бізнесу також не існує, тому кожне підприємство трактує це визначення по-своєму. Різні джерела наводять синонімічний ряд, який вживається різними науковцями, наприклад, «соціально відповідальна звітність», «соціальна і екологічна звітність», «звітність зі стійкого розвитку» [1; 3, с. 21]. Також використовуються такі визначення, як «звітність про прогрес», «соціальна звітність», «звіт із корпоративної відповідальності», «екологічна звітність», «звіт з нефінансової діяльності».

В усіх вище зазначених трактуваннях лежить основне правило – інформування користувачів про додержання підприємством так званого принципу «триєдиного підсумку» (соціальний, екологічний та економічний аспекти діяльності).

Особливості формату нефінансової звітності також законодавчо не закріплені. Він може бути різним для

Рис. 1. Форми нефінансових звітів

Джерело: розроблено автором

різних суб'єктів господарювання і залежить лише від рішення його власників та керівництва.

Вільна форма складання нефінансової звітності є дуже зручною для організації, проте вона не завжди може забезпечити достовірність звіту та можливість його порівняння з іншими подібними звітами компаній, оскільки відомості в ній наводяться вибірково. Зазвичай підприємства наводять у даних звітах лише позитивну динаміку показників, що не сприяє визнанню з боку міжнародних організацій. Проте найбільш розповсюдженими міжнародними стандартами звітності є стандартизовані: Стандарти Саншайн; GRI; AA1000; SA8000.

Структура звіту за стандартом GRI відображає економічні, соціальні та екологічні досягнення, а також має чітко визначенні вимоги, яких компанія повинна дотримуватися при його складанні.

Звіт за оцінкою успіху організації у трьох важливих середовищах сталого розвитку суспільства, чи так званий звіт за стандартом AA1000, що заснований на діалозі зі стейкхолдерами, носить універсальний характер і підходить більше для компаній, діяльність яких суттєво впливає на суспільство.

Інформація стосовно розробки та реалізації політики, методів контролю представлена у звіті за стандартом SA 8000. У даному стандартизованому звіті основна увага приділена саме кадровій політиці компанії.

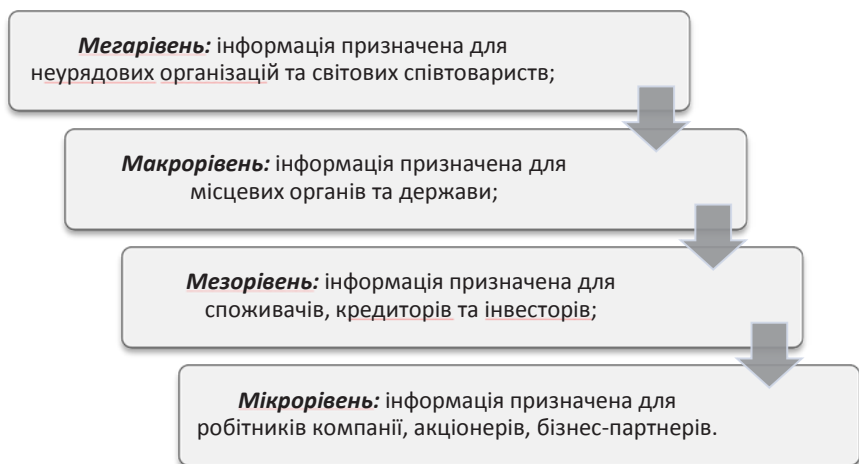

Рис. 2. Ієрархічна класифікація нефінансової звітності

Джерело: розроблено автором

Цілі компанії ↑			Соціальні	Соціальний звіт	Звіт з КСВ Звіт про стійкий розвиток	
			Організаційні	Організаційний звіт		
			Економічні	Окремий розділ у річному звіті		
				Низький	Середній	Високий
				Ступінь дотримання норм соціальної відповідальності →		

Рис. 3. Види нефінансових звітів з урахуванням цілей компанії і ступеня дотримання ними норм соціальної відповідальності

Джерело: складено на основі [3]

Світова практика не обмежується використанням одного стандарту під час підготовки звіту. Підприємство може використовувати кілька стандартів одночасно: стандарт AA 1000 – при підготовці описової частини, GRI – при відображенні аналітичної частини – динаміки показників діяльності.

Дослідження практики опублікування нефінансових звітів в Україні дозволило встановити, що частка звітів із прогресу складає 91,5% і лише 8,5% – звітів за GRI-стандартом. Тобто перевага надається звітам, які не проходять аудит [2].

Ієрархічну класифікацію нефінансової звітності складають чотири рівні, кожен з яких представляє певну інформацію залежно від користувачів та їх потреб (рис. 2).

Класифікація нефінансової звітності постійно змінюється завдяки введенню нових класифікаційних ознак і відповідних видів звітів в аспекті СВБ. До таких додаткових класифікаційних ознак можна віднести цілі компанії і ступеня дотримання ними норм соціальної відповідальності [3].

Звітування про свою соціальну відповідальність надає підприємствам велику кількість переваг, проте як на всіх етапах підготовки такої звітності, так і після її публікації вони можуть зіткнутися зі значними ризиками.

Перевагами нефінансової звітності є те, що вона формує довіру до компанії з боку різних груп впливу; підвищує прозорість компанії; зміцнює ділові відносини та сприяє розширенню ринків, доступу до фінансових ресурсів, зокрема, від міжнародних фінансових інституцій; сприяє формуванню іміджу відповідальних роботодавців серед молодих спеціалістів.

Найважливішою перевагою такого звітування є те, що даний процес допомагає підприємству краще зрозуміти свої нефінансові ризики та провести їх детальну оцінку. Дослідження показали, що оприлюднення нефінансового звіту значно впливає на сприйняття компанії читачами звіту. Так, 90% читачів зазначили, що звіт суттєво вплинув на їхні погляди на компанію. З них 85% відзначили, що вплив був радше позитивним [4].

Окрім вигод, нефінансова звітність також несе в собі певні ризики, про які компаніям варто знати: можлива критика; дилетантизм і невігластво; ресур-

созатратність; достовірність даних; відсутність запасного виходу.

Рівень усвідомлення ризиків, пов'язаних із нефінансовою звітністю, безпосередньо впливає на формат звітності та її період. У свою чергу, це залежить від того, наскільки зрілою є модель СВБ компанії.

Сьогодні вже майже понад 71% найбільших країн світу публікують нефінансові звіти, незначну частку яких (4–5%) компанії інтегрують у свою щорічну фінансову звітність. Збільшення питомої частки підприємств, що складають та оприлюднюють нефінансову звітність, свідчить про їх готовність до переходу до так званої інтегрованої звітності та взяття на себе відповідальності за свою діяльність в області трьох важливих сфер їх функціонування. Для порівняння, у 1993 р. лише 12% бізнес-осередків оприлюднювали свою звітність про прогрес.

За період від дати офіційної презентації ГД ООН в Україні кількість компаній-підписантів зросла до 200. У середньому щороку до нього долучалися 23 компанії, що діють на території нашої держави. Ураховуючи, що станом на 01.04.2015 р. в Україні зареєстровано 1 084 606 суб'єктів ЄДРПОУ, навіть офіційно 200 соціально відповідальних компаній – це мізерна частка – тільки близько 0,018% усіх підприємств України [5].

Кожного року як в Україні, так і у світі складаються рейтинги компаній з КСВ, де аналізується зміст нефінансових звітів, на основі яких визначають усі дії компанії щодо соціальної відповідальності та їх результат.

Загальний рейтинг складається на основі визначення Індексу прозорості. Даний метод є також досить поширеним і в міжнародній практиці. Так, наприклад, у 2015 р. в Україні для оцінювання були відібрані 38 державних компаній, які увійшли до Рейтингу ТОП-100.

Рівень прозорості українських державних компаній становить 19,3 балів. Майже половина компаній (17 з 38) мають вищий ніж середній рівень розкриття інформації з фінансових та нефінансових показників [7]. Спостерігається критично низький рівень розкриття інформації таких компонентів, як «Розвиток і підтримка громад», «Права людини» та «Екологія».

Що стосується комерційних підприємств, то за результатами першого в Україні Індексу прозорості та підзвітності компаній, середній показник прозорості лідерів українського бізнесу склав 84,3%.

В Україні важливим кроком уперед у розвитку СВК може стати вдосконалення не тільки самої моделі нефінансових звітів, а також їх змісту та форми. Перш за все для цього потрібно вирішити ряд проблем щодо: інтеграції звітності; диференціації показників у звітності; законодавчого регулювання нефінансової звітності; прозорості інформації у звітності; верифікації нефінансового звіту.

Упровадження інтегрованої моделі дасть змогу усунути окремі відмінності між фінансовим і управлінським обліком в їх класичному розумінні: інтегрована звітність частково відкриває для всіх зацікавлених користувачів ту інформацію, яка традиційно вважалася вну-

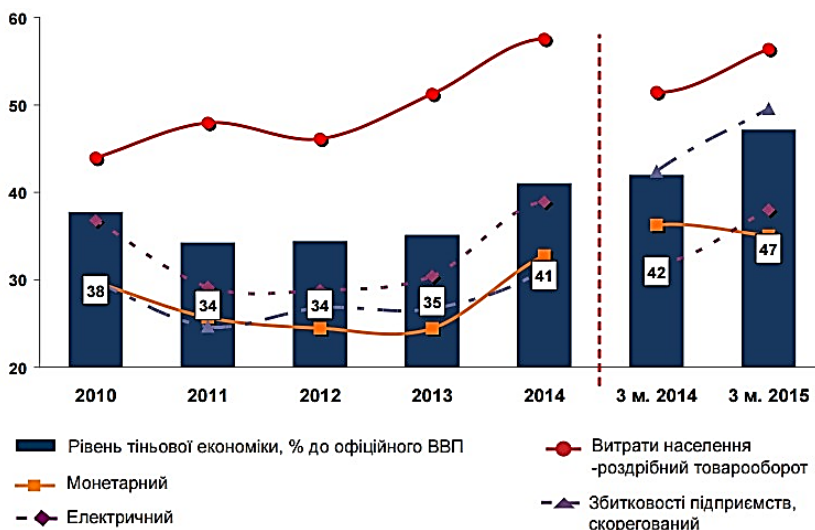

Рис. 4. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: складно на основі [8]

трішнюю, закритою. Така інтеграція також надасть змогу наблизити методику бухгалтерського обліку до потреб підготовки нефінансових звітів, зокрема, класифікації еколого-соціальних затрат, удосконалення плану рахунків та облікової політики підприємства з метою інформаційного забезпечення нефінансових звітів. Проте такий соціальний облік не слід розглядати як окремий вид обліку, а як розширення меж бухгалтерського.

Уведення в нефінансову звітність не тільки якісних, а й кількісних показників, які б вимірювали результативність інвестицій у людський капітал та вплив від реалізації цих заходів, – один із важливих кроків у вдосконаленні нефінансової звітності, оскільки в більшості українських звітів переважає їх описовість.

Вагомою є проблема відображення у звітності правдивої і прозорої інформації. За оцінками Мінекономіки, у першому кварталі 2015 р. рівень тіньової економіки порівняно з відповідним періодом 2014 р. збільшився ще на 5 в. п. – до 47% від обсягу офіційного ВВП. Тільки за офіційними даними тіньовий бізнес в Україні у 2015 р. оцінювався сумою чотирьох річних бюджетів Пенсійного фонду (рис. 4) [8].

Згідно з неофіційними даними, 50% українського бізнесу знаходиться «у тіні». Таким чином, ураховуючи, що прозорість і підзвітність є основоположними принципами КСВ компаній, у середовищі, де бізнес-структури приховують кількість працюючого персоналу, реальний рівень доходів, не сплачують податки, досить важко стверджувати про соціальну відповідальність більшості українських компаній [6].

Важливим кроком уперед може стати запровадження обов'язковості публікації і складання нефінансової звітності: на першому етапі як окремого звіту, з переходом на другий – як невід'ємної частини щорічної фінансової звітності. Важливе місце має відіграти держава, її контроль правильності і своєчасності відображення такої інформації.

Розуміючи необхідність такого подальшого удосконалення нефінансової звітності, Глобальна ініціатива зі звітності вже оголосила про початок нового проекту «Звітність 2025» (Reporting 2025), спрямованого на заохочення міжнародної дискусії щодо майбутнього у сфері розкриття інформації.

Висновки. Уже сама «думка» керівництва підприємства про початок підготовки складання нефінансової звітності свідчить про певний етап розвитку соціальної відповідальності в компанії, усвідомлення про важливість доведення її до суспільства. Процес розробки такої звітності набуває реальної цінності, оскільки він може стати стимулом для підприємства покращити результати своєї діяльності.

Вимогу щодо обов'язковості перевірки всіх звітів зі сталого розвитку незалежною зовнішньою стороною до цих пір не підтверджено. Лише у деяких країнах це затверджено на законодавчому рівні, що є швидше «винятком з правил». Але на тлі подальшого вдосконалення нефінансової звітності очікується, що інтерес до нефінансової звітності зросте і компанії, звіти яких у даний час піддаються перевірці з «обмеженням» чи так званім «оглядовим» рівнем підтвердження, будуть змушені перейти на рівень «достатнього» підтвердження.

В Україні процес розвитку нефінансової звітності є інтенсивним, проте несистемним, тому сьогодні гостро стоїть питання про формування комплексної системи ефективних інструментів її об'єктивної оцінки. Пріоритетним завданням залишається розробка єдиної моделі інтегрованої нефінансової звітності компаній. З урахуванням зростаючого тиску в напрямі посилення підзвітності корпорацій подальші конвергенція і зміцнення зв'язків між фінансовою звітністю і звітністю у сфері стійкого розвитку виглядають все більш імовірними.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Довга Т.М. Удосконалення системи статистичної звітності сніт-тепереробних підприємств щодо утилізації та переробки побутових відходів / Т.М. Довга // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 3. – С. 48–50.
2. Костирко Р.О. Інтегрована модель звітності компаній: передумови, принципи, складові / Р. Костирко // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 18–28.
3. Агавердієва Х.Ф. Соціальна відповідальність недержавних пенсійних фондів в умовах реформування пенсійної системи: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.07 / Х.Ф. Агавердієва. – Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 20 с.
4. Воробей В., Жуковська І. Нефінансова звітність: інструмент соціально відповідального бізнесу / В. Воробей, І. Жуковська; Представництво ООН в Україні. – К.: Інжиніринг, 2010. – 82 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sbv.org.ua.
5. Гайдученко Ю.О., Рядинська І.А. Корпоративна соціальна відповідальність в українському бізнес-середовищі / Ю.О. Гайдученко, І.А. Рядинська // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 15.
6. Петрашко Л.П. Вітчизняна модель корпоративної соціальної відповідальності: оцінка формування, становлення та розвитку / Л.П. Петрашко // Вчені записки Кримського інженерно-педагогічного університету. Серія «Економічні науки»; редкол. сер.: Р.А. Абдуллаєв [та ін.]. – Сімферополь: НІЦ КІПУ, 2011. – Вип. 30. – С. 109–115.
7. Права людини в Україні: перше півріччя 2015 р. Наукове видання / За ред. А.Б. Благої, О.А. Мартиненка; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Київ, 2015. – 184 с.
8. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/?lang=uk-UA.

УДК 657

Дубовая В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

Бабенко К.В.

студентка
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

ВІДОБРАЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ В БАЛАНСІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЗА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

У ході дослідження встановлено, що порівняно з нормами П (С)БО 32, міжнародні стандарти визначають поняття інвестиційної нерухомості більш широко, але вимагають від суб'єктів господарювання для оцінки її балансової вартості застосування єдиної моделі за винятком окремих випадків. Доведено, що для суб'єктів господарювання застосування моделі собівартості є більш трудомісткою процедурою, ніж моделі справедливої вартості. Встановлено, що національна форма подання інформації про інвестиційну нерухомість у Балансі повністю відповідає вимогам МСФЗ, проте, за даними фінансової звітності досліджених підприємств України за 2014 р., які мали операції з інвестиційною нерухомістю, виявлено, що за змістом інформація про інвестиційну нерухомість у Балансі не завжди відповідає інформації Приміток до фінансової звітності щодо обраної моделі оцінки інвестиційної нерухомості.

Ключові слова: МСФЗ, баланс, звіт про фінансовий стан, інвестиційна нерухомість.

Дубовая В.В., Бабенко К.В. ОТРАЖЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ИМУЩЕСТВА В БАЛАНСЕ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ

В процессе исследования установлено, что по сравнению с нормами П (С)БУ 32 международные стандарты определяют понятие инвестиционного имущества более широко, но требуют от предприятия применения одной модели оценки за исключением отдельных случаев. Доказано, что для предприятия применение модели себестоимости является более трудоемкой процедурой, чем модели справедливой стоимости. Установлено, что национальная форма представления информации об инвестиционном имуществе в Балансе полностью соответствует требованиям МСФО, но по содержанию информация в Балансе украинских предприятий не всегда соответствует информации в Примечаниях к финансовой отчетности.

Ключевые слова: МСФО, баланс, отчет о финансовом состоянии, инвестиционное имущество.

Dubovaia V.V., Babenko K.V. REPRESENTATION OF INVESTMENT PROPERTY IN THE BALANCE SHEET OF ENTITIES OF UKRAINE IN ACCORDANCE WITH IFRS

The study determined that in comparison with the national norms, IFRSs define the concept of investment property more broadly, but require entities to determine its book value to use one model estimates except for certain cases; proved that businesses use the cost model is more labor-intensive procedure than the fair value model; found that the national form of presentation of investment property in the balance sheet is fully compliant with IFRS, but according to the financial statements of the surveyed enterprises Ukraine for 2014, which had a real investment property found that the content of information on investment property in the balance is not always corresponds to information Notes to the financial statements on the chosen model for investment property.

Keywords: IFRS, balance sheet, statement of financial position, investment property.

Постановка проблеми. Доцільність визначення підходу до відображення інвестиційної нерухомості у фінансовій звітності підприємств України за міжнародними стандартами обумовлена тим, що, крім МСБО 1 «Подання фінансової звітності», останні мають водночас застосовувати норми НП (С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Невирішеним питанням для підприємств, які складають фінансову звітність за міжнародними стандартами, залишається й порядок бухгалтерського обліку інвестиційної нерухомості, оскільки на такі підприємства не поширюється дія Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження фахівців присвячені різним порівняльним аспектам міжнародного і вітчизняного відображення у фінансовій звітності нерухомості, споруд та устаткування. Проте питання облікових підходів щодо інвестиційної нерухомості досліджено значно менше та їм бракує вивчення національної практики відображення у фінансовій звітності підприємств України за МСФЗ [8–10].

Мета статті полягає у формуванні науково-практичного підходу до відображення інформації про

інвестиційну нерухомість у Балансі підприємств України за міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародних стандартах загальні вимоги до відображення інформації про інвестиційну нерухомість та її розкриття у фінансовій звітності визначають IAS 1 «Подання фінансових звітів» та IAS 40 «Інвестиційна нерухомість».

В IAS 1 «Подання фінансових звітів» зазначено, що до Звіту про фінансовий стан слід включати статтю «Investment Property (Інвестиційна нерухомість)».

В IAS 40 «Інвестиційна нерухомість» визначено, що:

інвестиційна нерухомість – це нерухомість (земля чи будівля або частина будівлі, або їх поєднання), утримувана (власником або орендарем згідно з угодою про фінансову оренду) з метою отримання орендних платежів або збільшення вартості капіталу чи для досягнення обох цілей, а не для:

а) використання у виробництві чи при постачанні товарів, при наданні послуг чи для адміністративних цілей, або

б) продажу в звичайному ході діяльності.

І далі IAS 40 містить суттєве доповнення щодо можливості класифікації і відображення в якості інвестиційної нерухомості частки нерухомості, яку утримує орендар на умовах операційної оренди, якщо ця нерухомість відповідає визначенню інвестиційної нерухомості та для її оцінки орендар використовує модель справедливої вартості [4, п. 6].

Такий підхід є досить незвичним навіть з позиції міжнародних стандартів. Так, згідно з IAS 17 «Оренда», у фінансовій звітності об'єкти операційної оренди та доходи від операційної оренди відображають орендодавці [2, п. 49–50], а орендарі відображають лише платежі за операційною орендою [2, п. 33].

Утім, IAS 40 дозволяє орендарям класифікувати об'єкти операційної оренди як інвестиційну нерухомість, якщо вони утримуються з метою орендних платежів або збільшення капіталу чи для досягнення обох цілей, та оцінюються за справедливою вартістю. Такого положення не містить національне П (С)БО 32 «Інвестиційна нерухомість», згідно з яким *інвестиційна нерухомість* – це власні або орендовані на умовах фінансової оренди земельні ділянки, будівлі, споруди, які розташовуються на землі, утримувані з метою отримання орендних платежів та/або збільшення власного капіталу, а не для виробництва та постачання товарів, надання послуг, адміністративної мети або продажу в процесі звичайної діяльності.

До речі, міжнародне визначення поняття інвестиційної нерухомості за формулюванням відрізняється від формулювання П (С)БО 32 тим, що включає не лише будівлі, але й частини будівель та поєднання землі і будівлі.

Далі, на відміну від П (С)БО 32 в IAS 40 наведено приклади інвестиційної нерухомості, у тому числі із включенням до її складу нерухомості, яка будується або поліпшується для майбутнього використання в якості інвестиційної нерухомості. Такий підхід прямо суперечить нормам П (С)БО 32, який вимагає не вважати таку нерухомість інвестиційною.

Згідно з IAS 40, інвестиційну нерухомість слід оцінювати первісно за її собівартістю, яка включає ціну її придбання та будь-які видатки, які безпосередньо віднесені до придбання [4, п. 20–21]. Якщо ж об'єкт інвестиційної нерухомості придбано в обмін на немонетарний актив чи активи (до речі, в українському перекладі помилково перекладено як «в обмін на нематеріальний актив чи активи»), то оцінювати таку інвестиційну нерухомість слід за справедливою вартістю, або, у випадку неможливості, за балансовою вартістю відданого активу [4, п. 27].

Первісна собівартість частки нерухомості, утримуваної на умовах оренди і класифікованої як інвестиційна нерухомість, визначається згідно з вимогами для фінансової оренди, наведеними в IAS 17 «Оренда», а саме: такий актив слід визнавати за нижчою з двох оцінок: справедливої вартості нерухомості і теперішньої вартості мінімальних орендних платежів [4, п. 25; 2, п. 20]. По суті, це означає, що об'єкт фінансової оренди слід оцінювати за меншою з двох величин: справедливої вартості або дисконтованої собівартості.

Після первісної оцінки інвестиційної нерухомості, згідно з IAS 40, для визначення її балансової вартості суб'єкт господарювання може обирати своєю обліковою політикою:

або *модель справедливої вартості* згідно з IFRS 13 «Оцінка справедливої вартості»,

або *модель собівартості* згідно з IAS 16 «Нерухомість, споруди та устаткування».

При цьому міжнародні стандарти вимагають від суб'єкта господарювання застосовувати обрану полі-

тику до всієї інвестиційної нерухомості за винятком трьох категорій нерухомості:

1. Для об'єктів нерухомості, які утримуються орендарем за угодою про операційну оренду та класифікуються як інвестиційна нерухомість, застосовувати тільки *модель справедливої собівартості* [4, п. 34].

2. Для об'єктів інвестиційної нерухомості, за якими суми виплат зобов'язань залежать від справедливої вартості чи доходів від цих об'єктів інвестиційної нерухомості, відповідно, обирати *модель справедливої вартості* або *модель собівартості* [4, п. 32A]. У даному випадку вочевидь мається на увазі інвестиційна нерухомість орендаря на умовах фінансової оренди.

3. Для об'єктів інвестиційної нерухомості, справедливую вартість яких неможливо визначити на постійній основі (якщо ринок для зіставної нерухомості неактивний, а альтернативних оцінок справедливої вартості немає), застосовувати *модель собівартості* [4, п. 53].

П (С)БО 32 ж вимагає застосовувати однакові моделі оцінки інвестиційної нерухомості лише для подібних об'єктів, тобто фактично це означає, що для окремих груп інвестиційної нерухомості можна застосовувати різні моделі [6, п. 16].

Згідно з IFRS 13 «Оцінка справедливої вартості», *справедлива вартість* – ціна, яка була б отримана за продаж активу або сплачена за передачу зобов'язання у звичайній операції між учасниками ринку на дату оцінки.

Якщо суб'єкт господарювання обирає *модель справедливої вартості*, то прибуток або збиток від зміни у справедливій вартості інвестиційної нерухомості слід визнавати в прибутку або збитку за період, в якому він виникає.

Якщо суб'єкт господарювання раніше оцінював інвестиційну нерухомість за справедливою вартістю, він повинен продовжувати оцінювати цю нерухомість за справедливою вартістю до моменту її вибуття (або до того, коли нерухомість не стане нерухомістю, зайнятою власником, або суб'єкт господарювання не починає поліпшувати нерухомість з метою подальшого продажу в звичайному ході діяльності), навіть якщо зіставні ринкові операції стають менш частими або ринкові ціни стають не такими доступними.

Для оцінки балансової вартості інвестиційної нерухомості за *моделлю собівартості*, згідно з IAS 16, об'єкт основних засобів після визнання активом слід обліковувати за його *cost (собівартістю)* мінус *any accumulated depreciation (будь-який накопичений знос)* та *any accumulated impairment losses (будь-які накопичені збитки від зменшення корисності)*:

$$CA_{P\&E} = Cost - Depreciation - Impairment Losses \quad (1)$$

При використанні цієї моделі важливе значення має визначення збитків від зменшення корисності.

Згідно з IAS 36 «Зменшення корисності активів», *impairment loss (збиток від зменшення корисності)* – це сума, на яку *carrying amount (залишкова сума)* активу перевищує його *recoverable amount (суму очікуваного відшкодування)*, що зручно представити наступною формулою:

$$Impairment Losses = CA - Recoverable Amount \quad (2)$$

Згідно з IAS 16 та IAS 36, *recoverable amount (сума очікуваного відшкодування)* – це більша з двох оцінок:

fair value less costs to sell (справедливої вартості за вирахуванням витрат на продаж активу);
або *value in use (вартості in use при використанні).*

Тобто після того як із собівартості вираховано будь-який накопичений знос, слід перевірити, чи не більша отримана величина за *чисту реалізаційну вартість* та *вартість використання*. Оскільки в такому випадку слід визнати збитки від зменшення корисності.

Отже, щоб встановити можливість наявності збитку від зменшення корисності активу, необхідно визначити обидві ці величини – і справедливу вартість об'єкта інвестиційної нерухомості за вирахованням витрат на його продаж, і вартість при використанні цього об'єкта. Якщо обидві величини будуть меншими залишкової суми, то треба визнати збитки від зменшення корисності.

При цьому, згідно з IAS 36, *value in use* (вартість при використанні) – це теперішня вартість оцінених майбутніх грошових потоків, які, за очікуванням, виникнуть від активу або від одиниці, що генерує грошові потоки.

Отже, порівнявши трудомісткість обох моделей оцінки балансової вартості інвестиційної нерухомості, можна зробити висновок, що модель *справедливої вартості* потребує менше розрахунків, ніж *модель собівартості*.

Згідно з НП (С)БО 1, інвестиційну нерухомість можна відобразити або єдиною статтею «Інвестиційна нерухомість», або з використанням двох додаткових статей «Первісна вартість інвестиційної нерухомості» та «Знос інвестиційної нерухомості».

У даному аспекті корисно скористатись поясненням змісту статті «Інвестиційна нерухомість» у Методичних рекомендаціях щодо заповнення форм фінансової звітності (затверджених Наказом Міністерства фінансів України для підприємств, які складають фінансову звітність за П (С)БО), де визначено, що у статті «Інвестиційна нерухомість» наводиться справедлива вартість інвестиційної нерухомості, визначена на дату Балансу.

Проте у разі якщо, відповідно до П (С)БО 32, інвестиційна нерухомість обліковується за первісною вартістю, у цій статті наводиться її залишкова вартість, яка включається до підсумку Балансу, а у додаткових статтях окремо наводяться первісна вартість інвестиційної нерухомості та сума зносу у дужках [7, п. 2.10].

Отже, використання додаткових статей Балансу для інвестиційної нерухомості передбачено лише у випадку її оцінки за первісною вартістю. Якщо ж інвестиційна нерухомість оцінена за справедливою вартістю, то додаткові рядки не потрібні.

У той же час IAS 1 дає настанову, що застосування різних основ оцінки для різних класів активів передбачає, що їх характер або функція відрізняються, а тому суб'єкт господарювання подає їх у вигляді окремих рядків. Наприклад, різні класи основних засобів можна обліковувати за собівартістю або за переоціненою вартістю відповідно до IAS 16. Логічно провести аналогію, що застосування різних моделей оцінки інвестиційної нерухомості теж означає, що в Балансі такі групи інвестиційної нерухомості мають бути подані окремо. Але таку можливість національна форма Балансу не передбачає.

У ході дослідження було проаналізовано Баланси шести підприємств України, які містять інформацію про інвестиційну нерухомість, у тому числі в трьох з яких надання нерухомого майна в оренду є основним видом економічної діяльності, а саме:

ПАТ «ЕЛЕКТРОПРИЛАДПОСТАЧ» (м. Київ) – надання в оренду власного нерухомого майна, складських і офісних приміщень [11];

ПАТ «МАРС» (м. Київ) – надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна [12];

ПАТ «ТРАНС-ОБОЛОНЬ» (м. Київ) – надання транспортних послуг, організація технічного обслуговування і ремонту автотранспортних засобів, здача майна в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна [13];

ПАТ «Кривбастехпром» (Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг) – виробництво сухих будівельних сумішей [14];

ПАТ «Холдингова компанія «ЕКО-ДІМ» (м. Львів) – будівництво житлових і нежитлових будівель [15];

ПАТ «КОНОТОПМ'ЯСО» (Сумська обл., м. Конотоп) – виробництво м'яса [16].

Утім, інформація Балансу узгоджується з інформацією Приміток до фінансової звітності лише у ПАТ «ЕЛЕКТРОПРИЛАДПОСТАЧ» (модель справедливої вартості), ПАТ «МАРС» (модель собівартості) та ПАТ «КОНОТОПМ'ЯСО» (модель собівартості). У решті подання інформації про інвестиційну нерухомість у Балансі відповідає моделі собівартості, а у Примітках до фінансової звітності оголошується модель справедливої вартості або не оголошується взагалі.

Висновки. У процесі формування науково-практичного підходу відображення інформації про інвестиційну нерухомість у Балансі підприємств України за міжнародними стандартами було одержано наступні результати:

1. Визначено, що порівняно з нормами П (С)БО 32 «Інвестиційна нерухомість» МСФЗ визначають поняття інвестиційної нерухомості більш широко (з включенням до її складу нерухомості, яка будується або поліпшується для майбутнього використання в якості інвестиційної нерухомості, та можливістю включення нерухомості, отриманої на умовах операційної оренди, якщо вона відповідає визначенню інвестиційної нерухомості) та вимагають від суб'єктів господарювання для оцінки балансової вартості інвестиційної нерухомості застосування єдиної моделі за винятком окремих випадків.

2. Доведено, що застосування для оцінки балансової вартості інвестиційної нерухомості моделі собівартості є більш трудомістким, ніж моделі справедливої вартості, оскільки при застосуванні моделі собівартості для визначення можливих втрат від зменшення корисності об'єкта інвестиційної нерухомості слід обов'язково визначати величину справедливої вартості за вирахованням витрат на продаж та величину вартості при використанні.

3. Установлено, що національна форма подання інформації про інвестиційну нерухомість у Балансі повністю відповідає вимогам МСФЗ, проте за даними фінансової звітності досліджених підприємств України за 2014 р., які мали операції з інвестиційною нерухомістю, виявлено, що за змістом інформація про інвестиційну нерухомість у Балансі не завжди відповідає інформації Приміток до фінансової звітності щодо обраної моделі оцінки інвестиційної нерухомості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. IAS 16 «Property, Plant and Equipment» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IAS16.pdf>.
2. IAS 17 «Leases» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IAS17.pdf>.

3. IAS 36 «Impairment of Assets» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IAS36.pdf>.
4. IAS 40 «Investment Property» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IAS40.pdf>.
5. IFRS 13 «Fair Value Measurement» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/uk/2013/IFRS13.pdf>.
6. П (С)БО 32 «Інвестиційна нерухомість»: Наказ Міністерства України від 02.07.2007 р. № 779.
7. Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності: Наказ Міністерства України від 28.03.2013 р. № 433.
8. Давидюк Т.В. Бухгалтерський облік операцій з інвестиційною нерухомістю: порівняльний аспект / Т.В. Давидюк, О.І. Міронова // Матеріали Відкритої міжнародної Інтернет-конференції «МСФЗ: дослідження, наука, практика, імплементація» 13.09.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://konf.amsfo.com.ua/buxgalterskij-oblik-operacij-z-investicijnoyu-nerухомістю-porivnyalnix-aspekt/?fdx_switcher=true.
9. Онищенко В.О. Облік у зарубіжних країнах / В.О. Онищенко, М.І. Бондар, В.В. Дубовая. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – 572 с.
10. Шевченко В.М. Економічний зміст інвестиційної нерухомості у нормативно-правовому забезпеченні / В. М. Шевченко // Ефективна економіка. – 2015. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4136>.
11. Річна фінансова звітність ПАТ «ЕЛЕКТРОПРИЛАДПОСТАЧ» за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elpp.com.ua/news/riczna-finanova-zvitnist-pat-elektropriladpostach-za-2014-rik/>.
12. Річна фінансова звітність ПАТ «МАРС» за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mars.pat.ua/emitents/reports/year/2014>.
13. Річна фінансова звітність ПАТ «ТРАНС-ОБОЛОНЬ» за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trans-obolon.com.ua/Report_2014.html.
14. Річна фінансова звітність ПАТ «Кривбастехнопром» за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patktp.com.ua/index.php/akcioneram/rozkryttia-informatsii/riczna-rehuliarna-informatsiia/riczna-informatsiia-za-2014-rik>.
15. Річна фінансова звітність ПАТ «Холдингова компанія «ЕКО-ДІМ» за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://holding.eko-dim.com/i/files/zvit_2014.pdf.
16. Річна фінансова звітність ПАТ «КОНОТОПМ'ЯСО» за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://konotopmeat.pat.ua/emitents/reports/year/2014>.

УДК 657.471:061.5

Зелінський А.Ю.*аспірант кафедри бухгалтерського обліку та аудиту
Одеського національного економічного університету*

ДО ПИТАННЯ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

У статті досліджено проблеми оцінювання трансакційних витрат на мікро- та макрорівнях. Проаналізовано різні підходи до кількісного та тенденційного вимірів трансакційних витрат; розглянуто існуючі методики оцінювання як на окремому ринку, так і економіки в цілому. Доведено актуальність використання прямого та непрямого методів оцінювання трансакційних витрат у комплексі на сучасному етапі розвитку функцій обліку та контролю; уточнено вимоги до непрямого методу виміру трансакційних витрат. Запропоновано підхід до кількісного визначення розміру трансакційних витрат підприємства, виходячи з даних бухгалтерського обліку з використанням середнього відсотка трансакційних витрат.

Ключові слова: трансакційні витрати, облікове відображення, кількісна оцінка, класифікація трансакційних витрат, непрямий метод, середній відсоток трансакційних витрат.

Зелинский А.Ю. К ВОПРОСУ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК

В статье исследованы проблемы оценки трансакционных издержек на микро- и макроуровнях. Проанализированы различные подходы к количественному и тенденциозному измерению трансакционных издержек; рассмотрены существующие методики оценки как на отдельном рынке, так и экономики в целом. Доказана актуальность использования прямого и непрямого методов оценки трансакционных издержек в комплексе на текущем этапе развития функций учета и контроля; уточнено требование к непрямому методу измерения трансакционных издержек. Предложен подход к количественному определению размера трансакционных издержек предприятия, исходя из данных бухгалтерского учета с использованием среднего процента трансакционных издержек.

Ключевые слова: трансакционные издержки, учетное отражение, количественная оценка, классификация трансакционных издержек, непрямой метод, средний процент трансакционных издержек.

Zelinsky A.Yu. TO THE QUESTION OF QUANTITATIVE EVALUATION OF TRANSACTION COSTS

The problem of transaction costs evaluation at the micro and macro levels is investigated in the article. Different approaches to measuring of quantitative and tendentious transaction costs are analyzed; existing methods of evaluation is considered, both at a certain market and of economy in general. The topicality of using of direct and indirect evaluation methods of transaction costs as a whole in the current development stage of accounting and control functions; requirements for indirect method of transaction costs measurement is specified. The approach to the measurement of transaction cost volume, based on accounting data using the average percentage of transaction costs.

Keywords: transaction costs, accounting reflection, classification of transaction costs, indirect method, average percentage of transaction costs.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку виробничих відносин, глобалізації та підвищення конкуренції набирає обертів значення трансакційних витрат, які є складним економічним об'єктом, не до кінця вивченими та ідентифікованими у бухгалтерському обліку. Трансакційні витрати розосереджені серед накладних витрат і ідентифікувати їх досить

складно, інколи навіть неможливо, не кажучи вже про їх кількісну та вартісну оцінку.

Проблема розширення та удосконалення теорії трансакційних витрат у проекції на бухгалтерський облік підприємств та імплементації її в повсякденну діяльність на разі переживає нове народження. Кількісна оцінка трансакційних витрат уже тривалий час

є предметом досліджень науковців, розроблено різні схеми та методики виміру трансакційних витрат, як кількісні, так і тенденційні, запропоновано моделі обліку трансакційних витрат на рахунках бухгалтерського обліку, у тому числі із використанням спеціалізованих програм. Тому питання їх дослідження, оцінки та обліку, на нашу думку, на разі є дуже перспективним напрямком наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ідентифікації та оцінки трансакційних витрат на рівні підприємства досліджували Л.В. Базалієва, І.П. Булеев, Т.В. Склярчук, які займалися питанням віднесення певних видів витрат до складу трансакційних та їх оцінкою; Р.Дж. Віллет, Р. Матесіч, М. Тіпет, Р. Уотс, Н.О. Гончарова, М.С. Данько, О.Л. Матвеева, С.І. Мельник, І.Г. Паженська, М.М. Шигун, Ж.М. Ющак, які розробляли методичні підходи до обліку трансакційних витрат; Т.А. Корнєєва, яка займалася побудовою нової моделі бухгалтерського обліку витрат на рівні об'єднань підприємств; С.В. Булгакова, А.В. Красніков, Н.Г. Сапожнікова, Н.О. Лоханова, які вивчали підвищення ефективності діяльності підприємства через управління трансакційними витратами. Проте аналіз публікацій, пов'язаних з ідентифікацією таких витрат в бухгалтерському обліку, свідчить про відсутність глибоких теоретичних напрацювань у цьому напрямку, що і актуалізує мету дослідження.

Мета статті полягає у вивченні існуючих підходів до оцінки трансакційних витрат із застосуванням як прямого, так і непрямого методу оцінювання та спробі формування концепції оптимальної оцінки трансакційних витрат, виходячи з інформації, що міститься на рахунках бухгалтерського обліку, яка була б економічно ефективною, універсальною та не потребувала б значних ресурсів підприємства для свого впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вузькому сенсі трансакційні витрати – це витрати, пов'язані з обміном. Уперше цей термін використав у своїй роботі «Природа фірми» (1937 р.) Р. Коуз [1, с. 36–58]. У більш широкому контексті – це всі витрати понад трансформаційні (Д. Норт) [2]. Класичне визначення трансакційних витрат дав Т. Егертсон [3, с. 29]: «У загальному сенсі трансакційні витрати – витрати, що виникають, коли індивіди обмінюються правами власності на економічні активи і забезпечують свої виключні права». Р. Метьюз запропонував наступне визначення: «Фундаментальна ідея трансакційних витрат у тому, що вони складаються з витрат складання та укладання контакту, а також витрат нагляду за дотриманням контракту і забезпечення його виконання в протилежність виробничим витратам, які є суттю витрат власне виконання контакту» [4, с. 48].

Роль даного виду витрат у сучасному світі практично неможливо переоцінити. Згідно з оцінками експертів, трансакційні витрати фірми на традиційних ринках становлять приблизно від 1,5 до 5%, а при освоєнні нових ринків збуту дана цифра може збільшитися до 15% [5].

В економічній літературі існують два підходи до проблеми вимірювання трансакційних витрат. Перший – ординалістичний, ґрунтується на положенні, що на практиці має значення лише напрямок зміни рівня витрат та є домінуючим у сучасній економічній науці. Дослідницька стратегія зводиться до порівняння наявних альтернатив шляхом встановлення їх відносної величини в межах діючих інституційних угод. Такий підхід виходить з припущення, що тран-

сакційні витрати не піддаються прямому вимірюванню, оскільки саме поняття трансакційних витрат не має чіткого однозначного трактування в сучасній економічній науці.

Проблема облікового відображення трансакційних витрат полягає в тому, що в кожному обліковому об'єкті закладена частина трансакційних витрат, тобто даний вид витрат розосереджений між різними частками майна і зобов'язань підприємства [6].

Оскільки трансакційні витрати у значній мірі носять імовірнісний або неформальний характер, не можуть бути враховані у більшості випадків як витрати, величину яких можна отримати з бухгалтерської звітності. Деякі дослідники вважають, що витрати, які відносяться до трансакційних, у принципі є невимірними.

Другий підхід – кардиналістичний – припускає можливість прямого кількісного виміру витрат на трансакції. Така оцінка була проведена економістами Г. Демсецом, Д. Нортоном і Дж. Уолісом, В.Л. Тамбовцевим, Р.І. Капельюшніковим. На думку вчених, існує ряд трансакційних витрат, які неможливо виміряти, проте інша частина витрат може і повинна бути піддана кількісній оцінці. Такі спроби прямо оцінити витрати на трансакції робилися і на макро-, і на мікроекономічному рівні.

Уперше спробу кількісного виміру трансакційних витрат на окремому ринку зробив Г. Демсец у статті «Витрати трансакції» (1968 р.). Об'єктом аналізу стала Нью-Йоркська фондова біржа як засіб забезпечення швидкого обміну цінними паперами і відповідно правами власності на реальні активи. На цій основі трансакційні витрати були визначені як витрати використання для здійснення швидкого обміну акцій на гроші.

Першими спробу систематичної оцінки трансакційних витрат в економіці зробили Д. Норт і Дж. Уоліс. Її результати знайшли відображення у статті «Вимір трансакційного сектора в американській економіці в 1870–1970 роках» [7]. І сьогодні дана робота залишається актуальною, незважаючи на велику кількість літератури з трансакційних витрат. За межами їх моделі кількісної оцінки залишаються трансакційні послуги в тішовій економіці. Вчені допускали виділення як проміжних, так і кінцевих трансакційних послуг, що виявляється необхідним для уникнення подвійного рахунку.

Для оцінки трансакційних витрат на макроекономічному рівні Дж. Уоліс і Д. Норт запропонували використовувати поняття трансакційного сектора. Вони включили в цей сектор оптову та роздрібну торгівлю, страхування, банківський сектор, операції з нерухомістю, витрати на апарат управління в інших галузях, витрати держави на судову і правоохоронну діяльність (державний трансакційний сектор) довели зростання частки трансакційного сектору економіки майже удвічі з 1870 р. по 1970 р., що свідчить про ріст економіки взагалі.

Для кількісної оцінки трансакційного сектора вони ділять трансакційні витрати на три категорії (рис. 1).

Однією з перших спроб оцінити частку трансакційного сектору в економіці України була робота І.С. Коропецького, який указав на ріст трансакційних витрат в Україні, але основною причиною цього вчений вважає не ріст економіки, а низьку специфікацію прав власності та недостатньо розвинену інформаційну систему [8].

На думку Т. Егертсона, трансакційні витрати прямо пропорційні кількості економічних агентів, що укладають контракти між собою. Відповідно до

визначення Р. Метьоза, трансакційні витрати обернено пропорційні кількості укладених контактів і встановлених норм, що забезпечують виконання даних контактів.

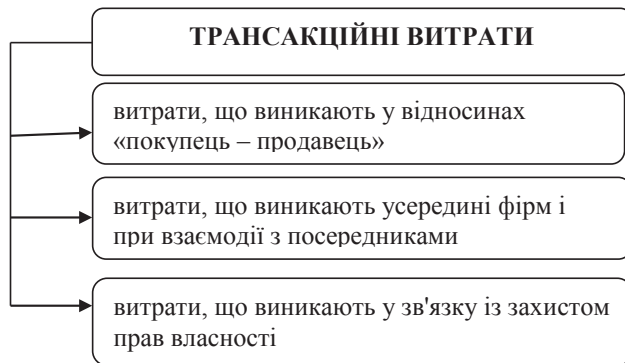

Рис. 1. Поділ трансакційних витрат Дж. Уоліса і Д. Норта для оцінки трансакційного сектору

Що стосується внутрішньофірмових трансакційних витрат, то тут незалежно від вибору схеми кількісної оцінки трансакційного сектора всередині фірм необхідно, на думку Д. Норта і Дж. Уоліса, виконання двох умов:

1. Виділення професій, які безпосередньо пов'язані з виконанням трансакційних функцій:

- придбання ресурсів;
- розподіл виробленого продукту;
- координація та контроль виконання трансформаційних функцій.

2. Визначення величини трансакційних витрат через обчислення заробітної плати зайнятих у внутрішньофірмовому трансакційному секторі [7].

Трансакційні витрати у значній частині носять імовірнісний або неформальний характер і не можуть бути враховані в більшості випадків як витрати, величину яких можна отримати з фінансової звітності.

Таким чином, за відсутності універсальних прямих методів розрахунку трансакційних витрат актуальним стає питання розробки методу непрямої оцінки трансакційних витрат підприємства, що дозволяє не тільки оцінити такі витрати, але й виміряти їх.

Виходячи з вищевикладеного, доцільна розробка методу оцінки трансакційних витрат, що поєднував би в собі прямий та непрямий методи оцінки. Іншими словами, у разі можливості ідентифікації та оцінки трансакційних витрат доречним є застосування прямого методу обліку, за відсутності такої можливості – необхідно буде використовувати непрямий метод.

Даний непрямий метод оцінки трансакційних витрат повинен відповідати наступним вимогам:

- бути універсальним для всіх підприємств обраного напрямку;
- урахувати всі види трансакційних витрат;
- надавати можливість оцінки за даними фінансової звітності [9, с. 46].

На виконання вказаних положень нами запропонований наступний варіант обліку непрямих трансакційних витрат.

По-перше, пропонуємо зафіксувати сталу класифікацію трансакційних витрат і в подальшому її не змінювати, це дуже важливо як для порівнянності та співставності даних, так і для коректності запропонованої моделі обліку.

На основі класифікації Т. Егертсона [3, с. 37], яка відрізняється простотою і об'ємністю, так як побудо-

вана за принципом аналогії із зовнішніми ознаками діяльності, що породжує відповідні витрати, розроблено власну класифікацію трансакційних витрат:

- витрати пошуку інформації;
- витрати ведення переговорів;
- витрати укладання контрактів;
- витрати моніторингу;
- витрати на примус;
- витрати на захист прав власності;
- витрати на налагодження внутрішньої координації.

Класифікація трансакційних витрат, усвідомлення причин їх виникнення, факторів, що впливають на їх розмір, дозволяє обґрунтовано підійти до пошуку способів їх зниження. Однак можна навести безліч прикладів, коли компанія, збільшуючи трансакційну складову своїх витрат, домагається тим самим значного розширення ринків збуту, усунення конкурентів, доступу до більш дешевих ресурсів [10].

По-друге, і найголовніше, необхідно провести аналітичну роботу по підрахунку трансакційних витрат підприємства за попередній звітний період. На нашу думку, це повинен бути рік, адже ні квартал, а тим більше місяць, не зможуть надати повну і репрезентативну картину трансакційних витрат підприємства. Однозначно, це трудомістка і затратна процедура, до того ж не завжди результат буде відповідати дійсності на всі 100%, так як при проведенні вказаної роботи можливі неточності (однак це не аксіома, на нашу думку, робота з вибору трансакційних витрат зі всього масиву бухгалтерських даних співставна з роботою, яку проводили бухгалтери при формуванні відомостей стосовно сплати податку на прибуток до 2011 р.). Звичайно, тут не враховується час на стояння в чергах, особисті стосунки та ділові контакти, а також тіньова сторона бізнесу, проте зниження точності результатів дозволяє зробити в цьому випадку використання кардиналістського підходу більш ефективним, а запропонована модель обліку є простою у використанні та обрахунку і в подальшому значно спростить облік трансакційних витрат для підприємства, надасть корисну інформацію для зовнішніх та внутрішніх користувачів та управлінського персоналу зокрема з метою їх мінімізації.

І, по-третє, основне, – модель повинна давати можливість зацікавленим особам оцінити трансакційні витрати за даними бухгалтерського обліку.

Запропонована модель обліку трансакційних витрат представляє собою симбіоз обліку прямих трансакційних витрат, тобто тих витрат, які можна легко ідентифікувати та виділити, наприклад, оплата послуг юриста під час підписання контракту чи під час судового розгляду невиконання його умов, заробітна плата та нарахування на фонд заробітної плати працівників, які безпосередньо займаються налагодженням ділових відносин з контрагентами, витрати на сертифікацію продукції, її ліцензування тощо. Так і всі інші трансакційні витрати, які прямо не можна виділити з усього масиву інформації, але які встановлені у процесі підготовчої роботи.

Суму непрямих трансакційних витрат, установлених у рамках підготовчої роботи, необхідно поділити на загальну суму трансакційних витрат з метою визначення середнього відсотка трансакційних витрат.

Тобто

$$\%TCn = TC_i / (TC_i + TC_d), \quad (1)$$

де, % TCn – середній відсоток трансакційних витрат базового періоду;

TC_d – сума прямих трансакційних витрат;

TC_i – сума прямих трансакційних витрат.

Загальна формула середнього відсотка трансакційних витрат матиме вигляд:

$$\%TC = \%TC_n * (\mu A_1 + \mu A_2 + \mu A_3 + \mu A_4 + \mu A_5 + \mu A_6 + \mu A_7 + \mu A_8) * (\lambda B_1 + \lambda B_2 + \lambda B_3 + \lambda B_4 + \lambda B_5) * k, \quad (2)$$

де, $\%TC$ – середній відсоток трансакційних витрат звітного періоду;

A_1 – собівартість реалізації товарів, робіт, послуг (зміна дебету рахунку 90, %);

A_2 – адміністративні витрати (за вирахуванням витрат на оплату праці), зміна дебету рахунку 92, %;

A_3 – збутові витрати (за вирахуванням витрат на оплату праці), зміна дебету рахунку 93, %;

A_4 – інші витрати операційної діяльності, зміна дебету рахунку 94, %;

A_5 – фінансові витрати, зміна дебету рахунку 95, %;

A_6 – витрати від участі в капіталі, зміна дебету рахунку 96, %;

A_7 – інші витрати, зміна дебету рахунку 97, %;

A_8 – витрати на оплату праці адміністративного та збутового персоналу (зміна дебету рахунку 92 та 93 у частині витрат на оплату праці, %);

B_1 – дохід від реалізації (зміна кредиту рахунку 70, %);

B_2 – інший операційний дохід (зміна кредиту рахунку 71, %);

B_3 – дохід від участі в капіталі (зміна кредиту рахунку 72, %);

B_4 – фінансові доходи (зміна кредиту рахунку 73, %);

B_5 – інші доходи (зміна кредиту рахунку 74, %);

k – коефіцієнт трансакційності (зміна кількості контрактів, як формальних, так і не формальних);

μ – частка в загальному обсязі витрат;

λ – частка в загальному обсязі доходів.

«%» зміни розраховується як відношення фактичних обсягів до планових, тобто звітний період необхідно поділити на базовий період і помножити на 100%.

Виділення зміни оплати праці адміністративного та збутового персоналу пов'язане з тим, що саме працівники даних напрямків в основному займаються обслуговуванням трансакційного сектору підприємства, хто в більшій, а хто в меншій мірі.

Важливим є також і коефіцієнт трансакційності, що характеризує динаміку зміни кількості контрактів, як формальних, так і неформальних, так як трансакційні витрати в першу чергу пов'язані саме з обслуговуванням останніх.

Що стосується коефіцієнтів, що вказані поряд з показниками, то їх розмір може бути меншим або дорівнювати одиниці, у залежності від питомої ваги в сукупних витратах чи сукупних доходах підприємства.

У кінці визначення обсягу трансакційних витрат у вказаному періоді проводиться їх підрахунок шляхом додавання прямих трансакційних витрат та непрямих трансакційних витрат, що розраховуються як добуток середнього відсотка трансакційних витрат на суму прямих трансакційних витрат, отже, визначається сума непрямих трансакційних витрат, що приходить на 1 грн. прямих трансакційних витрат.

$$\sum TC = TC_d + TC_i * \%TC \quad (3)$$

Варто зауважити, що даний метод обрахунку непрямих трансакційних витрат є окремим випадком та скоріше ідеальним варіантом при всіх рівних умовах, який на практиці потребуватиме внесення додаткових змінних для більш коректних результатів.

Висновки. Основним недоліком сучасного фінансового та управлінського обліку є те, що жоден з цих видів обліку в даний час не формує цілеспрямовано дані про трансакційні витрати. Існуюча методика обліку витрат і калькулювання собівартості також не передбачає виділення та відокремлення трансакційних витрат. Проблема полягає переважно в тому, що трансакційні витрати не є загально визначеними об'єктами бухгалтерського обліку та аналізу.

У статті проаналізовано фундаментальні роботи з теорії кількісної оцінки трансакційних витрат, розглянуто різні підходи до оцінки трансакційних витрат. Запропоновано для використання комплексний підхід до кількісної оцінки трансакційних витрат, виходячи з даних бухгалтерського обліку з використанням середнього відсотку трансакційних витрат.

Перераховані вище приклади вказують, що проблема кількісної оцінки трансакційних витрат може бути розв'язаною. Для її вирішення необхідно виконання кількох умов: по-перше, чітке визначення поняття трансакційних витрат, що дозволить вирішити поставлене перед дослідником завдання; по-друге, чітка класифікація трансакційних витрат на рівні діяльності підприємства; по-третє, вибір методу для отримання емпіричних даних.

На нашу думку, подальші наукові пошуки в запропонованому напрямі можливі у площині їх імплементації безпосередньо в інформаційно-облікову складову бухгалтерського обліку на кожному конкретно взятому підприємстві чи групі підприємств, а також уточнення значення показників вказаних у формулі 2 в залежності від обраної бази розподілу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз; пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Новое издательство, 2007. – С. 224.
2. Попов А.Н., Стукалова О.В. Культура управления трансакционными издержками предпринимательской деятельности как объект институционального исследования / А.Н. Попов, О.В. Стукалова // Экономический анализ: теория и практика. – Челябинск, 2014 – № 36. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/kultura-upravleniya-transaktsionnymi-izderzhkami-predprinimatelskoy-deyatelnosti-kak-obekt-institutsionalnogo-issledovaniya>.
3. Эгертссон Т. Экономическое поведение и институты / Т. Эгертссон; пер. с англ. М.Я. Каждана. – М.: Дело, 2001. – С. 408.
4. Попов Е. Трансакционная функция / Е. Попов // Общество и экономика. – М., 2007. – № 9–10. – С. 217.
5. Лесных В. Минимизация трансакционных издержек / В. Лесных // Общество и экономика. – М., 2005. – № 5. – С. 41.
6. Лоханова Н.О. Застосування методу моделювання в управлінні трансакційними витратами як інструмент впливу на стан економічної стійкості підприємства / Н. Лоханова // Ефективна економіка. – 2014. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789.pdf>.
7. Wallis J., North D. Measuring the Transactional Sector in American Economy, 1870–1970 // Long – term factors in American Economic Growth. Vol. 51 of The Income and Wealth Series. Ed. by S. Engerman and R. Gallman. Chicago: University of Chicago Press, 1986. – P. 95–161.
8. Коропецький І.С. Сектор трансакцій у сучасній Україні / І.С. Коропецький // Економіка України. – 1997. – № 7. – С. 43–51.
9. Вологин І.С., Соколенко В.В. Трансакционные издержки в деятельности предприятия промышленности / И.С. Вологин, В.В. Соколенко // Вестник ТГЭУ. – 2009. – № 4. – С. 46.
10. Вернер К. Черная книга корпораций / К. Вернер, Г. Вайс; пер. с нем. О. Колосовой. – Екатеринбург: Ультра. Культура, 2007 – С. 416.

УДК 657.633:334.72

Копотієнко Т.Ю.

*аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю
Київського національного торговельно-економічного університету*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В КОРПОРАТИВНИХ УТВОРЕННЯХ

У статті досліджено генезис внутрішнього аудиту. Проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку внутрішнього аудиту в Україні. Визначено основні проблеми, які перешкоджають упровадженню та реалізації внутрішнього аудиту в Україні. Запропоновано шляхи вирішення ідентифікованих проблем.

Ключові слова: внутрішній аудит, сучасний стан, тенденції розвитку, Інститут внутрішніх аудиторів, стандарти, автоматизація.

Копотиенко Т.Ю. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В КОРПОРАТИВНЫХ ОБРАЗОВАНИЯХ

В статье исследован генезис внутреннего аудита. Проанализированы современное состояние и тенденции развития внутреннего аудита в Украине. Определены основные проблемы, которые препятствуют внедрению и реализации внутреннего аудита в Украине. Предложены пути решения идентифицированных проблем.

Ключевые слова: внутренний аудит, современное состояние, тенденции развития, Институт внутренних аудиторів, стандарты, автоматизация.

Kopotiyenko T.Yu. CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE INTERNAL AUDIT IN THE CORPORATE FORMATIONS

It was investigated the internal audit genesis. It was analyzed the current state and trends of internal audit in Ukraine. It was determined the basic problems, which hinder the introduction and implementation of internal audit in Ukraine. It was proposed the ways of solving the identified problems.

Keywords: internal audit, the current status, development trends, Institute of Internal Auditors, standards, automation.

Постановка проблеми. Сучасне господарське середовище в Україні характеризується наявністю значної кількості різноманітних корпоративних утворень як приватної форми власності, так і з часткою державного капіталу. Основними властивими ознаками корпоративних об'єднань є, як правило, наявність великої кількості власників, розділення функцій володіння та управління бізнесом унаслідок делегування повноважень поточного управління найманим менеджерам та значні масштаби діяльності. Зазначене зумовлює потребу в організації дієвої системи контролю діяльності економічних одиниць та необхідність адекватного інформаційного забезпечення інвесторів щодо стану господарської діяльності, відповідності дій менеджменту прийнятій стратегії, мінімізації можливостей шахрайства тощо. Ефективним інструментом досягнення цього є організація в корпоративних утвореннях служб внутрішнього аудиту. Однак практика внутрішнього аудиту в реаліях української економіки свідчить про наявність значних перешкод на шляху його впровадження та реалізації в діяльність суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику внутрішнього аудиту досліджували багато вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: С.В. Бардаш [3], Д. Бойл, М. Дуглас, Т.О. Каменська [2], Т.В. Мултанівська, К.О. Назарова [4], В.В. Немченко, О.Ю. Редько, О.В. Сметанко, Д. Хермансон, О.В. Філозов та ін. Наковці приділяли увагу вивченню теоретичних та практичних аспектів внутрішнього аудиту: його сутності, мети, завдань, принципів, методів, об'єктів, нормативного забезпечення, особливостей організації та методики тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим динамічні зміни господарського середовища, постійні корективи законодавства спонукають до дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку внутрішнього аудиту, встановлення основних проблем, які перешкоджають ефективному впровадженню та реалізації функції

внутрішнього аудиту в корпоративних утвореннях, визначення шляхів їх вирішення, що підтверджує актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає у розгляді генезису внутрішнього аудиту в світі; аналізі сучасного стану та тенденцій розвитку внутрішнього аудиту в Україні; визначенні проблем, які перешкоджають його ефективному здійсненню; дослідженні впливу професійних організацій на розвиток внутрішнього аудиту; запропонованні шляхів їх вирішення на основі узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Заході внутрішній аудит зародився на початку ХХ ст. і почав стрімко розвиватися після Другої світової війни. У 1941 р. в Altamonte Springs, США був заснований Інститут внутрішніх аудиторів (ІВА) – міжнародна професійна організація, яка отримала світове визнання.

Особливу увагу привернув до себе внутрішній аудит на початку третього тисячоліття. Банкрутства найбільших американських компаній WorldCom (активи \$104 млрд.) і Enron (\$ 66 млрд.), що трапилися в 2002 р., крах Lehman Brothers (\$691 млрд.), General Motors (\$91 млрд.) і Chrysler (\$39 млрд.) і послідуєча ланцюгова реакція банкрутств та світова фінансова криза призвели до загального розчарування в корпоративному управлінні, втрати довіри до директорів і зростанню активності акціонерів [1]. В Америці зростання активності акціонерів привело до появи численних законопроектів у Сенаті США, у Росії – до прийняття Кодексу корпоративної поведінки і Стратегії розвитку фінансового ринку Російської Федерації до 2020 р.

В Україні становлення внутрішнього аудиту пов'язане з розвитком контролю й аудиту в період формування ринкової економіки. За цей час відбулося зміщення акцентів від контрольно-ревізійних перевірок, ціль яких зводилася до виявлення допущених помилок, до аудиту господарського стану економічних суб'єктів з метою підвищення ефектив-

ності управління [2, с. 11]. Зокрема, С.В. Бардаш конкретизує, що «однією з основних причин появи внутрішнього аудиту в Україні стало комплексне ознайомлення із зарубіжним досвідом проведення внутрішнього контролю в корпораціях, які у формі відкритих акціонерних товариств почали з'являтися в Україні в період корпоратизації та акціонування колишніх державних підприємств» [3, с. 348].

Етапи становлення внутрішнього аудиту в Україні узагальнено на рис. 1.

Рис. 1. Становлення внутрішнього аудиту в Україні [2, с. 11]

Розвиток внутрішнього аудиту в Україні розпочався з банківського сектору. Основою реформування став зарубіжний досвід [4, с. 95]. Так, Постановою від 20.03.1998 р. № 114 було затверджено «Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України». Згодом були підготовлені «Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України».

Наступним етапом стало впровадження внутрішнього контролю та аудиту у сфері державного фінансового контролю. 9 серпня 2002 р. Головним контрольно-ревізійним управлінням України було видано Наказ № 168 від «Про затвердження Стандартів державного фінансового контролю використання бюджетних коштів, державного і комунального майна». Стандарти державного фінансового контролю використання бюджетних коштів, державного і комунального майна було розроблено у відповідності до ревізійних стандартів, прийнятих Міжнародною організацією вищих контрольних органів у сфері державних фінансів (INTOSAI), та міжнародних стандартів аудиту (МСА). У цьому ж періоді – у липні 2002 р. – в Україні було відкрите відділення Міжнародного інституту внутрішніх аудиторів [2, с. 38–39].

Третій етап розвитку внутрішнього аудиту в Україні починається 18 квітня 2003 р. з прийняття Аудиторською палатою України в якості національних «Міжнародних стандартів аудиту, надання впевненості та етики» (Міжнародної федерації бухгалтерів). 11 грудня 2003 р. було затверджено Принципи корпоративного управління Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку № 571, складені на основі кращих принципів корпоративного управління різних країн [2, с. 40].

У грудні 2006 р. зареєстровано Гільдію професійних внутрішніх аудиторів України. Практично одночасно прийнято Кодекс професійної етики внутрішніх аудиторів України та проект національних Стандартів внутрішніх аудиторів України. Відповідно до Закону України «Про акціонерні товари-

ства», передбачено створення в акціонерному товаристві комітету з аудиту та служби внутрішнього аудиту [2, с. 45].

Четвертим етапом, виділений Т.О. Каменською, є самоорганізація та розвиток внутрішнього аудиту. Світова фінансова криза, прийшовши в Україну, продемонструвала слабкість систем управління підприємством, зокрема, систем управління ризиками та систем внутрішнього контролю. Тому останнім часом, незважаючи на законодавчу неовязковість створення служби внутрішнього аудиту, на багатьох українських підприємствах, насамперед тих, які вже вийшли або готуються до виходу на міжнародні ринки, створено служби внутрішнього аудиту [2, с. 45–46].

Останніми вагомими змінами в напрямку європейського розвитку України була ратифікація нею Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 27.06.2014 р. [5]. Статтею 347 міжнародного документу передбачено, що сторони, які підписали угоду, обмінюються інформацією, досвідом, найкращою практикою та здійснюють інші заходи, зокрема, у галузі державного внутрішнього фінансового контролю – подальшого розвитку системи державного внутрішнього контролю шляхом гармонізації з міжнародно визнаними стандартами (Інститут внутрішніх аудиторів (ІА), Міжнародна федерація бухгалтерів (ІFAC), INTOSAI) та методологіями, а також найкращою практикою ЄС щодо внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в державних органах [5].

Внутрішній аудит розвивається і еволюціонує. Позитивний вплив на розвиток внутрішнього аудиту в Україні чинять професійні організації: Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів та Всеукраїнська громадська організація «Інститут внутрішніх аудиторів України».

Заснований в 1941 р. Інститут внутрішніх аудиторів – це міжнародна професійна організація, яка у співпраці з більш ніж 100 афілійованими інститутами внутрішніх аудиторів обслуговує своїх членів, які працюють переважно у сфері внутрішнього аудиту, корпоративного управління, внутрішнього контролю, ІТ-аудиту, навчання і безпеки. Інститут внутрішніх аудиторів забезпечує комплексне керівництво щодо професії через свої всевітньо визнані Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (МСПП, англ. IPPF). Стандарти викладені у вигляді принципів та надають основу для виконання і просування внутрішнього аудиту.

Інститут внутрішніх аудиторів представлений в Україні Всеукраїнською громадською організацією «Інститут внутрішніх аудиторів України», що заснована в 2001 р. і є добровільною, недержавною, неприбутковою всеукраїнською організацією, створеною за спільними інтересами своїх членів для реалізації мети діяльності. При вступі всі члени організації одночасно отримують статус членів Global IA і набувають відповідний набір прав і можливостей.

На разі за активної участі та сприяння Інституту внутрішніх аудиторів України було розроблено проект Закону України «Про внутрішній аудит», який у разі його прийняття визначатиме правові засади здійснення внутрішнього аудиту в Україні і спрямований на створення системи незалежного внутрішнього контролю в державному секторі відповідно до міжнародних стандартів в антикризових та антикорупційних цілях з метою захисту інтересів суспільства, держави та власників [6].

Дослідження наукової літератури та практичних матеріалів дозволило узагальнити проблеми, які виникають при впровадженні внутрішнього

аудиту в практичну діяльність корпоративних організацій України. До таких проблем можемо віднести наступні: труднощі при розподілі повноважень та відповідальності за контроль; сприйняття внутрішнього аудиту як карального органу; складність розрахунку ефективності внутрішнього аудиту; дефіцит кваліфікованих кадрів; низький рівень автоматизації внутрішнього аудиту.

Спосіб розподілу повноважень та визначення відповідальності за внутрішній контроль між менеджментом суб'єкта господарювання та відділом внутрішнього аудиту значною мірою впливає на об'єктивність результатів останнього. В організаціях, де менеджмент не приділяє належної уваги побудові системи внутрішнього контролю, внутрішній аудит не може виконувати свою функцію з максимальною ефективністю. Внутрішній аудитор організації з неефективною системою внутрішнього контролю буде або займатися ревізійною діяльністю, або підмінитиме функцію менеджменту з налагодження системи контролю.

Певним негативним фактором є закритість й негативне сприйняття менеджментом внутрішніх аудиторів як «карального органу». Більшість сучасних дослідників наголошують на тому, що внутрішній аудит не можна сприймати у такому розумінні, оскільки він є функцією, яка покликана допомагати організації у досягненні цілей, сприяти її розвитку, здійснювати пошук резервів та шляхів економічного розвитку тощо; не варто забувати, що мета створення внутрішнього аудиту – інформаційне забезпечення власника щодо того, наскільки ефективно найнятий менеджмент здійснює управління суб'єктом господарювання. Однак у випадку якщо цілі власника і менеджменту на предмет збереженості майна і достовірності відображення облікових даних розходяться, уникнути суб'єктивного сприйняття менеджментом та іншим персоналом внутрішнього аудиту як «карального органу власника» не уникнути.

Наступна проблема пов'язана з тим, що цінність внутрішнього аудиту зіставляється з витратами, які компанія несе на утримання підрозділу внутрішнього аудиту. Зокрема, урахувавши те, що внутрішній аудит має в першу чергу забезпечувати превентивний контроль, дуже складно обчислити ступінь зниження ними ризику шахрайства чи зниження ймовірності настання інших несприятливих для організації подій, оцінити вартісно позитивний вплив від рекомендацій внутрішніх аудиторів. Особливо складно, як зазначає А. Сергеева, «давати оцінку, коли питання стосується ризиків спотворення тієї чи іншої форми звітності, що, у свою чергу, призводить до ризику прийняття менеджментом невірного управлінського рішення» [7]. Через складність розрахунку ефективності роботи внутрішнього аудиту, його позитивний вплив часто може бути недооцінений, що призводить до неналежного фінансування. Президент Інституту внутрішніх аудиторів Російської Федерації О. Сонін наголошує на важливості системи стимулювання, яка «допоможе залучити й утримати фахівців відповідного рівня» [8].

Як і будь-який інший вид професійної діяльності, внутрішній аудит не можливо реалізувати, не забезпечивши наявність висококваліфікованих кадрів. Урахувавши те, що випускової спеціальності «внутрішній аудитор» в Україні не започатковано і очевидно, що не буде зроблено найближчим часом, урахувавши останні зміни в законодавстві щодо переліку освітніх спеціальностей, варто прислухатися до думки російського фахівця А. Сергеевої, яка вважає, що «єдино можливий на сьогодні шлях припливу

«молодої крові» в професію – це навчання і професійна перепідготовка фахівців із суміжних областей: бухгалтерів, економістів, фінансистів, бізнес-аналітиків» [7].

Одна з вимог, що пред'являється до практикуючих внутрішніх аудиторів, – це постійний розвиток, навчання. По-перше, воно досягається саме собою: аудитори постійно переключаються з одного проекту на інший, з однієї області знань на іншу. По-друге, для внутрішніх аудиторів повинні проводитися тренінги двох планів: на «аудиторську» тематику і тренінги на розвиток гнучких навичок (soft skills) – комунікаційні, презентаційні, управління проектами. По-третє, аудитори проходять професійне навчання і здають іспити на ступінь CIA (Certified Internal Auditor), підтримувану Інститутом внутрішніх аудиторів (ІА, Institute of Internal Auditors) [9].

На разі відкритою залишається проблема розробки інформаційних технологій внутрішнього аудиту. До сьогодення в Україні не розроблено повністю автоматизованої системи внутрішнього аудиту, спрямованої на комплексне вирішення аудиторських завдань. Основна проблема, що виникає при розробці спеціалізованого програмного забезпечення з внутрішнього аудиту, пов'язана з необхідністю забезпечити можливість інтеграції з комп'ютерними інформаційними системами обліку. Крім того, така програма має передбачати можливість застосування ризик-орієнтованого підходу до проведення внутрішнього аудиту, можливість календарного планування перевірок, розподілу ресурсів, використання шаблонів аудиторського завдання, описів і робочих документів, можливість формування звітів і графіків для подання органам управління підприємства.

У процесі пошуку оптимальних шляхів розвитку внутрішнього аудиту в корпоративному секторі пріоритети мають надаватися його інноваційному розвитку. Це може бути постановка нових та/або більш масштабних завдань, наприклад, проведення таких відносно нових видів аудиту, як аудит корпоративної культури, аудит корпоративного управління, аудит процесів стратегічного планування та управління стратегічними ризиками. Це може бути також пошук нових методів і підходів у внутрішньому аудиті, наприклад, що завойовують популярність концепції безперервного аудиту (continuous auditing) і безперервного моніторингу (continuous monitoring) [8].

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що розвиток внутрішнього аудиту в Україні відбувається з повною орієнтацією на європейський досвід. Однак на разі стан розвитку внутрішнього аудиту як у державному, так і в приватному секторах економіки ще далекий від очікуваних результатів та значно поступається за рівнем якості системі контролю, що сформувалася в розвинених державах. Внутрішній аудит в Україні також можливо оцінити як такий, що перебуває в пошуку шляхів оптимального розвитку, має значний резерв для вдосконалення та піддається впливу динамічних змін в нормативно-правовій сфері.

На разі правової регламентації внутрішній аудит набув лише в державному секторі економіки та банківській сфері, де створення відповідних служб є обов'язковим. Суб'єкти господарювання приватного сектору економіки на власний розсуд визначають потребу у внутрішньому аудиті, спосіб його організації та завдання, які він має виконувати.

Основними проблемами, які супроводжують процес упровадження внутрішнього аудиту в діяльність кор-

поративних організацій, е: складність розподілу повноважень та відповідальності за контроль; сприйняття внутрішнього аудиту як карального органу; складність розрахунку ефективності внутрішнього аудиту; дефіцит кваліфікованих кадрів; низький рівень автоматизації внутрішнього аудиту. Здійснено огляд можливих напрямів вирішення зазначених проблем.

Визначено, що значний позитивний вплив на розвиток внутрішнього аудиту здійснюють професійні організації, зокрема, Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів та Всеукраїнська громадська організація «Інститут внутрішніх аудиторів України» шляхом постійного вдосконалення та видання стандартів професійної практики внутрішнього аудиту, навчання та сертифікації внутрішніх аудиторів.

Встановлено, що одним із пріоритетних напрямків розвитку внутрішнього аудиту має бути розробка та впровадження інформаційних технологій та інноваційний розвиток. Зазначене спричинить відчутні позитивні наслідки, серед яких варто відмітити зростання ефективності внутрішнього аудиту за рахунок скорочення термінів перевірки і витрат праці, збільшення обсягу аудиторської вибірки тощо. Автоматизація внутрішнього аудиту потребує окремих розробок для використання в державному та приватному секторах економіки через різні інформаційні системи обліку, інтеграцію з якими необхідно першочергово передбачити. Розробка спеціалізованої комп'ютерної програми внутрішнього аудиту та інтеграції її з системами обліку може бути предметом подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Викторов П. Текущие тренды в корпоративном управлении: обязанности и ответственность членов советов директоров / П. Викторов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/member_articles/viktorov_trendy/.
2. Каменська Т.О. Внутрішній аудит: методологія та організація: автореф. дис. ... д. е. н.: спец. 08.00.09 / Т.О.Каменська. – К., 2011. – 42 с.
3. Бардаш С.В. Економічний контроль в Україні: системний підхід: [монографія] / С.в. Бардаш. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 656 с.
4. Назарова К.О. Сучасні тенденції трансформації внутрішнього аудиту / К.О. Назарова // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 6. – С. 94–101.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
6. Проект Закону «Про Внутрішній аудит» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55935.
7. Сергеева А. Функция «внутренний аудит» в современном российском бизнесе: основные тенденции развития / А. Сергеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/member_articles/funcia/.
8. Сонин А. Внутренний аудит в новой реальности / А. Сонин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iaa-ru.ru/inner_auditor/publication/member_articles/va_v_novoi_realinosti/.
9. Кудрін В. Внутренний аудит: перестройка имиджа / В. Кудрін [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iaaru.ru/inner_auditor/publication/member_articles/kudrin/.

УДК 658.589

Лабунська С.В.*доктор економічних наук,
професор кафедри бухгалтерського обліку
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИХ ФУНКЦІЙ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті визначено місце обліку і аналізу в системі управлінських функцій, які повинні перманентно реалізовуватися на підприємстві, що здійснює інноваційні перетворення, а також здійснено порівняльну характеристику підходів до формування системи управління витратами стратегічного та оперативного рівнів управлінського впливу на інноваційні процеси.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, витрати, управління витратами, економічна безпека.

Лабунская С.В. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РАСХОДАМИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье определено место учета и анализа в системе управленческих функций, которые должны перманентно реализовываться на инновационно активных предприятиях, а также представлена сравнительная характеристика подходов к формированию системы управления расходами стратегического и оперативного уровня управленческого воздействия на инновационные процессы.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, расходы, управление расходами, экономическая безопасность.

Labunska S.V. METHODOICAL APPROACHES FOR ACCOUNTING-ANALYTICAL FUNCTIONS OF MANAGEMENT COST OF INNOVATION IN THE INCREASE OF ECONOMIC SECURITY

The article defines the place of registration and analysis of the system management functions that must be implemented permanently on the innovation activity of enterprises, and also provides comparative characteristics of the approaches to the formation of the system of cost management and strategic operational level of administrative influence on innovation.

Keywords: innovation, innovative activity, expenses, cost management, economic security.

Постановка проблеми. В умовах зростаючого впливу інноваційних процесів на результати фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва та необхідності вчасного та ефективного реагування на загрози, деструктивні чинники та несприятливі зміни внутрішнього та зовнішнього середовища як на рівні окремих підприємств, так і на рівні державного та регіонального управління, важливою стає переорієнтація на новий підхід управління бізнес-процесами і вирішення нових задач, що постають перед національною економікою. Такий підхід передбачає вдосконалення механізму управління витратами інноваційної діяльності з урахуванням вимог забезпечення достатнього рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання. Організація ефективної діяльності системи управління витратами в багатьох випадках може стати запорукою підвищення загальної конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню та подальшій розбудові концептуальних основ та методичних підходів до організації та функціонування системи управління витратами підприємства присвячено роботи таких видатних зарубіжних вчених, як Р. Коуз, Г.А. Краюхін, В.П. Кустарев, В.Г. Лебедев, Б. Райан, Г.Г. Серебренніков, В.П. Савчук, Д. Сигел, Г. Фостер, Ч. Хорнгрен, Дж. Шанк. Серед українських вчених слід відзначити вагомий внесок у розвиток теоретичних та практичних питань побудови концепції управління витратами підприємства, який зробили у своїх працях С.Ф. Голов, Л.В. Нападівська, А.В. Череп, Г.В. Козаченко, В.В. Сопко, Л.В. Гнилицька, М.Г. Грещак, А.М. Турило.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на суттєві наукові здобутки у розв'язанні проблеми управління витратами підприємства в цілому, обліково-аналітичне забезпечення

управління витратами, на думку автора, потребує подальшої розбудови на методологічному рівні, оскільки пришвидшення мінливості умов функціонування підприємства, синергетичні взаємовпливи національних економік та глобальної світової економічної системи, підвищення значущості та вартості інформаційного ресурсу в господарській діяльності викликають необхідність оновлення методів, загального алгоритму, механізмів та інструментарію реалізації основних функцій системи управління витратами (СУВ), у тому числі обліку й аналізу як основних функціональних процесів, що забезпечують формування інформаційної бази контролю фактичних параметрів інноваційної діяльності та розробки стратегічних і оперативних планів.

Мета статті полягає у подальшому розвитку методичної бази формування та забезпечення ефективного функціонування системи управління витратами інноваційної діяльності з позицій підвищення рівня економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Дж.К. Шанка, система стратегічного управління витратами має функціонувати у взаємопов'язанні систем маркетингу, менеджменту, фінансового та виробничого обліку [9], що викликає необхідність уточнення парадигмальних основ та методичних підходів до її побудови та функціонування. В економічних дослідженнях досі відсутня загальна системна структуризація СУВ у поєднанні оперативного та стратегічного рівнів управлінського впливу, особливо це простежується у підходах до управління таким специфічним об'єктом, як витрати інноваційної діяльності підприємства.

У свою чергу, високий динамізм розвитку, який притаманний системі управління витратами інноваційної діяльності (СУВІД) на підприємстві, що обумовлений пришвидшенням темпів НТП та породжує

зміни в оцінці ефективності використання витрат у системі «витрати – результат», складність у використанні однозначних підходів до визначення такого об'єкту управлінського впливу, як витрати підприємства (особливо в частині інноваційної діяльності), ускладнює обрання концептуальних основ побудови та функціонування СУВ та залишає можливість неоднозначного їх тлумачення.

У той самий час від злагодженості функціонування СУВІД залежать ринкові позиції підприємства, ефективність його діяльності та економічний розвиток. Саме здатність системи управління витратами інноваційної діяльності до саморозвитку у визначеному підприємством напрямку обумовлює можливість безперервного здійснення підприємством інноваційних упроваджень будь-якого типу, тому ґрунтовна структурована система управління витратами інноваційної діяльності є запорукою успіху сучасних суб'єктів господарювання та потребує першочергової уваги.

У дослідженні проблем побудови інформаційно-аналітичного підґрунтя управління витратами інноваційної діяльності доцільно підтримати позицію А.М. Турила, який доводить, що управління витратами – це процес цілеспрямованого формування оптимального рівня витрат підприємства [7, с. 21], оскільки саме оптимізація, а не мінімізація витрат в залежності від означених стратегічних показників діяльності в довгостроковій перспективі визначає можливості розвитку системи управління витратами підприємства та її підсистеми СУВІД. При цьому остання потребує постійних додаткових порівняно з попередніми витрат на існування, розвиток системи та контроль процесу інформаційної дифузії.

У широкому розумінні СУВ може визначатися як «система прийомів та методів, які забезпечують визначення (прогнозування) раціонального рівня витрат на всіх стадіях життєвого циклу товару, контроль забезпечення цього рівня, регулювання обсягу витрат та їх контроль та інформаційну підтримку на всіх стадіях управлінського процесу» [3, с. 27]. Таким чином, при розробці методичних підходів до організації ефективного функціонування СУВІД необхідно виходити з того, що процес управління витратами, як і будь-який процес управління, реалізується через виконання керуючою системою управлінських функцій, які забезпечують певний вплив за для змін у керованій системі.

Незважаючи на досить серйозне методичне обґрунтування функцій управління в науково-методичних розробках фахівців, досі не існує однозначного їх виокремлення та систематизації. Так, на думку А. Мескона та Дж. Хедоурі [6], процес управління вбирає в себе чотири функції, а саме: планування, організацію, мотивацію та контроль. А. Файоль [8] виокремлює шість функцій управління, які, по суті, є напрямками управлінського впливу: технічну, комерційну, фінансову, страхову, облікову та адміністративну, підкреслюючи при цьому, що вони проявляються через такі елементи (які, на наш погляд, і є безпосередньо функціями управління), як передбачення, організацію, розпорядництво, координацію та контроль.

Г.О. Краюхін у роботі [4] під час структурування процесу управління виокремлює три функції: розробку рішень, прийняття рішень та контроль виконання рішень, а загальноприйняті функції називає елементами управлінського циклу, визначаючи серед них: прогнозування, планування, організацію, координування та регулювання, активізацію й стимулювання, облік та аналіз.

Ґрунтовний аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що незважаючи на відсутність єдності у поглядах на змістовність керуючих функцій системи управління витратами, більшість авторів серед наведених функцій виокремлюють планування (прогнозування), аналіз, облік та контроль. Результати структурного аналізу функціональної змістовності управлінського впливу наведено у табл. 1.

Таблиця 1
Результати монографічного аналізу змістовності керуючих функцій СУВ

Зміст управлінської функції	Кількість згадувань	Питома вага у загальній кількості розглянутих джерел (%)
Планування та прогнозування	28	100
Облік	23	82,1
Аналіз	22	78,6
Контроль	21	75,0
Організація	11	39,3
Регулювання	11	39,3
Мотивування (стимулювання)	10	35,7
Координування	9	32,1
Інші функції	3	42,8

Серед інших функцій досить велика питома вага відзначає функції регулювання та координування. На думку автора, функції координування та регулювання є, скоріш за все, метою управлінського впливу у загальній системі, а функціональна ознака їх прояву виражається організаційною функцією в межах системи.

Функції системи управління витратами у оперативному та стратегічному управлінні відрізняються не тільки змістовним наповненням, але й загальними характеристиками, які впливають з відмінності задач керуючого впливу стратегічного та оперативного рівнів.

Оскільки, на думку автора, метою функціонування системи управління витратами як підсистеми, з одного боку, системи управління економічною безпекою діяльності підприємства (ЕБДП), а з іншого – загальної системи менеджменту підприємства є оптимізація загального обсягу витрат у контексті визначеної місії підприємства за умов дотримання достатнього для досягнення останньої рівня економічної безпеки підприємства, розглянуті функції потребують деякого розширення та уточнення. З цих позицій до основних керуючих функцій у СУВІД мають бути додані функції моніторингу інформаційного поля та регуляторна, спрямована на стабілізацію діяльності системи.

Ці функції, на нашу думку, притаманні перш за все системі управління витратами інноваційної діяльності оперативного рівня, вони розширюють та уточнюють організаційну, контрольну та аналітичну функції, але на відміну від вищезгаданих спрямовані саме на забезпечення оперативного реагування на отримані слабкі інформаційні сигнали зовнішнього та внутрішнього середовища, які ще не визначені у чітких сигнальних показниках, однозначно не виражені та не можуть бути вартісно чи якісно оцінені на підставі їх документування. Такі інформаційні сигнали носять вірогідний характер прояву загроз, але потребують перерозподілу ресурсних потоків системи управління витратами інноваційної діяльності, щоб мінімізувати можливі наслідки їх виникнення.

Таким чином, основна задача функції моніторингу полягає у структуруванні інформаційного поля

зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства на слабкі, потужні інформаційні сигнали та шуми з боку носіїв загроз та визначенні оптимального розміру витрат щодо зменшення їх впливу на роботу системи. Регуляторна функція спрямована на запобігання руйнуванню або неконтрольованому розвитку системи та є основною запорукою виконання задачі підтримки стабільного рівня економічної безпеки підприємства.

Отже, означена функція виконує задачу оперативного перерозподілу витрат усередині системи, що забезпечує стабільність функціонування останньої для виконання основних оперативних задач, що виникають перед підприємством у процесі господарської діяльності.

Функціональні особливості прояву управлінського впливу з боку СУВІД оперативного рівня обумовлюють виокремлення додаткової по відношенню до стратегічного рівня властивості системи цього рівня, а саме інформаційної гнучкості. Авторське бачення відмінностей у підходах до побудови СУВІД стратегічного та оперативного рівня управлінського впливу представлено у табл. 2.

Відмінності у властивостях, об'єктах управлінського впливу, задачах та можливостях функціонального прояву в процесі управління СУВІД, оперативного та стратегічного рівня визначають різні концепції побудови.

Автор притримується позиції, що найбільш обґрунтованою на стратегічному рівні є модель затратоутворюючих факторів. Ця модель дозволяє узагальнено оцінити сукупність витрат, які спрямовані на забезпечення функціональних та структурних проявів СУВ та

СУВІД як її підсистеми. Саме структурна залежність суми витрат у стратегічному управлінні має відігравати визначальну роль, оскільки висвітлює залежність поточних та майбутніх витрат підприємства від ефективності їх попереднього (або запланованого на перспективу) використання та дію структурного важеля. Крім того, розглянутий підхід дає можливість урахувати концептуальні засади побудови системи управління витратами інноваційної діяльності, структурно розмежовуючи витрати згідно з визначеними пріоритетними функціональними проявами системи. При цьому сумарні витрати на функціонування системи мають дорівнювати загальним сумарним витратам за структурними підсистемами їх накопичення (табл. 3). Наприклад, витрати на планування інноваційної діяльності мають бути розподілені за всіма структурними підсистемами та елементами, на діяльність яких спрямований керуючий вплив щодо планування витрат, щодо виконання функції планування за окремими інноваційними проектами, та витрати на планування на підтримку стійкості всередині самої системи під час здійснення таких проектів.

Особливу значущість такий підхід набуває при побудові предметно-орієнтованих підсистем менеджменту стратегічного рівня управлінського впливу в межах загальної архітектури підприємства та передбачає лінійне спрямування управлінського впливу з боку кожної підсистеми менеджменту на виконання певної функції, при цьому в підсистемі виробництва здійснюється планування витрат на впровадження інновацій, пов'язаних безпосередньо з нововведеннями у технологічному процесі, оновленням устаткування та інструментів тощо.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика підходів до побудови СУВ стратегічного та оперативного рівнів управлінського впливу

Характеристики	Рівні управлінського впливу	
	стратегічний	оперативний
Основні задачі	оптимізація обсягу витрат для досягнення максимального рівня стратегічного показника ефективності діяльності; забезпечення стабільного стану усередині системи та її розвитку у довготривалій перспективі; оптимізація потоків матеріальних, трудових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів; досягнення або збереження припустимого для підприємства рівня ЕБДП	оптимізація обсягу витрат для досягнення максимального рівня інтегрального показника ефективності діяльності; оптимізація часу споживання витрат у процесі господарської діяльності; оптимізація фактичних витрат підприємства; підтримка рівноваги стану системи та забезпечення достатнього рівня ЕБДП
Концептуальні основи побудови	мінімізація затратоутворюючих факторів ресурсного потенціалу виробництва; оптимізація структурних (витрат, які пов'язані зі структурою підприємства та технологічними процесами виробництва) та функціональних (витрат, що пов'язані зі здатністю підприємства успішно вести бізнес) факторів затратоутворення	оптимізація фактичних витрат у залежності від інтегрального сигнального показника оперативного рівня менеджменту; мінімізація відхилень фактичних витрат від бюджетного рівня; оптимізація прямих фактичних витрат
Основні властивості системи СУВІД	Цілісність, модульність, когерентність, адаптивність, параметрична сформованість, стійкість, функціональна організованість, інструментальна визначеність	
Функції управління	аналіз, облік, планування (прогнозування), організація, мотивація, контроль	
Методи та моделі	затратоутворюючих факторів, економічної доданої вартості (EVA), ланцюжка цінностей, альтернативних витрат, управління витратами за центрами відповідальності та видами діяльності (ABC), трансакційних витрат, стратегічного позиціонування	управління повними витратами (Absorbtion-Cost), управління змінними витратами (Direct-Cost), управління відхиленнями фактичних від бюджетних (планових) витрат (Standart-Cost)
Об'єкти управлінського впливу (ОУВ)	загальні дійсні витрати, додані дійсні витрати за окремими бізнес-процесами підприємства	фактичні витрати, скореговані на оціночну вартість нематеріальних ресурсів, які не можуть бути визнані активами в системі обліку підприємства, додана фактична вартість за центрами формування витрат
Інформаційна основа щодо оцінки ОУВ	загальна система менеджменту підприємства, загальне інформаційне поле зовнішнього середовища підприємства	підсистема фінансового обліку СУВ, загальне інформаційне поле внутрішнього середовища підприємства

Таблиця 3

Матрична побудова затратоутворюючих факторів на підґрунті функціональної та структурної декомпозиції основних функцій управлінського впливу

Фактори витрат на виконання функціонального прояву керуючої системи	Витрати на здійснення керуючого впливу структурними підсистемами (елементами) СУВІД, системні витрати					
	Планування та прогнозування, Вп _n	Організація, Во _n	Облік та контроль Воб _n	Аналіз, Ва _n	Мотивування, Вм _n	Загальні системні витрати, Вс _n
Планування та прогнозування, Вп _i	Вп _{in}	Впо _{in}	Впоб _{in}	Впа _{in}	Впм _{in}	Впс _{in}
Організація, Во _i	Воп _{in}	Воо _{in}	Вооб _{in}	Воа _{in}	Вом _{in}	Вос _{in}
Облік та контроль, Воб _i	Вобп _{in}	Вобо _{in}	Вобоб _{in}	Воба _{in}	Вобм _{in}	Вобс _{in}
Аналіз, Ва _i	Вап _{in}	Вао _{in}	Ваоб _{in}	Ваа _{in}	Вам _{in}	Вас _{in}
Мотивування, Вм _i	Вмп _{in}	Вмо _{in}	Вмоб _{in}	Вма _{in}	Вмм _{in}	Вмс _{in}
Загальні функціональні витрати, Вф	Впф _{in}	Воф _{in}	Вобф _{in}	Ваф _{in}	Вмф _{in}	Вс _n Вф _i

У рамках обраної моделі стратегічного управління СУВІД, з одного боку, обсяг витрат на планування інноваційної діяльності розглядається як сумарні витрати на процес (планування), а з іншого – як сума витрат на реалізацію цього процесу з боку системи (чи її елементів). Запропонований підхід дозволяє вже на етапі стратегічного управління закласти основні принципи балансного бюджетування, які можуть бути втілені під час формування операційних бюджетів у горизонтальному та вертикальному напрямках у розрізі оперативного управління. Загальна схема (табл. 3) оцінки витрат на підставі концепції затратоутворюючих чинників повинна формуватися за матричним принципом.

Це дає змогу в залежності від інформаційних потреб виокремити одиничну матрицю витрат як у горизонтальному розрізі, у межах системи управління витратами інноваційної діяльності, так і у вертикальному – у розрізі всіх архітектурних підсистем загальної системи менеджменту підприємства. Відповідно, функціонал витрат на виконання керуючих функцій має дорівнювати загальному обсягу витрат інноваційної діяльності за структурними підрозділами, що забезпечує стійкість розвитку СУВІД, тим самим забезпечуючи припустимий рівень стійкості й системи економічної безпеки підприємства як фундаментального підґрунтя загальної архітектури системи менеджменту суб'єкту господарювання.

За оперативним горизонтом управлінського впливу, у розрізі використання проектного управління інноваційною діяльністю, можлива реалізація різноматичного підходу до управління обраними проектами за умов приділення уваги функції регулювання та, за потреб, виокремлення функції інформаційного моніторингу, яка розширить можливості перерозподілу витрат як безпосередньо на інноваційний проект за стадіями комерціалізації, так і на ефективність управління його впровадженням.

Моделі управління витратами за оперативним горизонтом управлінського впливу також суттєво різняться та мають бути реалізовані на підставі ретельної оцінки об'єктів управлінського впливу в системі СУВІД. Якщо за стратегічним рівнем основною ціллю побудови та використання моделей управління витратами інноваційної діяльності є узагальнення та структурування за об'єктами (чи носіями витрат) прогнозованої оцінки факторів витрат на підставі екстраполяції даних про тотожні об'єкти витратоутворення, то на рівні оперативного управління моделі мають носити практичне спрямування щодо корегування витрат. Інформаційною основою для побудови моделей управління витратами інноваційної діяльності оперативного рівня є дані системи фінансового обліку або

(якщо вони мають коригування за методами оцінки у СУВІД) управлінського обліку.

Висновки. Умовою ефективного функціонування системи управління витратами інноваційної діяльності стратегічного рівня є збереження (або підвищення) загального показника економічної безпеки підприємства, у той час як підґрунтям оперативного рівня функціонування СУВІД є підтримка запасу міцності (стійкості) системи економічної безпеки на рівні, що визначено в межах останньої. Тому завданням стратегічного рівня СУВІД у контексті забезпечення економічної безпеки підприємства є обрання такого напрямку та виду інноваційних перетворень, які найбільш відповідають загальній стратегічній цілі підприємства, урахувавши його інноваційний потенціал та можливість його реалізації у певному напрямку перетворень.

Основна задача оперативного горизонту полягає у виборі конкретних проектів для реалізації певного виду інновацій та впровадженні тих заходів, які в цілому, по-перше, забезпечать досягнення запланованого рівня ефективності витрат інноваційної діяльності, а по-друге, не знизять загальну інноваційну спроможність підприємств для ведення інноваційної діяльності в майбутньому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Голов С.Ф. Футурологія бухгалтерського обліку / С.Ф. Голов // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2014. – № 794. – С. 153–157.
2. Козаченко Г.В. Механізм управління у системі економічної безпеки підприємства: призначення, зміст та структура / Г.В. Козаченко, О.В. Ілляшенко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 3 (3). – С. 25–28.
3. Кустарев В.П. Стратегическое управление затратами и конкурентоспособность организации / В.П. Кустарев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.elebook.com/manag/page 13.htm>.
4. Краюхин Г.А. Управление затратами на предприятии / Г.А. Краюхин [и др.]. – СПб.: Питер, 2012. – 592 с.
5. Лабунська С.В. Управління витратами інноваційної діяльності підприємства: методологія та практика: [монографія] / С.В. Лабунська. – Х.: ІНЖЕК, 2014. – 352 с.
6. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 2014. – 784 с.
7. Турило А.М. Управління витратами підприємства / А.М. Турило, Ю.Б. Кравчук, А.А. Турило. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 120 с.
8. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5783>.
9. Шанк Дж.К. Стратегическое управление затратами / Дж.К. Шанк, В. Говиндараджан. – СПб.: Бизнес-микро, 1999. – 288 с.

УДК 657

Марків М.М.
аспірантДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ТВЕРДОГО БІОПАЛИВА НА ПОБУДОВУ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕРЕВООБРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено вплив технології виробництва твердого біопалива на побудову управлінського обліку на деревообробних підприємствах з метою формування більш повного інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Обґрунтовано, що найбільш чутливими ділянками організації управлінського обліку до технології виробництва твердого біопалива на деревообробних підприємствах є: формування складу витрат, вибір методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції, використання сукупності первинних документів та системи документообігу, застосування робочого плану рахунків, виокремлення центрів відповідальності, вибір форм бюджетів та внутрішньої звітності, вибір складу модулів програмного забезпечення для автоматизації обліку.

Ключові слова: організація управлінського обліку, технологія виробництва твердого біопалива, інформаційного забезпечення, прийняття управлінських рішень.

Марків М.М. ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА ТВЕРДОГО БИОТОПЛИВА НА ПОСТРОЕНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ДЕРЕВООБРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье исследовано влияние технологии производства твердого биотоплива на построение управленческого учета на деревообрабатывающих предприятиях с целью формирования более полного информационного обеспечения процесса принятия управленческих решений. Обосновано, что наиболее чувствительными участками организации управленческого учета к технологии производства твердого биотоплива на деревообрабатывающих предприятиях являются: формирование состава расходов, выбор метода учета затрат и калькулирования себестоимости продукции, использование совокупности первичных документов и системы документооборота, применение рабочего плана счетов, выделение центров ответственности, выбор форм бюджетов и внутренней отчетности, выбор состава модулей программного обеспечения для автоматизации учета.

Ключевые слова: организация управленческого учета, технология производства твердого биотоплива, информационного обеспечения, принятия управленческих решений.

Markiv M.M. INFLUENCE OF PRODUCTION TECHNOLOGIES OF SOLID BIOFUELS FOR CONSTRUCTION MANAGEMENT ACCOUNTING WOODWORKING ENTERPRISE

The article examines the impact of solid biofuel production technology on the organization process of woodworking enterprises managerial accounting with the purpose of providing a more complete information support for management decision making. The following areas of managerial accounting are delineated as most sensitive to the production technology and industry characteristics of enterprises: the composition of costs, the choice of the cost accounting method and cost price calculation of the products, a set of primary documents and workflow system, working chart of accounts, the selection of responsibility centers, structure and form of budgets, the choice of internal reporting forms, the choice of the package of software modules for automation of the accounting.

Keywords: organization of managerial accounting, solid biofuels production technique, information support, management decision making.

Постановка проблеми. Загострення кризових явищ у національній економіці, які супроводжуються актуалізацією питання щодо енергоефективності та енергонезалежності, зумовлюють необхідність проведення структурних перетворень у деревообробній галузі, яка, на нашу думку, виступає пріоритетною у розроблених стратегічних цілях різних ієрархічних рівнів у частині раціонального використання ресурсів та пошуку альтернативних джерел енергії.

Однак формування стратегії з метою забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку деревообробних підприємств у сучасних умовах можливе за наявності правильно організованої системи управлінського обліку як основного джерела інформаційного забезпечення системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження основних положень організації управлінського обліку знайшли своє відображення у наукових працях П.Й. Атамаса, І. Білоусової, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, З.В. Гуцайлук, К. Друрі, Р. Ентоні, Т.П. Карпової, С.О. Левицької, О.В. Лишиленка, Е. Майєра, Р. Манна, В. Москаковського, Л.В. Нападовської, Б. Нідлза, С.Н. Ніколаєвої, В.Ф. Палія, Н.І. Пилипів, М.С. Пушкаря, Л. Радецької, І.Б. Садовської, В.В. Сопка, В. Труша, Ч. Хорнгрена, М.Г. Чумаченка, А.Д. Шеремета та ін.

Незважаючи на значний внесок науковців у дослідження цієї проблематики, вивчення і обґрунтування впливу важливих технологічних особливостей діяльності деревообробних підприємств з виробництва твердого біопалива на організацію управлінського обліку у процесі формування стратегії щодо забезпечення їх конкурентоспроможності та сталого розвитку залишаються вивченими недостатньо.

Мета статті полягає у вивченні впливу технологічних особливостей діяльності деревообробних підприємств з виробництва твердого біопалива на побудову управлінського обліку як інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах діяльність суб'єктів господарювання підпорядковується діючим стратегіям, які розроблені на різних рівнях управління, основою яких є енергоефективність і енергоощадність. Це досягається шляхом застосування новітніх моделей управління виробничо-господарською діяльністю деревообробних підприємств із використанням технологій ресурсозбереження, інтенсифікації процесу використання ресурсів, забезпечення безвідходного виробництва.

Для визначення впливу технологічних особливостей виробництва твердого біопалива на побудову управлінського обліку важливим є вивчення сутності

об'єкта дослідження з позиції нормативно-правового забезпечення.

Законом України «Про альтернативні види палива» визначено, що «біологічні види палива (біопаливо) – тверде, рідке та газове паливо, виготовлене з біологічно відновлювальної сировини (біомаси), яке може використовуватися як паливо або компонент інших видів палива» [1].

У своїй науковій праці В.А. Скрипниченко уточнює, що біологічне паливо в першу чергу – це поновлюване джерело енергії. Біопаливом вважається будь-яке паливо, що містить не менш ніж 80% (за об'ємом) матеріалів, отриманих від живих організмів. Біомасу в енергетичних цілях можна використовувати у процесі безпосереднього спалювання деревини, соломи, сапропелю (органічних донних відкладень), а також у переробленому вигляді як рідкі (ефіри ріпакової олії, спирти), газоподібні (біогаз – газова суміш, основним компонентом якої є метан) та тверді палива [2, с. 291–292].

Доцільно відмітити, що подальший розвиток деревообробної галузі України та вирішення важливих стратегічних цілей нерозривно пов'язані із наявністю значного потенціалу біомаси, який у значній мірі представлений деревними відходами, які застосовуються як сировинна база для виготовлення твердого біопалива.

При цьому законодавчо визначено, що «біомаса – це невикопна біологічно відновлювана речовина органічного походження, здатна до біологічного розкладу, у вигляді продуктів, відходів та залишків господарств... а також складова промислових або побутових відходів, здатна до біологічного розкладу» [1].

Підтримуємо думку дослідника О. Гайденко, який стверджує, що з метою отримання максимальної економічної віддачі при використанні біомаси необхідно забезпечити підвищення теплотворної здатності (питомої теплоти згоряння) твердого біопалива, зручність транспортування (подачі) до теплових установок (котлів), керованість процесом горіння. Тому переробку біомаси здійснюють шляхом гранулювання або брикетування, унаслідок чого отримують

кінцевий продукт переробки – відповідно, паливні гранули або брикети [3], характеристику яких наведено на рис. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних видів палива

Вид палива	Вологість матеріалу, %	Теплотворна здатність, МДж/кг	Вміст сірки, %	Вміст золи, %	Вміст вуглекислого газу, кг/ГДж
Природний газ, МДж/м ³	-	35-38	0	0	57
Кам'яне вугілля	-	15-25	1-3	10-35	60
Паливо для двигунів	-	42,5	0,2	1	78
Мазут	-	42	1,2	1,5	78
Гілки плодкових дерев	20	10,5	-	-	-
Тріски дерев, тирса	40-45	10,5-12,0	-	-	-
Брикети з деревини	7-8	16,8-21,0	-	-	-
Гранули з деревини	9-10	17,5-19,5	0,1	1	0
Солома	20	10,5-12,5	-	-	-
Брикети з соломи	6-10	15,4-21,0	-	-	-

Джерело: складено на основі [3]

Цілоком аргументовані переваги твердого біопалива наводять науковці О. Гайденко, О.О. Серьогін та І.А. Понікарчук. Зокрема, вони зазначають, що для виробництва гранул чи брикетів витрачається близько 3% енергії, тим часом як при переробці нафти ці енерговитрати складають 10%, а при виробництві електроенергії – 60%. Теплотворна здатність гранул чи брикетів становить 4,5–5,0 кВт/кг, що в 1,5 рази більше, ніж у звичайної деревини, і співставна з вугіллям. Горіння брикетів у топці котла відбувається більш ефективно – кількість залишків (золи) не перевищує 0,5–1,0% від загального об'єму використаного палива. У сучасних котлах попіл з біомаси використовують як добриво, тому спалювання брикетів істотно не впливає на навколишнє середовище [3; 4].

Порівняльну характеристику найбільш використовуваних видів палива за вмістом основних елементів наведено у табл. 1.

Проведений порівняльний аналіз параметричних даних різних видів палива дає змогу встановити, що з урахуванням суттєвих переваг тверде біопаливо (паливні брикети та гранули з деревини) є конкурентоспроможним порівняно з традиційними видами палива.

Виходячи з того, що процес виробництва паливних гранул потребує значних початкових інвестиційних ресурсів, найбільш поширеним на практиці є виробництво паливних брикетів.

Процес брикетування – це процес стискування матеріалу під високим тиском з виділенням температури від сили тертя. За рахунок

Рис. 1. Характеристика продуктів переробки біомаси

Джерело: складено на основі [1]

даного впливу в деревині відбувається виділення лігніну, який є сполучною речовиною для формування брикету [5].

Слід зазначити, що виробництво брикетів здійснюється за дотриманням таких двох принципів, а саме [5]:

- за сировиною, з якої вони виготовлені, поділяються на: брикети з деревних відходів (стружка і опил без кори, відходи з корою, кора, відходи виробництва МДФ, відходи фанерних виробництв та ін.); брикети з агробіомаси (солома, лушпиння соняшнику, лушпиння злакових, відходи бавовни, сіно, очерет); брикети з інших матеріалів (папір, картон, целюлоза, полімери, торф);

- за способом пресування і формою розрізняють брикети: циліндричні, екструдерні і у вигляді цеглинки.

Вивчення спеціальної літератури дало змогу виявити, що оцінка готових виробів, якими є тверде біопаливо на деревообробних підприємствах, здійснюється за допомогою відповідного переліку параметрів, які їх характеризують, а саме: габаритні розміри (діаметр та середня довжина), теплотворна здатність (теплота згоряння), зольність, вміст вологи, питома щільність, насипна щільність, вміст хімічних елементів (хлор, азот, сірка та ін.), вміст інших компонентів та домішок [3].

Доцільно відмітити, що для дотримання параметричних якостей готових виробів, які надходять з виробництва, необхідним є постійне проведення контрольних процедур, які мають здійснюватися менеджерами лінійної структури управління. Їх проведення зумовлене тим, що в результаті використання невідповідної сировини (застарілої, неоднорідної, із значним вмістом вологи, із невідповідним ступенем подрібнення та ін.) та виникненням перебоїв у виробничому процесі якість твердого біопалива може суттєво знижуватись, а це, відповідно, вплине на формування ціни та вибір споживача такого продукту (домогосподарства чи суб'єкти господарської діяльності).

З огляду на це такий вид твердого біопалива, як паливні гранули та брикети підлягають стандартизації. Однак єдиних стандартів їхнього виробництва в Україні, Європі та світі не має. Тому з метою виготовлення конкурентоспроможної продукції вітчизняного виробництва та виходу на європейський ринок доцільно запровадити виробництво твердого біопалива у відповідності до вимог тих країн, де дана продукція буде реалізована. Окрім того, існуючі західноєвропейські стандарти інколи включають у себе стандарти не тільки на виробництво, але й на зберігання й транспортування паливних гранул та брикетів [3].

Проведене дослідження щодо вивчення технологічних особливостей виготовлення твердого біопалива дало змогу встановити, що незалежно від виробничих потужностей обладнання, його продуктивності та технологічних ліній доцільним є виокремлення наступної послідовності технологічних операцій процесу їх виробництва:

- прийом і сортування сировини (сепарація);
- подрібнення сировини;
- сушка подрібненої сировини;
- гранулювання чи брикетування;
- охолодження;

- фасування [4].

Технологічний процес виробництва твердого біопалива (паливних гранул і брикетів з деревини) наведено на рис. 2. При цьому встановлено, що кількість та послідовність технологічних операцій у процесі виробництва може змінюватися в залежності від стану вхідної сировини, її технологічних параметрів та фізико-механічних властивостей [3].

Сировиною для виробництва паливних брикетів є майже всі відходи підприємств деревообробної галузі та сільського господарства. Для виготовлення твердого біопалива використовують тирсу різних порід деревини, тріски, солому, насіння, відходи соняшника та ін. [6].

Для отримання паливних брикетів високої якості потрібно використовувати сировину, вологість якої 8–12%. Відходи із вологістю більше 15% погано пресуються.

Сировина поступає в дробарку, де подрібнюється до необхідного стану. Отримана маса поступає в сушарку, з неї – у прес-гранулятор, де пресується у гранули чи брикети. Стиснення під час пресування підвищує температуру матеріалу, лігнін, що міститься в деревині, розм'якшується і склеює частки в щільні циліндри [5].

Готові гранули (брикети) охолоджують, пакують у великі біг-беги (по кілька тонн) або дрібну упаковку по 10–20 кг. Розрізняють дві групи гранул і брикетів:

- промислові – використовуються на великих ТЕЦ, вимоги щодо їх якості невисокі, ціна також невелика, доставляються насипом без упаковки або у біг-бегах;
- споживчі – орієнтовані на приватних і невеликих промислових споживачів, призначені для котлів невеликої потужності, розфасовуються в дрібну упаковку, вимоги до їх якості високі, ціна також досить висока [5].

Проведене дослідження щодо визначення технологічних особливостей діяльності деревообробних підприємств, які впливають на організацію управлінського обліку, дало змогу виявити наступну специфіку.

Виробничий процес деревообробних підприємств може характеризуватися надходженням як цільової (основної) продукції деревообробки (бруси, вікна, двері та ін.), так і продукцією, яка виготовляється з відходів, які утворилися у процесі виробництва вищезазначеної продукції. Тому доцільно відрізнити такі виробничі процеси, оскільки не всі підприємства деревообробної галузі мають відповідне обладнання для забезпечення безвідходного виробництва.

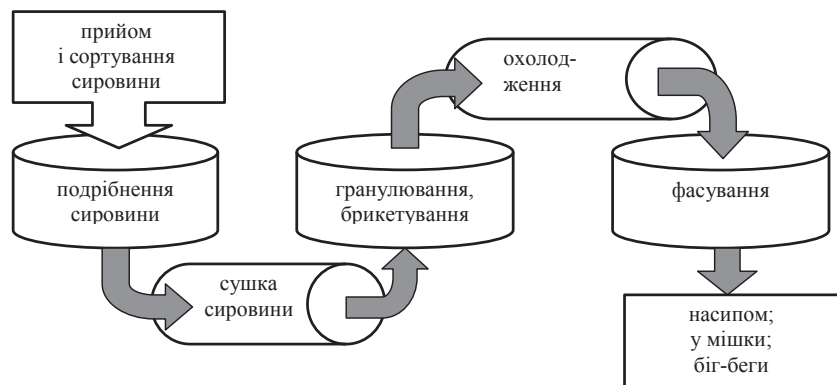
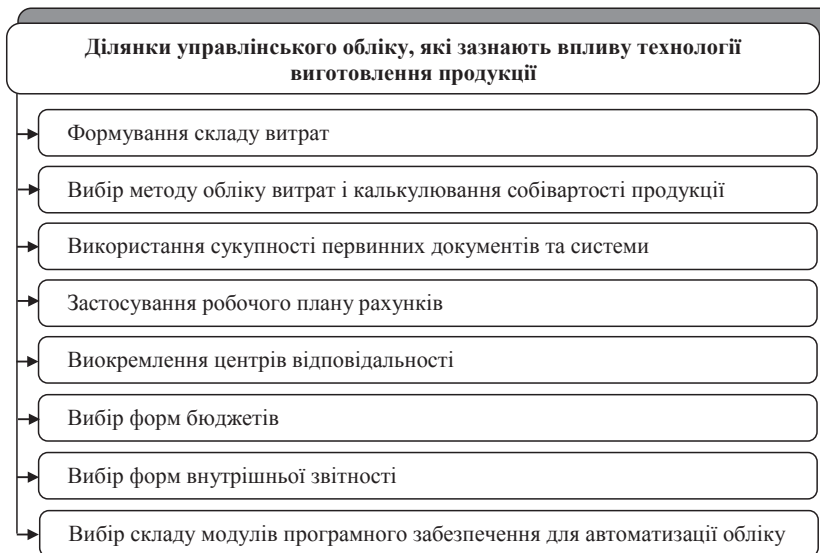

Рис. 2. Технологічний процес виробництва твердого біопалива (паливних гранул і брикетів з деревини)

Джерело: авторська розробка

Рис. 3. Схема виокремлених ділянок управлінського обліку, які зазнають впливу технології виготовлення твердого біопалива

Джерело: авторська розробка

Вивчена ситуація зумовлює потребу у вивченні технологічних особливостей виробництва твердого біопалива, що відрізняються від особливостей виробництва цільового продукту деревообробних підприємств, урахування яких є необхідним при побудові управлінського обліку на підприємстві.

Проведене дослідження щодо впливу технологічних особливостей на побудову управлінського обліку дало змогу встановити ті ділянки управлінського обліку, які є найбільш чутливими до технології виготовлення твердого біопалива на деревообробних підприємствах:

формування складу витрат, вибір методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції, використання сукупності первинних документів та системи документообігу, застосування робочого плану рахунків, виокремлення центрів відповідальності, вибір форм бюджетів та внутрішньої звітності, вибір складу модулів програмного забезпечення для автоматизації обліку (рис. 3).

Отже, проведене нами дослідження щодо встановлення тих ділянок управлінського обліку, які зазнають впливу технології виготовлення твердого біопалива на деревообробних підприємствах, дало змогу виявити вплив останньої на побудову управлінського обліку (табл. 2).

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження нами вивчено вплив технології виробництва твердого біопалива деревообробних підприємствах на побудову управлінського обліку, що сприятиме формуванню більш повного інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень з метою досягнення ними сталого розвитку та підвищення їх конкурентоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про альтернативні види палива», затверджений Верховною Радою України від 14.01.2000 р. № 1391-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1391-14>.
2. Скрипниченко В.А. Інноваційні перспективи виробництва біопалива в Україні / В.А. Скрипниченко // Науковий вісник Наці-

Таблиця 2

Вплив технології виробництва твердого біопалива деревообробних підприємств на побудову управлінського обліку

Технологічні особливості	Їх вплив на організацію управлінського обліку
Виробництво цільового продукту деревообробного підприємства	
<ul style="list-style-type: none"> – З однієї партії деревної сировини виготовляється різна за призначенням продукція; – Виробництво цільового продукту супроводжується утворенням відходів; – Відсутність впливу сезонних коливань через виготовлення продукції, яка має різне призначення; – Масовий характер виробництва продукції; – Цехова структура управління; – Наближеність до джерел отримання сировини; – Комплексність технологічних процесів і можливість забезпечення безвідходного виробництва; – Наявність напівфабрикатів 	<ul style="list-style-type: none"> Склад витрат (за класифікаційними ознаками для управлінського обліку); Вибір методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (фактична і нормативна собівартість, повна і неповна (директ-кост), попередільна, облік у межах технологічних етапів з напів-фабрикатним чи безнапівфабрикатним варіантом обліку); Сукупність первинних документів та система документообігу; Робочий план рахунків; Вибір центрів відповідальності; Вибір форм внутрішньої звітності; Метод оцінки запасів (відходів) і формування собівартості; Значна питома вага матеріальних витрат і витрат на оплату праці Автоматизація обліку (склад модулів програмного забезпечення) Складання бюджетів щодо надходження і використання первинної сировини із урахуванням утворених відходів
Виробництво твердого біопалива	
<ul style="list-style-type: none"> – Різна якість сировини та один вид продукту; – Короткий і замкнутий цикл виробництва; – Однотипність технологічних процесів, які характеризуються фізико-хімічними перетвореннями; – Автоматизація технологічних процесів та мінімальна участь робітників у виробництві; – Сезонний характер продукції, яка має спеціальне призначення; – Наближеність до джерел отримання сировини; – Лінійна, а не цехова структура управління 	<ul style="list-style-type: none"> Склад витрат (за класифікаційними ознаками для управлінського обліку); Вибір методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (фактична і нормативна собівартість, повна і неповна (директ-кост), попроцесна (проста), оцінка якості сировини, JIT, таргет-кост, кайзер-кост); Сукупність первинних документів та система документообігу; Робочий план рахунків; Вибір форм внутрішньої звітності; Метод оцінки вторинної сировини і формування собівартості паливних брикетів; Значна питома вага матеріальних витрат і амортизації Автоматизація обліку (склад модулів програмного забезпечення) Складання бюджету виробництва твердого біопалива

Джерело: авторська розробка

- онального університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». – 2014. – Вип. 200 (1). – С. 291–298.
3. Гайдено О. Тверде біопаливо: технологічні вимоги, властивості компонентів та технологія виробництва / О. Гайдено // Агробізнес сьогодні. – 2014. – № 19 (290) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ideii-i-trendy/2424-tverde-biopalivo-tehnologichni-vymogylvastyvoosti-komponentiv-ta-tehnologija-vyrobnnytstva.html>.
  4. Серьогін О.О. Використання твердого біопалива – як спосіб енерго- та ресурсоощадження на підприємствах харчової промисловості України / О.О. Серьогін, І.А. Понікарчук // Сайт кафедри теоретичної механіки та ресурсоощадних технологій. Національний університет харчових технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tmrt.nuft.edu.ua/використання-твердого-біопалива-як-с/>.
  5. Технологія виробництва різних видів біопалива / Сайт проекту Ukrbio.com. Біопаливо та котли України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bio.ukrbio.com/ua/articles/2344/>.
  6. Технологія виготовлення паливних гранул (пеллет) / Сайт Біопал-ІФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.biopal-if.com/technology.html>.

УДК 657:658.84:004.738

Плотніченко І.Б.
старший викладач кафедри обліку і аудиту
Національного університету «Львівська політехніка»

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано проблеми аналітичної оцінки електронної комерції в Україні. Представлено результати проведеного автором аналізу стану електронної комерції України у порівнянні з європейськими тенденціями. Визначено фактори впливу на ріст електронної комерційної діяльності, а також тренди та прогнози розвитку вітчизняного електронного ринку. Сформульовано основні напрями стимулювання онлайн-діяльності в Україні.

Ключові слова: електронна комерція, аналітична оцінка, тенденції, прогнози, перспективи розвитку, напрями стимулювання.

Плотниченко И.Б. ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ УКРАИНЫ

В статье обоснованы проблемы аналитической оценки электронной коммерции в Украине. Представлены результаты проведенного автором анализа состояния электронной коммерции Украины по сравнению с европейскими тенденциями. Определены факторы влияния на рост электронной коммерческой деятельности, а также тренды и прогнозы развития отечественного электронного рынка. Сформулированы основные направления стимулирования онлайн-деятельности в Украине.

Ключевые слова: электронная коммерция, аналитическая оценка, тенденции, прогнозы, перспективы развития, направления стимулирования.

Plotnichenko I.B. ASSESSMENT OF CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF ELECTRONIC COMMERCE OF UKRAINE

In this article the problems of analytical assessment of electronic commerce are justified. The results of the analysis of the state of the Ukrainian electronic commerce, conducted by the author, in comparison with European trends are presented. In the article the factors influencing the growth of electronic commercial business are conditioned. The trends and prognoses of national electronic market development are defined. Main directions of stimulating online activities in Ukraine are formulated.

Keywords: analytical assessment, trends, forecasts, development prospects, directions of stimulation.

Постановка проблеми. Новітньому етапу розвитку України притаманна активізація заходів розбудови інформаційного суспільства. Поміж основних стратегічних цілей розвитку вітчизняного інформаційного суспільства, згідно з [1], визначено формування електронної економіки, у сфері якої передбачається стимулювання розвитку електронної економічної діяльності, а також створення умов, зокрема, для розширення електронного ринку як системи економічних відносин у віртуальному просторі, що складаються у процесі торгівлі послугами або товарами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Розвиток електронного бізнесу як одного з основних завдань формування електронної економіки нашої держави уможлиблюється шляхом:

- застосування підприємствами технологій та інструментів електронної торгівлі;
- використання електронного цифрового підпису і забезпечення інформаційної безпеки;
- упровадження системи дистанційного обслуговування у банківській системі;

– забезпечення подальшої інтеграції національної платіжної системи з міжнародними платіжними системами [1].

Ураховуючи вагомість упровадження електронної комерційної діяльності вітчизняними підприємствами в сучасних умовах господарювання, потреба оцінки стану електронного ринку України з метою визначення перспектив його розвитку набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням тенденцій розвитку та специфіки здійснення електронної комерції займався багато вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Д.С. Антоненко, Н.М. Борецько, Т.Г. Буй, І.Я. Гаврилів, О.В. Галочкін, О.О. Галочкіна, О.В. Дубів, О.В. Кот, О.В. Креденець, Н.В. Кудирко, О.Ю. Кудіна, А.А. Маєвська, О.С. Мельничук, А.М. Одарченко, Л.Ю. Патраманська, Л.Б. Самойленко, К.В. Сподар, С.Г. Суворова, Н.Б. Теницька, Р.М. Федоряк, Л.Л. Філіпова, А.О. Чайкіна та ін. Однак проблеми суб'єктів електронної комерції, залишаючись все ще невирішеними, обумовлюють необхідність подальших розвідок у даному напрямі.

Мета статті полягає у здійсненні аналітичної оцінки стану електронної комерції в Україні, порівняючи з європейськими тенденціями, визначенні трендів та прогнозів розвитку вітчизняного електронного ринку, наведенні основних напрямів стимулювання онлайн-діяльності в нашій державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підхід до електронної комерції як до «потенційно ключового двигуна для підвищення економічного зростання» [2] є загальноновизнаним на світових теренах. В Україні торгівля через Інтернет розцінюється як одна з найбільш успішно зростаючих галузей.

Однак оцінювання електронної комерції у нашій державі є достатньо проблематичним завданням. Адже, по-перше, до недавнього часу (до прийняття Закону України «Про електронну комерцію» у вересні 2015 р.) поняття «електронна комерція» не було чітко визначене у вітчизняній законодавчій базі, що обтяжувало процес вимірювання її об'ємів.

По-друге, складність оцінювання обумовлена непрозорістю онлайн-торгівлі України у зв'язку із великою кількістю дрібних Інтернет-магазинів та значним обсягом готівкових розрахунків.

По-третє, у нашій країні відсутні офіційні дані обстежень Державної служби статистики стосовно електронної комерції, необхідні для обґрунтованого розуміння її наслідків, що унеможлиблює задоволення потреб користувачів в отриманні точної і надійної інформації про стан та тенденції розвитку вітчизняного електронного ринку. Разом з тим Держкомстат не підтримує й регулярної інформації щодо Інтернет-користувачів, доступу до Інтернет тощо. Відтак, в Україні не має однозначної, достатньо достовірної статистики щодо поширення інформаційних технологій, розвитку інформаційного суспільства [3, с. 19].

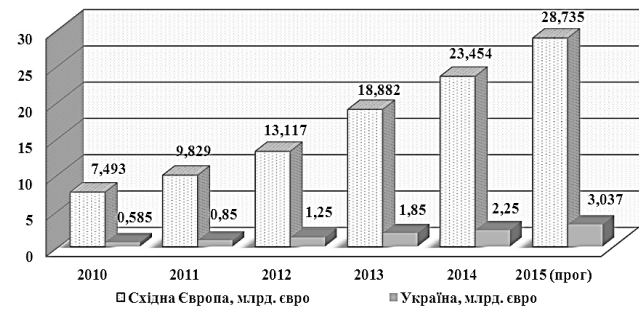
Чи не єдиним інструментом статистичних спостережень на державному рівні в Україні у сфері електронної комерції є форма № 1-ІКТ «Використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронної торгівлі на підприємствах», що запроваджена у 2010 та 2012 рр. у разовому порядку, а з 2014 р. – в якості річного звіту (ф. № 1-ІКТ «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах»). У формі даного статистичного спостереження передбачено комплекс показників, серед яких обсяги електронних продажів та електронних закупок та їх питома вага в сукупних обсягах реалізації й закупівель підприємств відповідно. Утім, варто відзначити, що на практиці заповнення даної звітності супроводжується певними труднощами у зв'язку із нестачею аналітичної інформації щодо результатів онлайн-комерції на рівні суб'єктів господарювання.

Форма № 1-ІКТ розроблена за аналогією до відповідного європейського моніторингу [4], упровадженого Євростатом ще з 2002 р., що проводиться щорічно. Це дослідження базується на типових запитальниках та супроводжуючих методичних рекомендаціях щодо їх реалізації. Узагальнення отриманих даних стосовно електронної комерції за підсумками опитувань у країнах ЄС наводиться на офіційному сайті Євростату [5] у текстовій та безтекстовій формах. Натомість в Україні представлення інтерпретації отриманих Держкомстатом результатів по електронній торгівлі немає. У Статистичному бюлетені [6], сформованому на підставі форми № 1-ІКТ, розкривається інформація лише щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій підприємствами України.

За вказаних умов відстежити стан та розвиток електронної комерції в Україні можна лише на основі даних досліджень міжнародних та вітчизняних експертів, таких як Gemius, eMarketer, Morgan Stanley Research, Forbes, Gfk, UNCTAD, Ecommerce Europe, УАДМ та ін. [7–14]. Проведений аналіз показує, що результати експертних спостережень доволі відхиляються між собою, утім, однозначно підтверджують зростаюче значення електронної комерції в економіці як Європейських країн, так і світу в цілому. Найявна інформація підтверджує значне поширення електронної комерції в останнє десятиліття та передбачає подальше нарощення її обсягів.

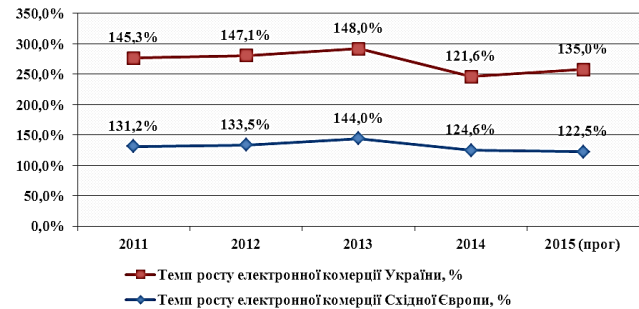
За даними експертних оцінок [13], щорічний приріст європейського обороту електронної комерції протягом останніх років становить близько 15%. При цьому цікавою тенденцією в даний час є те, що темпи росту зрілих електронних ринків Європи вирівнюються. Тим не менш загальний рівень європейського зростання підтримується за рахунок стрімкого збільшення ринку електронної комерції Східної Європи. Щорічне зростання онлайн-продажів у Східній Європі випереджає Західну Європу більше як на 30 в. п. у 2013 р. та більш як на 10 в. п. у 2014 р.

Необхідно відмітити, що провідне місце серед країн Східної Європи по темпах приросту електронної комерції до 2014 р. посідала Україна. Незважаючи на значне відставання в абсолютних розмірах від багатьох розвинених країн, електронний ринок України неухильно розгортається, про що свідчать дані рис. 1 і 2. Так, за результатами звіту Європейської асоціації електронної комерції (Ecommerce Europe) [13] обсяги онлайн-ритейлу України оцінюються від 0,585 млрд. євро у 2010 р. до 2,250 млрд. євро у 2014 р. Наступні роки, за прогнозами експертів, характеризуватимуться позитивними тенденціями в розвитку електронної комерції.

Рис. 1. Динаміка обсягів електронної комерції (B2C) України та Східної Європи

Джерело: рисунок автора за даними [13]

Рис. 2. Ланцюгові темпи росту електронної комерції (B2C) України та Східної Європи

Джерело: рисунок автора, розрахунки на основі [13]

Варто відзначити уповільнення ланцюгового темпу приросту електронної комерції (В2С) в Україні до 21,6% у 2014 р. проти 48,0% у 2013 р. (рис. 2). Насамперед таке становище відображає наслідки політичної та економічно-соціальної ситуації в країні, зокрема, військових дій на сході України, девальвації української валюти та зниження купівельної спроможності населення. До побічних факторів негативного впливу на ріст електронної комерції, що не залежать від кризи, відносять відсутність кваліфікованого персоналу в області онлайн-торгівлі, а також різномірний склад учасників (продавців) на електронному ринку.

За результатами проведеної розвідки привертає увагу те, що навіть при певному зниженні об'ємів електронної комерції у 2014 р. простежуються позитивні тенденції в динаміці чисельності онлайн-покупців (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка чисельності Інтернет-покупців

	Значення показників за роки		
	2012	2013	2014
Число Інтернет-покупців, млн. осіб			
Європа	250	264	331
Східна Європа	28,2	34	39
Україна	2,47	3	3,4
у % до загальної чисельності			
Європа	30	32	40
Східна Європа	11	14	15
Україна	5	7	8

Джерело: складено автором за даними [13]

Дані табл. 1 демонструють підвищення популярності онлайн-торгівлі серед населення. Основною причиною цього вважається зручність для споживачів. За висловлюванням представника одного з лідерів інновацій у сфері Інтернет-банкінгу та партнера першого комплексного дослідження ринку електронної комерції України, ініційованого Українською асоціацією директ-маркетингу (УАДМ), М. Квашніної, «прискорення ритму життя і нова звичка вирішувати питання на ходу визначають прагнення сучасного покупця» [15]. У 2014 р. в Україні покупки в Інтернеті здійснювали 8% жителів, що на 3% перевищує рівень 2012 р. З них 15% (0,5 млн. осіб) є транскордонними покупцями [13]. У той час як в Європі цей показник значно вищий і в період 2012–2014 рр. становить 30–40% від чисельності населення. Це свідчить про перспективність та неодмінність стимулювання електронної комерційної діяльності вітчизняних підприємств.

Щодо товарних сегментів в електронній комерції, то, за оцінками [16], у передкризовий період, до 2013 р. включно, найбільшу нішу займала електроніка і побутова техніка. Наступними за вагою сегментами онлайн-продажів були квитки (авіа), одяг та взуття, товари для авто, товари для дітей, косметика і парфумерія, квитки (заходи), книги та ін. З 2014 р. товарні пріоритети дещо змінювалися. Активно зростали продажі товарів категорії «Безпека та захист», зокрема, засобів індивідуального захисту, систем охорони та сповіщення. Усе більшого застосування набувала Інтернет-торгівля будівельними матеріалами.

Основною тенденцією 2014 р. став перехід українських споживачів у більш низькі цінові сегменти з наданням переваги вітчизняним виробникам. У зв'язку з цим прослідковуються спроби учасни-

ків ринку електронної комерції в Україні проводити диверсифікацію, переорієнтовуючи чи розширюючи асортимент продукції. Дедалі частіше компаніями застосовується мультиканальна торговельна модель – поєднання офлайн- та онлайн-торгівлі, а також орієнтація на міжрегіональні продажі. Згідно з рейтингом Forbes [17], серед лідерів української електронної комерції відзначено трьох представників офлайн-торгівлі: «Алло», «Фоксторот» та «Comfy».

Ефективність діяльності підприємств електронної комерції обумовлюється низкою інфраструктурних факторів, серед яких чільне місце посідають рівень проникнення Інтернету, налагодженість процесу доставки, зручність сервісів поштово-логістичних фірм та ступінь використання офлайн-реклами.

Розцінюючи Інтернет як віртуальне економічне середовище та потужний інструмент ведення бізнесу й, відтак, як одну з найбільш привабливих сфер для інвестицій, його впровадження і доступність покладають вагомих відбиток на розвиток електронної комерції. Згідно з даними щорічного звіту компанії Kleiner Perkins Caufield «Інтернет тенденції 2015» [18], Україна потрапила у список країн з проникненням менше 45%. Разом з тим відмічаються позитивні тенденції в розширенні доступу до глобальної мережі. Кількість Інтернет-користувачів продовжує зростати та у 2014 р. становить 42% населення України з динамікою росту у 23% і 17% проти 2013 та 2012 рр. відповідно.

Дослідниками УАДМ [15; 16] справедливо відзначається, що електронну комерцію потрібно розглядати не лише як вибір товару в Інтернеті, а перш за все як дві складові: доставка товару та грошей. Найбільш розповсюджені способи доставки товарів та оплати за них при застосуванні технологій електронної комерції в Україні представлено на рис. 3 і 4 відповідно.

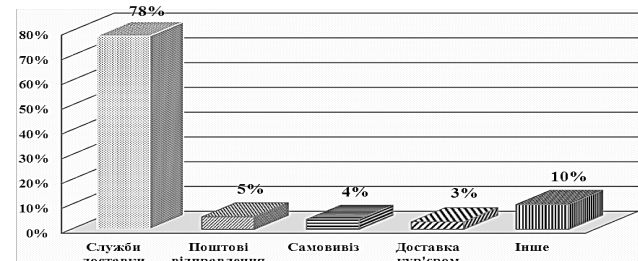

Рис. 3. Поширені способи доставки товарів в електронній комерції

Джерело: рисунок автора за даними [19]

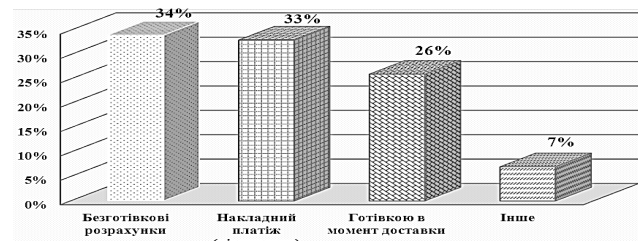

Рис. 4. Поширені способи оплати в електронній комерції

Джерело: рисунок автора за даними [19]

Як видно з рис. 3 і 4, користування послугами служб доставки є найпопулярнішим способом доставки товарів, замовлених онлайн. Щодо оплати, то в більшості випадків застосовуються традиційні

способи, а саме: безготівкові розрахунки, накладний платіж (післяплата) та оплата готівкою в момент одержання товару.

Разом з тим використання інноваційних сервісів, задіяних в Інтернет-торгівлі, повинні заслуговувати на особливу увагу. У дослідженні ринку електронної комерції України, проведеному УАДМ [14], акцентується, що онлайн-комерція неможлива без розвинутої платіжної інфраструктури. Одним із драйверів зростання ринку електронної комерції вважаються платіжні моделі і сервіси переказів з мобільного телефону. За прогнозами фахівців [15], саме мобільний банкінг найближчим часом має стати одним з основних каналів залучення нових користувачів, у першу чергу за рахунок інноваційних платіжних інструментів має бути реалізований відкладений попит. Однак реальна ситуація засвідчує невисокий рівень використання різних платіжних інструментів, заснованих на інноваційних технічних рішеннях.

Неспроможність забезпечувати достатній рівень інвестицій в інфраструктуру та логістику, рекламу й маркетинг позначається на фінансових показниках Інтернет-магазинів, перш за все із незначним товарооборотом.

Спостерігаючи за динамікою розвитку вітчизняного електронного ринку, спостерігаємо доволі низьку долю Інтернет-торгівлі (B2C) у загальному об'ємі роздрібних продаж по Україні, а саме від 1,3% у 2012 р. до 1,6% у 2014 р. Тоді як по Європі рівень даного показника вищий і становить 6,4% у 2014 р. Це відображено на рис. 5.

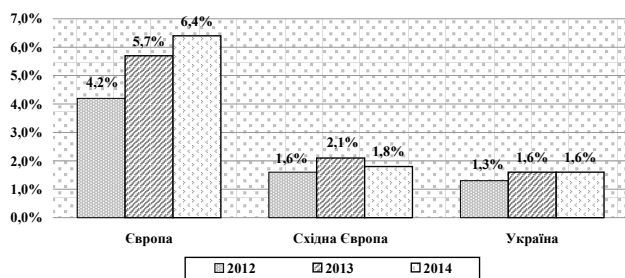

Рис. 5. Динаміка частки онлайн-ритейлу в загальному роздрібному товарообігу України та Європи (%)

Джерело: сформовано автором за даними [13]

Попри усі труднощі в нашій державі результати проведеного аналізу дають можливість констатувати зростання питомої ваги електронної комерції України в загальному її обсязі по Східній Європі – від 7,81% у 2010 р. до 9,59% у 2014 р. (рис. 6).

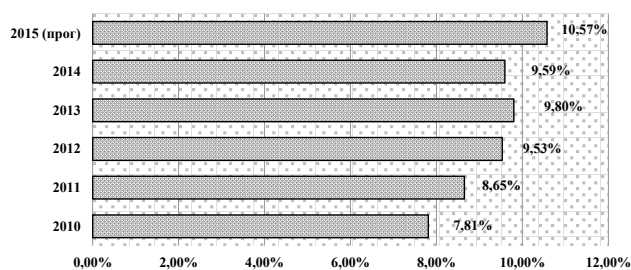

Рис. 6. Динаміка частки електронної комерції України до сукупного обсягу по Східній Європі (%)

Джерело: рисунок автора, розрахунки на основі [13]

Очевидно, що електронна комерція в Україні все ще недостатньо розвинута, проте це перспективна

галузь, що потребує подальших капіталовкладень. На думку аналітиків, електронна комерція України характеризується значним потенціалом виходу на європейські ринки. Перспективність даного бізнесу також визначається і збільшенням довіри споживачів. Як зазначається у [20], електронну комерцію слід розглядати як складну інфраструктурну індустрію, стабільність розвитку якої залежить від системного діалогу між державою і суспільством.

Висновки. Для України розвиток електронної комерції з належною інфраструктурою є поштовхом для всієї торгівлі як усередині держави, так і за її межами. До основних напрямів стимулювання ринку вітчизняної електронної комерції варто віднести:

- узгодження правових норм укладення угод в електронному вигляді;
- формування економічного і політичного сприяння електронній комерції для усунення перешкод здійснення електронних операцій, недопущення будь-яких форм дискримінації, надання учасникам ринку прав на судовий захист;
- поширення інформації та набуття знань суб'єктами господарювання по можливостях Інтернет-комерції та перевагах для бізнесу при їх упродовженні;
- забезпечення правового захисту учасників при суперечках чи порушеннях законодавства будь-якою зі сторін;
- усунення перешкод для торгівлі з країнами ЄС та спрощення процедур;
- розбудову інфраструктури ринку електронної комерції [21].

Перспективами подальших наших розробок являються дослідження методики оцінювання ефективності електронної комерційної діяльності на мікрорівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80/page>.
2. WT/COMTD/W/193. 14 February 2013 (13-0844). Electronic commerce, development and small, medium-sized enterprises. Background Note by the Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/develop_e/wkshop_apr13_e/w193_e.doc.
3. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dknii.files.wordpress.com/2013/09/d0b4d0bed0bfd0bed0b2d196d0b4d18c-2013-09-16.pdf>.
4. Community Survey on ICT Usage and e-commerce in Enterprises 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://circabc.europa.eu/sd/a/7956316e-50f6-4f14-a144-055cb8af4901/Questionnaire%20ENT2015.pdf>.
5. Eurostat statistics explained / E-commerce statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/E-commerce_statistics.
6. Статистичний бюлетень «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України» 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publinform_u.htm.
7. Офіційний сайт Gemius [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gemius.com/>.
8. Офіційний сайт eMarketer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.emarketer.com>.
9. Офіційний сайт Morgan Stanley Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.morganstanley.com>.
10. Офіційний сайт Forbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.forbes.com>.
11. Офіційний сайт Gfk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfk.com>.

12. Офіційний сайт UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unctad.org>.
13. Офіційний сайт Ecommerce Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecommerce-europe.eu>.
14. Офіційний сайт Української асоціації директ-маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uadm.com.ua>.
15. «Дельта Банк» став партнером дослідження ринку електронної комерції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://deltabank.com.ua/press/news/2015/02/2119/>.
16. Исследование рынка электронной коммерции 2013–2014 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uadm.com.ua/ecommerce/2014/>.
17. Рейтинг Forbes: кто лидирует в украинской Интернет-торговле? // Forbes. – 2014. – № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.net.ua/magazine/forbes/1380331-rejting-forbes-kto-lidiruuet-v-krainskoj-internet-torgovle>.
18. Internet Trends Report 2015 by Kleiner Perkins Caufield & Byers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpcb.com/blog/2015-internet-trends>.
19. В prom.ua рассказали о покупках украинцев онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-commerce.com.ua/2015/04/v-prom-ua-rasskazali-o-pokupkax-ukraincev-on/>.
20. «Кризисный» рейтинг украинских Интернет-магазинов по сегментам – итоговое исследование УАДМ за 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ain.ua/2015/05/28/582480>.
21. Аналіз впливу Угоди про асоціацію з ЄС на комплексний розвиток електронних сфер урядування, закупівель та комерції. Електронна комерція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eb.dep145.org.ua/node/5>.

УДК 657.471.12:658(477)(043.5)

Предко І.Ю.
аспірант

*Національної академії статистики, обліку та аудиту
Держкомстату України*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПРИ ОБРАННІ СТРАТЕГІЇ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ

У статті розкрито особливості контрольного забезпечення діяльності підприємств України в умовах вибору стратегії реструктуризації. Розвиток теорії контролю діяльності суб'єктів господарювання, а саме розробка теорії ризик-орієнтованого аудиту, надає можливість теоретичного та методологічного обґрунтування контрольного забезпечення діяльності підприємств в умовах кризи.

Ключові слова: контрольне забезпечення, теорія, методологія, ризик-орієнтований аудит, ризики.

Предко И.Ю. ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПРИ ВЫБОРЕ СТРАТЕГИИ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ

В статье раскрыты особенности контрольного обеспечения деятельности предприятий Украины в условиях выбора стратегии реструктуризации. Развитие теории контроля деятельности субъектов хозяйствования, а именно разработка теории риск-ориентированного аудита, предоставляет возможность теоретического и методологического обоснования контрольного обеспечения деятельности предприятий в условиях кризиса.

Ключевые слова: контрольное обеспечение, теория, методология, риск-ориентированный аудит, риски.

Predko I.Yu. ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF INTERNAL CONTROL FOR ENTERPRISES WHEN SELECTING RESTRUCTURING STRATEGIES

The work reveals the features of the control of providing of activity of enterprises of Ukraine in conditions of choice of restructuring strategy. The development of the theory of control of business entities, namely, the development of the theory of risk-oriented audit provides the opportunity of theoretical and methodological substantiation of the control of providing of activity of enterprises in crisis conditions.

Keywords: control software, theory, methodology, risk based audit, risk.

Постановка проблеми. Для успішного функціонування і розвитку підприємств у сучасних умовах ведення бізнесу необхідно створити ефективний механізм стратегічного управління з охопленням усіх рівнів і напрямів діяльності суб'єктів господарювання. Активність функціонування цього механізму сприятиме формуванню інформаційної бази для прийняття стратегічних управлінських рішень з урахуванням постійних змін зовнішнього середовища та внутрішніх можливостей підприємства. Основний обсяг інформації для обґрунтування таких рішень продукує бухгалтерський облік як система збору, накопичення, систематизації, обробки та передачі різним користувачам облікових даних необхідного формату і змістовного наповнення про господарську діяльність суб'єктів господарювання. В умовах кризи доцільно говорити про обліково-контрольне забезпечення діяльності підприємств як інформаційної бази для прийняття стратегічно важливих рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження обліково-контрольного забезпечення діяльності підприємств України в умовах кризових змін є досить широкою та охоплює ряд питань: питання відображення змін при зупиненні та ліквідації діяльності, питання реорганізації діяльності, які спрямовані на збереження та подальший розвиток.

Проблемами банкрутства підприємств займалися такі вчені, як: Е. Альтман, Б. Карлофф, В. Пантелеєв [1], В. Пархоменко, П. Пригуза, М. Савлук, О. Терещенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте проблема контролю діяльності суб'єктів господарювання в умовах кризи стосується не стільки питань ліквідації, скільки пошуків шляхів розвитку підприємства та оптимізації його діяльності. Реструктуризація діяльності підприємства в умовах кризи – це шлях до його збереження та подальшого розвитку. На сьогоднішній день в теорії контролю

відсутні системні дослідження щодо контрольного забезпечення процесу реструктуризації діяльності підприємства. Необхідність розробки теоретичного, методологічного, методичного підґрунтя контрольного забезпечення процесу реструктуризації є безперечною умовою підтримки підприємств в умовах кризи.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних аспектів, методики та організації відображення діяльності підприємств у системі контрольного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Велике значення для побудови ефективної системи контрольного забезпечення в умовах упровадження реструктуризації має система внутрішнього контролю, зокрема, система ризик-орієнтованого аудиту. Питання розробки методичних підходів до його впровадження на підприємствах, які мають стратегічне значення для розвитку України, сьогодні є найактуальнішим та вимагає поєднання теорії та практики, вирішенню цих питань присвячено праці Т. Каменської та О. Редька.

Вагомий внесок у розвиток науки та практики контролю, зокрема, внутрішньогосподарського контролю та внутрішнього аудиту, зробили такі вітчизняні вчені, як Ф. Бутинець, Н. Виговська, Т. Каменська, Р. Костирко, В. Максимова, Л. Нападівська, В. Пантелєєв, В. Пархоменко, С. Петренко, Л. Сухарева, В. Шевчук. Разом з тим остаточно невирішеними залишаються проблеми створення цілісного уявлення про сутність системи внутрішньогосподарського контролю та її складових елементів; визначення оптимальної побудови органів та суб'єктів в контурах організаційної структури управління підприємства; легітимізації, стандартизації, регламентного забезпечення, визначення предметної сфери щодо практичного запровадження цієї системи на підприємствах, зокрема, в умовах кризи.

Це має особливе значення для діяльності підприємств зі складною організаційною структурою, які є інтегрованими у великі холдинги, а отже, і є найбільш вразливими в умовах кризи. Великі холдинги створено в сільському господарстві та в галузях важкої промисловості України. Найбільших втрат в умовах кризи, за визначенням офіційної статистики, експертів, зазнали високотехнологічні (машинобудівні) підприємства та підприємства сталеливарної та коксохімічної галузі саме через свою складну організаційну систему внутрішнього та зовнішнього підпорядкування. Більшість з таких підприємств є також містоутворювальними, що накладає додаткову відповідальність на власників та топ-менеджмент холдингу. Усі ці проблемні питання існування суб'єктів господарювання в умовах кризових змін необхідно враховувати при побудові системи обліково-контрольного забезпечення діяльності підприємств, приділяючи особливу увагу насамперед таким: оцінка активів за ринковою вартістю, оцінка людського та інтелектуального капіталу, брак методичних підходів до індексації оплати праці висококваліфікованого персоналу; недостатність методичних розробок до складання соціорієнтованої звітності, відсутність методичних розробок щодо створення ефективної обліково-контрольної системи, відсутність аналітичного забезпечення процесу запобігання кризовим явищам та ін.

Постійне підвищення ризику бізнес-середовища в умовах кризи, посилення конкурентної боротьби, корупції та концентрації капіталу складають ті сучасні реалії, у яких відбувається економічна діяльність підприємств країни.

Контроль є широко розповсюдженим об'єктивним явищем економічного життя суспільства. Він являє собою систему спостереження за процесами функціонування керованого об'єкта та перевірки його фактичного стану з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення відхилень від цих рішень, усунення несприятливих явищ і, за необхідності, інформування компетентних органів про наявність проблем.

Визначення внутрішнього контролю з погляду його бухгалтерського розуміння є таким: *внутрішній контроль являє собою структуру, політику, правила, процедури із забезпечення збереженості активів підприємства та надійності бухгалтерських записів* [1].

Належний внутрішній контроль дає достатню впевненість у тім, що: транзакції авторизовано належним чином; транзакції вчасно та точно відображаються у звітності, відповідно до стандартів обліку; доступ до активів компанії здійснюється виключно авторизовано; фізична наявність активів регулярно звіряється з бухгалтерськими записами.

Контроль – одна з необхідних складових частин управлінського процесу, в якому він виступає подібно елементу зворотного зв'язку, тому що за його результатами провадиться коректування рішень і планів. Як спосіб зворотного зв'язку контроль може бути ефективним тільки у випадку своєчасного одержання та раціонального використання достовірної інформації про стан керованої системи, відповідність її функціонування до намічених цілей, розпоряджень керівництва, чинного законодавства. Контроль дає можливість не тільки встановити відхилення від правил, процедур, норм законодавства, але й визначити причини відхилень, виявити посадових осіб, які їх допустилися.

Основне призначення контролю при виникненні загрози банкрутства та прийняття рішення про впровадження процесу реструктуризації підприємства складається: у попередженні незаконних чи неекономічних з погляду інтересів засновників, працівників підприємства, господарських і фінансових операцій на стадії впровадження управлінського рішення щодо банкрутства; у виявленні порушень та зловживань у роботі суб'єктів господарювання та встановленні їх причин; у узагальненні досвіду господарської діяльності аналогічних підприємств (наприклад, для підприємств групи «Метінвест – НКМЗ») щодо запобігання банкрутству в пошуках можливостей упровадження проектів реструктуризації, нових інноваційних проектів для запобігання банкрутству.

Тією чи іншою мірою в кожному підприємстві здійснюється контроль завдяки наявності системи вимірників, що забезпечують її нормальне функціонування. Система вимірників існує насамперед у фінансовій діяльності підприємства: це показники збереженості активів, досягнення прогнозних показників, у тому числі з прибутковості, тощо. Ці показники контролюються працівниками служби внутрішнього контролю, бухгалтерії, іншими функціональними управліннями та службами підприємства, а також зовнішніми контролерами – державними органами, аудиторськими фірмами.

У системі менеджменту контроль, залежно від того, якими органами він здійснюється, підрозділяється на:

- зовнішній контроль, що проводиться зовнішніми органами управління та нагляду,
- внутрішній контроль, що реалізується самими підприємствами в процесі управління.

Зовнішній контроль визначається законодавчими вимогами про наявність державного нагляду за діяльністю підприємств. Державний нагляд припускає розробку та застосування спеціальних правил та інструкцій зі здійснення діяльності підприємств з контролем дотримання таких норм включно.

Функції зовнішнього контролю за діяльністю підприємств, окрім державних контрольних органів (Національного банку України, Державної фіскальної служби, Державного митного комітету, НКЦБФР та ін.), реалізують також незалежні аудиторські фірми. Зовнішній аудит на підприємствах проводиться аудиторською фірмою на договірній основі з метою одержання незалежної кваліфікованої оцінки достовірності бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства.

Характерні риси зовнішнього контролю на підприємствах групи «Метінвест»:

- здійснюється, як правило, у формі наступного контролю, ретроспективно;
- носить постійний характер (звітність підтверджується на кінець звітного періоду);
- є обмеженим у використанні внутрішньої інформаційної бази окремо за кожним об'єктом;
- проводиться фахівцями, не пов'язаними з об'єктом перевірки [2].

Внутрішній контроль на великих підприємствах групи «Метінвест» – це процес, що реалізовується постійно повноважними органами управління (починаючи з наглядової ради, менеджерів усіх рівнів) і співробітників підприємства із застосуванням певних процедур і методів контролю на базі доступної інформації. Прагнення керівництва до виходу підприємства на світові ринки сприяло побудові дієвої та ефективної системи внутрішнього контролю.

Банкрутство групи «Метінвест» зумовлено не внутрішніми, а саме зовнішніми чинниками, у першу чергу кризовими явищами в політичному житті Донеччини, військовими діями. Соціорієнтованість компанії проявилась у підтримці місцевих жителів Донеччини в складні часи війни.

Що стосується внутрішнього контролю на підприємствах групи «Метінвест», то, за оцінками міжнародної

аудиторської компанії, система внутрішнього контролю в групі та на підприємствах є ефективною [2].

Компанія «Метінвест» за міжнародними вимогами публікує Звіти соціальної відповідальності, в яких пріоритетними напрямками названо вкладання коштів у модернізацію виробництва, формування культури безпечної праці, підвищення рівня безпеки праці на робочих місцях і навчання працівників необхідним навичкам. На підприємствах групи регулярно проводиться аудит безпеки. Але численні аварії на шахтах холдингу свідчать про недостатній рівень безпеки.

Концепція соціальної відповідальності «Метінвесту» ґрунтується на інтеграції соціальних, економічних та екологічних складових сталого розвитку в стратегію й операційну діяльність компанії.

Соціальна звітність, яку щорічно публікує група «Метінвест», включає наступні пункти:

- здоров'я та безпека співробітників;
- добробут і розвиток співробітників;
- розвиток місцевих громад;
- охорона навколишнього середовища та підвищення енергоефективності;
- взаємодія із зацікавленими сторонами;
- корпоративне волонтерство;
- якість продукції та послуг;
- бізнес-етика і корпоративне управління [2].

З погляду на запобігання банкрутства на підприємствах групи «Метінвест», розгляду можливості впровадження процесів реструктуризації діяльності особливого значення набуває оптимізація системи внутрішнього контролю. Головним ефектом від функціонування зазначених систем має стати формування релевантної інформації для прийняття зв'язаних економічних рішень (щодо необхідності впровадження процедури банкрутства, щодо можливості впровадження з мінімальним ризиком інноваційних проектів) з мінімальним ризиком.

Для менеджерів і власників внутрішній контроль має принципове значення – допомагає оцінити виконання поставлених цілей виробничо-господарської діяльності. Для наглядового органу мета ефективного внутрішнього контролю в першу чергу поля-

Таблиця 1

Суб'єкти внутрішнього контролю на підприємствах України

Суб'єкти внутрішнього контролю	Характеристика осіб, що здійснюють контроль	
Перший рівень – вищий менеджмент	Топ-менеджмент холдингу Керівництво активами групи здійснює керуюча компанія Групи «ТОВ «Метінвест Холдинг». 80% в статутному фонді компанії «Метінвест» належить ЗАТ «System Capital Management», ще 20% – компанії «MetInvest BV» (Нідерланди). Директор «Метінвест Холдингу» з 2006 до 2013 р. – Ігор Сирий. У 2009 р. його було визнано найкращим ТОП-менеджером України. У 2013 р. його змінив Юрій Риженков	Система внутрішнього аудиту холдингу, наглядова рада, ревізійна комісія
Другий рівень – керівний менеджмент	У складі холдингу – 24 найбільш великих металургійних та коксохімічних підприємств – у кожному з них вищі керівники – топ-менеджмент підприємств: голови правління, його заступники	Система внутрішнього аудиту на кожному окремому підприємстві, ревізійна комісія. Здійснення контролю на рівні господарської діяльності підприємства та його філій, відділів та служб
Третій рівень – головні та провідні фахівці	Менеджери та керуючі фахівці, що здійснюють контрольні функції відповідно до посадових обов'язків і повноважень: контрольні функції на рівні операцій, процесів, циклів фінансово-господарської діяльності (головний економіст, головний інженер, інші керівники середньої ланки)	Відділ внутрішнього аудиту. Відділ внутрішнього технічного контролю, який здійснює контроль якості продукції
Четвертий рівень – фахівці контрольних служб	Спеціальні служби підприємства, що здійснюють контрольні функції. Служба внутрішнього аудиту, служба безпеки.	Зовнішній аудит оцінює рівень внутрішнього контролю
П'ятий рівень – інші працівники	Співробітники служби бухгалтерського обліку, працівники виробничих підрозділів	Відділ внутрішнього аудиту

Джерело: визначено автором

гає в забезпеченні відповідності діяльності вимогам чинних нормативних актів, а також у забезпеченні достовірності звітності підприємства.

Доцільно доповнити вищенаведену класифікацію такими ознаками, як суб'єкт та об'єкт здійснення контролю, обсяг контрольних заходів. Відображення в класифікації потребують також ознаки, що висвітлюють наявність ризиків банкрутства. Суб'єкти внутрішнього контролю в залежності від рівня керівництва та рішень, які вони приймають у повсякденній діяльності підприємств холдингу «Метінвест», наведено в табл. 1.

Для менеджерів і власників внутрішній контроль має принципове значення – допомагає оцінити виконання поставлених цілей виробничо-господарської діяльності. Для наглядового органу мета ефективного внутрішнього контролю в першу чергу полягає в забезпеченні відповідності діяльності вимогам чинних нормативних актів, а також у забезпеченні достовірності звітності підприємства.

Доцільно доповнити вищенаведену класифікацію такими ознаками, як суб'єкт та об'єкт здійснення контролю, обсяг контрольних заходів. Відображення в класифікації потребують також ознаки, що висвітлюють наявність ризиків банкрутству.

Ризик-апетит – це ступінь ризику, який підприємство вважає для себе прийнятним у процесі досяг-

нення своїх цілей. Загрози банкрутства вимагають створення системи управління ризиками.

Висновки. Розглянуто переваги та недоліки моделі ризик-орієнтованого аудиту з метою визначення доцільності його впровадження в процес реструктуризації діяльності підприємства в умовах кризи. Визначено напрями роботи внутрішнього аудиту при впровадженні процесу реструктуризації. Наведено етапи роботи відділу внутрішнього аудиту на підприємствах холдингу при виникненні загрози банкрутства та при подальшому процесі реструктуризації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пантелеев В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: [монографія] / В.П. Пантелеев. – К.: Інформ.-аналіт. агентство, 2008. – 491 с.
2. Социальный отчет группы «МЕТИНВЕСТ» за 2012–2013 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.metinvestholding.com/upload/metinvest/content>.
3. Каменська Т.О. Внутрішній аудит: [монографія] / Т.О. Каменська; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К.: Інформ.-аналіт. агентство, 2010. – 499 с.
4. Каменська Т.О., Редько О.Ю. Отримання незалежним аудитором розуміння системи внутрішнього контролю суб'єкту господарювання та використання роботи внутрішнього аудиту // Т.О. Каменська, О.Ю. Редько. – К.: НАСОА, 2013.

УДК 330.837:[340.69:657]

Стельмах Н.Є.

*молодший науковий співробітник відділу кредитування,
страхування та фінансів підприємств*

Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

БУХГАЛТЕРСЬКА ЕКСПЕРТИЗА ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

У статті розглянуто основні положення інституціональної теорії та на її основі визначено «економічні інститути». Здійснено критичну оцінку критеріїв інститутів й доведено об'єктивність існування судово-бухгалтерської експертизи як соціально-економічного інституту.

Ключові слова: інститут, бухгалтерська експертиза, соціально-економічний інститут, формальні інститути, інституції.

Стельмах Н.Е. БУХГАЛТЕРСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

В статье рассмотрены основные положения институциональной теории и на ее основе определены «экономические институты». Осуществлена критическая оценка критериев институтов и доказана объективность существования судебно-бухгалтерской экспертизы как социально-экономического института.

Ключевые слова: институт, бухгалтерская экспертиза, социально-экономический институт, формальные институты, институты.

Stelmah N.Ye. THE ACCOUNTING EXPERTISE AS A SOCIAL AND ECONOMIC INSTITUTION

The article considers main provisions of the institutional theory and defines the concept of «economic institutions». Executed the critical evaluation of criteria of institutions and proved the objective existence of forensic accounting expertise as a social and economic institution.

Keywords: institute, accounting expertise, social and economic institution, formal institutions, institution.

Постановка проблеми. Економічна наука в ХХ ст. найбільше приростала інституціональною теорією в усіх її проявах та доктринах. Незважаючи на відсутність загальноприйнятого визначення сутності поняття «інститут», більшість дослідників економіки та всіх сфер, з нею пов'язаних, віддає перевагу визначенню Дж. Ходжсона: «Інститути – це одночасно і об'єктивно існуючі структури, які є «десь ззовні», і суб'єктивні пружини людської діяльності «в головах людей» [1, с. 13]. Саме «інститути», як стійкі параметри людської поведінки, і слугують базисом усєї різноманітності економічного та соціального життя.

Завдяки інституціональній теорії, ми як належне сприймаємо поняття: «інститут освіти»; «інститут права»; «інформаційні інститути» і т. д. За такою ж аналогією формулюємо словосполучення «інститут бухгалтерської експертизи». Проте у професійній та науковій літературі останнє зустрічається вкрай рідко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституційної теорії та її ролі у формуванні інституту бухгалтерського обліку здійснювали такі вчені, як Я.В. Соколов, Г.Г. Кірейцев, С.Ф. Голов, В.М. Жук, О.М. Петрук, С.Ф. Легенчук. Проте вони

не розглядали бухгалтерську експертизу як інститут, що визначає актуальність дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні на засадах сучасних економічних теорій та професійної практики, сприйняття сутності бухгалтерської експертизи як соціально-економічного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те що інституціональний напрям економічних та соціологічних досліджень останніми роками набув достатнього розвитку, зміст поняття «соціально-економічний інститут» залишається нечітко визначеним.

Існує кілька підходів до визначення цього поняття. Згідно з першим, інститут – це сукупність формальних організацій, які задовольняють суспільну потребу. В економіко-соціологічних дослідженнях таке визначення практично не застосовується. Згідно з другим тлумаченням, інститути являють собою сукупність встановлених у відповідних сферах правил гри та діючих відповідно до цих правил соціальних суб'єктів, у першу чергу – організаційних структур. Інше тлумачення акцентує увагу на результатах функціонування інституту, ототожнюючи це поняття з «відносно усталеними типами і формами соціальної практики, завдяки яким організується суспільне життя, забезпечується усталеність зв'язків та відносин у рамках соціально організованого суспільства» [1].

Найбільш перспективним для розвитку економіко-соціологічних досліджень є визначення інституту в рамках теорії нового інституціоналізму, де він розглядається як комплекс правил, принципів, норм, установок, які регулюють різні сфери людської діяльності. Представник цього напрямку Д. Норт вважає, що інституції – «це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, що структурують повторювані взаємодії між людьми» [2].

Виходячи з цього, економічні інститути можна охарактеризувати як сукупність формальних та неформальних норм і правил, які регулюють поведінку людей в економічній сфері діяльності. Переваги цього підходу в тому, що чітко можна розрізнити і порівняти поняття «економічний інститут» та «економічна організація». Економічні організації – це суб'єкти, які функціонують за інституціональними правилами, але й мають певний ступінь свободи вибору своєї поведінки. Причому ступінь їх підпорядкування правилам залежить від рівня інституціонального контролю.

Таким чином, економічні інститути слід розуміти не як жорсткі обмежувальні структури, а гнучкі структури, що трансформуються під впливом дій. Вироблення правил, що діють у соціально-економічному просторі, це і є створення інституцій. В економічній сфері інституціональні структури повинні обмежувати учасників у процесі обміну, щоб запобігти обману і порушенням, які обіцяють зиск для однієї сторони і витрати для іншої. Такі інститути охоплюють сформовані системи договірних прав, взаємних зобов'язань, гарантій, торгових марок, моніторингу, а також механізм втілення правових норм у життя.

Економічні інститути з'являються в суспільстві завдяки тому, що люди в соціальних групах намагаються реалізувати свої потреби спільно. У ході суспільної практики вони знаходять деякі прийнятні зразки, шаблони поведінки, які поступово через повторення та оцінку перетворюються в стандартизовані звичаї та звички. Протягом деякого часу ці

шаблони та зразки поведінки підтримуються суспільною думкою, приймаються та узаконюються. На цій основі розробляється система санкцій. Наприклад, банки як елемент інституту бізнесу розвивалися як потреба в нагромадженні, переміщенні, запозиченні та відкладанні грошей і в результаті перетворилися на самостійний інститут.

Очевидно, що інститути істотно розрізняються за ступенем своєї економічної ефективності. Деякі з них сприяють продуктивній діяльності через накопичення капіталу, розширення випуску продукції, освоєння нових ринків і виробничі інновації. Це, як правило, інститути, які передбачають чітку специфікацію прав власності, конкуренцію і надійність контрактних відносин.

Як відомо, судово-бухгалтерська експертиза розглядає наслідки конкретних ситуацій не тільки господарської діяльності, але й взаємовідношення підприємств з інституційним середовищем з приводу його інтеграції в соціально-економічному просторі. Оскільки судово-бухгалтерська експертиза знаходиться на перетині бухгалтерського обліку та права, то необхідно її розглядати з двох аспектів.

Професор В.М. Жук розглядає бухгалтерський облік в якості важливого соціально-економічного інституту, що забезпечує довіру і керованість роботи суб'єктів господарювання, державних і громадських установ [3].

Право як соціальний інститут наказує індивідам правила поведінки і вказує систему санкцій, спрямованих на те, щоб домогтися неухильного виконання цих правил.

Нині право – один з найбільш складних і разом з тим важливих видів соціальних інститутів, які визначають стійкі зразки поведінки людини. Цей соціальний інститут являє собою систему соціальних норм і відносин, що охороняються силою держави.

Функції права полягають у регламентуванні та регулюванні:

- норм, стандартів поведінки в усіх сферах суспільного життя;
- заходів і форм розподілу праці та його продуктів між членами суспільства (цивільне право, трудове право);
- організації та діяльності державного механізму (конституційне право, державне право, адміністративне право);
- міжособистісних стосунків у сім'ї (сімейне право);
- відносин між державами, які створюються шляхом угод між ними (міжнародне право).

Як соціальний інститут право має й ідеологію – систему ідей, яка обґрунтовує дії працівників органів права в тій чи іншій ситуації. Ідеї справедливості, юридичної рівності осіб перед законом, загальність і обов'язковість юридичних норм для всіх, законність, культура правосуддя виступають в якості основних при розробці філософії та ідеології права в демократично влаштованому цивілізованому суспільстві.

Будь-який інститут характеризується наявністю певної мети, засобів її досягнення, функцій, норм, стимулів. Так, метою судово-бухгалтерської експертизи є встановлення фактичних обставин справи, що розслідується слідчими органами чи розглядається в суді.

Засобами досягнення цієї мети є наявність кваліфікованих працівників (експертів), які досліджують матеріали справи та надають експертний висновок.

Як відомо, судово-бухгалтерська експертиза виконує інформаційну, пізнавальну та кримінологічну функції.

Відповідно до інституціональної теорії, складові інститутів (неформальна, формальна, організаційна, державна та наддержавна) взаємопов'язані та утворюють ієрархічну систему (рис. 1).

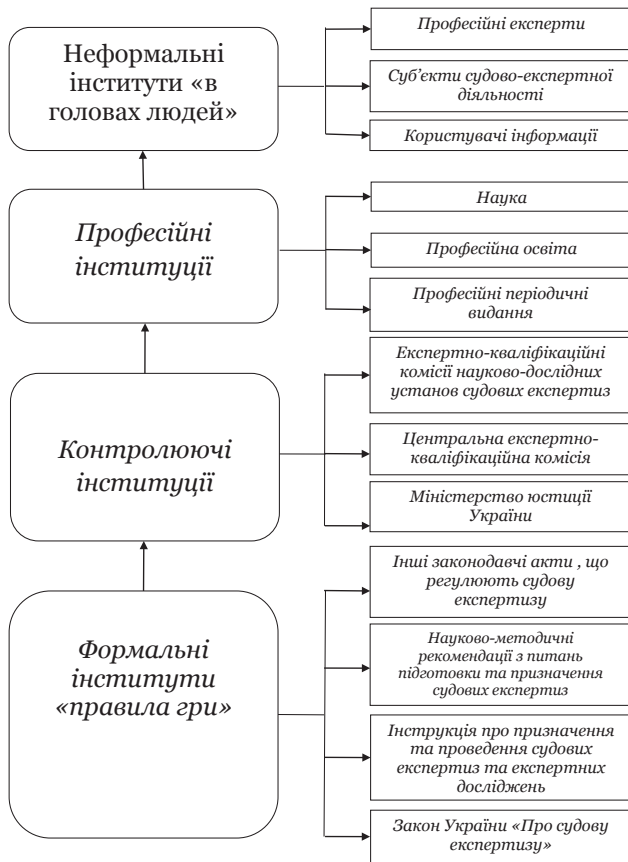

Рис. 1. Класифікація та ієрархія складових інституційного забезпечення розвитку судової експертизи

Судово-бухгалтерську експертизу можна охарактеризувати як формальний, так і як неформальний інститут. Як формальний інститут бухгалтерська експертиза має свої «правила гри».

Законодавство. До основних законодавчих актів, які регулюють судово-експертну діяльність взагалі та судово-бухгалтерську експертизу зокрема, належать:

- Закон України «Про судову експертизу»;
- Кримінальний кодекс України (ст. 384 «Завідомо неправдиве показання», ст. 365 «Відмова свідка від дачі показань або експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків»);
- Кримінальний процесуальний кодекс (ст. 69 «Експерт», ст. 70 «Відповідальність експерта», ст. 79 «Підстави для відводу спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання», ст. 84 «Докази», ст. ст. 101–102 «Висновок експерта», ст. 122 «Витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів»);
- Цивільний процесуальний кодекс України (ст. 53 «Експерт», ст. 57 «Докази», ст. 66 «Висновок експерта», ст. 86 «Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз», ст. 143 «Порядок призначення експертизи», ст. 144 «Ухвала суду про призначення експертизи», ст. 145 «Обов'язкове призначення експертизи», ст. 146 «Наслідки ухилення від участі в експертизи»);

пертизи», ст. 47 «Проведення експертизи та висновок експерта», ст. 148 «Комісійна експертиза», ст. 149 «Комплексна експертиза», ст. 150 «Додаткова і повторна експертиза», ст. 171 «Роз'яснення прав та обов'язків експерта. Присяга експерта», ст. 189 «Дослідження висновку експерта»).

– Господарський процесуальний кодекс України (ст. 31 «Участь у судовому процесі судового експерта», ст. 41 «Призначення і проведення судової експертизи», ст. 42 «Висновок судового експерта», ст. 48 «Визначення розміру сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи та послуги перекладача»); а також законодавство, що регулює підприємницьку діяльність, оподаткування та бухгалтерський облік (Закон України «Про підприємництво», Податковий кодекс України, Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» та ін.).

За Нортон, в інституціональній ієрархії найпершими є формальні інститути – «правила гри». У нашому дослідженні це законодавство з регулювання судової експертизи та бухгалтерського обліку, П (С)БО та затверджені Мінфіном методичні рекомендації, роз'яснення стосовно П (С)БО. Як показує практика, формальні інститути в Україні, зокрема бухгалтерського обліку і, як наслідок, судово-бухгалтерської експертизи, швидко змінюються за активної участі зовнішніх чинників («західних партнерів»).

Неформальні інститути, як стереотипи, звички і т. п. у «головах» професійної спільноти бухгалтерів, незалежних аудиторів, власників, менеджерів, аналітиків та інших користувачів бухгалтерської інформації є, з точки зору інституціональної теорії, найбільш стійкими до змін. Формальні інститути «десь ззовні» можуть відносно швидко змінюватись під впливом реформ, при цьому неформальні інститути довго залишаються сталими і характеризуються повільнішими та поступовими змінами.

Неформальні інститути судово-бухгалтерської експертизи – це:

- професійні експерти;
- суб'єкти судово-експертної діяльності;
- користувачі інформації.

– Також, розглядаючи судово-бухгалтерську експертизу через призму процесуальної складової, можна виділити інститут судових експертиз, зокрема судово-бухгалтерської, у складі інституту судової системи.

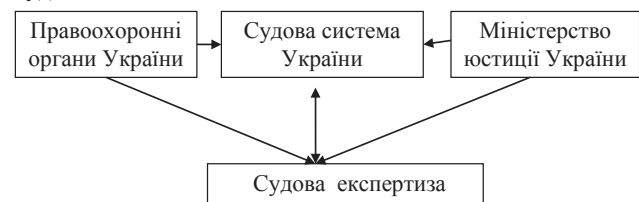

Рис. 2. Взаємодія судової експертизи виконавчими та судовими органами влади

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів», правоохоронні органи – органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4].

Всі вищепераховані інституції в міру своїх повноважень беруть участь у забезпеченні функціонування інституту судових експертиз. Зокрема, прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається підтримання державного обвинувачення в суді, представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [5].

Органи внутрішніх справ – це правозахисні органи державної виконавчої влади, які беруть участь у здійсненні функцій держави, спрямованих на забезпечення законності та правопорядку, захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства та держави.

Відповідно до Положення про Міністерство доходів і зборів України, Міндоходів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізації єдиної державної податкової, державної митної політики; забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок); забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями при застосуванні податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [6].

Державний фінансовий контроль – комплекс цілеспрямованих заходів органів, їх підрозділів чи службових осіб, які здійснюють державний фінансовий контроль у межах повноважень, встановлених законодавством України, з метою упередження, виявлення та припинення фінансових правопорушень на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності, а також забезпечення законності, фінансової дисципліни та ефективності формування і витрачання коштів, у тому числі бюджетних, та інших активів у процесі володіння, розпорядження, використання і відчуження державного майна, відшкодування збитків та встановлення міри відповідальності у разі порушення фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства.

Державна служба боротьби з економічною злочинністю – це підрозділ кримінальної міліції Міністерства внутрішніх справ, який бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності.

– Своєчасне припинення злочинів у сфері економіки та запобігання їм.

– Аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері економічної діяльності та своєчасне інформування про них керівництва МВС України та інших органів виконавчої влади.

– Виявлення та припинення фактів порушення прав інтелектуальної власності.

– Виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення.

Під час розслідувань та судових розглядів кримінальних справ нерідко виникає потреба у застосу-

ванні фахових знань з економіки та бухгалтерського обліку. На практиці вони використовуються як залучення фахівців до слідчих і судових дій та проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Судово-бухгалтерська експертиза є засобами доказу в кримінальній справі, що передбачені та регламентовані кримінально-процесуальним кодексом України. На цьому етапі відбувається дослідження зібраних у справі матеріалів, зокрема даних бухгалтерського, податкового, статистичного обліку та звітності, їх аналізі та узагальненні у висновках експертів.

Характер та обсяг експертного дослідження визначається питаннями, які слідчий (суд) передає на розгляд експерту.

Експерт бере участь у процесі доказування, а його права й обов'язки чітко визначені процесуальним законом.

Міністерство юстиції України (Мін'юст України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мін'юст України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної правової політики, політики з питань банкрутства та використання електронного цифрового підпису, з формування та забезпечення реалізації політики у сфері архівної справи, діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації, у сфері нотаріату, у сфері виконання кримінальних покарань, у сфері захисту персональних даних, у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), з питань державної реєстрації актів цивільного стану, з питань державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, з питань реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів, друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.

Мін'юст України організовує, відповідно до законодавства, експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи; забезпечує організацію роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України; присвоює кваліфікацію судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, видає свідоцтво встановленого зразка та здійснює контроль їх діяльності; зупиняє дію або анулює свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; забезпечує ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз; спрямовує і контролює діяльність науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Мін'юсту України, здійснює нормативно-методичне забезпечення їх діяльності; координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи; забезпечує організацію роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України [7].

Усі ці органи виконавчої та судової влади є формальними інститутами і саме їх взаємодія з формальними та неформальними інститутами бухгалтерського

обліку формують своєрідну надбудову – інститут судово-бухгалтерської експертизи.

Висновки. Розглянувши основні положення інституціональної теорії та оцінивши судову експертизу через її призму, доведено, що судова експертиза та її сегмент – судово-бухгалтерська експертиза – мають ознаки інституту, а саме: окремі «правила гри», специфічну організацію діяльності, специфічну соціо-психологічну відповідальність (неформальні інститути), що характеризується як соціально-економічний інститут.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Социальный институт / Социология: Словарь-справочник. – М.: Наука, 1990. – Т. 1. – С. 157.
2. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 73.
3. Жук В.М. Наукова гіпотеза трактування бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 14–22.
4. Про державний захист суддів, працівників апарату суду і працівників правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/ed20151107>.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140515>.
6. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18.03.2013 р. № 141/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141/2013#n61>.
7. Про Міністерство юстиції України: Положення від 06.04.2011 р. № 395/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U395_11.html.

СЕКЦІЯ 9
СТАТИСТИКА

УДК 330.534(477)

Милашко О.Г.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики
Одеського національного економічного університету***Піскун А.В.***викладач кафедри статистики
Одеського національного економічного університету***КОМПЛЕКСНИЙ СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАОЩАДЖЕНЬ УКРАЇНИ**

Розглянуто напрямки статистичного дослідження заощаджень. Проаналізовано джерела впливу на рівень даного процесу. Продемонстровано динаміку секторальних зрушень у процесі заощадження. Досліджено вплив заощаджень на рівень економічного розвитку країни.

Ключові слова: заощадження, наявний дохід, кінцеве споживання, секторальна структура економіки, трансформація, система національних рахунків, нагромадження.

Мылашко О.Г., Пискун А.В. КОМПЛЕКСНЫЙ СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНЫХ СБЕРЕЖЕНИЙ УКРАИНЫ

Рассмотрены направления статистического исследования сбережений. Проанализированы источники влияния на уровень данного процесса. Продемонстрирована динамика секторальных сдвигов в процессе сбережения. Исследовано влияние сбережений на уровень экономического развития страны.

Ключевые слова: сбережения, располагаемый доход, конечное потребление, секторальная структура экономики, трансформация, система национальных счетов, накопление.

Mylashko O.G., Piskun A.V. COMPLEX STATISTICAL ANALYSIS OF NATIONAL SAVINGS OF UKRAINE

Directions statistical research savings. The sources of influence on the process level. Demonstrated the dynamics of sectoral shifts in savings. The effect of the savings on the level of economic development of the country.

Keywords: savings, disposable income, final consumption, sectoral structure of the economy, the transformation of the system of national accounts, accumulation.

Постановка проблеми. Процеси заощадження, споживання, нагромадження мають бути збалансованими, а отже, потребують статистичного забезпечення управління ними. На основі якісного аналізу макроекономічних процесів та за допомогою статистичного інструментарію мають бути розроблені етапи дослідження джерел заощадження, трансформації їх у інвестиції, здійснено оцінювання впливу заощаджень на економічний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку питань побудови статистичного інструментарію та всебічного економіко-статистичного аналізу зробили такі вчені, як: С. Герасименко, А. Єріна, А. Підгорний, Л. Шинкарук та ін. [1–4]. У роботах Р. Моторина та Т. Моториної детально розглядаються етапи розвитку СНР, її принципи, функції, значення національного рахівництва, а також основні рахунки, їх методика складання, показники тощо [5]. Визначенням поняття «заощадження» і аналізом основних факторів впливу на нього займалися А. Берегуля, Ю. Варламова, І. Добровольська, В. Жупанін, С. Карковська [6–10].

Мета статті полягає у побудові комплексної схеми аналізу та статистичному оцінюванні національних заощаджень на основі даних національних рахунків.

Вклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день для прогресивного розвитку економіки України коштів державного бюджету недостатньо. Суттєве збільшення іноземних кредитів для вирішення проблеми фінансування викликає залежність країни від зовнішніх суб'єктів. У такій ситуа-

ції саме заощадження мають стати значимими та перспективними джерелами економічного зростання. Проте збільшення заощаджень означає одночасне зменшення споживання.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність, по-перше, отримання комплексної інформації щодо валового наявного доходу як джерела заощадження, споживання та інвестицій, а, по-друге, подальшого розроблення на її основі системи заходів, спрямованих на збалансованість макроекономічних процесів і забезпечення сталого розвитку економіки.

Одним із інструментів отримання такої інформації є статистичний аналіз. Він дозволяє об'єктивно оцінити масштаби процесу заощадження, виявити закономірності та тенденції його розвитку. Комплексний статистичний підхід при дослідженні національних заощаджень дозволяє порівнювати та узагальнювати показники заощаджень у просторі та часі, усебічно розглядати процес заощадження, визначати основні фактори впливу на національні заощадження та вплив заощаджень на економічний розвиток країни в цілому.

Опираючись на принципи теорії статистики та системний підхід, запропоновано комплексну схему аналізу національних заощаджень. Дослідження має включати такі основні етапи:

- 1) вивчення джерел заощадження та оцінювання їх впливу на формування даного процесу;
- 2) аналіз обсягів і структури національних заощаджень;
- 3) оцінювання динаміки національних заощаджень;

- 4) аналіз впливу заощаджень на розвиток економіки;
- 5) аналіз трансформаційних процесів;
- 6) оцінювання пропорцій між споживанням і заощадженням;
- 7) факторний аналіз заощаджень.

У сучасній економічній теорії та практиці під національними заощадженнями розуміють: 1) сукупність відносин між економічними агентами, які виникають у процесі відділення частини наявного доходу з ціллю покращання якості життя індивіда та суспільства в цілому; 2) процес відкладеного споживання, що формується у натуральній, грошовій та фінансовій формах під впливом взаємодії сукупності факторів та мотивів на рівень ощадливості; 3) фонд, який створюється населенням під дією об'єктивних соціально-економічних закономірностей, який тимчасово виключається із економічного обігу його власником для того, аби бути спожитим у майбутньому.

Для більш глибокого розуміння сутності заощаджень і всебічної статистичної характеристики даного процесу необхідно здійснення їх класифікації за різними ознаками.

Так, за формою розміщення можна розрізнити: організовані заощадження, які характеризуються тим, що їх мобілізацію і розміщення здійснює банківська система або фінансово-кредитні установи; неорганізовані заощадження, які зберігаються у населення готівкою у національній та іноземній валютах, а також у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів тощо.

Залежно від характеру використання є заощадження активні, які дозволяють визначити характер та обсяг здійснюваних інвестицій, та пасивні, які відображають нереалізовані можливості інвестування вільних засобів.

Важливою є класифікація заощаджень за їх формою. Розрізняють, по-перше, грошові заощадження – це грошові засоби в наявній формі та у формі банківських депозитів; по-друге, фінансові заощадження – це акції, облігації, інші цінні папери; по-третє, натуральні заощадження, представлені дорогоцінними металами, предметами мистецтва тощо.

В основі класифікації заощаджень можуть лежати мотиви їх утворення. З цієї точки зору виділяють мотивовані та немотивовані заощадження. Останні виникають унаслідок перевищення платоспроможності над рівнем потреб. Залежно від рівня ризику заощадження поділяються на ризикові та неризикові.

За терміном існування виділяють: короткострокові заощадження – це цільові заощадження, призначенні для задоволення конкретних споживчих потреб; довгострокові заощадження – це забезпечення житлом, вкладення із метою отримання додаткового доходу в перспективі.

Для дослідження структури заощаджень важливою є класифікація їх за належністю до інституціональних секторів економіки. Виділяють: заощадження домашніх господарств; заощадження загального державного управління; заощадження нефінансових корпорацій; заощадження фінансових корпорацій; заощадження некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Проведене нами дослідження інтенсивності розвитку секторальної структури економіки України дозволяє зробити такі основні висновки (табл. 1).

Заощадження усіх інституціональних секторів економіки демонстрували зростання з 2003 по 2008 р. При цьому 2009 р. характеризувався стрімким зниженням обсягів заощаджень сектору державного управління,

від'ємне значення яких свідчить про недостатність поточних фінансових ресурсів для покриття поточного споживання. Результатом даного процесу стало зниження національних заощаджень у 2009 р.

Таблиця 1
Динаміка національних заощаджень України за секторами за 2003–2014 рр., млн. грн.

Сектори	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Державне управління	Домашні господарства	Некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства	Усього
Роки	1	2	3	4	5	6
2003	36432	6124	14861	16755	158	74330
2004	51049	14747	11216	31627	612	109251
2005	41387	12308	12959	46214	494	113362
2006	53435	15678	12791	44669	407	126980
2007	77247	27070	23994	48497	409	177217
2008	77986	43192	22253	53467	575	197473
2009	56899	56753	-44574	82184	484	151746
2010	39548	41534	-49202	164663	1106	197649
2011	36259	47690	-3396	126487	1366	208406
2012	27802	15517	-20713	175256	757	198619
2013	18998	14818	-28328	146658	464	152610
2014	76869	34900	-43838	95901	273	164105

Джерело: складено за даними Державного комітету статистики України

2010 р. порівняно з 2009 р. характеризувався такими тенденціями: заощадження нефінансових корпорацій зменшилися на 17 351 млн. грн., заощадження фінансових корпорацій – на 15 219 млн. грн., заощадження державного управління зменшилися ще на 4628 млн. грн. і залишилися від'ємними, заощадження домашніх господарств збільшилися на 82 489 млн. грн., заощадження некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, збільшилися на 622 млн. грн.

Результати аналізу демонструють збільшення ролі домашніх господарств у формуванні національних заощаджень України. Це наслідок нестабільності економічної ситуації в країні, яка стимулює домашні господарства знижувати поточне споживання задля споживання в майбутньому.

Період з 2011 по 2014 р. характеризувався нестабільністю процесів заощадження для кожного з п'яти секторів економіки. При цьому 2014 р. порівняно з 2013 р. відзначився суттєвим ростом заощаджень нефінансових корпорацій (на 57 871 млн. грн.) та фінансових корпорацій (на 20 082 млн. грн.); зниженням заощаджень державного управління (на 15 510 млн. грн.), домашніх господарств (на 50 757 млн. грн.), некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства (на 191 млн. грн.).

Так, абсолютні показники заощаджень інституційних секторів є інформаційними, відображаючи процеси нагромадження у країні. Проте ця характеристика неповна, оскільки абсолютні показники не в змозі повністю відобразити багатогранний процес заощадження.

Аналіз складу сукупності, а саме часток заощаджень кожного з інституційних секторів у загальному обсязі національних заощаджень, здійснюється за допомогою відносної величини структури.

До 2008 р. нефінансові корпорації зберігали більшу частину своїх прибутків порівняно з іншими секторами національної економіки. Але останніми роками заощадження сектору домогосподарств почали стрімко збільшуватися та складати більшу частину валових національних заощаджень. Це свідчить про те, що населення починає відкладати та зберігати все більшу частину своїх доходів. Але при цьому зберігають у неорганізованій формі, тобто не вкладаючи в фінансові інститути та інструменти.

Аналіз показників динаміки продемонстрував неоднозначні зміни обсягів національних заощаджень. 2003 р. ознаменувався збільшенням обсягів заощаджень на 1 в. п. порівняно з 2002 р., і дана динаміка збереглася до 2008 р. 2004 р. характеризувався швидким ростом заощадження, його частка в наявному доході складала трохи більше 30% (максимальне значення за весь аналізований період). У 2009 р. порівняно з 2008 р. національні заощадження скоротилися більше ніж на 23%. Така ситуація стала результатом фінансової кризи 2008 р., коли обсяг ВВП України також різко скоротився. У 2010 р. ситуація покращилася, національні заощадження збільшилися на 30% порівняно з 2009 р., досягли «докризового» рівня та склали 197 649 млн. грн. У 2011 р. зростання в динаміці збереглося, національні заощадження збільшилися майже на 6% порівняно з 2010 р. 2012–2014 роки відзначилися зменшенням обсягів заощаджень, що пов'язано з нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні.

Основною з макроекономічних пропорцій є співвідношення між споживанням та заощадженням. При цьому чим більшу частину отриманих доходів інституційні одиниці витрачають на поточні потреби, тим менше йде коштів на інвестиційні цілі. Дані, отримані нами в результаті дослідження, свідчать про те, що в 2003 р. споживання складало 73% валового наявного доходу. 2004 р. характеризувався найменшою часткою споживання наявного доходу за весь аналізований період, яка складала 69%. У 2005–2007 рр. частка кінцевих споживчих витрат знову збільшилася й коливалася на рівні 75%. 2008 р. ознаменувався стрімким збільшенням частки кінцевих споживчих витрат у валовому наявному доході, яка складала більше 79%. Саме з 2008 р. чітко починає простежуватися тенденція до збільшення споживання, при цьому обсяг валового наявного доходу зменшується.

У 2009 р. частка кінцевих споживчих витрат продовжує збільшуватися (її рівень складає майже 84%). Це пов'язано, скоріше всього, не з ростом обсягів споживання, а зі стрімким збільшенням цін у кризовий період. Споживання в 2010 р. зменшилося на 1 в. п. порівняно з 2009 р. та складало 82% валового наявного доходу. У 2013–2014 рр. споживання досягло свого максимального значення у 90% від наявного доходу. Проаналізувавши отримані результати, можна зробити висновок, що за розглянутий період українці «проїдали» у середньому майже 78% валового наявного доходу.

Щодо частки національних заощаджень у наявному доході, то результати аналізу довели наступне. 2004 р. характеризувався швидким ростом заощадження порівняно з 2003 р., його частка в наявному доході складала трохи більше 30%. За весь аналізований період це максимальне значення середньої схильності до заощадження. У 2005–2007 рр. даний показник коливався навколо значення 25%. Починаючи з 2008 р. середня схильність до заощадження різко падає і в 2010 р. уже складає трохи

більше 17%. Це пов'язано з тією ж такою фінансовою кризою. Оскільки більшу частину наявного доходу витрачали на задоволення поточних потреб, то, відповідно, менша його частина йшла на заощадження. 2013–2014 рр. характеризувалися найбільшою середньою схильністю до споживання, відповідно, й найменшою часткою заощаджень у наявному доході (приблизно 10%). У середньому за аналізований період частка заощаджень складала 24%.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу нами було доведено, що на темпи економічного росту України зміна валових національних заощаджень має безпосередній вплив. Зниження обсягу заощаджень відразу стане причиною зменшення обсягів ВВП. Тобто зв'язок між даними макроекономічними показниками України тісний. При цьому для країн із низьким рівнем доходу даний зв'язок не характерний і має навіть зворотній ефект. Для країн із високими доходами даний зв'язок доволі тісний.

Для аналізу зв'язку заощаджень та інвестицій було запропоновано використовувати коефіцієнт трансформації, який показує, яка частина національних заощаджень трансформується у внутрішні інвестиції. Для України трансформаційний процес можна представити такими етапами.

1. Перший етап: 2003–2006 рр. На даному етапі коефіцієнт трансформації менше одиниці, що свідчить про небажання суб'єктів економіки вкладати свої заощадження у фінансові інструменти та інститути. Це спричинено недовірою, особливо населення, до українських фінансового-кредитних установ, як державних, так і приватних.

2. Другий етап: 2007–2012 рр. 2009 р. є нехарактерним для цього етапу. У цілому ж цей період відзначався перевищенням інвестицій над заощадженнями. Це свідчить про активізацію залучення іноземного капіталу в економіку України. Так, саме у 2007 р. відбувся швидкий ріст іноземних інвестицій в основний капітал більше ніж на 45% по відношенню до попереднього 2006 р. 2009 р. характеризувався майже ідеальним співвідношенням «заощадження – інвестиції».

3. Третій етап: 2013–2014 рр. Відзначився різким падінням трансформаційних процесів, що стало відповіддю на нестабільну економічну та політичну ситуацію в країні.

Коефіцієнт еластичності заощаджень показує, як змінюється обсяг національних заощаджень залежно від зміни обсягу валового наявного доходу. Так, у 2003 р. коефіцієнт еластичності був меншим від 1 і становив 0,51, оскільки приріст наявного доходу перевищив приріст національних заощаджень. У 2004 р. при зростанні наявного доходу на 1% національні заощадження збільшилися на 1,53%. У 2005 р. показник еластичності становив 0,13, а в 2006 р. – вже 0,56. Слід відмітити 2009 р., коли коефіцієнт еластичності склав 7,75. Це зумовлено одночасним зниженням абсолютного рівня національних заощаджень на 45 727 млн. грн. і наявного доходу – на 31 803 млн. грн. у 2009 р. порівняно з 2008 р. У 2010 р. ситуація змінилася, і при зростанні наявного доходу на 1% національні заощадження збільшилися на 1,43%. У 2012 та 2013 рр. даний показник досяг від'ємного значення -0,41% і -6,22% відповідно, що стало причиною зниження рівнів національних заощаджень.

Висновки. Статистичний аналіз динаміки національних заощаджень дозволяє охарактеризувати інтенсивність змін рівнів динамічного ряду, кількісно оцінити основні тенденції процесу заоща-

дження, виявити основні соціально-економічні фактори, які безпосередньо впливають на обсяги заощаджень, спрогнозувати майбутні рівні заощаджень в економіці.

Аналіз структури заощаджень відповідно до належності до інституційних секторів економіки дозволяє прослідкувати внесок кожного сектору до загальних обсягів заощаджень. Це дає можливість розробити рекомендації щодо впливу на бажання заощаджувати тих секторів, частка заощаджень яких мінімальна, а також щодо підтримки рівня заощаджень тих секторів, частка яких максимальна.

Макроекономічні розрахунки, визначення та аналіз найважливіших показників і пропорцій дозволяють реально оцінити внутрішні та зовнішні можливості національної економіки, визначити потенціал розвитку окремих галузей та пріоритетні напрямки їх діяльності, більш правильно та виважено розробити тактику та стратегію загальноекономічних дій, розвивати податковий, фінансово-кредитний, інвестиційний, виробничий аспекти політики держави.

Раціональне співвідношення заощадження і споживання дає змогу реально оцінити внутрішні та зовнішні можливості національної економіки, визначити потенціал розвитку окремих секторів економіки та пріоритетні напрямки їх діяльності, більш правильно та виважено розробити тактику та стратегію загальноекономічних дій, розвивати податковий, фінансово-кредитний, інвестиційний, виробничий аспекти політики держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасименко С.С. Система національних рахунків: [навч. посіб.] / С.С. Герасименко, В.А. Головка, І.М. Нікітіна. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 217 с.
2. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: [навч. посібник] / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
3. Підгорний А.З. Система національних рахунків: [навч. посіб.] / А.З. Підгорний, О.Г. Милашко. – Одеса: ОДЕУ, 2009. – 121 с.
4. Шинкарук Л.В. Співвідношення та взаємозалежність доходу, споживання і заощаджень / Л.В. Шинкарук // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Серія «Економічні науки». – Чернівці, 2002. – Вип. IV. – С. 49–54.
5. Моторин Р.М. Система національних рахунків: [навч. посіб.] / Р.М. Моторин, Т.М. Моторина. – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с.
6. Берегуля А.Я. Сбереження населення в країнах, орієнтованих на фондовий ринок і банківський сектор / А.Я. Берегуля // Культура народів Причорномор'я – 2006. – № 80. – С. 12–17.
7. Варламова Ю.А. Сбереження в умовах економічної динаміки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія» / Ю.А. Варламова. – Казань, 2010. – 23 с.
8. Добровольська І.О. Теоретичні аспекти сутнісного розуміння категорії «заощадження населення» / І.О. Добровольська // Економіка розвитку. – 2011. – № 3 (59). – С. 23–28.
9. Жупанін А. Заощадження населення як джерело залучення коштів в економіку України: автореф. дис. ... канд. екон. наук / В. Жупанін; Акад. фін. упр., Наук.-дослід. фінанс. ін.-т. – К., 2009. – 19 с.
10. Карковська В.Я. Трансформація заощаджень в інвестиції національної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В.Я. Карковська; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2011. – 31 с.

СЕКЦІЯ 10 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 004:37

Сергєєва В.В.

*кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри економіки та обліку господарської діяльності
Нововолинського навчально-наукового інституту економіки та менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

Попов О.І.

*заступник директора ТзОВ «Вест Стрім»,
м. Нововолинськ*

Злепко С.М.

*доктор технічних наук,
професор кафедри проектування медико-біологічної апаратури
Вінницького національного технічного університету*

УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗА РАХУНОК ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ НАОЧНОСТІ

У статті проведено аналіз видів конструкторів сайтів. Представлено практичну реалізацію створення Web-сторінки на Wordpress, побудованої на PHP+MySQL з використанням мови HTML+CSS. Наведено обґрунтування доцільності використання найефективнішого варіанту онлайн-навчання з метою оптимізації роботи студентів щодо вивчення дисципліни «Економічна інформатика».

Ключові слова: конструктор сайтів, Wordpress, Web-сторінка, база даних, мова HTML, самостійне опрацювання.

Сергєєва В.В., Попов А.І., Злепко С.М. УПРАВЛЕНИЕ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИНЦИПА НАГЛЯДНОСТИ

В статье проведен анализ видов конструкторов сайтов. Представлена практическая реализация создания Web-страницы на Wordpress, построенной на PHP + MySQL с использованием языка HTML + CSS. Приведено обоснование целесообразности использования эффективного варианта онлайн-обучения с целью оптимизации работы студентов по изучению дисциплины «Экономическая информатика».

Ключевые слова: конструктор сайтов, Wordpress, Web-страница, база данных, язык HTML, самостоятельное изучение.

Syryhyeyeva V.V., Popov A.I., Zlepko S.M. MANAGEMENT TRAINING COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN INFORMATION TECHNOLOGY THROUGH THE USE OF THE PRINCIPLE OF VISIBILITY

This article analyzes the types of website builder. Submitted practical implementation of Web-page creation for Wordpress, built on PHP + MySQL using language HTML + CSS. The article provides a justification of the feasibility of using the most effective online learning options to optimize the work of students to study discipline «Economic informatics».

Keywords: Website Builder, Wordpress, Web-page database language HTML, independent study.

Постановка проблеми. Керуючись принципом оптимальності при виборі методів навчання, головно увагу необхідно звертати на метод, який повинен бути орієнтований на розв'язання певного кола навчальних завдань.

Методи навчально-наукової діяльності, за допомогою яких досягаються очікувані результати, залишаючись принципово однаковими, нескінченно варіюються в залежності від різноманітних обставин і умов реалізації навчального процесу.

Відповідність умовам і часу навчання має бути однією із головних складових навчального процесу. Безліч студентів виявляють інтерес до поглибленого вивчення дисципліни. Наявність проблем різного характеру з відвідуванням занять призводить до недостатнього вивчення матеріалу лекцій. З метою усунення таких недоліків у країнах ближнього та далекого зарубіжжя широко використовується практика онлайн-навчання.

На жаль, не всі ВНЗ України можуть надати студентам таку можливість. Однією із пер-

ших платформ онлайн-освіти став Prometheus (prometheus.org.ua).

Європейський стандарт якісної освіти належить платформі Coursera (coursera.org), де кожен, без будь-яких обмежень має можливість пройти курси з різних дисциплін та отримати здобути сертифікат після успішного проходження екзаменів.

На відміну від Academic Earth (academicearth.org) у вищевказаному проекті пропонуються не лише окремі лекції, а й повноцінні курси, які включають у себе відео-лекції з субтитрами, текстові конспекти, домашні завдання, тести тощо. Доступ до курсів обмежений у часі, кожне домашнє завдання чи тест повинен бути виконаний лише у визначений період часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2006 р. був створений сайт Academic Earth, що містив відеолекції багатьох ВНЗ, зокрема, МІТ Каліфорнійського університету в Берклі, Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі, Гарвардського, Принстонського, Стенфордського, Єльського універ-

ситетів. На сайті також розміщені лекції з ресурсу Академії Хана. На платформі розміщені лекції з економіки, підприємницької діяльності, англійської літератури, філософії, історії, права, політології, психології, математики, техніки, інформатики, фізики, хімії, медицини, інженерної справи тощо. Засновником цього проекту став Річард Ладлоу.

У 2011 р. було створено Coursera, у 2012 р. – edX, саме цей рік став роком відкритих онлайн-курсів, за висловом The New York Times. Уже в 2013 р.

було створено українську освітню онлайн-платформу Prometheus, засновником якого став Іван Примаченко. І це насправді дуже цікава тенденція, адже впровадження інновацій на теренах України відбувається із запізненням [1; 2].

Мета статті полягає у розробці основних методичних засад викладу матеріалу дисципліни в позаурочний час та представленні практичної реалізації проекту, а також управлінні пізнавальною діяльністю студентів у галузі конструювання сайтів за рахунок

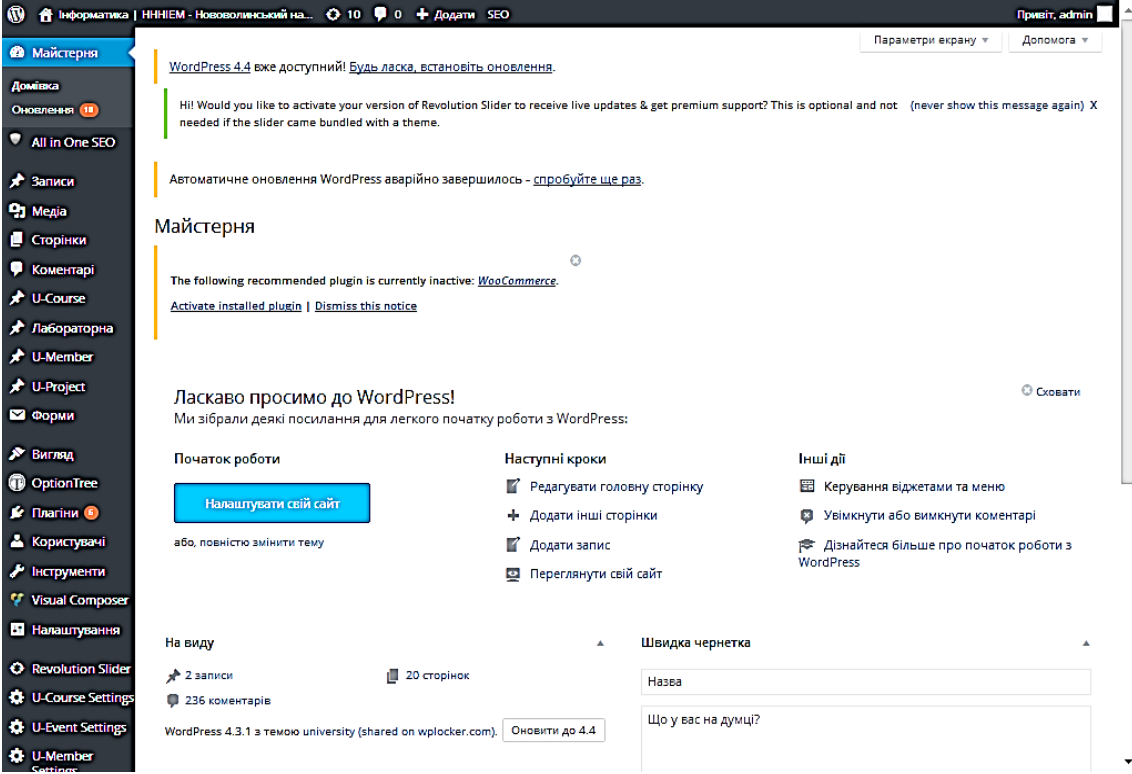

Рис. 1. Загальний вигляд адміністративної панелі конструктора сайтів WordPress

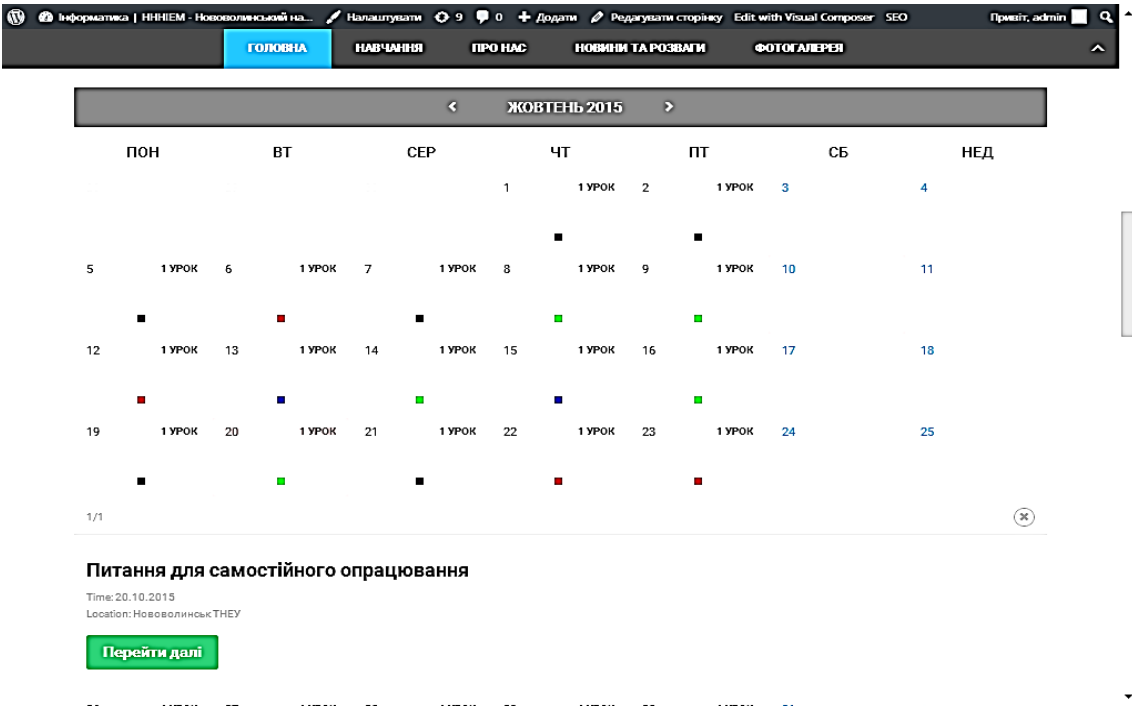

Рис. 2. Навчально-методичний матеріал дисципліни «Економічна інформатика»

використання принципу наочності (методів активного навчання).

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує чіткий різновид класифікації сайтів – за доступністю сервісів, фізичним розташуванням і призначенням.

За доступністю сервісів сайти поділяють на:

- відкриті – усі сервіси повністю доступні для будь-яких відвідувачів і користувачів;
- напіввідкриті – для доступу потрібно зареєструватися (зазвичай безкоштовно);
- закриті – повністю закриті службові сайти організацій (наприклад, корпоративні сайти), особисті сайти приватних осіб [2; 3]. Такі сайти доступні для вузького кола людей. Доступ нових людей можливий через запрошення.

За фізичним розташуванням. Якщо сайт доступний користувачам Інтернету, він вважається зовнішнім, натомість сайт, доступ до якого можуть здійснювати лише користувачі локальної мережі, є внутрішнім. Прикладами внутрішнього сайту можуть бути корпоративний сайт підприємства або сайт приватної особи в локальній мережі провайдера.

За призначенням сайти поділяють на:

- бізнес-сайти – сайти, що містять інформацію про компанії та їхні послуги, здійснюють функцію електронної торгівлі;
- інформаційні сайти – призначені для інформування відвідувачів, поширення новин, тематичні сайти, енциклопедії, словники тощо;
- сайти соціальних мереж – інтерактивні багатокористувацькі веб-сайти, які наповнюються самими учасниками мережі. Сайт являє собою автоматизоване соціальне середовище, що дозволяє спілкуватися групі користувачів, об'єднаних спільним інтересом;

• веб-портали – універсальні сайти, через які можна вийти на інші ресурси Інтернету;

• сайти сервісів – сайти служб, які існують у мережі Інтернет, зокрема, сайти пошукових служб (Google, Bing), поштові сайти, веб-форуми, онлайнові сховища даних (Skydrive), сайти служб онлайнового документообігу (Google Docs), зберігання та обробки фотографій (Picnik, ImageShack, Panoramio, Photobucket), зберігання відео (You Tube) [4].

Конструювання сайту sergeeva.pp.ua відбувалося на WordPress, яка являє собою просту у встановленні та використанні систему керування вмістом з відкритим кодом. Вона широко використовується для створення веб-сайтів. Сфера застосування – від блогів до складних веб-сайтів. Вбудована система тем і плагінів у поєднанні з вдалою архітектурою дозволяє конструювати на основі WordPress практично будь-які веб-проекти. Конструктор сайтів написаний на мові програмування PHP з використанням бази даних MySQL [4].

Заздалегідь зареєструвавши доменне ім'я на <https://nic.ua/>, обрали PP.UA з подальшим запи-

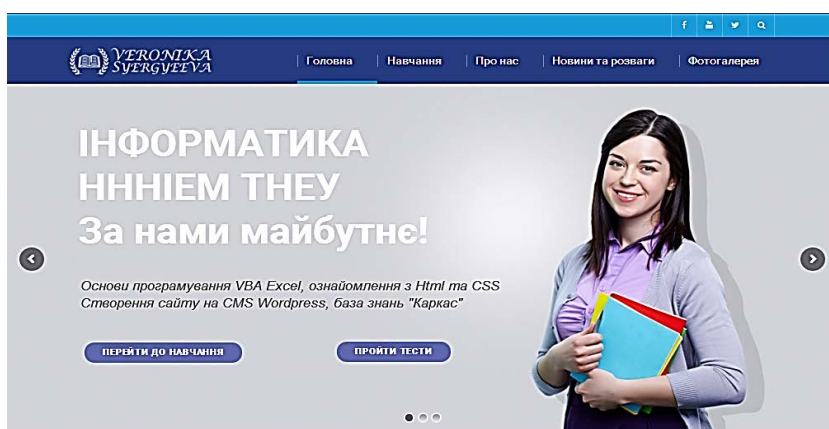

Рис. 3. Головна сторінка сайту «Інформатики НННІЕМ THEU»

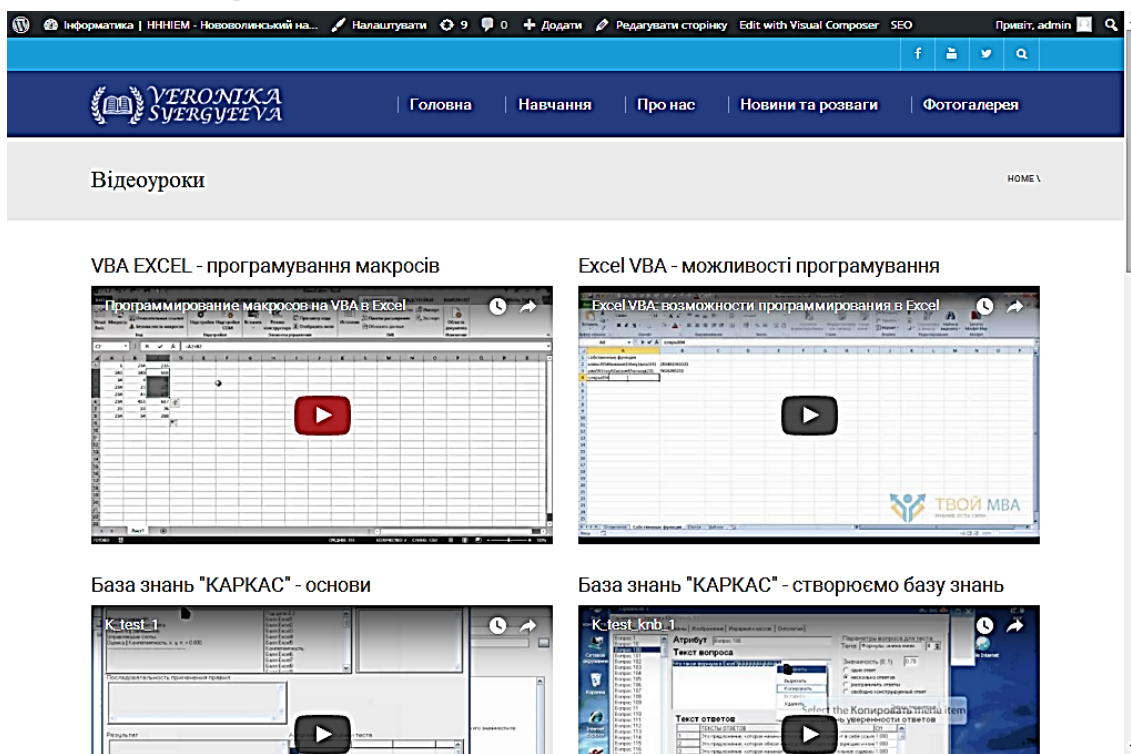

Рис. 4. Відеоуроки для самостійного опрацювання

сом імені sergeeva.pp.ua, оформили замовлення на pp.ua. Наступним кроком було обрання місця на сервері (<http://www.hostinger.com.ua/>). Хостинг повинен підтримувати PHP та MySQL. Після замовлення безкоштовного хостингу були виконані всі вказівки в налаштуваннях, які були надіслані на електронну пошту.

Увійшовши у свій акант, створили базу даних MySQL. Сюди «залили» усі файли, попередньо скачано WordPress з подальшим його налаштуванням.

Поступово відбувалося створення сторінок: «головної», де розміщений слайдер, інформаційні блоки, календар занять; «навчання» із наповненням лабораторними роботами, лекціями, відеокурсами; «контактів» із зазначенням адреси, телефонів та відмітками на картах Google; «фотогалереї»; «новин та подій»; «про університет».

Усі дії здійснювалися з використанням адміністративної панелі WordPress (рис. 1).

Після налаштування сайту було здійснене поступове його наповнення. Він містить у собі допоміжний навчально-методичний матеріал, представлений у календарній формі (рис. 2), який вміщує лекційний матеріал, лабораторні роботи курсу, відеоуроки, питання для самостійного опрацювання тощо і дає можливість здійснювати контроль та самоконтроль за коректністю проведення викладу матеріалу дисципліни «Економічна інформатика», звірити кількість вчитаних аудиторних годин. А також можна з легкістю приступити до вивчення відповідної теми, перейшовши до посилання.

Для більшої презентабельності на головній сторінці (рис. 3) розміщене «випадаюче» меню із записами та слайдери, які були створені за допомогою Revolution Slider і відображають найбільш важливі події та останні новини інституту.

Безпосередньо зі слайдеру можна здійснити перехід до навчального матеріалу або визначити рівень власних знань, пройшовши тест на знання мови програмування HTML, після подолання якого здійснюється автоматичне оцінювання результатів тестування [5; 6].

Тести під назвою «Тест по Html + CSS» створювалися у три кроки.

Крок перший. Описали характеристики тесту та обрали варіанти послідовності представлення запитань 1, 2, 3. Також визначили послідовність розташування запитань. Указали, що результати тесту

повинні виводитися відразу після проходження тестування, і підкріпили їх анімацією різних типів.

Крок другий. Додавали питання та відповіді для нього, зазначали необхідну кількість балів за правильну відповідь.

Крок третій. Виставили максимальну і мінімальну кількість балів для проходження тесту та оцінювання студента та зберегли зміни.

Матеріал для самостійного опрацювання включає в себе наявність відеоуроків, які відповідають темам дисципліни згідно навчальної програми (рис. 4) [5].

Такий вид занять у позаурочний час дасть змогу суттєво підвищити рівень знань студентів. Відеоуроки можна переглядати у будь-який зручний час, як з метою самоосвіти, так і для повторення чи закріплення пройденого матеріалу.

Додатковими складовими наповнення сайту є фотогалерея, новини та розваги.

Завершальним етапом проекту стало підключення веб-аналітики для статистики кількості відвідувачів сайту та аналізу їх поведінки. Для цього було обрано найоптимальніший лічильник, а саме Яндекс Метрику [6].

Висновки. Деякі питання по вдосконаленню навчального процесу та онлайн-навчання залишаються актуальними і потребують доопрацювання, а саме: перш за все сайт потрібно подати на індексацію пошуковим системам Google, Yandex, Bing; чітко прописати keywords, meta-description, title, alt, sitemap.xml; здійснити під'єднання його до соціальних мереж; створити форум для обговорення матеріалу та пройденого тестування тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глушков С.В. Программирование Web-страниц / С.В. Глушков, И.А. Жакин, Т.С. Хачиров. – Х.: Фолио, 2005. – 390 с.
2. Ломов А.Ю. HTML, CSS, скрипты: практика создания сайтов / А.Ю. Ломов. – СПб.: БХВ-Петербург, 2006. – 416 с.
3. Хольцшлаг М.Э. Использование HTML и XHTML / М.Э. Хольцшлаг. – М.: Вильямс, 2003. – 728 с.
4. Шелдон Р. MySQL: базовый курс / Р. Шелдон, Д. Мойе. – М.: Диалектика, 2007. – 880 с.
5. Калиновский А.И. Юзабилити: как сделать сайт удобным / А.И. Калиновский. – Минск: Новое знание, 2005. – 220 с.
6. Лещев Д. Создание интерактивного web-сайта: учебный курс / Д. Лещев. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове періодичне видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 15

Частина 4

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 19,76
Замов. № 26/16. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.